

PI 3821

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul XXI, 2010

Nr. 3 – 4

mai – august

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (redactor-șef), NAGY PIENARU (redactor responsabil),
VIOREL ACHIM, ȘTEFAN ANDREESCU, VIOLETA BARBU, DANIELA
BUȘĂ, ILEANA CĂZAN, OVIDIU CRISTEA, IOAN CHIPER, GHEORGHE
LAZĂR, RALUCA TOMI, CRISTIAN VASILE

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*),
FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*), YUSUF HALAÇOĞLU (*Turcia*),
REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER (*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*),
PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), DUMITRU NASTASE (*Grecia*), K.V. NIKIFOROV (*Federația
Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*)

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (redactor responsabil)
DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (redactor)
IOANA VOIA (traducător)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (tehnoredactor)

EDITURA ACADEMIEI: redactor: ALIS ALEXĂ
tehnoredactor: MAGDA JINDICEANU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an.
„REVISTA ISTORICĂ” is published in six issues per year.

Revista se poate procura de la:

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, București, România, 050711,
tel.: 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; fax: 4021-318 24 44, e-mail: edacad@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România,
tel./fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; e-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, tel.: 4021-313 71 57, e-mail: derex.com@gmail.com

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302,
sector 1, București, tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39, e-mail: abonamente@manpres.ro,
office@manpres.ro, www.romanianjournals.com

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in “Historical Abstracts” and “America: History and Life”.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, tel.: 4021-212 88 90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

© 2011, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, Tel.: 4021-318 81 06, 4021-318 81 46,
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
www.ear.ro

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XXI, NOS. 3–4

May – August 2010

C O N T E N T S

COUNTRIES, MONARCHS, DYNASTS

ȘERBAN PAPACOSTEA, Bessarabia – A Country Name	209
VIRGIL CIOCÎLTAN, Sigismund of Luxemburg: A Monarch of the Late Middle Ages or of the Early Modern Times?	219

SOURCES – TEXTS AND INTERPRETATIONS

ȘERBAN MARIN, Manuscript It. VII. 519 (= 8438) from the Marciana National Library and Its Spurious Author, Nicolò Trevisan	227
ALEXANDRU SIMON, How the Genoese Wrested the Holy City Out of the Hands of the Jews	245
PETRONEL ZAHARIUC, New Data on the Monastery of Izvorani (Buzău County) and on the Metropolitan Bishop of Wallachia, Luca de Cipru	251

RELATIONS AND INTERACTIONS

RADU TUDORANCEA, Romanian-Greek Relations around the Time of the Balkan Pact ...	271
RALUCA TOMI, Italians Supporting the Great Union. New Testimonies	279

ART AND CULTURE

ADRIAN-SILVAN IONESCU, Barbu Iscovescu's Legacy and Its Destiny	293
NICOLAE LIU, French-Romanian Tangencies and Confluences from the Crusades to the Time of the Sun King and Romanian Humanism (II)	307

HISTORY AND HISTORIOGRAPHY

ANGHEL POPA, Historian Ion Nistor and the “Al.I. Cuza” University of Iași	327
EDUARD BAIDAUȘ, Romanian-Ukrainian Relations in the <i>History of Ukraine-Rus'</i> . Historiographic Considerations (II)	331

„Revista istorică”, tom XXI, 2010, nr. 3–4, p. 205–404

TOTALITARIAN REGIMES

- NICOLETA IONESCU-GURĂ, The Dislocation of Several Categories of Population from the Border with Yugoslavia to the Bărăgan Plain (1951–1956) (II) 357

NOTES AND REVIEWS

- MARK BRYANT, *Napoleonic Wars in Cartoons*, Grub Street Publishing, London, 2009, 160 pp. + ills. (Adrian-Silvan Ionescu); ARMAND GOȘU, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele dunărene la începutul secolului al XIX-lea* (Between Napoleon and Alexander I. The Danubian Principalities at the Beginning of the Nineteenth Century), Edit. Academiei Române, București, 2008, 290 pp. + 8 ills. (Marian Stroia); ALIN GRIDAN, IULIAN ONCESCU, *Victor Slăvescu. Documente (1909–1946)* (Victor Slăvescu. Documents, 1909–1946), vol. I, 298 pp., vol. II, 336 pp., Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010 (Georgeta Filitti); ADELA HERBAN, *România-Vatican. 1939–1950. Relații diplomatice* (Romania and the Vatican, 1939–1950. Diplomatic Relations), Edit. Astra, Deva, 2008, 620 pp. (Vasile Bozga); ADRIAN-SILVAN IONESCU, *Regina Maria și America* (Queen Marie and America), Edit. Noi Media Print, București, 2009, 258 pp. + ills. (Dinu C. Giurescu); LUCIAN NASTASĂ, „Suveranii” universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale (The “Sovereigns” of Romanian Universities. Mechanisms for the Selection and Promotion of the Intellectual Elite), vol. I *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864–1948)* (Professors at the Departments of Letters and Philosophy, 1864–1948), Edit. Limes, Cluj-Napoca, 2007, 572 pp. (Cristian Vasile); ELENA SIUPIUR, *Emigrația: condiție umană și politică în Sud-Estul european* (Emigration: A Human and Political Condition in South-East Europe), Edit. Academiei Române, București, 2009, 204 pp. (Andrei Pippidi); APOSTOL STAN, *Istorie și politică în România comunistă* (History and Politics in Communist Romania), Edit. Curtea Veche, București, 2010, 422 pp. (Florin Anghel); STELIAN TĂNASE, *Cioran și Securitatea* (Cioran and the Securitate), Edit. Polirom, Iași, 2010, 356 pp. (Radu Tudorancea) 383

IN MEMORIAM

- † Academician Cornelia Bodea (1916–2010) (Ștefan Ștefănescu) 403

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XXI, NR. 3–4
mai – august 2010

S U M A R

ȚĂRI, MONARHI, DINAȘTI

ȘERBAN PAPACOSTEA, Basarabia – un nume de țară	209
VIRGIL CIOCÎLTAN, Sigismund de Luxemburg: monarh la sfârșitul Evului Mediu sau la începutul epocii moderne?	219

IZVOARE – TEXTE ȘI INTERPRETĂRI

ȘERBAN MARIN, Manuscrisul It. VII. 519 (= 8438) de la Biblioteca Nazionale Marciana și falsul său autor, Nicolò Trevisan	227
ALEXANDRU SIMON, Cum au cucerit genovezii Orașul Sfânt de la evrei	245
PETRONEL ZAHARIUC, Noi informații despre mănăstirea Izvorani (județul Buzău) și despre mitropolitul Țării Românești, Luca de Cipru	251

RELAȚII ȘI INTERFERENȚE

RADU TUDORANCEA, Relațiile româno-elene în preajma constituirii Înțelegerii Balcanice	271
RALUCA TOMI, Italieni în slujba Marii Uniri. Mărturii inedite	279

ARTĂ ȘI CULTURĂ

ADRIAN-SILVAN IONESCU, Moștenirea lui Barbu Iscovescu și destinul ei	293
NICOLAE LIU, Tangențe și confluente franco-române de la cruciade la epoca Regelui Soare și Umanismul românesc (II)	307

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE

ANGHEL POPA, Istoricul Ion Nistor și Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași	327
EDUARD BAIDAUȘ, Relațiile româno-ucrainene în <i>Istoria Ucrainei-Rusi</i> . Considerente istoriografice (II)	331

„Revista istorică”, tom XXI, 2010, nr. 3–4, p. 205–404

REGIMURI TOTALITARE

NICOLETA IONESCU-GURĂ, Dislocarea unor categorii de persoane din zona de frontieră cu Iugoslavia în Câmpia Bărăganului (1951–1956) (II)	357
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

MARK BRYANT, <i>Napoleonic Wars in Cartoons</i> , Grub Street Publishing, London, 2009, 160 p. + il. (Adrian-Silvan Ionescu); ARMAND GOȘU, <i>Între Napoleon și Alexandru I. Principatele dunărene la începutul secolului al XIX-lea</i> , Edit. Academiei Române, București, 2008, 290 p. + 8 il. (Marian Stroia); ALIN GRIDAN, IULIAN ONCESCU, <i>Victor Slăvescu. Documente (1909–1946)</i> , vol. I, 298 p., vol. II, 336 p., Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010 (Georgeta Filitti); ADELA HERBAN, <i>România-Vatican. 1939–1950. Relații diplomatice</i> , Edit. Astra, Deva, 2008, 620 p. (Vasile Bozga); ADRIAN-SILVAN IONESCU, <i>Regina Maria și America</i> , Edit. Noi Media Print, București, 2009, 258 p. + il. (Dinu C. Giurescu); LUCIAN NASTASĂ, „Suveranii” universităților românești. <i>Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale</i> , vol. I <i>Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864–1948)</i> , Edit. Limes, Cluj-Napoca, 2007, 572 p. (Cristian Vasile); ELENA SIUPIUR, <i>Emigrația: condiție umană și politică în Sud-Estul european</i> , Edit. Academiei Române, București, 2009, 204 p. (Andrei Pippidi); APOSTOL STAN, <i>Istorie și politică în România comunistă</i> , Edit. Curtea Veche, București, 2010, 422 p. (Florin Anghel); STELIAN TĂNASE, <i>Cioran și Securitatea</i> , Edit. Polirom, Iași, 2010, 356 p. (Radu Tudorancea)	383
--	-----

IN MEMORIAM

† Academician Cornelia Bodea (1916–2010) (Ștefan Ștefănescu)	403
--	-----

ȚĂRI, MONARHI, DINAȘTI

BASARABIA – UN NUME DE ȚARĂ

ȘERBAN PAPACOSTEA

Nu trecuseră decât paisprezece ani după marea înfruntare armată dintre Carol Robert și Basarab, eveniment care a consfințit „prima unire românească”, adică legătura dintre Voievodatul de Argeș și Țara Severin, când fiul învingătorului din 1330 a imprimat o nouă orientare politicii externe a țării a cărei conducere a preluat-o în împrejurări încă nelămurite. În 1344, în urma unei întrevederi cu Ludovic de Anjou, „Alexandru al lui Basarab” a desprins din dependența Hoardei de Aur țara la a cărei conducere efectivă se afla și a integrat-o în marea coaliție a forțelor care au luat cu asalt pozițiile puterii mongole cu centrul la Sarai, atât cele situate la nord și la răsărit de lanțul Carpaților, cât și cele de pe țărmul nord-vestic al Mării Negre. În mai puțin de două decenii, puterile coalizate sub stindardul cruciatei și cu binecuvântarea papalității au redus considerabil aria de dominație a Hoardei de Aur. Încă din deceniul al cincilea al secolului al XIV-lea, după câțiva ani de înfruntări armate, Hoarda de Aur a pierdut teritorii însemnate în spațiul est-carpatic în favoarea Poloniei și a Ungariei și poziții nu mai puțin importante pe țărmul nordic și occidental al bazinului pontic în favoarea genovezilor, reful care a continuat în anii următori, când hotarul de apus al puterii mongole s-a retras progresiv către răsărit¹. Ca urmare a acestei evoluții, cadrul geopolitic al Europei Central-Răsăritene s-a modificat considerabil și, inevitabil, au evoluat și raporturile internaționale din regiune. La nord-est și la răsărit de Carpați, în bazinul danubiano-pontic, atât în nordul, cât și în sudul segmentului maritim al fluviului, alături de rămășițe ale puterii tătare apar formațiuni politice noi sau regenerate: cnezatul Halici, asupra căruia s-a extins dominația polonă; voievodatul Moldova; episcopia Milcoviei – reîncarnare, mult diminuată însă teritorial, a episcopiei cumane; principatul unor căpetenii de origine controversată la sudul Dunării maritime, în teritoriul care avea să preia numele unuia dintre aceștia, Dobrotici; o formațiune politică a tătarilor sub conducerea unui „Demetrius princeps Tartarorum”; nu în ultimul rând, o entitate teritorială pe țărmul nordic al brațului Chilia, care avea să păstreze peste timp numele de Basarabia.

¹ S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale*, în „Revista de istorie”, XXX, 1979, nr. 10, p. 1067–1074; Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârănare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, 1999, p. 45–48; V. Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuția Cinghishanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, p. 182–202.

În zilele lui Alexandru Basarab, devenit Nicolae Alexandru, și ale urmașilor săi imediați, „Ungrovlahia” sau „Țara Românească” a cunoscut succesive extensiuni și involuții teritoriale în funcție de conjuncturile internaționale schimbătoare. În răsărit, extinderea primordială și principală a avut loc până la Siret, într-o primă etapă, apoi dincolo de Siret pe țărmul nordic al brațului Chilia, până la mare. Constatarea ne duce direct la problema Basarabiei.

„Cu mult cel mai important din argumentele ce se pot aduce pentru stăpânirea Munteniei în partea de sud a Moldovei – afirmă Nicolae Iorga – e chiar numele persistent de *Basarabia* pe care îl poartă în mod exclusiv aceasta până foarte târziu. Pentru ca acest nume să se fi încetățenit atât de bine în însăși țara denumită și la vecini, domnia bășărăbească în aceste regiuni a trebuit să fie altceva decât un accident trecător.”² Constatarea este perfect întemeiată, însă cere lămurirea prealabilă a ansamblului chestiunii expansiunii spre răsărit a Marelui Voievodat cu centrul la Argeș, anume: când și cum au ajuns Basarabii din Argeș să-și extindă dominația asupra fâșiei de pământ din nordul brațului Chilia dintre Prut și Nistru?

Instalarea Basarabilor la Câmpulung în anul 1345 sau nu mult timp după aceea³, în urma alianței încheiate de Alexandru cu Ludovic de Anjou și după primele succese ale campaniei antitătare, precum și crearea unei reședințe voievodale pe drumul care lega Brașovul cu linia comercială a Dunării par a semna prima etapă a extinderii spre răsărit a țării în fruntea căreia se aflau. În acest context militar-politic s-a întins poate țara până la așezarea Vicina, sediul mitropoliei bizantine cu acest nume, care, potrivit unor exegeți, pierduse încă de acum rostul tradițional căruia îi datorase apariția în secolul precedent. Dar dacă această evoluție timpurie nu se poate susține decât cu titlu de ipoteză, în schimb este cert că întinderea spre răsărit a țării, până la confluența Siretului cu Dunărea, era fapt împlinit în 1358 când regele Ungariei a croit pe hârtie un coridor între râurile Ialomița și Siret în favoarea negustorilor brașoveni, cărora se străduia să le asigure accesul la Dunărea maritimă și la comerțul pontic, liber și fără imixtiunea altei puteri⁴. Actul de autoritate sau mai degrabă de putere al regelui lovea direct interesele stăpânului de fapt al acestui teritoriu recent integrat de Alexandru Basarab în țara sa și a declanșat un conflict acut între aliații din ajun, a căror ofensivă comună împotriva tătarilor îndepărtase considerabil spre răsărit aria de dominație a Hoardei de Aur. În centrul acestui conflict, care, cu alternanțe între compromis și ostilitate, avea să se dedească de lungă durată, s-au aflat interesele marelui comerț internațional, ale ramificației sale pontice și danubiene. Instalarea genovezilor la gurile Dunării, la Licostomo, în calitate de dominatori, în deceniul al

² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 74.

³ P. Chihaiia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 232–311; Al. Ciocîltan, *Prope Turcos et inter Scismaticos. Conventurile ordinilor mendicante în Țara Românească (secolele XIV–XVI)*, în „*Historia Urbana*”, XVII, 2009, p. 5–23.

⁴ *Documenta Romaniae Historica, D Relații între țările române*, vol. I 1222–1446, ed. Șt. Pascu, C. Cihodaru, K.G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain, București, 1977, p. 72.

șaselea al secolului al XIV-lea, și stabilirea legăturii directe cu Marea Neagră, de mare însemnătate pentru Ludovic, prin mijlocirea negustorilor liguri și a celor brașoveni – direcție dominantă și de lungă durată a politicii sale externe – s-au lovit de împotrivirea categorică a marelui voievod de la Argeș sau Câmpulung, acum Alexandru singur, după încetarea din viață a tatălui său. O alianță militară reușită s-a transformat astfel în antagonism, scurt timp după victorie, în procesul „împărțirii prăzii”; iar prada de împărțit după înlăturarea dominației tătare de pe țărmul apusean al bazinului pontic era în primul rând controlul drumurilor comerciale care legau sau urmau să lege Marea Neagră și cursul Dunării de Jos cu Europa Centrală, în principal folosul excepțional prilejuit de exploatarea sa comercială și vamală. Dar asigurarea avantajului comercial și vamal presupunea și dominație teritorială pe traseul drumurilor existente sau proiectate, pentru a le favoriza pe unele și a împiedica dezvoltarea altora, posibile sau probabile concurente. Hotărât să impună participarea țării sale la beneficiile de pe urma acestui comerț cu largi perspective de dezvoltare, Alexandru Basarab nu a ezitat să-și apere interesele inclusiv cu riscul unui conflict cu suzeranul său. În desfășurarea acestei politici comercial-teritoriale, Alexandru Basarab a fixat una dintre direcțiile majore ale politicii externe a țării până în vremea turcogației.

Ca urmare a acestui conflict major de interese, Alexandru Basarab s-a desprins din alianța cu Ungaria și din sfera romano-catolică în direcția căreia făcuse câțiva pași semnificativi și s-a orientat spre Bizanț, unde a căutat și de unde a obținut o nouă legitimitate spiritual-politică. De la Constantinopol, țara lui Basarab a obținut în 1359 un scaun mitropolitan intitulat „al întregii Ungrovlahii”, titlu care avea să desemneze și întreaga stăpânire teritorială a *marelui voievod*, recunoscut acum ca autocrat, *avthentis, dominus, domn*⁵. Odată cu mitropolia Vicinei, al cărei titular a devenit și cel dintâi înainte-stătător al bisericii „întregii Ungrovlahii”, noua eparhie prelua însă și moștenirea teritorială a scaunului mitropolitan șters din catalogul patriarhal, iar această moștenire cuprindea cu predilecție cursul Dunării maritime cu centrele sale comerciale și cu populația creștin-ortodoxă a acestora⁶. Avea oare *domnul*, acum Nicolae Alexandru⁷, de curând legitimat de Bizanț, să transforme această moștenire spiritual-ecclesiastică în program politic-teritorial?

Dimitre Onciul a atribuit într-adevăr fondatorului Ungrovlahiei expansiunea țării de-a lungul Dunării maritime, la nord de brațul Chilia, în teritoriul care avea să

⁵ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. IV *Scriitori și acte bizantine secolele IV–XV*, ed. H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, p. 196–203.

⁶ Nicolae Alexandru „admise a i se aduce noul Mitropolit de la Vicina spre gurile Dunării, încotro se îndrepta acum însăși stăpânirea unui Domn care atrăsese spre sine țărmul dunărean” – N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III *Ctitorii*, București, 1937, p. 191.

⁷ D. Barbu, *Sur le double nom du prince de Valachie Nicolas/Alexandre*, în vol. *Byzance, Rome et les Roumains. Essai sur la production politique de la foi au Moyen Âge*, Bucarest, 1988, p. 103–122.

primească și să păstreze definitiv numele dinastiei domnitoare a Țării Românești, Basarabia⁸. Interpretarea lui D. Onciul e plauzibilă dată fiind concordanța dintre această inițiativă și interesele comercial-vamale ale Țării Românești, apărute cu fermitate de domnul fondator. În logica politicii sale comerciale, teritoriul nord-dunărean de deasupra brațului Chilia constituia un brâu protector împotriva unei posibile tentative a regelui Ungariei, acum adversar, de a stabili o legătură directă cu genovezii instalați la Chilia, lipsindu-i astfel țara de imensul avantaj rezultat din controlul unui drum comercial intercontinental. Alți istorici au atribuit această înaintare spre mare a hotarului răsăritean al Țării Românești către unuia dintre succesorii lui Nicolae Alexandru, ultimul în ordine cronologică fiind Mircea cel Bătrân, care, cu siguranță, a controlat cursul Dunării de Jos pe ambele maluri⁹. Ceea ce se știe cu certitudine este că acest teritoriu s-a aflat efectiv și pe termen lung în stăpânirea Țării Românești, chiar dacă intermitent, și că i-a fost atribuit de contemporani numele de Basarabia. Dar cine i-a atribuit acest nume și, mai însemnat, cine i-a asigurat perenitatea după retragerea Țării Românești din acest spațiu?

O nedumerire cu privire la numele de Basarabia, urmată de o explicație forțată, se află și într-una dintre scrierile istorice ale unui ilustru fondator al scrisului istoric românesc, Miron Costin. În *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, scrisă în limba polonă, Miron Costin consacră un aliniat, intitulat *Despre Basarabia*, teritoriului din sudul țării sale la acea dată încorporat Imperiului Otoman: „Mare greșală fac cei ce dau la iveală hărți și scriu că Țara Muntenească sau o parte a țării noastre s-ar fi numit Basarabia. În ce privește pe munteni, la ei a fost o familie de seamă a Basarabilor și câțiva domni, unul după altul, dintre care acel vestit Șerban ... Deci pesemne că după acești domni sau după această familie s-a încurcat cel care întâi a scris despre Basarabia, cum că Țara Muntenească s-ar fi numit Basarabia. În ceea ce privește țara noastră, că partea aceea de la mare s-ar fi numit cândva Basarabia, de unde s-a început aceasta nu știu nici o pricină demnă de crezământ, afară doar de faptul că sultanul Baiazid, când a făcut război asupra domnului nostru Ștefan, Basarab domnul muntenesc se afla atunci în oastea turcească ca vasal și turcii să fi numit așa acele locuri ...”¹⁰. Ignoranța autorului cu privire la trecutul regiunii numite Basarabia lămurește și naivitatea explicației numelui atribuit acestei regiuni. Dacă Miron Costin ar fi avut cunoștință de actele

⁸ După ce discută ipoteza instalării Basarabilor la gurile Dunării în secolul al XIII-lea, istoricul constată că dacă această expansiune nu a avut loc în acea vreme, ea nu s-a putut împlini decât „pe la mijlocul secolului XIV, când tătarii se retrag din Moldova. Pe atunci, Basarabii cuprind *părțile tătărești* de lângă gurile Dunării (numite în titlul lui Mircea cel Bătrân), anexate apoi la Moldova cu numele de *Basarabia*” – D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1899, p. 175; Gh.I. Brătianu, *Basarabia, drepturi naționale și istorice*, ed. Florin Rotaru, București, 1995, p. 7–8.

⁹ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 227.

¹⁰ Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă)*, în vol. *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 209–210.

de cancelarie timpurii ale țării sale ar fi avut la îndemână un material de reflecție care i-ar fi modificat neîndoiește optica și afirmațiile cu privire la Basarabia.

Într-unul dintre volumele remarcabilelor sale ediții de documente moldovenești din secolele XIV–XVI, Mihai Costăchescu a formulat următoarea constatare: „Țara Basarabiei este Muntenia. Ea este numită astfel, deseori, în documentele moldovenești [urmează trimiteri la un șir de documente cu această denumire] ... Țara Muntenească este numită uneori, în vremea lui Ștefan cel Mare, Țara Basarabească sau a Basarabilor, iar muntenii, Basarabi, și în inscripțiile moldovenești ... În vechile cronic moldovenești, scrise slavonește, nu găsesc numirea decât o singură dată, și anume în *Letopisețul de la Bistrița*” În nota explicativă la această din urmă afirmație, autorul arată însă că în vechile cronici moldovenești, scrise în slavonește, se întâlnește numai numirea de „muntean, Muntenia ori Țara Muntenească ...” (urmează o bogată exemplificare a afirmației)¹¹. Surprinzător, Mihai Costăchescu s-a limitat să constate acest fapt de terminologie geografică, fără să-i cerceteze semnificația. Vom încerca să desprindem această semnificație cercetând contextul de istorie politică în care denumirea sau denumirile amintite s-au impus în cancelaria domnilor Moldovei.

Țara pe care cancelaria domnilor Moldovei o recunoștea doar cu numele de „Țara Basarabească” sau „Țara Muntenească” avea însă o denumire oficială: „Ungrovlahia” sau „Vlaška Zemlja”, adică „Țara Românească” sau „Valahia”, nume pe care desigur curtea de la Baia sau Suceava nu le ignora. La originea refuzului de a recunoaște aceste nume s-a aflat puternica rivalitate dintre cele două state românești din vremea când, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, au intrat în contact nemijlocit și s-au înfruntat pe motive de teritoriu și de prestigiu, adică de „preseanță” sau întâietate. „Ungrovlahia” a fost nu numai numele de țară stabilit de comun acord cu autoritățile din Constantinopol – împărat și sinod –, ci a exprimat și un program politic de încadrare sub aceeași autoritate a masei populației „vlahe” – românești – din nordul Dunării, din aria de contact cu Ungaria. Marele voievod, devenit și domn după integrarea în legitimitatea bizantină, a urmărit și a reușit să-și subordoneze voievozii locali din teritoriile eliberate de sub puterea Hoardei de

¹¹ M. Costăchescu, *Arderea Târgului Floci și Ialomiței în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu muntenii*, Iași, 1935, p. 161–167: „Basarab”, „Basarabia”, „Țara Basarab”, „Țara Basarabilor”; „Bessarabskaia Zemlja”, la M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 1–2; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 227, 274, 278, 423. De la cancelaria Moldovei numele a fost preluat de poloni, care numesc cel mai adesea Țara Românească „Bessarabia” – v. Jan Długosz citat de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 132. În concurență cu numele de Basarabia era cel de „Țara Muntenească”, „Muntenia”, „Multanska” la poloni – Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*, în vol. *Opere*, ed. cit., p. 62, 63, 91, 105, 113, 114, 115, 117, 121, 147, 148, 149, 179, 217, 221, 226, 261; în *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, p. 203, 204, 205, 206, 208, 209. P.P. Panaitescu, *loc. cit.*, afirmă cu dreptate că „numele Basarabiei ... nu vine de la persoana lui Basarab întemeietorul, ci de la numele Țării Românești, care în secolul al XV-lea se numea Basarabia”. Pentru răspândirea numelui de persoană Basarab în lumea românească, v. St. Brezeanu, *Basarab. O nouă ipoteză asupra originilor antroponimului*, în vol. *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002, p. 371–386.

Aur¹². Un cercetător care a dedus această tendință implicită în noul titlu al domnului Ungrovlahiei a făcut însă în același timp constatarea că sursele nu ne permit să cunoaștem documentat desfășurarea integrării voievozilor locali în „Țara Românească” și rezistența lor la desfășurarea acestui proces¹³. Constatarea este întemeiată, dar cunoaște o excepție, cea mai însemnată, anume cazul Moldovei. Într-adevăr, refuzul voievozilor, adică al domnilor Țării Moldovei, de a desemna cu numele de Ungrovlahia sau Țara Valahă țara vecină și înrudită, precum și refuzul de a adopta în propria titulatură denumirea de Vlahia, Valahia au fost expresia hotărârii de a nu accepta supremația sau suzeranitatea statului întâi născut în spațiul românesc nord-dunărean. Derogare de la acest refuz categoric nu se constată decât într-o fază ulterioară, când Moldova, considerabil întărită în relațiile reciproce și pe plan internațional în vremea lui Ștefan cel Mare, a revendicat și obținut, fie și numai intermitent, pentru sine titlul de „Valahia Mare”, lăsând celeilalte țări românești titlul de „Valahia Mică”; răsturnare de raport de forțe înregistrată și de cercurile internaționale, care, tot mai frecvent, au atribuit Moldovei numele de Valahia Mare, iar Țării Românești pe cel de Valahia Mică¹⁴.

Când embrionul de stat românesc alcătuit pe valea râului Moldova a simțit la rândul său atracția mării și i-a dat curs pentru a dezvolta o arteră proprie a comerțului internațional, acțiune desfășurată în cooperare cu Polonia, ea a pătruns inevitabil și în spațiul controlat de statul românesc rival, de pe țărmul nordic al brațului Chilia. De la sfârșitul secolului al XIV-lea, când țara a coborât de la „Plonini”, adică munții sub protecția cărora s-a alcătuit ca stat, la „Marea cea Mare”, până în zilele lui Ștefan cel Mare, acest spațiu a constituit constant obiect de litigiu între Țara Românească și Moldova și a trecut alternativ în stăpânirea uneia și a celeilalte. Istoria acestor stăpâniri alternative a fost cândva reconstituită de Nicolae Iorga¹⁵; materialul documentar considerabil sporit de la data apariției monografiei marelui istoric și cercetările ulterioare, nu puține la număr, impun revizuirea în ansamblu a acestui aspect al istoriei românești din vremea alcătuirii statelor și a afirmării lor internaționale timpurii până la instaurarea hegemoniei otomane în spațiul danubiano-carpatic. Fragment teritorial al statului rival, Basarabia – teritoriul al cărui centru vital se afla la Chilia – era și a rămas

¹² „... Țara Românească a avut odinioară un sens pe care mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români” – N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, p. 413.

¹³ M. Coman, *Ungrovlahia și Țara Românească. Eparhia și țara* (în manuscris).

¹⁴ Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare. Opțiunea polonă (1459–1472)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXV, 2007, p. 22–23. Observații pătrunzătoare cu privire la denumirile atribuite Țării Românești în sursele moldovenești la M. Coman, *Terminologie statală medievală și rivalitatea moldo-munteană (secolele XV–XVI)*, în vol. *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, ed. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 407–422. În forma finală a cercetării sale, autorul va trage neîndoiește toate concluziile implicite în constatările sale.

¹⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, ed. cit.

cunoscută moldovenilor sub acest nume. Basarabia era pentru moldoveni, care se delimitau politic de țara vecină și rivală din sud, întregul teritoriu al acesteia, de la lanțul carpatic care despărțea Banatul timișan de Oltenia până la vărsarea Dunării în Marea Neagră în nordul brațului Chilia. Când în 1465, Ștefan cel Mare a pus capăt definitiv prezenței Țării Românești la Chilia, unde de data aceasta se afla o garnizoană ungară, teritoriul a cărui funcție era de a proteja portul dunărean mult râvnit a păstrat numele de Basarabia. Nici stăpânirea turcească instaurată în regiune două decenii mai târziu nu a modificat denumirea regiunii. Țara Basarabilor și-a impus, firește, numele oficial adoptat de cancelarie în 1359 – *Ungrovlahia*, *Vlahia*, *Țara Românească* –, dar crâmpieul ei răsăritean, danubiano-pontic, a conservat numele de *Basarabia*, care s-a impus durabil în geografia românească și în cea europeană¹⁶.

Contenciosul teritorial moldo-muntean nu s-a limitat la Basarabia. Tot atât de aprig disputată a fost aria teritorială dintre Carpații Răsăriteni și Siret, până la nivelul Troțușului, teren de înfruntare, într-o primă etapă, între Regatul Ungar, sub auspiciile căruia a fost reînființată episcopia Milcoviei, și Țara Românească. În timpul domniei lui Radu cel Frumos, Țara Românească încă mai revendica acest teritoriu, care, în optica domnilor de la Suceava, era „Țara de Jos”¹⁷.

Dinamica teritorială a fost una dintre trăsăturile principale ale constituirii celor două state românești în secolul al XIV-lea. În desfășurarea acestui proces, după ce Țara Românească și Moldova au ajuns în contact teritorial, s-a dezvoltat și rivalitatea dintre cele două state, rezemate, cel dintâi, pe Carpații Meridionali, cel de al doilea, pe Carpații Răsăriteni. În acest stadiu al evoluției lor teritoriale s-a impus de la sine statuarea raporturilor dintre ele. Pretenția *marilor voievozi* și *domni* de la Argeș de a-și impune întâietatea sau supremația *voievozilor* de la Suceava și de a-i integra pe această cale în *Ungrovlahia* s-a lovit de rezistența tenace a celor din urmă.

Sub raportul titulaturii, înfruntarea s-a manifestat prin refuzul domnilor Moldovei de a recunoaște denumirea de *Ungrovlahia* sau *Țara Românească*, *Vlaška Zemlja* statului înrudit și rival în același timp, nume substituite în actele oficiale moldovenești prin cel de *Basarabia*, *Țara Basarab*, alternativ cu cel de

¹⁶ În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, un istoric sas, autorul unei sinteze de istorie românească, situează Basarabia împreună cu Pontul Euxin la hotarul de răsărit al Moldovei – Johannes Filstich, *Încercare de istorie românească (Tentamen Historiae Valachicae)*, ed. A. Armbruster, R. Constantinescu, București, 1979, p. 38; Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1538, definește Basarabia „maritima ora quam Bessarabiam vocant in qua Bialogrodum arx est et Kilia ...”.

¹⁷ Fl. Solomon, *Episcopia Cumaniei – Episcopia Milcoviei. Două episoade din istoria relațiilor româno-maghiare*, în vol. *Studii istorice româno-maghiare*, ed. Lucian Năstasă, Iași, 1999, p. 7–18. Extinderea *Ungrovlahiei* la cotul Carpaților în direcția nord a constituit obiectul a numeroase cercetări; pentru bibliografia temei v. studiul recent al lui S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în sec. XIV–XV*, în vol. *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 205–224.

Țara Muntenească. Când, după 1465, Țara Românească a pierdut definitiv controlul asupra teritoriului din nordul brațului Chilia, Basarabia, în accepția cea mai largă a termenului, s-a fragmentat în două: trunchiul original, rămas *Ungrovlahia* sau *Vlaška Zemlja*, și extensiunea sa danubiano-pontică numită în continuare de moldoveni *Basarabia*, nume păstrat în istorie.

În urma campaniei întreprinse de sultanul Soliman al II-lea în 1538 în Moldova împotriva lui Petru Rareș, Imperiul Otoman a anexat Bugeacul și Tighina și a extins spre nord limita stăpânirii sale în regiune, între Prut și Nistru, în dreptul orașului Fălciu. Întregul teritoriu anexat în sudul Moldovei de turci a fost cuprins sub numele de Basarabia. În 1812, în urma tratatului de pace încheiat la București cu Înalta Poartă, Rusia a smuls Moldovei tot teritoriul dintre Prut și Nistru, denumit de acum înainte constant Basarabia. Acesta a fost destinul unui nume de țară, Basarabia.

BESSARABIA – A COUNTRY NAME

Abstract

Moldavia, the second Romanian state, cropped up on the map of Europe in the second part of the fourteenth century, several decades after Wallachia. The territorial expansion of the two states, especially towards the Danube Mouths and the Black Sea, gave way to strong territorial rivalry within the acknowledged ethnical unity. Moldavia rejected consistently the official title of the rival country – *Ungrovlahia* or *Vlaška Zemlja* –, which showed primacy and sovereignty ambitions. In documents of the Moldavian chancellery, the neighboring rival appeared as *Basarabia* or *Bessarabskaia Zemlja* – named after the reigning family, *Basarab* –, or *Multanska Zemlja*, *Țara Muntenească*, with a limitative territorial sense. These names were officially taken over by Poland, sovereign country of Moldavia, whose chancellery employed exclusively the terms of *Basarabia* and *Multanska Zemlja* in order to designate Wallachia. Thus, Bessarabia was, in Moldavian and Polish sources, the name of entire Wallachia, from the Banat of Timișoara to the Danube Mouths, Chilia arm. When in the time of Stephen the Great, the territorial fragment north of the Chilia arm was definitely lost by Wallachia, it preserved the name of Bessarabia. When the Turks conquered the maritime centers Chilia (Licostomo) and Cetatea Albă (Bialgorod, Maurocastrum, Moncastro) in 1484, and subsequently extended their hinterland in 1538, the name of Bessarabia was maintained again. In 1812, Russia annexed the entire territory between the Prut and the Dniester, and extended over this territory the same name of Bessarabia.

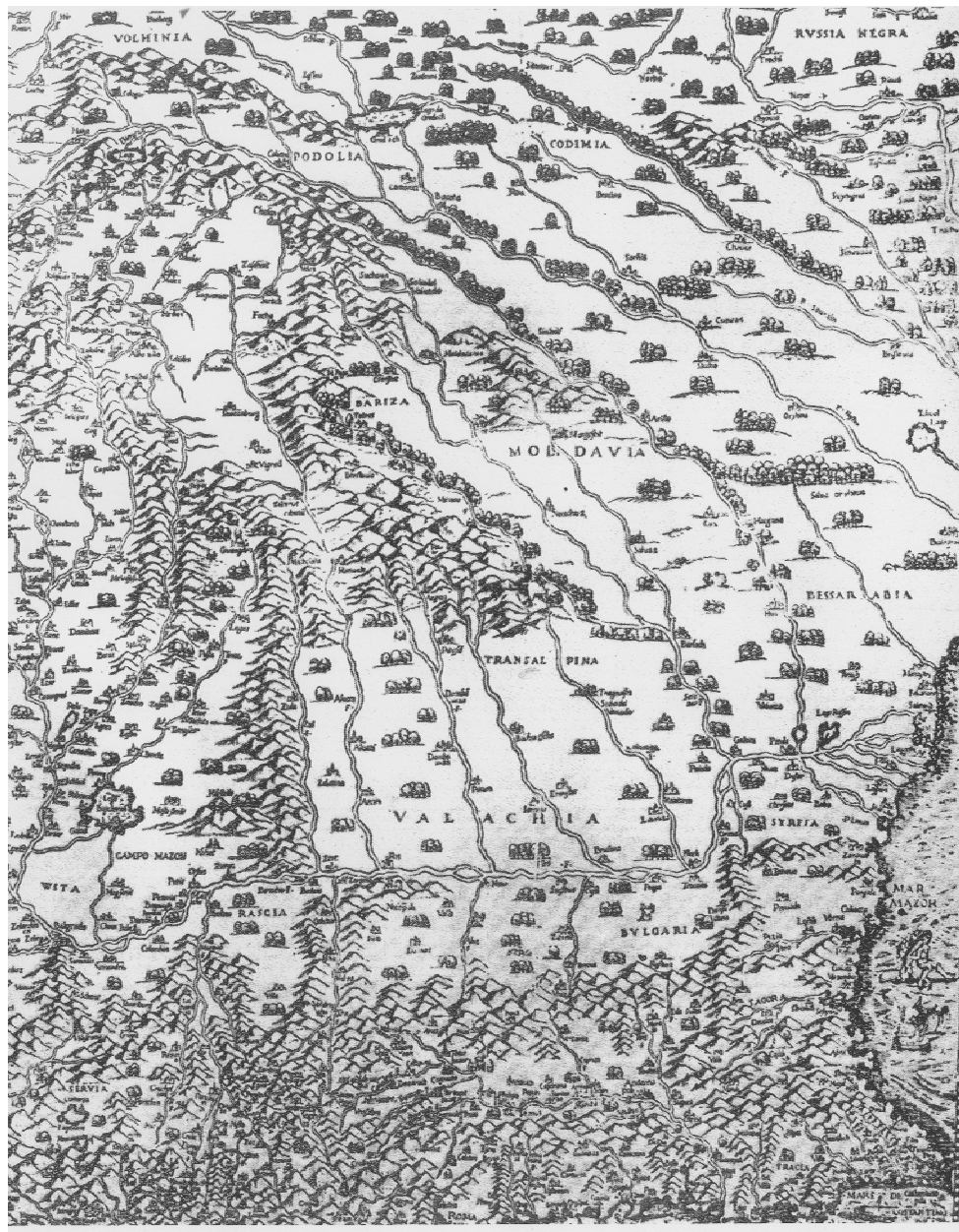

Fig. 1. Giacomo Gastaldi, *Carta dei Paesi Danubiani* (Venezia, 1546), în Florio Banfi, *I Paesi Romeni nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento*, Freiburg i. Br., 1956, retipărit în „Buletinul bibliotecii române”, vol. III, 1955–1956.

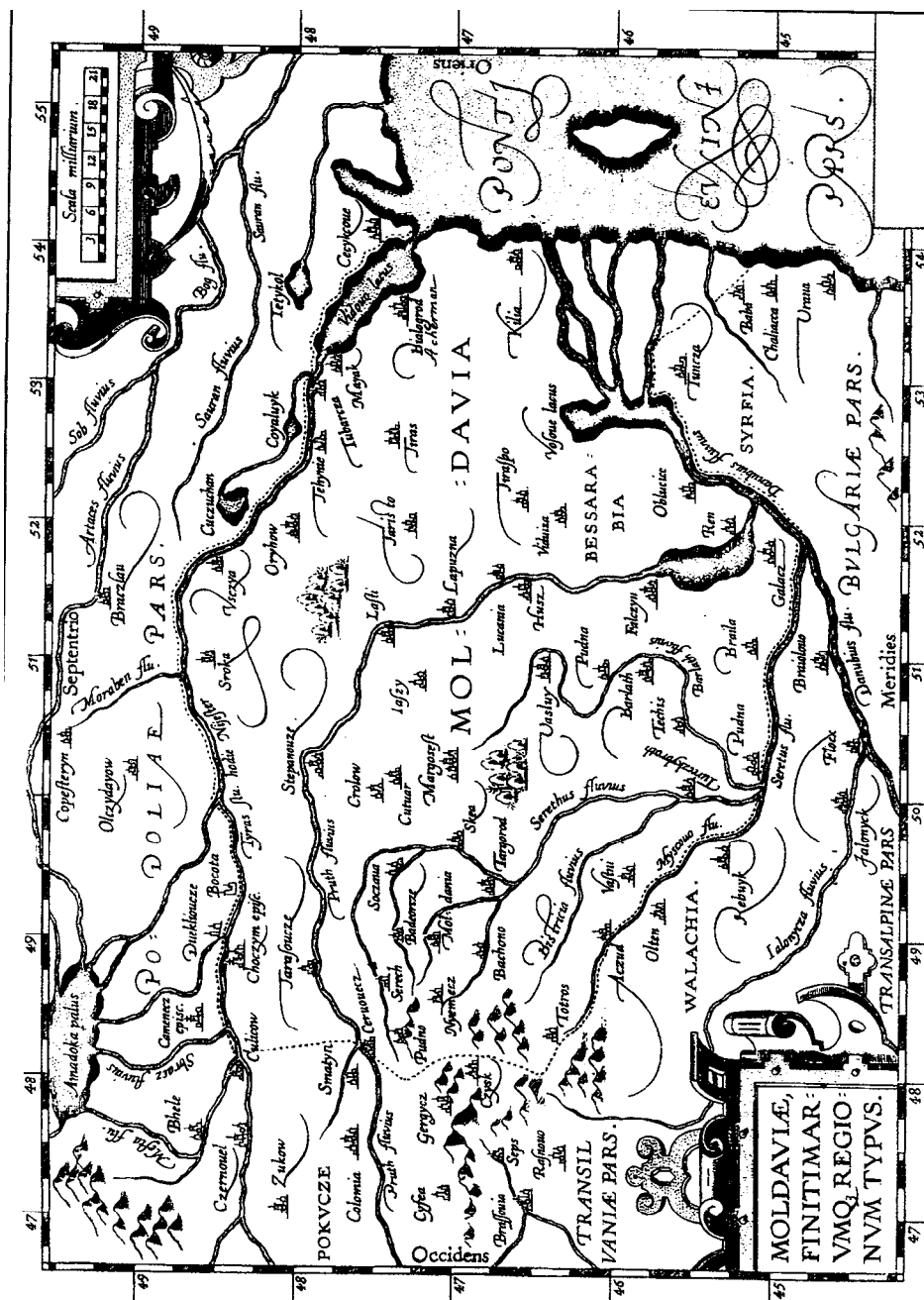

Fig. 2. Georg Reichersdorffer, *Chorographia Moldaviae*, Viennae, 1541, retipărit în *Atlas pentru istoria României*, coord. Ștefan Pascu, București, 1983.

SIGISMUND DE LUXEMBURG: MONARH LA SFÂRȘITUL EVULUI MEDIU SAU LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE?

VIRGIL CIOCÎLTAN

Formulată mai răspicat, întrebarea din titlu se referă la încadrarea tipologică a ultimului Luxemburghez și sună așadar: a fost Sigismund un întârziat al Evului Mediu sau un pionier al epocii moderne?

Pentru a răspunde la această întrebare se cuvin reconstituite trăsăturile fundamentale care îl definesc ca om politic, așa cum rezultă ele din gândurile și din faptele sale. Această întreprindere poate avea un sens doar în cazul în care conduce spre descoperirea unei concepții coerente și cuprinzătoare, care i-a inspirat inițiativele și a rămas consecventă cu ea însăși în ciuda vicisitudinilor pe care le-a traversat în cursul lungii sale domnii. Istoricii din generațiile mai vechi, în special germani, pornind de la Gustav Beckmann la începutul secolului trecut, l-au creditat pe regele-împărat cu o astfel de viziune despre menirea sa ca monarh, deși au observat și ei, firește, notoria sa lipsă de perseverență în ducerea la bun sfârșit a unei acțiuni, abandonată în favoarea alteia, socotită mai atractivă. Această inconsecvență de necontestat la nivelul manifestărilor curente (cauzată, poate, de temperament) i-a fost reproșată din timpul vieții, comportament pe care specialiștii de mai târziu l-au stigmatizat ca *sprunghaft*.

Pornind de la acest tablou, care înfățișează activitatea lui Sigismund de Luxemburg ca o sumă de mișcări întrerupte, fără legături evidente între ele, reprezentanți de frunte ai istoriografiei germane, precum Peter Moraw, Harald Zimmermann și, mai ales, Franz-Reiner Erkens, au conchis că acțiunile monarhului au fost simple reacții la provocări conjuncturale și nu pot fi subsumate în consecință unei „idei ordonatoare ample” (*umfassender Ordnungsgedanke*), întrucât nu au fost destinate să realizeze un „mare plan” (*großer Plan*).

Este neîndoielnic că atâta vreme cât a fost doar rege al Ungariei, adică aproximativ în prima jumătate a domniei (1386–1410), dificultățile interne și externe i-au îngustat drastic marja de manevră și odată cu ea posibilitățile de desfășurare creatoare a personalității sale politice: Sigismund a fost, într-adevăr, la cheremul evenimentelor și nu este de mirare că în zbaterea sa neconținută cu acest cadru constrângător nu se întrevede nici urmă de crez și idee superioară, în stare să-i călăuzească pașii.

Abia după alegerea sa ca rege romano-german în 1410/1411, noul său statut i-a permis să dobândească profilul inconfundabil cu care a intrat în istorie. Coroborate, informațiile care îl privesc în intervalul de timp rămas până în 1437, anul dispariției sale, arată deschiderea extraordinară a orizonturilor sale politice,

context în care inițiativele sale contrastează vădit cu cele din perioada precedentă, fiind – socotim noi – în mod la fel de evident „duse de un gând”.

Concepția care i-a animat destinul reiese cu claritate deopotrivă din fapte și din declarațiile sale de intenții. Deosebit de sugestivă în această privință este mărturisirea făcută pe patul de moarte la 25 noiembrie 1437, care dezvăluie în chip dramatic țelul urmărit o viață întreagă: în plină agonie, el își exprima nădejdea că nu își va da obștescul sfârșit până nu va înfăptui cruciada în Țara Sfântă. Că nu a fost un simplu gând pios la sfârșitul unei cariere de monarh creștin – cum socotesc unii istorici, care invocă presiunea exercitată de *Zeitgeist* asupra capetelor încoronate și la sfârșitul Evului Mediu –, ci expresia unei obsesii care l-a frământat neconținut de-a lungul întregii sale existențe reiese din însăși situația sa particulară în familia principilor catolici: cu excepția suveranilor Spaniei, Sigismund a fost singurul monarh confruntat din tinerețe cu asalturile unei puteri islamice, cea a otomanilor, aflată în plină expansiune.

O reușită incontestabilă a regelui Ungariei a fost convocarea și organizarea expediției eșuate pe câmpul de bătăie de la Nicopole în 1396. A fost ultima cruciadă în înțelesul obișnuit al termenului atât prin componența ei multinațională, cât și prin obiectivul ei final, eliberarea Sfântului Mormânt, preconizată de participanți în continuarea înfrângerii turcilor în Peninsula Balcanică. Acestei viziuni, anume a războiului întregii creștinătăți cu otomanii, război gândit ca etapă preliminară a cruciadei în Siria și Palestina, i-a rămas Sigismund prizonier până la sfârșit.

Dovada concludentă în acest sens este decizia sa capitală din primăvara anului 1412, când a avut de optat între *Türkenkrieg* și *Kreuzzug*: deși dispunea de forțele unui front regional antiotoman prin asocierea Poloniei și a Moldovei în această luptă în urma acordului încheiat cu regele Vladislav Iagiello în martie la Lublau, iar starea de dezagregare a Imperiului Otoman constituia de-a dreptul o invitație pentru o intervenție militară dincolo de Dunăre, regele și-a abandonat instrumentul de combatere a turcilor și și-a îndreptat privirile spre Occident, unde avea de gând să pună pe picioare adevărata cruciadă.

Posibilitatea de a-și asuma un asemenea rol i-a fost oferită de alegerea sa ca rege romano-german în 1410/1411, demnitate în care regalitatea germană și misiunea imperială universală se contopiseră de multă vreme, dar din care se scursese între timp aproape în întregime viața. Țelul ambițiosului și capabilului monarh a fost de la bun început să restaureze în toată plenitudinea prestigiul și funcțiile de odinioară ale împăratului și ale imperiului. Edificatoare pentru graba cu care „trăgea a împărăție” este soluția propusă basileului Manuel II într-o scrisoare din 1412 pentru rezolvarea „problemei celor doi împărați” (*Zweikaiserproblem*): inspirat de modelul antic al divizării competențelor și a teritoriului Imperiului Roman între mai mulți suverani pentru o mai lesnicioasă administrare a statului, Sigismund își rezerva titlul de *imperator Romanorum* și concede basileului pe cel de *imperator Graecorum*. Manuel II Paleologul se pare că nu s-a ostenit să

răspundă la această ofertă simplistă și fantezistă. În orice caz, peste doi ani, regele romano-german a revenit la formula tradițională și i s-a adresat *imperatorii Romeorum, fratri nostro carissimo*.

Sigismund a manifestat, firește, aceeași atitudine imperial-hegemonică și față de alte state din lumea catolică, considerând că este de datoria sa ca instanță supremă să intervină pentru stingerea eventualelor conflicte. Într-un discurs programatic rostit în 1415 la Konstanz, înaintea plecării sale spre Franța și Anglia, regate aflate în război, pe care intenționa să le concilieze, el a exprimat clar acest obiectiv și finalitatea sa ultimă: „A adăugat că nu năzuiește numai spre pacea din biserică, ci și spre pacea dintre toate regatele și dintre toți principii creștini, nu pentru a dobândi astfel slavă lumească ..., ci slava lui Dumnezeu; și prin mijlocirea acestei păci făurite în creștinătate se poate înfăptui cruciada (*generale passagium terrae sanctae*), încât acea țară să nu mai fie locuită de batjocoritorii numelui lui Hristos, ci de cei care îl cultivă.” Într-o epistolă adresată cu trei ani mai devreme regelui Henric al Angliei, Sigismund și-a înfățișat reușitele în acest domeniu, pe care le dorea, firește, exemplare: el încheiase cu regele Poloniei Vladislav Iagiello o pace „fermă și veșnică” și reușise același lucru ca arbitru în litigiul dintre poloni și cavalerii teutoni. Ca în atâtea alte înfățișări ale propriilor merite, nici această relatare nu este tocmai exactă!

Titlul de rege romano-german ar fi rămas probabil și pentru el la fel de onorific ca și pentru ultimii dintre precursorii săi, dacă nu ar fi beneficiat de o conjunctură extrem de favorabilă, determinată de criza profundă în care se zbătea biserica catolică, sfâșiata de Marea Schismă (din 1387 doi papi, iar din 1409 – trei, fiecare cu obediențele lui). Încercările eșuate de reunificare, inițiate de unul sau de altul dintre papi, precum și cele ale conciliariștilor, ei înșiși divizați, au condus la concluzia larg împărtășită că salvarea nu poate veni din sânul bisericii, ci din afara ei. Cel mai bine plasat pentru a-și asuma această sarcină atât prin rangul suprem, chiar dacă numai nominal, deținut în ierarhia principilor, cât și prin calitățile sale personale a fost Sigismund de Luxemburg. Amestecul său în treburile interne ale bisericii nu a fost nici măcar o *novitas*, deoarece funcția de *advocatus et defensor ecclesiae* era din vechime un atribut al împăraților, care căzuse însă tot mai mult în desuetudine, concomitent cu sleirea puterilor acestora. Reactivarea acestei îndatoriri, resimțită ca nevoie stringentă în circumstanțele date, a constituit prilejul favorabil pentru reafirmarea autorității imperiale în lumea apuseană.

Conciliul de la Konstanz a reprezentat, timp de patru ani (1414–1418), forumul central spre care s-au ațintit toate privirile, unde Sigismund de Luxemburg s-a produs ca actor principal și și-a exercitat atribuțiile de lider al Europei Occidentale. Rezultatele activității sale energice în dificila convocare a sinodului, amenințat apoi mereu de descompunere, sunt meritele unanim recunoscute ale acestui monarh, poate cele mai importante din întreaga sa carieră.

Combaterea husitismului a fost înfățișată evident propagandistic nu ca efect al politicii sale dinastice, cum a fost de fapt, ci ca misiune imperială de extirpare a disidenților religioși, care periclatau și ei *respublica christiana*.

Pe lângă obligațiile asumate de regele romano-german ca pacificator în plan laic și ecleziastic al Occidentului, coincidente în mare măsură, el a urmărit și reunificarea bisericilor catolică și ortodoxă, gândită tot ca operațiune pregătitoare indispensabilă a cruciadei. Silit de împrejurări – enoriașii bisericii răsăritene deveniseră o masă de manevră de însemnătate maximă pentru soarta înfruntării dintre puterea islamică a otomanilor și lumea catolică –, Sigismund a fost profund inovator în raport cu predecesorul său pe tronul Ungariei, Ludovic de Anjou, care nu se dăduse în lături de la folosirea oricărui mijloc, oricât de brutal, de conversiune forțată a supușilor săi de altă confesiune decât cea oficială. Urmașul său a abandonat această politică dură de *reductio* a ortodocșilor în sânul bisericii catolice și a înlocuit-o cu oferta – cu siguranță mai atractivă și, deci, mai potrivită pentru atingerea obiectivului propus – de *unio*, adică de unire (oarecum) pe picior de egalitate. Deși nu a rămas fără ecou în rândurile celor vizați – precum starețul Nicodim de la Tismana, figură prestigioasă și influentă în Sud-Estul Europei, sau boierii ruteni, care, impresionați de declarațiile sale publice de prețuire a cultului ortodox, l-au considerat sfânt – și deși aportul său la procesul de apropiere a celor două biserici surori, încheiat la Florența în 1439 printr-o *Spitzenunion* fără viitor, este mai presus de îndoială, politica „unionistă” activă și perseverentă a lui Sigismund s-a soldat în cele din urmă cu un eșec categoric.

Nu a fost singurul. Bilanțul insucceselor începe cu însăși restaurația demnității imperiale, nereușită care poate fi măsurat prin distanța dintre aspirațiile inițiale, care tindeau spre o *restitutio in integrum*, și realizările propriu-zise, incomparabil mai modeste. Reacții negative față de perspectiva resuscitării plenare a imperiului au venit deopotrivă din partea principilor și a înaltelor fețe bisericești.

Astfel, întrebați într-un cadru oficial al sinodului de la Konstanz dacă regele Vladislav Iagiello recunoaște *das reich*, „imperiul”, ca instanță superioară, delegații Poloniei la conciliu au negat, susținând că *ir koning sey eyn fryer koning* („regele lor este un rege liber”), cu toate că acceptase arbitrajul lui Sigismund în litigiul statului său cu Ordinul Cavalerilor Teutoni. Respingerea pretențiilor imperiale ale regelui romano-german a fost chiar mai vehementă în extremitatea vestică a ecumeniei catolice. Invitația adresată lui Ferdinand I de Aragon *per imperiale officium* de a trimite ambasadori la sinod a fost resimțită ca *molt prejudicial*, deoarece – specifică nota de protest – suveranul amintit *et altres reys de Spanya no regonexen per superior al emperador*.

Confruntat cu asemenea reacții de respingere a imperiului pe cale de a renaște, Sigismund, înzestrat cu simțul compromisului, a preconizat asocierea – desigur, tot sub conducerea sa – a regilor Germaniei, Angliei și Franței – o troică, deci, ca temelie politică a lumii creștine. Multă imaginație, puțin realism! Nici măcar principii germani, în principiu reticenți față de planurile cu tentă

universalistă ale monarhului lor, n-au susținut proiectul și l-au silit pe suveran să bată în retragere: constatând iritarea produsă la curțile princiare de cuvântul *imperium*, Sigismund l-a înlocuit cu mult mai neutra vocabulă *respublica* în sintagme de felul *generali reipublice, ecclesiastice videlicet et secularis, incremento*.

Adversitate a stârnit comportamentul hegemonic al regelui și în grupările constituite pe criterii preponderent etnice ale delegaților la conciliu, a căror conștiință de sine – modernă! – începuse tocmai să se cristalizeze. Protectorul sinodului și-a închipuit că se află și deasupra acestor *nationes*, părere pe care i-au spulberat-o nepoliticos reprezentanții Franței: ei l-au invitat să părăsească încăperea în care își țineau ședința, sub cuvânt că tulbură libertatea discuțiilor. După acest incident, Sigismund nu a mai participat decât la întrunirile conaționalilor săi germani.

Veleitățile imperiale ale regelui roman au fost întâmpinate cu răceală sau chiar cu ostilitate nu numai de mireni, ci și de reprezentanții bisericii catolice. Deși văzuseră de la bun început în Sigismund pe singurul suveran capabil să scoată biserica din criză – intuiție confirmată ulterior cu prisosință –, ei au perceput concomitent cu mare îngrijorare perspectiva refacerii puterii imperiale. Acest ecou întârziat al luptelor epocale dintre papi și împărați s-a manifestat prin încercările, încununate de succes, ale înalților ierarhi de a limita cât mai strict competențele salvatorului laic. Câteva exemple sunt edificatoare.

După ce a scormonit în analele eclesiastice și a găsit tocmai la sfârșitul Antichității în Teodoric cel Mare ca organizator al unui sinod precedentul menit să legitimeze ipostaza lui Sigismund de convocator al conciliului – atribut rezervat în mod normal papilor –, ilustrul teolog Pierre d'Ailly s-a grăbit să-i îngădească în timp mandatul, o *auctoritas definitiva* fiindu-i în chip răspicat refuzată. Formulele de recomandare a puterii invitante la conciliu au oglindit această îngustare progresivă a prerogativelor regelui: de la *per imperiale officium* s-a ajuns curând la soluția *sub apostolica vocatione et christianissimi principis Sigismundi regis tuicione*. Dând glas opiniei dominante, cardinalul Alamannus l-a apostrofat pe rege cu următoarele cuvinte: *Etsi, serenissime rex, estis advocatus et protector ecclesie, non estis tamen dominus ecclesie*. Redus astfel la funcția de „paznic al sinodului” (*custos conclavis*), Sigismund a renunțat la ingerințele în treburile interne ale bisericii, inclusiv alegerea papei, și i-a lăsat pe *ecclesiastici* să se ocupe nestingheriți de ele.

Contestații ale funcției însăși de oblăduire a bisericii – admisă de nevoie de reprezentanții ei – au venit din partea monarhilor catolici. Într-o vreme în care se transforma tot mai mult în realitate doctrina potrivit căreia fiecare principe este „împărat în regatul său” (*imperator in suo regno*), în sensul că îi reveneau dreptul și obligația de a apăra biserica din teritoriul său – între susținătorii principiului numărându-se și Henric al IV-lea al Angliei –, pretențiile de restaurare a protectoratului universal asigurat de împărat nu puteau isca decât împotrivire.

*

Însumând reacțiile de respingere a tentativei de resuscitare a imperiului pomenite mai înainte, la care se pot adăuga multe altele de același fel, se constată consonanța lor de fond, indiferent de mediul, laic sau ecleziastic, din care au provenit și de motivația particulară care le-a generat. A fost un cor al Europei unite în refuzul de a mai accepta o formă de organizare universalistă care își trăise traiul. Cel care a încercat să o întrupeze din nou, Sigismund de Luxemburg, a fost un monarh grandios, tentacular, *eine Weltspinne*, dar anacronic, o întruchipare medievală într-o lume care trecuse pragul spre modernitate, adică începuse să devină ceea ce este și astăzi: „Europa patriilor” (*l’Europe des patries*).

Bibliografie selectivă

- ALTMANN W. (ed.), *Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*, Berlin, 1893.
- ASCHBACH J., *Geschichte Kaiser Sigmunds*, vol. I–IV, Hamburg, 1838–1845.
- BAUM W., *Kaiser Sigismund: Hus, Konstanz und Türkenkriege*, Köln, 1993.
- BÂRLEA O., *Die Konzile des 13.–15. Jahrhunderts und die ökumenische Frage*, Wiesbaden, 1989.
- BÄUMER R. (ed.), *Das Konstanzer Konzil*, Darmstadt, 1977.
- BECK H.-G., *Byzanz und der Westen im Zeitalter des Konziliarismus*, în vol. *Die Welt zur Zeit des Konstanzer Konzils. Reichenau-Vorträge im Herbst 1964*, Konstanz/Stuttgart, 1965, p. 135–148.
- BECKMANN G., *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen*, Gotha, 1902.
- BECKMANN G., R. WACKERNAGEL, G. COGIOLO (ed.), *Concilium Basiliense. Tagebuchaufzeichnungen 1431–1435 und 1438; Akten der Gesandtschaft nach Avignon und Konstantinopel 1437–1438; Brief des Enea Silvio 1433; Tagebuch des Andrea Gatari 1433–1435*, Basel, 1904.
- ENGELS O., *Der Reichsgedanke auf dem Konstanzer Konzil*, în „Historisches Jahrbuch”, 86, 1966, p. 80–106.
- ERKENS F.-R., „Un wil eine grosse reise do tun”. *Überlegungen zur Balkan- und Orientpolitik Sigismunds von Luxemburg*, în vol. *Festschrift für E. Meuthen*, ed. J. Helmroth, H. Müller, Köln, 1994, p. 739–762.
- FAHLBUSCH F.B., *Städte und Königtum im frühen 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte Sigismunds von Luxemburg*, Köln/Wien, 1983.
- FINK K.A., *Das Konzil von Konstanz. Seine welt- und kirchengeschichtliche Bedeutung*, în vol. *Das Konstanzer Konzil*, ed. R. Bäumer, Darmstadt, 1977, p. 143–164.
- FINKE H., *Weltimperialismus und nationale Regungen im späten Mittelalter. Rede gehalten bei der Jahresfeier der Freiburger Wissenschaftlichen Gesellschaft am 28. Okt. 1916*, Freiburg i. Br./Leipzig, 1916.
- FRANZEN A., W. MÜLLER (ed.), *Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie. Festschrift unter dem Protektorat seiner Excellenz des Hochwürdigen Herrn Erzbischof Dr. Hermann Schöpfle im Auftrag der Theologischen Fakultät der Universität Freiburg i. Breisgau*, Freiburg/Basel/Wien, 1964.
- FRANZEN A., *Das Konzil der Einheit. Einigungsbemühungen und konziliare Gedanken auf dem Konstanzer Konzil. Die Dekrete „Haec Sancta” und „Frequens”*, în vol. *Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie. Festschrift unter dem Protektorat seiner Excellenz des Hochwürdigen Herrn Erzbischof Dr. Hermann Schöpfle im Auftrag der Theologischen Fakultät der Universität Freiburg i. Breisgau*, ed. A. Franzen, W. Müller, Freiburg/Basel/Wien, 1964, p. 69–112.

- GILL J., *Konstanz und Basel-Florenz*, Mainz, 1967.
- HEIMPEL H., *Aus der Kanzlei Kaiser Sigmunds (Über den Cod. Pal. Lat. 701 der Vatikanischen Bibliothek)*, in „Archiv für Urkundenforschung”, 12, 1932, p. 11–180.
- HOENSCH J.K., *Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit. 1386–1437*, München, 1996.
- ISRAEL O., *Das Verhältnis des Hochmeisters des Deutschen Ordens zum Reich im 15. Jahrhundert*, Marburg (Lahn), 1952.
- JOACHIM E., *König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429–1432. Mitteilungen aus dem Staatsarchiv zu Königsberg*, in „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, 33, 1912, p. 87–119.
- KINZINGER M., *Sigismund, roi de Hongrie et la croisade*, in vol. *Actes du colloque international «Nicompolis, 1396–1996»/„Annales de Bourgogne”*, 68, 1996, p. 23–33.
- KISSLING H.J., *Die Türkenfrage als europäisches Problem*, in „Südostdeutsches Archiv”, 7–8, 1964, p. 39–57.
- KIBLING H.J., *Militärisch-politische Problematiken zur Türkenfrage im 15. Jahrhundert*, in „Bohemia”, 5, 1964, p. 108–136.
- LEIDL A., *Die Einheit der Kirchen auf den spätmittelalterlichen Konzilien von Konstanz bis Florenz*, Paderborn, 1966.
- MÁLYUSZ E., *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*, Budapest, 1990.
- MORAW P., *König Sigismund in der Herrscherabfolge des deutschen Spätmittelalters*, in vol. *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest 8.–11. Juli 1987 anlässlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages*, ed. J. Macek, E. Marosi, F. Seibt, Warendorf, 1994, p. 27–43.
- RICHTENTAL Ulrich von, *Chronik des Constanzer Konzils (1414 bis 1418)*, ed. M.R. Buck, Tübingen, 1882.
- SEIBT F., *Zur Krise der Monarchie um 1400*, in vol. *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest 8.–11. Juli 1987 anlässlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages*, ed. J. Macek, E. Marosi, F. Seibt, Warendorf, 1994, p. 3–13.
- STIEBER J.W., *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict over Supreme Authority and Power in the Church*, Leiden, 1978.
- STROMER W. von, *Landmacht gegen Seemacht. Kaiser Sigismunds Kontinentalsperre gegen Venedig 1412–1433*, in „Zeitschrift für historische Forschung”, 22, 1995, 2, p. 145–189.
- STUMP Ph.H., *The Reforms of the Council of Constance (1414–1418)*, Leiden/New York/Köln, 1994.
- WALDMÜLLER L., *Konflikte zwischen Ost und West im kirchlichen Raum*, München, 1992.
- WEFERS Sabine, *Die Wirkung des Hussitenproblems auf den politischen Zusammenhang von König und Reich im Zeitalter Sigmunds*, in vol. *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest 8.–11. Juli 1987 anlässlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages*, ed. J. Macek, E. Marosi, F. Seibt, Warendorf, 1994, p. 95–108.
- ZAKYTIKOS D.A., *Byzanz und die europäische Einheit im Mittelalter*, in „Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht”, 4, 1955, p. 5–21.

SIGISMUND OF LUXEMBURG: A MONARCH OF THE LATE MIDDLE
AGES OR OF THE EARLY MODERN TIMES?

Abstract

The author believes that Sigismund of Luxemburg's efforts to restore the Empire were a fundamental trait of his entire policy following his election as German King in 1411. However, his attempts to this effect were met with opposition from both the lay and ecclesiastic milieus, from a diversity of reasons. In this respect, one may even speak of a chorus of United Europe against any form of universalist organization. Sigismund of Luxemburg, who attempted to reintroduce it, was a grandiose and tentacular monarch, *eine Weltspinne*. He was also an anachronic medieval figure, in a world embarked on the path to modernity and to what it is nowadays: "Europe of the fatherlands."

IZVOARE – TEXTE ȘI INTERPRETĂRI

MANUSCRISUL IT. VII. 519 (= 8438) DE LA BIBLIOTECA NAZIONALE MARCIANA ȘI FALSUL SĂU AUTOR, NICOLÒ TREVISAN

ȘERBAN MARIN

MANUSCRISUL

Acest manuscris, care în catalogul marcian „Ital. VII” figurează sub numele „Niccolò Trevisan. Cronaca di Venezia, continuata da altro autore sino all’anno 1585, nel mese di luglio, cioè sino alla morte del Doge Niccolò da Ponte”¹, datează, conform aceluiași catalog, din secolul al XVI-lea. Provine de la Giacomo Morelli (nr. 55), iar în prezent se poate consulta doar ca microfilm, Pos. Marc. 164. Este un codice de 352 de file, scrise de o singură mână² (sau cel puțin se poate vorbi de o tendință către unificare ortografică³), a căror numerotare există atât în varianta originală (cu cifre romane), cât și în cea modernă⁴. Textul este dispus pe două coloane, iar datele și faptele importante sunt semnalate cu roșu⁵. Freddy Thiriet susține că primele 15 file conțin un tabel analitic al materiilor, care facilitează lectura și utilizarea⁶, însă personal l-am remarcat ca ocupând doar filele 1a–13a și având titlul „Tavola delle Rubriche de tutta la presente cronica de Venetia”; filele următoare, până la fila 28, sunt albe⁷, iar cronica începe la fila 29a, coloana 1, prin aceste cuvinte: „*Incomencia la cronica della inclita citta de Uenetia et del suo destretto la qual e circondata dal Mare e fu edificata da ueri et boni cristiani [...]*”⁸, evidențiate prin culoarea roșie⁹. Această informație a lui Thiriet se referă însă la episodul legendei troiene, pe când cronica locală începe astfel: „*Misier Pauluzo pronominato Anafesto universalemente dali noveli e tuti li*

¹ Freddy Thiriet, *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l’histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, extras din „Mélanges d’archéologie et d’histoire”, publiés par l’École française de Rome, 1954, p. 241–292 (262); Idem, *L’importance de la chronique de Niccolò Trevisan*, în *Miscellanea marciana di studi Bessarionei*, Padova, 1971, p. 407–414 (408).

² Idem, *Les chroniques*, p. 262; Idem, *L’importance*, p. 408.

³ *Ibidem*, p. 414.

⁴ Silvana Ozoeze Collodo, *Attila e le origini di Venezia nella cultura veneta tardomedioevale*, în „Atti dell’Istituto veneto di scienze, lettere ed arti”, CXXXI, 1972–73, p. 531–567 (549, nota 68).

⁵ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 263; Idem, *L’importance*, p. 414.

⁶ Idem, *Les chroniques*, p. 262; Idem, *L’importance*, p. 409.

⁷ Idem, *Les chroniques*, p. 262; Idem, *L’importance*, p. 409.

⁸ Idem, *Les chroniques*, p. 263.

⁹ *Ibidem*.

altri abitanti in Eracliana fu electo primo doxe corando li ani DCXCVII ..." (f. 36v)¹⁰. Textul cronicii propriu-zise continuă până la fila 340, încheindu-se cu episodul morții dogelui Nicolò de Ponte (1578–1585): „[...] rese il spirito a Dio el corpo alla terra et il Pri<n>cipato a Padri havendo tenuto el Principato Anni VII mesi IIII et giorni XII et fu sepulto nella nuova sepoltura con grandis(si)mi honore.”¹¹, în vreme ce filele 341–352 sunt albe¹².

În privința pasajelor care fac trimitere la persoana lui Nicolò Trevisan (conjurația dogelui Marino Falier și revolta din Creta), se pot regăsi separate de corpul cronicii cuprinse în M 519, în cadrul altor manuscrise. Este vorba de un alt codice marcian, It. XI 32 (= 6670)¹³, de proveniență Svajer n. 1409¹⁴; un manuscris de la ASV, Miscellanea codd. n. 728¹⁵ și codicele Correr 1327¹⁶. Dintre acestea, primele două datează din secolul al XV-lea¹⁷ (deși A. Carile fixează secolul al XVI-lea pentru It. XI 32¹⁸) și sunt miscelane, iar pasajul comun cu M 519 ocupă doar o mică parte, de exemplu filele 150–154 în It. XI 32¹⁹. Co 1327 este de dată mai târzie, aparținând secolului al XVI-lea²⁰ conform grafiei, în vreme ce numerotarea paginilor ține de secolul al XVII-lea²¹ și, spre deosebire de celelalte variante, prezintă memoriul lui N. Trevisan ca o redactare independentă²². În aceste condiții, nu este de mirare că cei ce au atribuit cronică lui Trevisan au considerat M 519 drept cel mai complet²³ și cel mai bun²⁴ dintre codice.

¹⁰ Antonio Carile, *La cronachistica veneziana (secoli XIII–XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Firenze, 1969, p. 146.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 263; Idem, *L'importance*, p. 410.

¹³ Germain Lefèvre-Pontalis, *Étude sur Antonio Morosini et son oeuvre. Annexes et tables*, în vol. *Chronique d'Antonio Morosini. Extraits relatifs à l'histoire de France*, ed. Léon Dorez, vol. IV, Paris, 1902, p. 143, nota 3; Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262; Vittorio Lazzarini, *Marino Faliero. Avanti il Dogado – La Congiura*, Firenze, 1963 [1897] [inițial în „Nuovo archivio veneto”, XIII, partea I, p. 5–107], p. 98 și nota 1; Antonio Carile, *Note di cronachistica veneziana: Piero Giustinian e Nicolò Trevisan*, în „Studi veneziani”, 9, 1967, p. 103–125 (120, 123–124); Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408; John Julius Norwich, *A History of Venice*, London, 1983 [1977–1981], p. 645; Ovidiu Cristea, *Recucerirea bizantină a Constantinopolului și acțiunea flotei venețiene împotriva insulei Daphnusia*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XIX, 2001, p. 109–114 (111, nota 12).

¹⁴ A. Carile, *Note*, p. 123.

¹⁵ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143, nota 3; Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262, nota 1; V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 98, nota 2; Silvana Collodo, *Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare del Tre-Quattrocento (Enrico Dandolo)*, în „Studi veneziani”, 9, 1967, p. 127–151, p. 150, nota 117; A. Carile, *Note*, p. 120; Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408, nota 1.

¹⁶ A. Carile, *Note*, p. 120 și nota 47, 121–123, 124; Idem, *La cronachistica*, p. 135, 139, nota 4.

¹⁷ V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 98.

¹⁸ A. Carile, *Note*, p. 124.

¹⁹ V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 98; A. Carile, *Note*, p. 120.

²⁰ *Ibidem*, p. 121; Idem, *La cronachistica*, p. 135.

²¹ Idem, *Note*, p. 121.

²² *Ibidem*, p. 123.

²³ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143, nota 3.

De asemenea, ar mai trebui adus în discuție și manuscrisul M 82 (7767), din secolul al XVII-lea, pe care catalogul „Ital. VII” îl prezintă în două feluri: „Cronaca Veneta, detta Trevisana dal 1432 al 1556”, respectiv „Giammaria Modenesi. Continuazione alla Cronaca precedente fino al 1670”, în vreme ce catalogul, „Soggetti Veneti” propune: „sino al 1670 di Nicolò Trevisan, seguita da quella di Maria Modenesi”. Este codicele luat în considerare de A. Markham Schulz, sub numele de „Cronaca Trevisan”, dar care îl datează în secolul al XVI-lea²⁵, în contradicție cu catalogul marcian.

În plus, în cadrul investigației sale asupra familiei Gradenigo, Fr. Rossi trimite la un alt codice, aflat la ASV, cu cota Miscellanea codici, I, Storia veneta, n. 142²⁶, care, după toate aparențele, conține textul lui Nicolò Trevisan referitor la conjurația lui Marino Falier, iar nu și restul cronicii care ne interesează.

EDIȚII

Inedită în ansamblul său²⁷, cronica atribuită lui Trevisan a fost bine apreciată de Freddy Thiriet, care a lansat numeroase apeluri în sensul publicării sale cât mai rapid posibil²⁸.

În lucrarea sa asupra cronisticii venețiene, A. Carile a publicat pasajele referitoare la *Partitio Romaniae*, în contextul contaminării cronistice C-B-b-D²⁹.

PATERNITATEA

M 519 a reținut atenția cercetătorilor, în special din perspectiva atribuirii paternității lui Nicolò Trevisan³⁰. Anterior, sub denumirea de Trevisana circulase o

²⁴ Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408.

²⁵ Anne Markham Schulz, *The Sculpture of Giovanni and Bartolomeo Bon and Their Workshop*, în „Transactions of the American Philosophical Society”, s.n., 68, 1978, 3, p. 1–81.

²⁶ Franco Rossi, *Quasi una dinastia: i Gradenigo tra XIII e XIV secolo*, în vol. *Grado, Venezia, i Gradenigo*, ed. Marino Zorzi-Susy Marcon, [Venezia], 2001, p. 155–187 (186, nota 136).

²⁷ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 260; M[anussos] I. Manussacas, *L'isola di Creta sotto il dominio veneziano. Problemi e ricerche*, în vol. *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, ed. A. Pertusi, Firenze, 1973, I, partea a II-a, p. 73–514 (476) *apud* Giulio Zorzanello, *La cronaca veneziana trascritta da Gasparo Zancaruolo (codice Marciano It. VII. 2570, già Phillipps 5215)*, în „Archivio veneto”, seria a V-a, 114, 1980, p. 37–66 (65, nota 77).

²⁸ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 266; Idem, *La Romanie vénitienne au Moyen Age. Le développement de l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe–XVe siècles)*, Paris, 1959, p. 17; Idem, *L'importance*, p. 407, 414.

²⁹ A. Carile, *La cronachistica*, p. 510–511.

³⁰ Pentru atribuirea către Nicolò Trevisan a întregii cronici, v. S[amuele] Romanin, *Storia documentata di Venezia*, 10 vol., Venezia, 1853–1861, vol. I, p. 216, nota 1, 218, nota 3; vol. III, *passim*; vol. IV, *passim*; Vittorio Lazzarini, *I titoli dei dogi di Venezia*, în „Nuovo archivio veneto”, s.n., 2, 1903, t. V, partea I, p. 271–311 (307, 308, nota 1); Giovanni Monticolo, în vol. *Rerum Italicarum Scriptores*, t. XXII, partea a IV-a, Città di Castello, 1900, p. 99, nota 2 *apud* G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143, nota 3; H[einrich] Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, vol. II, 1920

cronică ce s-ar fi încheiat la 1361 și care totuși trecea drept anonimă. A fost notată inițial de M. Foscarini³¹, iar apoi de A. Prost, sub titlul „Cronaca di Venezia, fino al

[reeditare Aachen, 1964], p. 540 *apud* A. Carile, *Note*, p. 119, nota 43 și *apud* Idem, *La cronachistica*, p. 138, nota 5; G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 142, 143, nota 3, 144; Ester Pastorello, *Introduzione*, în vol. *Andreae Danduli Ducis Veneticorum Chronica per extensum descripta aa. 46–1280 d. C.*, în vol. *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. 12, ed. Ester Pastorello, Bologna, 1923, p. 5–327 (p. lix); Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262–263, 266, 291; G[ino] L[uzzatti], recenzie la Fr. Thiriet, *Les chroniques*, în „Archivio veneto”, LXXXIV, seria a V-a, 89–90, vol. LIV–LV, 1954, p. 126–128 (127); Fr. Thiriet, *La Romanie*, p. 17; Robert Lee Wolff, *The Latin Empire of Constantinople, 1204–1261*, în vol. *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton, vol. II *The Later Crusades 1189–1311*, ed. Robert Lee Wolff, Henry W. Hazard, Philadelphia, 1962, p. 187–233 (189, nota 2); V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 98 și nota 3; S. Collodo, *Temî*, p. 150, nota 117; A. Carile, *Note*, p. 119–120; Charles M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180–1204*, Cambridge, Massachusetts, 1968, p. 326, nota 25; A. Carile, *La cronachistica*, p. 138–139, 146; Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408–410, 412, 414; Frederic C. Lane, *The Enlargement of the Great Council of Venice*, în vol. *Florilegium Historiale. Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, ed. J.G. Rowe, W.H. Stockdale, [Toronto], 1971, p. 236–274 (238, 262, nota 4); S. Collodo, *Attila*, p. 549, notele 67–68; Edward Muir, *Images of Power: Art and Pageantry in Renaissance Venice*, în „American Historical Review”, 84, 1979, p. 16–52 (27, nota 23; 43, nota 71); Idem, *Civic Ritual in Renaissance Venice*, Princeton, 1981, p. 94, nota 84; 266, nota 45 etc.; O. Tuma, *The Dating of Alexius's Chrysobull to the Venetians: 1082, 1084, or 1092?*, în „Byzantinoslavica”, 42, 1981, p. 171–185 (181, nota 31, 185); Maria Maddalena Sarnataro, *La rivolta di Candia del 1363–65 nelle fonti veneziane*, în „Studi veneziani”, s.n., XXXI, 1996, p. 127–153 (131, nota 25); Sally McKee, *Uncommon Dominion: Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity*, Philadelphia, 2000, p. 135, 147; Gerhard Rösch, *The Serrata of the Great Council and Venetian Society, 1286–1323*, în vol. *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797*, ed. John Martin-Dennis Romano, Baltimore, Maryland-London, 2002 [2000], p. 67–88 (85); Ovidiu Cristea, *Siamo Veneziani e poi Cristiani: Some Remarks concerning the Venetian Attitude towards the Crusade*, în „Annuario. Istituto romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia”, 3, 2001, p. 105–116 (114, nota 43); Șerban Marin, *Venetian and non-Venetian Crusaders in the Fourth Crusade, According to the Venetian Chronicles' Tradition*, ibidem, 4, 2002, p. 111–171 (158, nota ff); Ovidiu Cristea, *La suprématie maritime à la fin du XIIIe siècle. Un point de vue de Marino Sanudo Torsello*, ibidem, p. 172–176 (174, nota 19); Idem, *Venise et le problème du concours militaire ottoman au temps du règne de Bayezid II*, ibidem, 6–7, 2004–2005, p. 313–319 (313, nota 1); Idem, *La défaite dans la pensée médiévale occidentale. Le cas de la croisade de Nicopolis (1396)*, în „New Europe College Yearbook”, 2003, p. 39–69 (61, nota 25); Idem, *Rivalitatea venețiano-genoveză în Marea Neagră: campanile lui Giustiniano Giustiniani (1323, 1328)*, în „Revista istorică”, s.n., XV, 2004, 1–2, p. 89–106 (94, nota 24); Idem, *Recucerirea*, p. 111 și nota 12; Idem, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, Brăila, 2004, p. 207; Holly S. Hurlburt, *The Dogress of Venice, 1200–1500: Wife and Icon*, New York, 2006, *passim*.

³¹ Marco Foscarini, *Della Letteratura Veneziana ed altri scritti intorno ad essa*, [Bologna], [1976] [retipărire după Venezia, 1854; prima ediție: 1752], p. 142, nota 102, ediția 1752 *apud* Aug[uste] Prost, *Les chroniques vénitiennes*, în „Revue des questions historiques”, 31, 1882, p. 512–555 (545). Cu toate acestea, la locul respectiv, în Foscarini, *Della Letteratura*, p. 156, nota 3, este reținută tot drept anonimă, iar *ibidem*, p. 156 nu face decât mențiunea că s-ar fi aflat în posesia lui Bernardo Trevisan. Însă, în fața numărului mare de codice aparținătoare bibliotecii acestuia din urmă, aplicarea denumirii de „Trevisana” pentru acest codice, așa cum operează A. Prost, pare mai curând forțată.

1361. Cronaca detta Pallas o Trevigiana³². De asemenea, manuscrisul M 790 (7294) poartă titlul de „Cronica del Trevisano della città di Venezia”³³. Însă, după cum just a observat Fr. Thiriet, nu este vorba decât de încă o copie a cronicii atribuite lui Daniele Barbaro³⁴.

Ignorată așadar atât de M. Foscarini și de A. Prost, cât și de *Bibliotheca historica medii aevi* a lui A. Potthast, după cum cu oarecare regret remarca G. Lefèvre-Pontalis³⁵, denumirea de Trevisana a cunoscut o adevărată carieră în privința codicelui nostru, M 519. Sub acest nume, cronica este citată asiduu în lucrarea clasică a lui S. Romanin pentru perioada 1354–1361³⁶, după ce prima trimitere se referise tocmai la începuturile secolului al X-lea³⁷. În continuare, Nicolò Trevisan di Sant’Angelo, membru al Consiliului celor X în aprilie 1355 în timpul judecării dogelui M. Falier³⁸, *provveditore* în Creta în timpul rebeliunii coloniștilor venețieni din insulă³⁹ și decedat în 1369, pe când era *procurator de*

³² A. Prost, *op. cit.*, p. 524, 545.

³³ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 247.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143 și notele 1–2.

³⁶ S. Romanin, *op. cit.*, vol. III, p. 173 ș.u.

³⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 216, nota 1. Nesesizând această trimitere timpurie, G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143, nota 3 apreciază că prima referință a lui S. Romanin la cronica lui Trevisan are în vedere anul 1300.

³⁸ *Ibidem*, p. 144; Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262; V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 98; A. Carile, *Note*, p. 119 și nota 45; Idem, *La cronachistica*, p. 138–139; Fr. Thiriet, *L’importance*, p. 409; Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238, 262, nota 4; Eric Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago-London, 1981, p. 63; O. Cristea, *Recucerirea*, p. 111. Pentru conjurația lui M. Falier, v. S. Romanin, *op. cit.*, vol. III, p. 181–193; V. Lazzarini, *op. cit.*; Andrea Da Mosto, *I dogi di Venezia nella vita pubblica e privata*, Milano, [1966], p. 145 ș.u.; G. Pillinini, *Marino Falier e la crisi economica e politica del ‘300 a Venezia*, în „Archivio veneto”, seria a V-a, 84, 1968, p. 54–71; Claudio Rendina, *Dogii Veneției. Istorie și secrete*, București, 2003, p. 197–202, ed. orig. *I Dogi. Storia e segreti*, [Roma], 1984; J.J. Norwich, *op. cit.*, p. 224–229. Episodul a constituit subiectul a nu puține opere literare, drame (Byron, *Marino Faliero of Venice. An Historical Tragedy*, Paris, 1821; Casimir de la Vigne, *Marino Faliero*, Paris, 1829; Gio. Emmanuele Bidera, *Marino Faliero. Azione tragica in tre atti ... posta in musica dal sig. maestro Donizzetti*, Trieste, 1837; Giulio Pullé, *Marino Faliero. Dramma*, Verona, 1840), romane [E. Ronteix et H. (sic!), *Marino Faliero. Episode de l’histoire de Venise*, Paris, 1829] etc.

³⁹ Archivio di Stato di Venezia, „Liber Secretorum Collegii (1363–1366)”, care conține de fapt „Commissio provisoribus Crete ser ..., Nicolo Trevisan, ... (febr. 1365, more veneto 1366), scrisse quel che seguì, et la copia son questa che da sora ho scritto, anno 1367” *apud* Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262, nota 2; G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143–144; Fr. Thiriet, *op. cit.*, p. 262, 266, 291; G. Luzzatti, *loc. cit.*, p. 127; Fr. Thiriet, *La Romanie*, p. 17; V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 98; A. Carile, *Note*, p. 119 și notele 44–45, 120; Idem, *La cronachistica*, p. 139 și nota 1; Fr. Thiriet, *L’importance*, p. 409, 412, 414; Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238, 262, nota 4; E. Cochrane, *op. cit.*, p. 63; C[ristoforo] Buondelmonti, *Descriptio Insule Crete et Liber Insularum*, cap. XI: *Creta*, ed. M.-A. Van Spitael, Iraklion, 1981, p. 326 *apud* M.M. Sarnataro, *op. cit.*, p. 131, nota 25; S. McKee, *op. cit.*, p. 143–147; O. Cristea, *Recucerirea*, p. 111. Pentru situația din Creta venețiană, a se vedea S. Romanin, *op. cit.*, vol. III, p. 217–227; J.J. Norwich, *op. cit.*, p. 236–238; volumul *Venezia e Creta – Atti del Convegno Internazionale di Studi, Iraklion-Chanià, 30 settembre – 5 ottobre 1997*, ed.

*citra*⁴⁰, a fost considerat aproape unanim ca autor al cronicii cuprinse în codicele M 519⁴¹, cu corolarul că, odată fixat un autor din secolul al XIV-lea, Trevisan ar fi scris doar perioada de până la 1367 a cronicii, restul constituind adăugirea unui eventual continuator⁴². Deși remarcă faptul că M 519 a fost scris de o singură mână⁴³, Fr. Thiriet nu poate renunța la atribuirea cronicii către doi autori, dintre care primul să fi fost Trevisan⁴⁴, creând astfel o breșă în cadrul cronicii: filele 29–120 ar fi conținut istoria datorată lui Trevisan, iar 121–340 ar fi reprezentat opera copistului⁴⁵, astfel că Trevisan ar fi redactat puțin mai mult de un sfert din cronică⁴⁶. Complet îndatorat acestei ipoteze, Thiriet constată chiar și o mare unitate de stil și compoziție în privința redactării cronicii până la 1367⁴⁷. În privința celui de al doilea autor, Thiriet consideră pur și simplu că „nu ne interesează”⁴⁸.

Într-adevăr, un pasaj al cronicii conținute în M 519 face mențiunea următoare: „*Nota che Niccolo Trevisan, che fo provedador in la ditta isola di Candia, scrisse quel che segui, et la copia son questa che de sora ho scritto, anno 1367.*” (f. 119r)⁴⁹, care mențiune ar fi de atribuit copistului din secolul al XVI-lea. Anterior, se făcuse o altă precizare: „*del mese de mazio 1366 me fo scritto a mi, Nicollo Trevixan, per ser Pantalon Barbo et per li compagni de Candia che io me dovesse muover con la mia oste dalla Canea ...*” (f. 118)⁵⁰. Acestor trimiteri, una indirectă, cealaltă directă, la persoana lui Nicolò Trevisan, *provveditore* de Creta, li se pot adăuga altele, neremarcate de Thiriet, însă evidențiate de A. Carile (f. 109r, 110r, 119r)⁵¹.

O primă îndoială față de atribuirea către Trevisan a părții de la origini la 1367 a cronicii a fost avansată tocmai de H. Kretschmayr, care inițial aderase la ipoteza că Trevisan este autorul și, conform lui A. Carile, lui i s-ar fi datorat în principal această atribuire de către cercetătorii moderni⁵². Contrazicând această primă

Gherardo Ortalli, Venezia, 1998. În legătură cu revolta venețienilor din Creta, reținem și compunerea dramei lui Giovanni Pindemonte, *I Coloni di Candia*, Filadelfia, 1801.

⁴⁰ V. Lazzarini, *I titoli*, p. 307; Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262–263; A. Carile, *La cronachistica*, p. 139; O. Cristea, *Recucerirea*, p. 111.

⁴¹ V. *supra*, nota 30.

⁴² H. Kretschmayr, *op. cit.*, vol. II, p. 540 *apud* A. Carile, *Note*, p. 119 și nota 46; G. Lefèvre-Pontalis, *Étude*, p. 143–144; Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 263; Idem, *L'importance*, p. 409.

⁴³ V. *supra*.

⁴⁴ Idem, *Les chroniques*, p. 262.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 263; Idem, *L'importance*, p. 409.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 410.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 409.

⁴⁸ Idem, *Les chroniques*, p. 263.

⁴⁹ Idem, *L'importance*, p. 408; Idem, *Les chroniques*, p. 262; A. Carile, *Note*, p. 119, nota 44, 120; Idem, *La cronachistica*, p. 139 și nota 1.

⁵⁰ Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 414; A. Carile, *Note*, p. 119, nota 45; Idem, *La cronachistica*, p. 139, nota 2.

⁵¹ Idem, *Note*, p. 119, nota 45; Idem, *La cronachistica*, p. 139, nota 2.

⁵² Idem, *Note*, p. 124–125.

opțiune a sa, savantul german se întreabă, în cursul aceluiași studiu, dacă nu ar fi mai degrabă vorba de una dintre multele compilații din secolul al XV-lea, în care să fi fost intercalată și relatarea din Creta a lui Trevisan⁵³.

Tendința atribuirii descrierii întregii perioade de la origini până la 1367 lui Nicolò Trevisan a fost însă serios combătută începând cu 1967, an în care Silvana Collodo și A. Carile, independent unul de celălalt, resping această atribuire. S. Collodo se limitează la a se referi la „așa-numita cronică Trevisan”⁵⁴ și la a-și exprima îndoielile asupra autenticității acesteia, considerând că „este mai probabil să fi fost o lucrare de compilație a unuia sau mai multor copişti din secolul al XVI-lea, epocă în care apare codicele însuși și în care adnotarea precisă a numelui lui Trevisan funcționează doar pentru partea care a fost copiată tocmai din relatarea trevisană asupra revoltei Candiei din 1363”. Carile însă oferă o demonstrație extrem de detaliată, pe care o va relua în 1969. Astfel, el pornește de la aceeași premisă ca și Kretschmayr sau Thiriet, anume de la nota de la fila 119r a codicelui, care face trimitere la N. Trevisan, *provveditore* de Candia, care „a scris ceea ce s-a întâmplat, iar copia este ceea ce am scris deasupra”, atâta doar că nu vede în această trimitere sensul dat de ceilalți doi cercetători, ci dimpotrivă, ca pe o afirmare, din partea compilerului anonim, de a fi utilizat un memoriu aparținând lui Trevisan⁵⁵. Ca urmare, referirile la acest autor pentru perioada 1356–1369 nu trebuie să conducă la atribuirea către el a compunerii întregii cronici cuprinse în M 519 și nici măcar a celei ce merge până la 1369, anul morții sale⁵⁶. De asemenea, Carile consideră că faptul că, în interiorul memoriului însuși, cel ce l-a transcris nu schimbă persoana I utilizată de autor nu trebuie să surprindă, cazuri similare existând în cronicile venețiene, și cercetătorul exemplifică prin Antonio Morosini, care transcrisese în cronică raportul lui Pietro Loredan, cu privire la victoria sa asupra turcilor de la Gallipoli, cu același tip de adresare ca și în cazul nostru⁵⁷. În ceea ce ne privește, adăugăm că tocmai în nota de la fila 119r se folosește chiar persoana a III-a, ceea ce delimitează clar nota (aparținând copistului compiler) de conținutul memoriului lui Trevisan.

În continuare, Carile se referă la celelalte redactări ale memoriului lui N. Trevisan, dintre care V. Lazzarini le evidențiasse pe cea de la Marciana, It. XI 32⁵⁸, și pe cea de la ASV⁵⁹, însă nu observase de aici că memoriul trebuie tratat separat. Carile însă merge tocmai în această direcție, transformând existența acestor

⁵³ H. Kretschmayr, *op. cit.*, II, p. 540 *apud* A. Carile, *Note*, p. 125.

⁵⁴ S. Collodo, *Temì*, p. 129, 150 și nota 117; Eadem, *Attila*, p. 549, nota 67; Eadem, *Note sulla cronachistica veneziana. A proposito di un recente volume*, în „Archivio veneto”, seria a V-a, 91, 1970, p. 13–30 (19, 24).

⁵⁵ A. Carile, *Note*, p. 120; Idem, *La cronachistica*, p. 139–140; E. Cochrane, *Historians*, p. 63.

⁵⁶ A. Carile, *Note*, p. 119; Idem, *La cronachistica*, p. 139.

⁵⁷ Idem, *Note*, p. 120; Idem, *La cronachistica*, p. 140.

⁵⁸ V. *supra*, p. 228.

⁵⁹ *Ibidem*.

din urmă codice în argument al tezei sale privind reținerea separată a memoriului față de restul cronicii cuprinse în M 519⁶⁰. În plus, Carile adaugă codicele Correr 1327, cuprinzând memoriul nostru⁶¹, cu precizarea suplimentară că nota de la fila 119r din M 519 nu se regăsește în acest din urmă codice⁶². Codicele de la Muzeul Correr introduce în schimb o notiță care nu se regăsește în M 519 și care menționează, la fila 76v: „*Qui notarò quelli s'atrovavano a consiglieri del Consigli di X, Avogadori de la zonta del Consejo di X del 1355 16 ap(ri)l et ordinatamente narrarò quel ho trovato in uno libreto de M(eser) Nic(ol)ò Trivisan de S(anto) Anzolo fu alhora del dito Consiglio di X.*”⁶³ Fie și calitatea de simplu „libreto” ar fi suficientă, consideră Carile, pentru a demonstra că nu este vorba de o cronică, ci de un fascicol de câteva pagini, care să fi fost arhetipul celor două codice care ne transmit simpla relatare a conjurației lui M. Falier (It. XI 32) sau a rebeliunii Cretei (codicele de la ASV)⁶⁴ și care au trecut apoi în codicele M 519.

În concluzie, cronică din codicele M 519 trebuie considerată, conform lui Carile, ca anonimă⁶⁵, autorul său folosindu-se de memoriul lui Nicolò Trevisan ca de o sursă aflată deja în circulație și integrându-l în corpul cronicii ca atare. Este ipoteza la care aderăm și noi, disociindu-ne însă de Carile în condițiile în care acesta consideră că această cronică ar fi fost compilată într-o primă formă în secolul al XV-lea⁶⁶, opțiune care nu se bazează pe nicio dată certă.

Personal, pornind de la unele similitudini cu codicele M 2567, l-am utilizat în mod eronat pe acesta din urmă sub numele lui N. Trevisan⁶⁷, în vreme ce D. Raines

⁶⁰ Idem, *Note*, p. 120; Idem, *La cronachistica*, p. 140–141.

⁶¹ Idem, *Note*, p. 120–121; Idem, *La cronachistica*, p. 135, 141–142.

⁶² Idem, *Note*, p. 120, nota 47; Idem, *La cronachistica*, p. 139, nota 4.

⁶³ Idem, *Note*, p. 123 și nota 58; Idem, *La cronachistica*, p. 143 și nota 5.

⁶⁴ Idem, *Note*, p. 124.

⁶⁵ *Ibidem*; Idem, *La cronachistica*, p. 144. Concluziile lui A. Carile sunt împărtășite și de Dorit Raines, *Cooptazione, aggregazione e presenza al Maggior Consiglio: le casate del patriziato veneziano, 1297–1797*, în „Storia di Venezia – Rivista”, I, 2003, p. 1–64 (în special p. 13, nota 40), dar și în cadrul bibliografiei studiului său (p. 53), unde folosește formula potrivită de „Nicolò Trevisan și alții”; Guillaume Saint-Guillain, *Les conquérants de l'Archipel. L'Empire latin de Constantinople, Venise et les premiers seigneurs des Cyclades*, în vol. *Quarta crociata. Venezia-Bisanzio-Impero latino*, ed. Gherardo Ortalli-Giorgio Ravagnani, Peter Schreiner, vol. I, Venezia, 2006, p. 125–237 (134, nota 26); de asemenea, Federica Ambrosini, *Rappresentazioni allegoriche dell'America nel Veneto del Cinque e Seicento*, în „Artibus et Historiae”, I, 1980, 2, p. 63–78 nu amintește nicăieri numele lui Trevisan, deși face trimitere la manuscrisul nostru.

⁶⁶ A. Carile, *Note*, p. 125. V. *infra*.

⁶⁷ Ș. Marin, *op. cit.*, p. 158; Idem, *The First Venetian on the Patriarchal Throne of Constantinople. The Representation of Tommaso Morosini in the Venetian Chronicles*, în „Quaderni della Casa Romena”, 2, 2002, p. 49–90 (57, nota 44); Idem, *The Venetian 'Empire'. The Imperial Elections in Constantinople in 1204 in the Representation of the Venetian Chronicles*, în „Annuario. Istituto romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia”, 5, 2003, p. 185–245 (187, nota 26); Idem, *Dominus quartae partis et dimidia totius Imperii Romaniae. The Fourth Crusade and the Dogal Title in the Venetian Chronicles' Representation*, în „Quaderni della Casa Romena”, 3, 2004, p. 119–150 (130, nota 60); Idem, *A Precedent to the Fourth Crusade. The anti-Byzantine Campaign of Doge Domenico Michiel in 1122–1126 according to the Venetian Chronicles*, în „Annuario. Istituto romeno

și Th. Madden, pe bună dreptate, rețin cronica drept doar „atribuită lui Nicolò Trevisan”⁶⁸.

DATARE

Chestiunea datării este în conexiune cu cea a paternității. Atâta vreme cât s-a considerat că autorul întregii scrieri de la origini la 1367 este un participant direct la evenimentele din Creta, din importanta postură de *provveditore* de Candia, elaborarea scrierii trebuia să fie încadrată în perioada dintre încheierea misiunii sale în insulă și anul încetării sale din viață. Am avea de a face, conform acestei opțiuni, cu o cronică elaborată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁶⁹, iar Trevisan este reținut chiar ca autoritate istorică a acestui secol⁷⁰. Pe această bază, s-a vorbit și despre contemporaneitatea cronicii cu A. Dandolo⁷¹, Caresini⁷², E. Dandolo⁷³, Zancaruolo⁷⁴ și cu Caroldo⁷⁵ (acestea trei din urmă plasate în secolul

di cultura e ricerca umanistica di Venezia”, 6–7, 2004–2005, p. 239–266 (242, nota 27); Idem, *Veneția și căderea unui imperiu. Reprezentarea momentului 1261 în cronistica venețiană*, în „Revista istorică”, s.n., 14, 2003, 3–4, p. 211–254 (220, nota 34); Idem, *Giustiniano Partecipazio and the Representation of the First Venetian Embassy to Constantinople in the Chronicles of the Serenissima*, în „Historical Yearbook”, 2, 2005, p. 75–92 (79, nota 28); Idem, *Un transilvano a Venezia: il vaivoda Steffano Lackfi II e la guerra del 1372–1373 tra Venezia, Padova e Ungheria nella cronaca di Giovanni Giacompo Caroldo*, în vol. *L’Italia e l’Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, ed. Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi, Brăila-Veneția, 2004, p. 61–79 (70, nota 68); Idem, *The Venetian Community – Between Civitas and Imperium. A Project of the Capital’s Transfer from Venice to Constantinople, According to the Chronicle of Daniele Barbaro*, în „European Review of History / Revue européenne d’histoire”, 10, 2003, 1, p. 81–102 (84, nota 10).

⁶⁸ D. Raines, *op. cit.*, p. 2, nota 2; Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Baltimore-London, 2003, p. 261, nota 40.

⁶⁹ V. Lazzarini, *I titoli*, p. 307; H. Kretschmayr, *op. cit.*, II, p. 540 *apud* A. Carile, *Note*, p. 119, nota 46; G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 142; Thiriet, *Les chroniques*, p. 245, nota 4, 260, 262; G. Luzzatti, *loc. cit.*, p. 127; V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 98; Roberto Cessi, *Prefazione*, în vol. *Venetiarum Historia vulgo Pietro Iustiniani filio adiudicata*, ed. Roberto Cessi, Fanny Bennato, Venezia, 1964, p. xxii; Ch. Brand, *op. cit.*, p. 326, nota 25; Fr. Thiriet, *L’importance*, p. 407, 408; M. Manussacas, *op. cit.*, p. 476 *apud* G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 65, nota 77; O. Tuma, *op. cit.*, p. 185; O. Cristea, *Recucerirea*, p. 111.

⁷⁰ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 260.

⁷¹ Idem, *L’importance*, p. 407, 410.

⁷² Idem, *Les chroniques*, p. 266. Pentru Caresini, v. *Raphayni de Caresinis Cancellarii Venetiarum, Chronica, aa. 1343–1388*, în *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. 12, partea a II-a, ed. Ester Pastorello, Bologna, 1923. Pentru o traducere în vulgară, v. *La Cronaca di Raffaino Caresini tradotta in volgare veneziano nel secolo XIV*, ed. Rinaldo Fulin, Venezia, 1877. Pentru persoana lui Caresini (1314–1390), cancelar al Republicii, v. și M. Foscarini, *op. cit.*, p. 146, 147 și nota 1; Antonio Carile, *Caresini, Raffaino (Raffain, Raphainus, Raphaynus, Raphael de Caresinis)*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, 20, 1977, p. 80–83.

⁷³ Fr. Thiriet, *L’importance*, p. 407.

⁷⁴ M. Manussacas, *op. cit.*, p. 476 *apud* G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 65, nota 77.

⁷⁵ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 260.

al XIV-lea tot dintr-o eroare!), ca și despre anterioritatea cronicii noastre față de Antonio Morosini, „care, în epoca în care Trevisani își încheia cronica, trebuie să fi atins abia adolescența”⁷⁶, sau față de „istoriografia oficială tipărită” (în speță, Biondo și Sabellico)⁷⁷.

În urma investigației amănunțite a lui A. Carile, s-a constatat că secolului al XIV-lea îi aparțin doar referirile la conjurația lui M. Falier și la revolta din Candia, elaborate într-adevăr de Nicolò Trevisan, participant la evenimente⁷⁸. În rest însă, cronica are un alt autor care, printre altele, a copiat și aceste memorii ale lui Trevisan.

În privința lui S. Romanin, acesta face trimitere la ceea ce numește drept „cronica Trevisan” chiar și cu ocazia prezentării unor evenimente din secolul al IX-lea⁷⁹. În continuare, îl reține pe acest personaj ca fiind contemporan cu conjurația lui Marino Falier⁸⁰ și cu alegerea dogală a lui Giovanni Dolfín la 1356⁸¹, însă și cu închiderea Marelui Consiliu din 1297⁸²! Atunci când relatează evenimente din anul 1570 și trimite la M 519⁸³, Romanin nu mai amintește însă numele lui „Trevisan”.

În mod surprinzător, cu ocazia unui alt studiu, A. Carile arată la un moment dat că mărturia așa-numitei cronică a lui Trevisan se încadrează în climatul politic al celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea⁸⁴, contrazicând astfel propriile opinii exprimate anterior. La fel de stranie este remarca lui F. Lane, care, deși urmasa studiile lui Carile și considerase că doar câteva secțiuni din M 519 aparțin lui N. Trevisan *provveditore* în Creta⁸⁵, pare să rămână tributara vechii opțiuni, aceea de a-l plasa pe autorul cronicii noastre în secolul al XIV-lea, atunci când apreciază, de exemplu, că manuscrisul Ci 2413 de la Muzeul Correr, din secolul al XV-lea, reia narațiunea lui „Trevisan” privitoare la închiderea Marelui Consiliu⁸⁶ sau când, cu o apreciere generală, arată că „mai grijulii cronicari de mai târziu au urmat relatarea lui Trevisan în privința conspirației lui Tiepolo, aproape cuvânt cu

⁷⁶ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 144; John W. Barker, recenzie la John R. Melville-Jones, *The Morosini Codex*, ed. Michele Pietro Ghezzi, John R. Melville-Jones, Andrea Rizzi, vol. I, Padova, 1999, în „Renaissance Quarterly”, 54, 2001, 4, p. 1582–1586 (1583) (care îl consideră ca predecesor al lui Antonio Morosini).

⁷⁷ E. Pastorello, *loc. cit.*, p. lix.

⁷⁸ V. *supra*; D. Raines, *op. cit.*, p. 2, nota 2.

⁷⁹ S. Romanin, *op. cit.*, vol. I, p. 216, nota 1, 218, nota 3.

⁸⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 182 (împreună cu Caresini și Monacis).

⁸¹ *Ibidem*, p. 199, nota 1.

⁸² *Ibidem*, p. 5, nota 1 (alături de Caresini).

⁸³ *Ibidem*, vol. VI, p. 284, nota 2.

⁸⁴ A. Carile, *La coscienza civica di Venezia nella sua prima storiografia*, în vol. *La coscienza cittadina nei comuni italiani del Duecento*, Todi, 1972 (11–14 ottobre 1970: Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità medievale, XI), p. 97–136 (134).

⁸⁵ Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 238, 262, nota 4.

cuvânt, *chiar până în secolul al XVI-lea* [s. n.]⁸⁷, ignorând faptul că manuscrisul M 519 însuși este din același secol al XVI-lea.

Pe de altă parte, Carile caută să dovedească existența unui exemplar astăzi pierdut și care ar fi datat în secolul al XV-lea⁸⁸. Nu putem adera la această opțiune, din lipsa unor elemente certe. Singura certitudine o constituie existența manuscrisului M 519, a cărui apartenență la secolul al XVI-lea nu a fost supusă vreunei îndoieli⁸⁹, cu singura precizare suplimentară a lui Fr. Thiriet, care îl datează către sfârșitul acestui secol⁹⁰, lucru veridic în condițiile în care narațiunea cronicii se încheie cu anul 1585.

Ca urmare, cronica din M 519 trebuie reintegrată în epoca sa firească, anume în secolul al XVI-lea, apreciere prin care ajungem la opțiunea Silvanei Collodo, care vede în M 519 „o lucrare de compilație a unuia sau mai multor copiiști din secolul al XVI-lea, epocă în care apare codicele însuși”⁹¹.

SURSE ȘI INFLUENȚE

Au fost avansate diferite legături între cronica M 519 și alte cronici venete, însă, din cauza dezbaterilor legate de date, raporturile sursă-influență au fost adeseori inversate. De exemplu, atunci când, ca aprecieri la modul general, Fr. Thiriet susține că scrierile venețiene ulterioare lui „Trevisan” reproduc uneori versiunea acestuia pentru descrierea Cruciadei a IV-a⁹² sau când F. Lane apreciază că autorii de până în secolul al XVI-lea urmează narațiunea lui Trevisan în privința conspirației lui B. Tiepolo⁹³, asemenea aserțiuni se relativizează. În conformitate cu datele pe care le propunem în prezenta lucrare, putem stabili punctul nostru de vedere cu privire la acest raport.

S-a avut în vedere astfel o anumită influență a cronicii lui A. Dandolo (chiar dacă fără a se preciza care anume dintre cronicile dogelui-cronicar), vorbindu-se chiar de o „evidentă înrudire” în acest sens, referitor la anumite pasaje relative la istoria României⁹⁴ și de asemenea de faptul că scrierea noastră urmează îndeaproape pe Dandolo în privința descrierii relației cu Bizanțul⁹⁵,

⁸⁷ *Ibidem*, p. 241.

⁸⁸ A. Carile, *Note*, p. 125. V. *supra*.

⁸⁹ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 143, nota 3; V. Lazzarini, *I titoli*, p. 308, nota 1; Idem, *Marino Faliero*, p. 98; S. Collodo, *Temi*, p. 150; A. Carile, *Note*, p. 120, 124; S. Collodo, *Note*, p. 24; Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238, 262, nota 4; S. Collodo, *Attila*, p. 549, 550; M.M. Sarnataro, *La rivolta*, p. 131, nota 25.

⁹⁰ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 262; Idem, *L'importance*, p. 408; A. Carile, *Note*, p. 121, 125.

⁹¹ S. Collodo, *Temi*, p. 150, nota 117; D. Raines, *op. cit.*, p. 2, nota 2. V. *supra*.

⁹² Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 265.

⁹³ Fr. Lane, *op. cit.*, p. 241.

⁹⁴ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 263; G. Luzzatti, *loc. cit.*, p. 127.

⁹⁵ Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 410–411.

exemplificându-se prin momentul 1171⁹⁶, momentul 1204⁹⁷ și oferindu-se un text comparativ, privitor la relația antinormandă din timpul dogelui Domenico Selvo⁹⁸. De asemenea, Trevisan este reținut ca fiind „pe deplin îndatorat” lui Dandolo și pentru perioada originilor⁹⁹. La rândul său, E. Pastorello consideră că Trevisan „în parte traduce, în parte parafrazează, integrează [...] câte un document, amplifică cu noi detalii adăugirile de interes citadin la care narațiunea sa este orientată cu prioritate”¹⁰⁰. Unele comparații între cele două scrieri au fost privite și dintr-o perspectivă mai puțin punctuală, precum cea a omagierii patriei¹⁰¹. Relația dintre cele două scrieri ajunge până acolo încât „Trevisan” să fie apreciat ca imitator¹⁰² sau continuator¹⁰³ al lui A. Dandolo.

S-a menționat că „Trevisan”, vorbind de episodul revoltei cretane (aparținând cu adevărat acestui autor), utilizează termeni asemănători cu continuatorul lui Dandolo, R. Caresini¹⁰⁴, însă această ipoteză nu este susținută cu niciun exemplu. Dimpotrivă, ca o apreciere de natură metodologică, s-a arătat că judecata pozitivă a sa contrastează cu caracterul retoric al lui Caresini¹⁰⁵. Ca urmare, apropierea inițială nu se susține.

S-a ridicat la un moment dat întrebarea dacă scrierea noastră ar fi avut în vedere și *Venetiarum Historia*¹⁰⁶, însă nu s-a oferit niciun răspuns plauzibil.

Cronica noastră a fost considerată ca una dintre principalele surse pentru cronica lui Antonio Morosini¹⁰⁷. Desigur, odată stabilită incontestabila anterioritate a celei din urmă, raportul trebuie inversat, ceea ce nu știrbește din valoarea studierii acestui raport de către G. Lefèvre-Pontalis, care remarca numeroase similitudini în

⁹⁶ *Ibidem*, p. 411.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 412.

⁹⁸ *Idem*, *Les chroniques*, p. 263.

⁹⁹ *Idem*, *L'importance*, p. 410.

¹⁰⁰ E. Pastorello, *loc. cit.*, p. lix.

¹⁰¹ Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 407.

¹⁰² E. Pastorello, *loc. cit.*, p. lix.

¹⁰³ Roberto Cessi, *Introduzione*, în vol. *Petri Delphini Annalium Venetorum Pars quarta*, ed. Roberto Cessi, Paolo Sambin, Venezia, 1943, p. xxviii.

¹⁰⁴ Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 413.

¹⁰⁵ *Idem*, *Les chroniques*, p. 266; *Idem*, *L'importance*, p. 413.

¹⁰⁶ R. Cessi, *Prefazione*, în vol. *Venetiarum Historia*, p. xxii.

¹⁰⁷ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 144–157, 177; Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth-Century Depression*, New Haven-London, 1976 [ediția italiană: B.Z. Kedar, *Mercanti in crisi. A Genova e Venezia nel '300*, Roma, 1981], p. 182, nota 54; enumerat printre surse și de John R. Melville-Jones, *Introduction*, în vol. *The Morosini Codex*, ed. Michele Pietro Ghezzi, John R. Melville-Jones, Andrea Rizzi, vol. I, p. x; *Idem*, *Publishing the Morosini Codex*, în „Annuario. Istituto romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia”, 4, 2002, p. 177–183 (179); J. Barker, *loc. cit.*, p. 1583; Christiane Neerfeld, *Historia per forma di Diaria. Venezianische Gegenwartchronistik um 1500*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn, Bonn, 2001 [http://hss.ulb.uni-bonn.de/diss_online/phil_fak/2001/neerfeld_christiane/0235.pdf], p. 23–24 (pentru perioada ante-1400).

abordarea chestiunii originilor¹⁰⁸, a evenimentelor din timpul dogilor V. Falier, V. Michiel, O. Falier¹⁰⁹, cu accent pe momentul 1094 referitor la relicvele lui San Marco¹¹⁰, a episodului acțiunii flotei venețiene pe coastele Asiei Mici și Palestinei în cadrul Cruciadei I¹¹¹, a cooperării cu Bizanțul împotriva lui Bohemund¹¹² etc., puncte în care analogiile sunt evidente: aceleași erori cronologice, aceleași turnuri de fraze, redactare dialectală similară etc.¹¹³ De asemenea, apropierea se mențin și în perioada următoare, Pontalis urmărind îndeaproape descrierea Cruciadei a IV-a¹¹⁴. Toate acestea sunt susținute prin texte comparative, referitoare la Cruciada a IV-a¹¹⁵, războiul cu Genova la 1350¹¹⁶, confruntarea de la Porto Longo¹¹⁷, moartea dogelui Giovanni Dolfín¹¹⁸. De altfel, cu data de 1361, toată analogia dintre Morosini și „Trevisan” încetează¹¹⁹, deși Thiriet va sesiza o oarecare apropiere și în nararea evenimentelor din jurul păcii de la Torino din 1381¹²⁰. Deși nu aduce detalii suplimentare, S. Collodo pune problema raporturilor dintre cele două cronici în mod corect, atunci când arată că, „în ciuda faptului că există realmente multe afinități între cele două opere, este mai probabil ca autorul Trevisanei să fi fost cel care să se bazeze pe Morosini”¹²¹.

La fel s-a pus problema și în legătură cu Pietro Dolfín, reținându-se că ar fi fost influențat, printre alții, și de „Trevisan”¹²² și că, până la 1388, ar reproduce tema generală a cronicii noastre¹²³. Aceeași situație se înregistrează și pentru cronica lui Caroldo, care ar repeta pe „Trevisan” în ceea ce privește descrierea conspirației lui B. Tiepolo¹²⁴. Desigur, influența cronicii noastre asupra scrierii lui L. de Monacis, propusă de Sally McKee¹²⁵, trebuie privită într-un raport inversat.

Această optică asupra relației sursă-influență devine însă validă atunci când sunt comparate abordările asupra conjurației Falier sau asupra revoltei cretane, care, după cum s-a menționat anterior, provin din raportul lui Nicolò Trevisan, fără ca respectivele cronici să îl menționeze pe acesta. Asemenea situație se

¹⁰⁸ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 145.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 145–146.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 146.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 146–148.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 148–150.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 150–152.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 152–154.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 155.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 156, 157.

¹²⁰ Fr. Thiriet, *Les chroniques*, p. 274.

¹²¹ S. Collodo, *Temì*, p. 129, nota 9.

¹²² R. Cessi, *Introduzione*, în *Petri Delphini*, p. xxviii; A. Carile, *La cronachistica*, p. 155.

¹²³ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 177.

¹²⁴ Fr. Lane, *op. cit.*, p. 241, 264, nota 15.

¹²⁵ S. McKee, *op. cit.*, p. 135.

înregistrează în cazul cronicii lui Donato Contarini, despre care s-a considerat că, referitor la revolta din Creta, ar fi urmat narațiunea lui „Trevisan”, copiindu-i până și cuvintele¹²⁶, și că ar servi chiar ca un alt text al lui „Trevisan”¹²⁷. În același sens se înscrie constatarea că „Zancaruolo”, vorbind de conjurația lui Marino Falier, urmează inițial pe Monacis, pentru ca în continuare să se bazeze pe narațiunea lui „Trevisan”, după cum semnaleză V. Lazzarini¹²⁸ sau A. Carile, cu trimitere la codicele de la biblioteca Braidense cu cota AG X 15–16¹²⁹; pe de altă parte însă, s-au înregistrat și unele note originale ale cronicii „Zancaruolo” în descrierea evenimentelor din 1363–1366¹³⁰, astfel că S. Antoniadis devine convinsă că „Zancaruolo” „a putut completa, în ciuda inexactităților sale, descrierile lui Monacis și Trevisan”¹³¹. Aceste cazuri însă nu ne sunt de niciun folos pentru investigația noastră prezentă, întrucât ele ar avea ca bază memoriul însuși al lui N. Trevisan, iar nu cronică atribuită lui, în mod cert ulterioară. Nu același lucru se poate spune despre comparația dintre M 519 și M 1274 (pseudo-Zancaruolo) privitoare la bătălia de la Gallipoli, propusă de O. Cristea¹³².

Cu totul altfel stau lucrurile atunci când se vorbește de relația cu „Zancaruolo” (mai exact, manuscrisul de la Braidense) în alte contexte, precum incipitul¹³³, episodul originilor Veneției¹³⁴, războaiele cu Genova din secolul al XIV-lea¹³⁵ sau evenimentele de la 1432¹³⁶, sau în apropieri generale¹³⁷, din care relație se poate deduce o influență a pseudo-Zancaruolei asupra cronicii noastre.

Privitor la același episod al revoltei feudalilor venețieni din Creta, Marino Sanudo, după ce a citat pe Sabellico și pe alți cronicari nenominalizați, continuă în final prin a povesti aceleași lucruri și cu aproape aceleași cuvinte ca „Trevisan”¹³⁸; în cazul lui Sanudo, V. Lazzarini s-a bazat pe ediția muratoriană de la 1733, ca urmare pe un manuscris mai târziu (secolul al XVII-lea) decât cronică noastră, drept pentru care se poate, *in extremis*, ca anonimul copist al codicelui presupus sanudian de la Modena să fi utilizat cronică din M 519.

¹²⁶ V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 102–103.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 103.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 104; A. Carile, *La cronachistica*, p. 85.

¹²⁹ Idem, *Note*, p. 121, nota 51, 123 și nota 60–124.

¹³⁰ Fr. Thiriet, *Encore sur le pseudo (?) Zancaruolo*, în vol. *Memoria Antoniadis*, Venezia, 1974, p. 58–64 (61).

¹³¹ *Apud* G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 64.

¹³² O. Cristea, *Siamo Veneziani*, p. 114, nota 44.

¹³³ A. Carile, *La cronachistica*, p. 146, nota 1.

¹³⁴ Idem, *Note*, p. 125.

¹³⁵ Sophie Antoniadis, *Le chroniqueur vénitien Zancaruolo et les rapports de Venise avec les crétois et l'empereur de Byzance (XIVe siècle)*, în *Actes du XIIe Congrès international des études byzantines*, vol. II, Belgrad, 1964, p. 86 *apud* Fr. Thiriet, *Encore*, p. 61.

¹³⁶ A. Carile, *Note*, p. 121–122, cu text comparativ.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 103.

S-a mai vehiculat ipoteza unei relații cu cronica atribuită lui Enrico Dandolo¹³⁹, inclusiv în modalitatea declarată a cronicarilor de reunire a pasajelor din cronici¹⁴⁰. Însă, din cauza diversității de manuscrise care trec sub paternitatea celui din urmă, este dificil a se stabili care să fie raportul de influență. În orice caz, s-a constatat că manuscrisul H 85 inf. de la Biblioteca Ambrosiana prezintă același incipit¹⁴¹.

S-au avut în vedere și conexiuni cu diferite codice anonime, precum M 37 (secolul al XIV-lea)¹⁴², M 2034 (secolul al XV-lea)¹⁴³, M 51 (secolul al XVI-lea)¹⁴⁴ (oferindu-se și un text comparativ referitor la anul 1432¹⁴⁵), M 791 (secolul al XVI-lea)¹⁴⁶, Ci 301¹⁴⁷, Ci 2413 (secolul al XV-lea)¹⁴⁸, Ci 2675¹⁴⁹, PD 312c¹⁵⁰, Ambros. L 117¹⁵¹, Ambros. N 136 sup.¹⁵², Ambros. Q 85 sup.¹⁵³, Foscarini 6147 de la Viena¹⁵⁴, Mo 326¹⁵⁵. Aceștia li se poate adăuga codicele M 2567, ale cărui apropiieri de M 519 m-au pus inițial în situația de a-l considera ca o altă variantă a cronicii lui „Trevisan”¹⁵⁶.

Clasificările lui A. Carile nu pot stabili o încadrare a M 519 într-o categorie anume, considerându-se că este vorba de o contaminare a mai multor familii (C, B, b și D)¹⁵⁷. În schimb, cele propuse de R. Loenertz stabilesc codicelui nostru locul în familia B2 („subclasa Veniera”), alături de următoarele codice: M 793, M 10, M 1565, M 1568, A. St. I 59 (*olim* 940), Ci 3712, M 68, M 791¹⁵⁸, Co 1421, Ci 2413 și M 37¹⁵⁹. Familia B1, potrivit lui Loenertz, cuprinde codicele atribuibile lui „Enrico Dandolo”.

¹³⁹ H. Kretschmayr, *op. cit.*, II, p. 540 *apud* A. Carile, *Note*, p. 125; S. Collodo, *Temî*, p. 129, nota 9, 135; Eadem, *Note*, p. 24; Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 407, 408, 410, 413.

¹⁴⁰ S. Collodo, *Temî*, p. 135; Eadem, *Note*, p. 24.

¹⁴¹ A. Carile, *La cronachistica*, p. 146.

¹⁴² H. Kretschmayr, *op. cit.*, II, p. 540 *apud* A. Carile, *Note*, p. 125; Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408.

¹⁴³ Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238, 262, nota 4.

¹⁴⁴ A. Carile, *Note*, p. 121–122; Idem, *La cronachistica*, p. 142.

¹⁴⁵ Idem, *Note*, p. 121–122, 125.

¹⁴⁶ Idem, *La cronachistica*, p. 146, nota 1.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238, 262, nota 4.

¹⁴⁹ A. Carile, *Note*, p. 125.

¹⁵⁰ Idem, *La cronachistica*, p. 146, nota 1.

¹⁵¹ Idem, *Note*, p. 125.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ Idem, *La cronachistica*, p. 146, nota 1.

¹⁵⁴ Idem, *Note*, p. 125.

¹⁵⁵ Idem, *La cronachistica*, p. 146, nota 1.

¹⁵⁶ *V. supra*.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 138 ș.u.; Nicola Flocchini, recenzie la A. Carile, *La cronachistica*, în „Studi veneziani”, 14, 1972, p. 385–396 (393, nota 41).

¹⁵⁸ Pentru acest codice, *v. supra*.

¹⁵⁹ A. Carile, *La cronachistica*, p. 215. Pentru familia B, *ibidem*, p. 213–215.

Odată considerat N. Trevisan ca autor al cronicii, s-a insistat asupra originalității sale în prezentarea anumitor evenimente specifice istoriei Cretei¹⁶⁰ și asupra faptului că inițiativa lui „Trevisan” se inserează într-un vast efort nu numai de compilație, ci și de o oarecare revizuire critică a datelor avute în față¹⁶¹. Această tendință s-ar fi datorat frecventării unor medii veneto-candiotice și implicit cunoașterii mai intime a psihologiei locuitorilor din Creta¹⁶², fapt care l-a condus pe Thiriet să presupună posibilitatea existenței unor detalii împrumutate din surse bizantine, precum Choniates, privitor la intervalul 1171–1185 al relațiilor veneto-bizantine¹⁶³.

De asemenea, s-a vorbit despre utilizarea de documente, astfel încât s-a conchis că multe pasaje ale cronicii sale par o traducere directă din latină a documentelor oficiale¹⁶⁴. Desigur, punctul nostru de vedere, care îl consideră pe autorul lui M 519 drept un anonim din secolul al XVI-lea, poate adăuga memoriul *provveditore*-lui de Candia Nicolò Trevisan drept o sursă larg utilizată.

În privința metodologiei de lucru asupra surselor, s-a arătat cum copistul lui M 519, în loc de a alege o versiune în defavoarea alteia sau de o a integra pe una în cealaltă, le transcrie pe ambele, sintetizându-le¹⁶⁵. În această aserțiune, S. Collodo se referă în mod particular la modul de descriere a episodului atilean. Analizând însă un alt eveniment, anume reforma constituțională din 1297, Fr. Lane remarcă o cu totul altă metodă, anume că scrierea noastră descrie acest episod în două rânduri¹⁶⁶!

CONCLUZII

Dintre cele circa 1.000 de codice reprezentând cronistica venețiană elaborată între secolele al XI-lea și al XVIII-lea, prezentul studiu se oprește asupra unui manuscris care a condus la nu puține controverse, în special referitoare la atribuirea sa lui Nicolò Trevisan. O atentă analiză a textului manuscrisului It. VII. 519 de la Biblioteca Nazionale Marciana dovedește că personajul în cauză, altminteri un important om de stat, trimis alături de alți *provveditori* pentru a restabili liniștea în tumultuoasa Cretă din anii 1363–1366, nu este practic decât autorul unui raport asupra acestei activități, material care este atașat manuscrisului în discuție. Ca urmare, atribuirea paternității lui Nicolò Trevisan asupra întregului codice

¹⁶⁰ G. Luzzatti, *loc. cit.*, p. 127; Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408, 412, 413.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 407.

¹⁶² Idem, *Les chroniques*, p. 291; Idem, *La Romanie*, p. 17. Idem, *L'importance*, p. 409, 412.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 409, nota 2.

¹⁶⁴ V. Lazzarini, *Marino Faliero*, p. 98; Margarete Merore, *Der grosse Rat von Venedig und die sogenannte Serrata von Jahre 1297*, în „Vierteljahrschrift fuer Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, 21, 1928, p. 33–113 (99) *apud* D. Raines, *op. cit.*, p. 2, nota 2; Fr. Thiriet, *L'importance*, p. 408–409; M.M. Sarnataro, *op. cit.*, p. 131, nota 25; D. Raines, *op. cit.*, p. 2, nota 2, 13 ș.u.

¹⁶⁵ S. Collodo, *Attila*, p. 549.

¹⁶⁶ Fr. Lane, *op. cit.*, p. 238, 262, nota 4.

constituie o eroare care, în decursul timpului, a riscat să se permanentizeze. În consecință, și datarea cronicii cuprinse în acest manuscris trebuie reconsiderată, părăndu-ni-se mult mai firească stabilirea secolului al XVI-lea (în care a fost scris manuscrisul) ca moment al elaborării sale.

MANUSCRIPT IT. VII. 519 (= 8438) FROM THE MARCIANA NATIONAL
LIBRARY AND ITS SPURIOUS AUTHOR, NICOLÒ TREVISAN

Abstract

Among the around 1,000 codices representing the Venetian chronicles written between the eleventh and eighteenth centuries, the author of this paper selected a manuscript that in his opinion has led to many controversies, especially regarding its authorship. After presenting in detail the features of this codex, the author makes an investigation upon its paternity, which many times has been attributed to a certain Nicolò Trevisan, one of the Venetian *provveditori* sent to Crete in order to pacify the revolt that broke out on this island between 1363 and 1366. Relying upon the codex itself, the author demonstrates that the possibility that Nicolò Trevisan be the one who wrote the entire chronicle is out of the question, a conclusion that had been more or less only supposed by other historians. Thus, the Venetian statesman had only written a small part, that is a kind of report regarding his activity in Crete, and nothing more. Taking into consideration this conclusion, the date of the chronicle should also be reconsidered, and the paper rejects any possible doubts concerning its belonging to the sixteenth century.

On such a basis, the relationship between this chronicle and many others written by various Venetian chroniclers in the period between the sixth decade of the fourteenth century and the first half of the sixteenth century should be reversed. Therefore, the chronicle comprised in the manuscript It. VII. 519 from the Marciana National Library in Venice should be regarded not as a source for these latter, but as being influenced by them.

CUM AU CUCERIT GENOVEZII ORAȘUL SFÂNT DE LA EVREI

ALEXANDRU SIMON

Înainte de confruntările decisive de la Belgrad (21–23 iulie 1456), „creștinătatea liberă” aștepta un nou dezastru care să agraveze catastrofa de la 1453 și să deschidă și *Italia* și *Germania* puterii otomane. Se terminaseră deja foarte prost și încercările disperate din iunie de a-l opri pe Mehmed II ale despotului sârb Gheorghe Branković și ale lui Vladislav II al Țării Românești, ambii până de curând dușmanii jurați ai *eroului* Iancu de Hunedoara. „Cruciații” de la Belgrad erau la un pas de a se lupta între ei, fie din rațiuni de limbă, fie din motive de rang social. „Profesioniștii” lui Iancu de Hunedoara și „penitenții” lui Giovanni da Capestrano aveau șanse mari să devină martiri, dacă nu se ucideau între ei înainte de a fi răpuși de otomani. Miracolul însă s-a produs. Mehmed a trebuit să se retragă. Au început visele creștine. Urma să fie recuperat Constantinopolul, apoi Nazaretul, iar la final Ierusalimul. O bună bucată de vreme, în acea vară și toamnă, destui chiar au crezut că Bizanțul a fost eliberat¹.

Genovezii aveau două păcate cruciate de moarte: Nicopole și Varna. La 1396, îi furnizaseră lui Baiazid I datele privind planurile oștilor cruciate. La 1444, îi dăduseră lui Murad II vasele care-i permisese să revină de urgență în Europa și să-i ia prin surprindere pe noii cruciați. „Evident”, nu toți genovezii fuseseră implicați. Membrii centrifugului imperiu colonial genovez plăteau însă tribut de imagine rolului instrumental jucat de genovezii din Răsărit în ascensiunea balcanică și pontică a otomanilor și traficului lor cu sclavi, inclusiv cu mulți creștini, contrar și celor mai „liberale” reguli. Căderea Bizanțului însă îi aruncase practic în brațele cruciadei. Nu era doar teatrul datoriei creștine. Inclusiv Veneția, marea dușmană a Genovei, credea în angajamentul republicii ligure. Nu era o implicare disperată, ci una practică. Genova refuzase să-l sprijine pe Iancu

¹ Pentru anii 1455–1456: Johannes Hofer, *Der Sieger von Belgrad*, în „Historisches Jahrbuch”, LI, 1931, p. 163–212; Franz Babinger, *Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21/22 Juli. 1456*, extras din „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften”, Neue Folgen, VIII, 1956, 6; Norman Housley, *Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456*, în vol. *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, ed. N. Housley, New York, 2004, p. 94–115; Al. Simon, *The Lion in Winter: John Hunyadi from Kossovopolje to Belgrade*, în vol. *Between Worlds, II Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and His Time*, ed. Ana Dumitran, Loránd Mádly, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2008, p. 491–522. Din rațiuni de spațiu, cu riscul de a accentua „caracterul autoreferențial” al trimiterilor, mărginim în general referințele la literatura secundară care conține principalele date documentare editate și arhivistice utile pentru subiectul acestui material.

împotriva otomanilor pentru că îl considera deja prea slab. În schimb, investea considerabil în flota care trebuia să-l atace pe Mehmed II².

Evreii purtau stigmatul trădării. Nu fusese aproape nicio mișcare cruciată ori cruciadă în sine care să nu fie însoțită de pogromuri sau măcar de măsuri antievreiești. În cel mai bun caz, ca în anii 1470, în Ungaria și Moldova, scăpau cu o impozitare masivă în vederea cruciadei și cu o persecuție (în Moldova). Era încă departe clipa, „accidentală” oricum, în care corpul evreiesc de oaste avea să defileze pe străzile Vienei la intrarea triumfală a fiului lui Iancu, Matia Corvin, în oraș (1485). În plus, măcar la fel de mult ca și *schismaticii*, evreii erau percepuți ca instrumentele credincioase ale puterii musulmane. Rivalitatea comercială cu *latinii* și cu *grecii* din Orient era un motiv puternic pentru agravarea „condamnării” lor. Cert este și că după triumful cruciat de la Granada (1492), Poarta i-a adăpostit deopotrivă pe mauri și pe evrei. Din acest punct de vedere inteligența politică și toleranța relativă (până spre 1550 mai ales) a otomanilor a fost în mare măsură fatală pentru „ imaginea evreului”³.

Acestor *paria* ai lumii cruciate creștine le-a „revenit” gloria pentru a se bate pentru orașul, și el sfânt deja, al lui Constantin. Cinstea le-au acordat-o tocmai venețienii. Jumătate în glumă, jumătate în serios, în orice caz destul de importantă pentru a fi înregistrată de singura rețea de informatori care se putea compara cu cea a Veneției în lumea creștină, cea a Milanului, știrea și-a făcut loc în Peninsula Italică la sfârșitul lui august 1456. Totuși, precum majoritatea contemporanilor, inclusiv cei de la curia papală, autorul/autorii veștii nu știa(u) că Iancu murise cu

² Pentru politica orientală a Genovei și poziția „otomană” a republicii ligure: Domenico Gioffre, *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo XV*, Genova, 1971; Roberto S. Lopez, *Venise et Gènes: deux styles, une réussite*, în Idem, *Su e giù per la storia di Genova*, Genova, 1975, p. 35–42; Enrico Basso, *From Cooperation to Clash of Interests: Genoa and the Turks in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, în vol. *The Turks, III Ottomans*, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, 2002, p. 175–184; Francesco Somaini, *Les relations complexes entre Sigismond de Luxembourg et les Visconti, ducs de Milan*, în vol. *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, ed. Michel Pauly, François Reinert, Mainz, 2006, p. 157–198; Al. Simon, *The Captain and the Superba: Crusader Moments in the Relations between John Hunyadi and Genoa (October 1444 – September 1455)*, în vol. *Between Worlds*, II, p. 333–364.

³ Pentru evrei în acest context: Mahmoud Makki, *The Political History of al-Andalus (92/811–897/1492)*, în vol. *The Legacy of Muslim Spain*, ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden, 1992; L.P. Harvey, *The Political, Social and Cultural History of the Moriscos*, *ibidem*, p. 84, 205; Andrew Gow, *The Jewish Antichrist in Medieval and Early Modern Germany*, în „Medieval Encounters”, II, 1996, 3, p. 249–285; Steven J. Mc Michael, *The End of the World, Antichrist, and the Final Conversion of the Jews in the Fortalitium Fidei of Friar Alonso de Espina (d. 1464)*, *ibidem*, XII, 2006, 2, p. 224–273. Pentru evreii din Ungaria și țările române după 1453–1456: Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 280–282 (se adaugă un act recent găsit, din primăvara lui 1475, plasat greșit între actele din 1493 în Archivio di Stato di Milano, Milano, Archivio Ducale Sforzesco (în continuare: ASM, ADS), Potenze Estere, Venezia, cart. 381, Giugno–Dicembre 1493, fasc. 4, Settembre, nn; v. și Idem, *Crusader Ideology, Politics and Propaganda in Central- and South-Eastern Europe*, în „New Europe College Yearbook”, [XV], 2008–2009, sub tipar).

două săptămâni înainte (pe 11 august). Nici cei care preluaseră informația nu știau aceasta. Vorbeau de el, de Giovanni da Capestrano și de Ladislau V Postumul, care ar fi putut deveni marele câștigător al aceluia an, după ce fugise din regat la apropierea otomanilor. Cu sau fără Iancu, căpitanul care-și salvase posteritatea la Belgrad, până atunci înspăimântata „creștinătate liberă” era însă pregătită să accepte și să asume eliberarea Bizanțului⁴.

Sono avisato choe in Constantinopoli e stato tolto di Genovesi per lo modo infradiecto./ El capitolo della lettera dice per che el Turcho in campo haveva tolto molte/ monitioni fora di Constantinopoli et perche esse in dicto luogho grande mortalitade/ et li Turchi essi erano in guardis del dicto luogho havano abandonato et/ laserado in guardis alli Giudei, et giongendo in Constantinopoli quattro navi/ grosse di Genovesi cum persone 1800, per nave, per andare, in percorso di Capha/ et pare per quello si dice essere missono in convencioni con li Giudei, cosi i Genovesi/ sono intrati in Constantinopoli (25 august 1456; copie milaneză, păstrată printre rapoartele venețiene secrete ale ducatului, a scrisorii trimise de patricianul venețian Antonio Murino prietenului său Chilberto Dulceto, datată de către expeditor astfel: Datum die XXV augusti, in papariis 1456).

[Urmează pe aceeași foaie, în consonanță, parțială măcar, cu rândurile de mai sus]

Copia alcune lettere de Venetiis// La nova de Ungaria vene confirmada li da terra come da mare et dice/ come fratre Giovanni da Capestrano predica e confortava la brigna ad essi/ valenti, et come lo prevadore et lo Re de Ungaria ene d'acordo e fano/ grandissimo aparecoso per andare in personi contro al Turcho.

Traducere:

Am fost informat că genovezii au luat Constantinopolul în modul mai jos prezentat. Partea <aceea> din scrisoare zice că, deoarece Turcul [Mehmed II] luase cu el în expediție multă muniție din Constantinopol și pentru că în acel loc era mortalitate mare, și turcii care erau însărcinați cu paza aceluia loc îl abandonaseră, lăsându-l în paza evreilor, <astfel> ajungând la Constantinopol patru nave mari de genovezi, cu 1.800 de persoane de fiecare navă, în drum spre Caffa, și se pare intrând în înțelegere cu evreii din acea cauză, astfel genovezii au

⁴ ASM, ADS., Potenze Estere, Venezia, cart. 343, fasc. 8, Agosto, nn (25 august 1456). V. și Al. Simon, *Ultima scrisoare a lui Iancu de Hunedoara*, în vol. *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, ed. Susana Andea, Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, 2009, în curs de apariție. Pentru Capestrano în această perioadă: Iulian Mihai Damian, *Ioan de Capestrano și Cruciada Târzie* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 2008 (ms.), p. 90–94. Problematika, greacă și latină, a Bizanțului ca oraș sfânt este bine surprinsă de către Ernst Werner, *Translatio Imperii ad Turcos: päpstliche Renovatio und Weltkaiseridee nach dem Fall Constantinopels*, în „Byzantinische Forschungen”, XI, 1987, p. 465–472; Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400 – vers 1472). Un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire byzantin*, Paris, 2008. Pentru sistemul milanez, v. Paolo Margaroli, *Diplomazia e stati rinascimentali. Le ambascerie sforzesche fino alla conclusione della Lega italica (1450–1455)*, Firenze, 1992.

reușit să intre în Constantinopol. Dat în ziua de 25 august [la Veneția], în papara <anului> 1456.//

Copia unor scrisori din Veneția// Știrea din Ungaria [victoria de la Belgrad] *a fost confirmată acolo, atât pe uscat, cât și de pe mare, și se spune că Fratele Giovanni da Capestrano predică și întărea spiritul* [*brigna este prugna* în italiana modernă și are sens evident condescendent vizavi de cruciații „de rând” și de mintea lor] *acelor curajoși și că guvernatorul* [apelativ folosit în continuare în epocă pentru Iancu chiar dacă el nu mai era guvernator al Ungariei de peste trei ani] *și regele Ungariei* [Ladislau V] *s-au înțeles și pregătesc o armată foarte mare pentru a merge <ambii> în persoană contra Turcului.*

În acea vară (și nu numai), exista un amestec de speranță și confuzie înfățișat de însăși datarea scrisorii în papara <anului> 1456. Cel puțin din punct de vedere milanez, singurul interval temporal comparabil ca intensitate și amestec de știri și planuri de esență antiotomană este cel descris de sosirea veștilor asupra căderii Caffei și a intervenției moldo-ungare în Țara Românească (august 1475 – noiembrie 1476). Atunci, vreme de mai bine de un an, nu a fost zi fără cel puțin un raport ori o veste privind acțiuni pro- ori antiotomane. Dar, aparent, nicio clipă nu a mai apărut o „recuperare” a Constantinopolului, chiar dacă nu puține planuri s-au mai făcut pentru aceasta. Poate pentru că disperarea și ușurarea nu au mai fost atât de mari ca la trei ani de la căderea Bizanțului. Poate și deoarece niciuna dintre personalitățile din anii 1470 nu mai aveau cariera ori exercitau fascinația celor de la Belgrad. Poate și din cauză că genovezii pierduseră Caffa, iar evreii, cel puțin în slujba regelui Matia, aveau și alte sarcini⁵.

Ciuma, care bântuia în Balcani încă de la sfârșitul primăverii și care i-ar fi scos pe otomani din Constantinopol, i-a fost fatală, conform versiunii creștine majoritare, și lui Iancu de Hunedoara. Pe de altă parte, avem însă „justiția poetică” otomană. O săgeată otomană răătăcită i-ar fi curmat viața lui Iancu. Fiecare variantă are forța și slăbiciunile ei. Cea otomană are și „avantajul” de a-i contura lui Iancu și chipul de *Cid* al Balcanilor, cum otomanii n-au mai îndrăznit să lovească Belgradul (dar niciunul dintre contemporani nu pare să o fi folosit în acest fel). Indiferent de cum alegem să privim și aceste istorisiri ale aceleiași veri, în urmă rămâne o încheștare unică între disperări, inclusiv din punct de vedere otoman, ca niciodată, Mehmed II forțând lovitura decisivă, când adversarii puteau fi lesne măcinați cu răbdare. Nu este astfel poate de mirare nici de ce creștinii au susținut că sultanul a

⁵ În acest context, cu legătură directă și cu celălalt front cruciat creștin-musulman, v. și Lino Gómez Cañedo, *Un español al servicio de la Santa Sede, Don Juan de Carvajal: cardenal de Sant'Angelo legado en Alemania y Hungría, 1399?–1469*, Madrid, 1947; Miguel Navarro Sorní, *Calixto III Borja y Alfonso el Magnánimo frente a la Cruzada*, Valencia, 2003. Pentru anii 1470, orientativ, v. și Al. Simon, *The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: Documents on the Case of Moldavia (1475–1477)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XLVIII, 2009, 1–2, p. 37–53. Trebuie spus și că efectivul „armadei” genoveze era exagerat. 7.200 de oameni pe patru nave era un număr imens, chiar dacă ne gândim că o bună parte dintre aceștia ar fi fost sclavi (efectivul nu era departe de cel al trupelor lui Iancu de la Belgrad).

vrut să se sinucidă când a realizat dimensiunea eşecului, nici de ce s-a vorbit de recucerirea Bizanţului⁶.

Dincolo de exagerările franciscane, de exaltările populare, care au stârnit ironia unui Pius II, gelos pe gloria câştigată de Capestrano, ori de interpretările milenariste mai vechi ori mai recente, o idee aproape stranie a unei mântuiri practic confuze răzbate din utopica recucerire a Constantinopolului. Traficanţii de sclavi, pentru că aceasta erau negustorii genovezi mai ales când mergeau spre Caffa din Crimeea cu vase atât de mari, au eliberat oraşul, (re)sfinţit prin însăşi pedeapsa de la 1453, din mâinile primilor duşmani ai lui Christos: evreii. Dacă autorii ştirii şi cei care au vehiculat-o, până când în septembrie aburii succesului au început să se risipească, au „văzut”, conştient ori inconştient, asemenea înţelesuri, este o întrebare care cu greu îşi poate găsi răspunsul, prima dată din raţiuni practice de epocă. Ungaria a intrat peste câteva luni în războiul civil pe care şi Iancu trebuia să-l înfrunte dacă mai trăia. Iar flota cruciată din Marea Mediterană s-a pierdut în acţiuni de piraterie şi dispute băneşti⁷.

HOW THE GENOESE WRESTED THE HOLY CITY OUT OF THE HANDS OF THE JEWS

Abstract

Prior to the decisive confrontations between the Ottoman army and the crusaders at Belgrade (July 21–23, 1456), ‘the free Christian world’ awaited a new disaster that had to complete the catastrophe of 1453 and open Italy and Germany as well to the Ottoman power. The ‘crusaders of Belgrade’ were one step away from fighting each other, for reasons of language or of social rank. The

⁶ Orientativ: András Hegedűs, *Isten segedelmével a török császárt a fent mondott várból kivetették: Hunyadi János levele Szécsi Dénes esztergomi érsekhez a nándorfehérvári győzelemről*, în „Magyar Sion”, s.n., XLIV, 2008, 1, p. 110–120; Pál Fodor, *The Ottoman Empire, Byzantium and Western Christianity. The Implications of the Siege of Belgrade, 1456*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, LXI, 2008, 1–2, p. 43–51; Al. Simon, *Notes on John Hunyadi's Actions and Images*, în „Analele Universităţii Oradea. Istorie”, XVIII, 2009, p. 35–51 (cu referire şi la Iancu ca fondator mitic al Bizanţului în viziunea otomanilor).

⁷ Pietro Paschini, *La flotta di Callisto III, 1455–1458*, în „Archivio della Società Romana di Storia Patria”, LIII–LV, 1930–1932, p. 177–254; Constantin Marinescu, *Le Pape Calixtus III (1455–1458), Alfonse d'Aragon, roi de Naples, et l'offensive contre les Turcs*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine”, XIX, 1935, p. 77–97; Bonnie Millar-Heggie, *Sanctity, Savagery and Saracens in Capistrano: Fifteenth Century Christian-Ottoman Relations*, în „Al Masaq”, XIV, 2002, 2, p. 113–121; Ovidiu Mureşan, *John Hunyadi – the Ideal Crusader – in Aeneas Silvio Piccolomini's Letters and Historical Writings*, în vol. *Between Worlds*, II, p. 35–41; Al. Simon, *Milanese Perspectives on the Hungarian Events of 1456*, în vol. *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Căndeia*, ed. Valeriu Sârbu, Cristian Luca, Brăila, 2009, p. 249–260.

‘professionals’ of athlete John Hunyadi and the ‘penitents’ of Giovanni da Capestrano had great chances of becoming martyrs if they did not kill each other before falling into Ottoman spears. However, the miracle took place. Mehmed II had to retreat. The Christian dreams began: Constantinople was to be recovered, then Nazareth and eventually Jerusalem. For a good while, in that summer and autumn of 1456, many actually believed that Constantinople had been liberated.

In that summer (and not only) there was mixture of hope and confusion revealed by a letter copied in Venice and preserved in the State Archives of Milan. The author of the letter was a Venetian patrician, Antonio Murino, an intriguing, yet virtually unknown figure, actively involved as a recipient and (then) as a sender of the first news on the fall of Byzantium that reached Venice in 1453. According to the letter, because of the plague that ravaged the Balkans and Constantinople, the Ottomans had left the city on the Bosphorus and entrusted its defense to the local Jews. It was from them that the Genoese obtained the city. Until then the Genoese had largely kept their distance from the crusade and more often supported the Ottomans at decisive moments (such as the battles of Nicopolis and Varna). After 1453 however, the Genoese attitude had begun to change, as they feared the loss of their menaced colonial empire to Mehmed II’s ambition.

Slave traders (for this is what Genoese merchants, with such large vessels, on the road to Crimean Caffa, were in the first place) freed the city, re-sanctified by its punishment of May 1453, from the hands of the main enemies of Christ. Whether or not the author(s) of the news and those who circulated it (until, in fall, the winds of success stopped blowing) saw, willingly or unwillingly, such meanings, is a question that can hardly be answered, first of all, due to practical reasons dating back to 1456. A few months after the miracle, the kingdom of Hungary entered the civil war that John Hunyadi would have had to face, had he lived, while the crusader fleet sailing in the Mediterranean drowned in piracy and financial dispute.

NOI INFORMAȚII DESPRE MĂNĂSTIREA IZVORANI (JUDEȚUL BUZĂU) ȘI DESPRE MITROPOLITUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, LUCA DE CIPRU

PETRONEL ZAHARIUC

Mitropolitul Luca de Cipru și ctitoria sa de la Izvorani au avut un destin istoriografic comun, cum era și firesc. Astfel, cine a scris despre învățatul ierarh a scris și despre ctitoria sa, situată într-un loc retras, spre munte, în eparhia Buzăului. Un studiu solid documentat a fost realizat de Ion Ionașcu, pe temeiul documentelor din Arhiva mănăstirii Mihai Vodă din București, păstrate în țară după secularizarea averilor mănăstirești¹. La rândul său, Ioan C. Filitti, scriind despre multe biserici și despre mulți ctitori, a poposit și în curtea bisericii de la Izvorani și a povestit câte ceva din viața celui dintâi ctitor². Având norocul ca un îndepărtat urmaș al său să fie unul dintre începătorii poeziei românești moderne – este vorba de poetul Vasile Cârlova –, mitropolitul Luca a mai fost evocat prin diferite studii de istoria literaturii³, dar cea dintâi demonstrație clară a legăturii genealogice dintre călugărul artist și boiernașul poet i-a aparținut tot lui Ioan C. Filitti, care, pornind de la șirul lung al documentelor pentru stăpânirea moșiei Vernești (județul Buzău)⁴, a scris: „Nu interesează filiația indivizilor, interesează filiația moșiei”, pentru că „proprietatea în trecutul românesc era familială și în indivizie între membrii familiei, scoborâtori dintr-un autor comun. Proprietară era familia, în tot lanțul ei de-a lungul veacurilor. Indivizii, care o reprezintă într-un anumit timp, nu erau decât niște depozitari momentani. Cât de frumoasă era acea veche concepție! Câtă înțelegere cuprindea despre puțina însemnătate a individului, trecător o clipă pe pământul care rămâne! Ceea ce, față cu urmarea nesfârșită a veacurilor, poate avea

* Acest studiu face parte din rezultatele proiectului de cercetare CNCSIS-UEFISCSU, PNII-IDEI, nr. 75/2008.

¹ I. Ionașcu, *Mănăstirea Izvorani (Buzău) ctitoria episcopului Luca (1583–1604). Cu documente și regeste*, Buzău, 1936.

² Ioan C. Filitti, *Vlădica Luca (†1629) strămoș al poetului buzoian Vasile Cârlova (1809–1831)*, ed. rev., București, 1935. După al Doilea Război Mondial, mitropolitului Luca i-au mai fost consacrate două studii de sinteză, corecte, dar întemeiate tot pe informațiile oferite de Ioan C. Filitti și I. Ionașcu: G. Cocora, *Episcopul Luca al Buzăului*, în „Glasul Bisericii”, an XXIII, 1964, nr. 9–10, p. 897–914 și Ion Ionescu, *Mitropolitul Luca de Cipru, un reprezentant al culturii bizantino-cipriote în Țara Românească. Trei sute cincizeci de ani de la moartea sa: 1629–1679*, ibidem, an XXXIX, 1980, nr. 1–2, p. 78–94.

³ V. bibliografia adunată de Stănuța Crețu în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 191–192.

⁴ *Creșterea colecțiilor*, Academia Română, București, 1907, 65–69; *Episcopia Buzăului. Indice cronologic nr. 3*, D.G.A.S., București, 1958, *passim*.

„Revista istorică”, tom XXI, 2010, nr. 3–4, p. 251–270

măcar o aparență de durată este familia, care cuprinde șirul întreg al generațiilor ei repede trecătoare.”⁵

Dacă tot am pomenit faptul că ierarhul ctitor a fost și artist, trebuie spus că unul dintre scriptoriile bune și vestite din Țara Românească a fost condus tocmai de mitropolitul Luca, aflat în legătură atât cu scriptoriile și școlile de miniatură din sudul Dunării, cât și cu un alt atelier vestit, aflat în Moldova și condus de mitropolitul Anastasie Crimca. Astfel, cei care s-au ocupat de manuscrisele, slavone și grecești, copiate la nordul Dunării, au pomenit, mai puține sau mai multe, și despre activitatea mitropolitului Țării Românești, Luca de Cipru. Nu foarte demult, în 1995, miniaturistului Luca și școlii sale le-au fost consacrate și o monografie de către Maria-Despina Zoumbouli⁶.

Este ușor de observat că Luca de Cipru sau Luca Cipriotul sună frumos și util totodată. Frumos, pentru că este vorba de una dintre insulele grecești, util pentru că este unul din puținele cazuri când știm dincotro vine cel despre care scriem. Vine din Cipru, dintr-o familie grecească, născut în vremea când insula se afla încă sub stăpânire venețiană (înainte de 1571)⁷. Știm, pentru că ne spune Matei al Mirelor, că era „om bun și de credință, având din fire o inimă veselă, crescut din fragedă vârstă în starea monahicească și deprins foarte la caligrafie, trăgându-și neamul din Cipru”⁸; bănuim că a plecat de sub măslinei Ciprului fie alungat de turci, fie „alungat” de prea multă învățătură și a ajuns poate la Constantinopol, poate la Muntele Athos, dar nu știm de ce și când a venit în Țara Românească.

N. Iorga, urmărind drumurile altor fețe bisericești grecești din veacul al XVII-lea, a simțit că monahul Luca a venit la nordul Dunării trimis de vreuna dintre marile lavre grecești care aveau metocuri printre români, numai că la această vreme practica închinării așezămintelor monahicești era la începuturi. Totuși, presimțirea marelui istoric s-ar putea adevăra: cea dintâi ctitorie românească închinată la Muntele Athos (la mănăstirea Simonopetra), mănăstirea Sfântul Nicolae de lângă București⁹, este „înaintașa”, ca să spunem așa, a mănăstirii Mihai

⁵ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 4–5.

⁶ Maria-Despina Zoumbouli, *Luc de Buzau et les centres de copie de manuscrits grecs en Moldovalachie (XVIe–XVIIe siècles)*, Athènes, 1995, p. 272.

⁷ Presupunerea îi aparține lui N. Iorga (*Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 250), fiind preluată de toți istoricii care au urmat, de la I. Ionașcu (*op. cit.*, p. 3) până la Gheorghe Cronț (*Episcopul Luca al Buzăului, sol diplomatic al lui Mihai Viteazul*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 712–714; studiul a fost reluat în „Mitropolia Olteniei”, XXVII, 1975, nr. 5–6, p. 357–363) și Mircea Păcurariu (*Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, 2004, p. 400).

⁸ N. Iorga, *O nouă cronică în proză a lui Matei al Mirelor*, în vol. *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor (al doilea memoriu)*, București, 1899 (extras din AARMSI, s. II, t. XXI), p. 22.

⁹ Petronel Zahariuc, „Soră după Sfânta Evanghelie”. *Note despre neamul jupânesei Caplea și despre mănăstirea Sfântul Nicolae din București, ctitoria lui Ghiorma banul*, în vol. *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Iași, 2008, p. 153–165 (și în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXV, 2007, p. 69–86).

Vodă, la care mitropolitul Luca, „aproape de moarte”, a închinat ctitoria sa de la Izvorani (tot cu hramul Sfântul Nicolae)¹⁰. Cât privește data la care tânărul monah cipriot a ajuns în Țara Românească, iarăși este greu de precizat, oricum înainte de toamna anului 1583 sau de primăvara anului 1584, când este pomenit în demnitatea de episcop al Buzăului¹¹. De aceea, Luca poate că a ajuns în țară în domnia lui Alexandru II Mircea sau în prima domnie a fiului său, Mihnea Turcitul¹², s-a așezat la metocul Simonopetrei, datorându-și ascensiunea, ca mai târziu Antim Ivireanul, agerimii minții și iscusinței mâinilor. Un alt misterios metoc al Simonopetrei s-a aflat chiar în târgul Buzău, potrivit unui act dat de Mihnea Turcitul, de la 1 august 1586, prin care scutește metocul de vinăriciu datorat domniei pentru viile din jur¹³. Totuși, nu se poate exclude și posibilitatea ca monahul grec să fi ajuns la nord de Dunăre amestecat în pestră curte a lui Petru Cercel¹⁴, ajuns domn în Țara Românească la sfârșitul verii anului 1583¹⁵.

În cele două acte de prin 1583–1584, când este arătat întâia dată printre români, episcopul Luca se vedește un bun cunoscător al vechilor pravile bisericești și un ierarh doritor de a da legiuiri tari Bisericii românești. Astfel, printr-unul dintre acte (din 10 septembrie), Petru Cercel dă un interesant așezământ bisericesc pentru eparhia Buzăului și pentru episcopul Luca, prin care acordă drept de judecată arhierelui „după pravila sfintei biserici”, să judece pentru cei ce „strică altarele, și cine nu postește cele patru posturi și cine se iau neam cu neam, și cine ia a patra femeie fără lege, și de la oameni care se împreună, dar de bună voie și nu se cunună, și care se împreună unul cu altul fără lege și bărbatul care lasă femeia fără lege sau femeia care fuge de bărbat”. De asemenea, episcopul urma să-i judece pe preoții căzuți în greșală și să „ia de cununie câte 50 de aspri și de la bărbat și de la femeie, iar pentru înrudire fără lege, să-i despartă și să le ia după cum va fi vina”, iar boierii, slugile domnești, banii, pârcălabii sau vornicii nu aveau voie să pună opreliști judecății episcopale¹⁶. Prin acest act, „unul dintre cele mai vechi și mai

¹⁰ Anexa 1.

¹¹ Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în *op. cit.*, vol. III, București, 1997, p. 538.

¹² I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 4: „n-ar fi exclusă instalarea lui la Buzău încă din cea dintâi domnie a lui Mihnea Vodă”.

¹³ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia), original slavon; I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 7–9 (cu data „1585–1586”, după o copie de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, numite în continuare ANIC); *Documente privind istoria României* (în continuare: DIR), B Țara Românească, vol. XVI/5, București, 1952, p. 258, nr. 269 (cu data de lună și de zi: <iulie 18 – august 31>).

¹⁴ Ariadna Camariano-Cioran, *Contributions aux relations roumano-chypriotes*, în „Revue des études sud-est européennes”, XV, 3, 1977, p. 494–498; Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului. O vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986, p. 76.

¹⁵ Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 14–36; Cristian Luca, *Petru Cercel, un domn umanist în Țara Românească*, București, 2000, p. 40–66; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324–1881*, vol. I (secolele XIV–XVI), București, 2001, p. 281–294.

¹⁶ DIR, B, vol. XVI/5, p. 135–136, nr. 143 (ANIC, Documente istorice, CXXIV/190); P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, ed. Cristian Antim Bobicescu, București, 2002, p. 101; I. Ionașcu,

interesante monumente ale dreptului românesc”¹⁷, cipriotel Luca își face intrarea în viața bisericească și în istoria românilor.

Va continua pe acest drum al înnoirilor în biserică și va fi unul dintre principalii organizatori ai sinodului de la Târgoviște, din 13 aprilie 1596, privitor la disciplinarea clerului monahal¹⁸. La fel, chiar dacă sinodul de la Iași, așezat în august 1594 sau 1595¹⁹, nu s-a ținut nicicând²⁰, plâsmuitorii actului sinodal, exarhul patriarhal Nichifor Dascăluș și Gheorghe Palamed, l-au trecut și pe episcopul Luca al Buzăului printre participanți, cred că nu doar pentru că ocupa acest scaun, ci și pentru că era un ierarh învățat și experimentat. În aceeași vreme, nu a uitat nici de bunăstarea Episcopiei sale, reușind să obțină de la marele vornic Mitrea și de la soția lui, Neaga, închinarea mănăstirii Tisău, ctitoria lor, „cu toate averile, și ocinile, și țișanii, și viile și cu tot venitul”²¹.

Printre atâtea treburile importante, episcopul și-a găsit vreme să lucreze cu evlavie și măiestrie la copierea unor Sfinte Evanghelii: una a fost isprăvită în 1594 și a ajuns între manuscrisele Patriarhiei de Ierusalim și alta a fost săvârșită în aceeași vreme și se află astăzi în biblioteca mănăstirii Marea Lavră de la Muntele Athos²²; pe una dintre paginile celei dintâi se găsește însemnarea: „S-a isprăvit cea de față dumnezeiască și Sfântă Evanghelie cu mâna mea, a smeritului și de nici un preț episcop de Buzău Luca din Cipru, în zilele preacucernicului domn al nostru Io Mihail voievod, în anul de la Întrupare 1594, indicția a 7-a, luna lui iunie în 4”²³.

Smeritul monah și învățatul episcop, care a adus la nordul Dunării câte ceva din tainele școlii artistice veneto-cretane, a fost smuls din liniștea catedralei sale de treburile înalte ale statului și a fost trimis de Mihai vodă în mai 1595, în solia din Transilvania²⁴, care s-a încheiat cu semnarea unui greu tratat, dar în care Biserica ortodoxă ardeleană își întărea puternic poziția; apoi, în primăvara anului 1597, domnul le cere voievozilor ca solul său să treacă prin țara lor „ca să se ducă să

op. cit., p. 4. Prin cel de-al doilea act, din 12 iulie <1584>, Petru Cercel poruncește preoților din județul Brăila să dea dările către arhiepiscopul Luca „după legea veche” (DIR, B, vol. XVI/5, p. 167, nr. 178; ANIC, Documente istorice, CXXVI/97).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 219–220.

¹⁹ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 98–99.

²⁰ Niculae Șerbănescu, *S-a ținut un sinod antiunionist la Iași în 1595?*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LXXXI, 1963, nr. 7–8, p. 768–780; Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascăluș, cneazul Constantin Vasile de Ostrog și Mihai Viteazul*, în vol. *Restitutio Daciae. Studii cu privire la Mihai Viteazul*, București, 1997, p. 92–101.

²¹ DIR, B, vol. XVI/6, București, 1953, p. 69–70, nr. 80; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 409.

²² Marcu Beza, *Biblioteci mănăstirești la Muntele Athos*, București, 1934, p. 20; Idem, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, București, 1937, p. 46 (două pagini reproduse); Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. I, București, 1991, p. 501.

²³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV/1, București, 1915, p. 100, nr. CLXXVIII; Virgil Cândea, *op. cit.*, vol. II, p. 154, nr. 201.

²⁴ Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p. 712–724.

ceară ajutor de la țarul din Moscova pentru refacea bisericilor stricate de turci și de tătari”. Polonii au încuviințat trecerea și solul ales a fost învățatul vlădică Luca, iar printre darurile ce urmau a fi înmânate țarului se afla și un *Tetraevanghel* miniat chiar de mâna solului²⁵. În iulie, Luca era la Moscova și țarul Feodor, asistat de Boris Godunov, îi dă o scrisoare către domnul român, din care se vede că țințele soliei nu erau numai de natură bisericească. Țarul jură lui Mihai că-l va ajuta împotriva oricărui dușman, iar vlădica, la întoarcere, îi va spune mai multe verbal și-i va duce și darurile. Episcopul a sosit peste două luni la Târgoviște, aducând domnului și o mare sumă de bani din partea țarului, nu numai pentru biserici, ci și pentru plata oștenilor care urmau să lupte cu turcii²⁶. Drumul la Moscova nu a fost uitat de episcopul Luca, pentru că, peste ani, în 1624, îi dă o recomandare unui mitropolit de Grevena, Serghie, și el colaborator al lui Mihai Viteazul, să meargă în Rusia pentru ajutoare împotriva „agarenilor”²⁷.

Până în 1602, Luca a păstorit Episcopia Buzăului, ridicând însemnătatea acestui „scaun prin cultura, sfințenia și autoritatea sa”²⁸, fiind unul dintre „arhieriei greci care s-au adunat pentru a împodobi puterea lui Mihai Vodă în zilele lui de mărire”²⁹. Apoi, în toamna anului 1603³⁰, Radu vodă Șerban l-a ridicat în treapta de întâistătător al Bisericii Ungrovlahiei și al plaiurilor de peste munți. Cel din urmă titlu nu a fost doar o formulă goală de conținut, pentru că în 1606 a hirotonit întru arhieru pe mitropolitul Teoctist al Ardealului și, în același an, l-a judecat, împreună cu acesta, pe preotul Neagoslav de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, pentru „sumeția” lui³¹.

După urcarea în scaunul mitropolitan, prezența în viața bisericească și politică a lui Luca a sporit, păstrându-se multe acte ce dau mărturie despre activitatea sa. Totodată, s-a îngrijit de întărirea scriptoriului de pe lângă Mitropolia din Târgoviște, unde munca de copiere a manuscriselor slave și grecești s-a ridicat la un nivel înalt, chiar dacă, la un moment dat, N. Iorga, supărat pe ierarhul cu obârșie sud-dunăreană, a scris cuvinte amare și nedrepte despre ele: „mitropolitul muntean Luca, foarte lăudat pentru învățătura sa, n-a lăsat în urmă nimic decât niște manuscrise slavone date mănăstirii sale, Izvoranu, din județul Buzău.”³² Doar

²⁵ Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, p. 10, 40, nota 23.

²⁶ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 199–200; Al. Grecu <P.P. Panaitescu>, *Mihai Viteazul și Rusia. O scrisoare inedită*, în „Studii”, IV, 1948, p. 143.

²⁷ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 2001, p. 279; *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*, vol. I, Moskva, 1965, p. 269–270, nr. 89.

²⁸ N. Iorga, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor*, vol. I, p. 157.

²⁹ *Ibidem*, p. 215–216.

³⁰ N.I. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVII, 1959, nr. 7–10, p. 769.

³¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 401.

³² N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1925, p. 235. În alt loc (*Un antimis al mitropolitului Luca <1604>*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LIII, 1935, nr. 9–10, p. 487),

o sumară cercetare în fondul de manuscrise slave de la Biblioteca Academiei Române, întreprinsă de Ștefan Andreescu, a arătat că la Mitropolie se copiau multe manuscrise slave, mai ales întreaga serie a *Mineielor*, care s-au adăugat *Proloagelor*, primite de Mitropolie în dar de la mitropolitul Moldovei, Anastasie Crimca³³.

Matei din Pogoniani, mitropolit de Mira Liciei și egumen al mănăstirii Dealul³⁴, a scris despre Luca de Cipru că era „foarte deprins la caligrafie”, talent pe care l-a fructificat din plin, rămânând de la el un număr însemnat de manuscrise grecești, răspândite astăzi prin mari colecții din întreaga lume³⁵. Episcopul de Buzău și, mai apoi, mitropolitul Țării Românești, Luca de Cipru, a întemeiat și o adevărată școală de miniatură și caligrafie, numită uneori și „școala de la Buzău”³⁶. Elevii săi au activat în Țara Românească, în Moldova, dar și în alte spații ortodoxe, de la Ierusalim până la Moscova. Tot de la mitropolitul Luca se păstrează și un frumos antimis, făcut probabil la urcarea în scaunul mitropolitan, care pare cel mai vechi antimis cunoscut la noi (descoperit la schitul Brădet-Argeș)³⁷.

Întorcându-ne la activitatea sa de mitropolit, trebuie spus că de el se leagă și o măsură „nemaiîntâlnită în întreaga istorie a legăturilor dintre Marea Biserică <Patriarhia de Constantinopol> și Mitropolia Ungrovlahiei”, anume caterisirea sa de către patriarhul constantinopolitan³⁸. În septembrie 1615, patriarhul Timotei II al Constantinopolului (1612–1621) și Sinodul său, având și consimțământul lui Teofan al Ierusalimului, au hotărât să-l înlăture „din scaunul și din cinstea lui” pe mitropolitul Luca, întrucât s-a arătat „neascultător și nesupus”, iar „de când a fost numit mitropolit al acestei eparhii, nici nu s-a învoit vreodată, nici n-a binevoit a da peșcheșul anual legiuit sau alt ajutor pentru nevoile Bisericii în fruntea căreia stăm noi, precum făceau ceilalți confrăți ai noștri arhieriei, nici n-a arătat primire și

N. Iorga a lăudat activitatea mitropolitului Luca: „Ce frumoase lucruri au ieșit din mâinile dibace ale acestui cleric de mare hârnicie.”

³³ Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești*, în vol. *Restitutio Daciae*, vol. II *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601–1659*, București, 1989, p. 82, nota 149.

³⁴ D. Russo, *Matei al Mirelor și operele lui*, în vol. *Studii istorice greco-române. Opere postume*, ed. Ariadna Camariano și Nestor Camariano, vol. I, București, 1939, p. 159–179.

³⁵ Maria-Despina Zoumbouli, *op. cit.*, p. 66–67 (autoarea inventariază 30 de manuscrise, care aparțin lui Luca de Cipru); Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *op. cit.*, p. 10–11.

³⁶ Vera G. Tchentsova, *Les documents grecs du XVIIe siècle: pièces authentiques et pièces fausses. 2. Le monastère d'Hosios Loukas de Stiris en Phocide et le monastère de Saint-Nicolas à Galatz dans les années 50 du XVIIe siècle*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 2005, nr. 1, p. 144–145.

³⁷ Inscripția antimisului: „S-a sfințit acest antimis de către Prea Sfințitul mitropolit chir Luca a toată Țara Românească, în zilele binecinstitorului Io Radul voievod, în anul 7112 <1603 septembrie 1 – 1604 august 31> (N. Iorga, *Un antimis al mitropolitului Luca*, p. 486, text slavon și traducere).

³⁸ Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte biserici ortodoxe (de la întemeiere până la 1800)*, în vol. *Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, ed. Vasile V. Muntean, Iași, 2003, p. 162.

ospitalitate către oamenii bisericești, ci-i disprețuia și nu-i socotea întru nimic³⁹. Același patriarh a încercat să-l scoată din scaun, fără succes, și pe mitropolitul Moldovei, Anastasie Crimca, în vara anului 1617, numind în loc un grec, pe Teofan III⁴⁰.

Cartea patriarhală de caterisire a mitropolitului Luca nu s-a aplicat, iar arhierul a continuat să-și păstorească turma până a trecut la cele veșnice în a doua parte a anului 1628 sau în primele luni ale anului 1629⁴¹. Plutește o oarecare incertitudine privitoare la locul său de veci, unii spun că ar fi fost înmormântat la Mitropolia din Târgoviște⁴², iar alții la ctitoria sa de la Izvorani⁴³. În pronaosul bisericii actuale se găsește o piatră de mormânt cu „săpături” frumoase, dar inscripția s-a ros cu totul, neputându-se descifra nimic, iar unii istorici au presupus că sub această lespede odihnesc osemintele mitropolitului Luca⁴⁴.

Ctitoria sa de la Izvorani își are începuturile în vremea în care Luca era episcop de Buzău. Pare greu de crezut, dar episcopul și-a ridicat ctitoria pe un loc uzurpat de la moșnenii din Izvorani, cel puțin așa reiese din porunca hotărâtă adresată, în septembrie 1647, de Matei Basarab lui Jipa din Vernești, fiul nepotului lui Luca, prin care îi cere să plătească unor femei, nepoatele lui Pralea din Izvorani, locul pe care fusese ridicată mănăstirea, pentru că a fost împresurat de ctitor „când au fost ieșit de aici, den țară, încă în zilele lui Mihail voievod, de când răutățile, de au fost pribege în Țara Ungurească”. La întoarcerea în țară, „domnul le-a botezat și pre ele și pe coconii lor” și ca să le găsească înlesnire traiului i-a poruncit urmașului lui Luca să cumpere de la ele moșia mănăstirii⁴⁵. Din fragmentul citat reiese că mănăstirea a fost făcută după „răutățile” întâmplare în țară în vremea cât a

³⁹ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 112, nr. CCXII.

⁴⁰ Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești*, p. 76, nota 101.

⁴¹ Ultimul document cunoscut până acum în care apare mitropolitul Luca este din 17 aprilie 1628, atunci când Alexandru Vodă Ilișă întărește mănăstirii Izvorani stăpânirea peste mai multe moșii (*Documenta Romaniae Historica* (în continuare: DRH), B *Țara Românească*, vol. XXII, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 105–108, nr. 53). Moartea mitropolitului Luca în a doua parte a anului 1628 ar putea fi susținută de faptul că, la 8 ianuarie 1629, același domn îi împuternicește pe călugării de la Episcopia Buzăului să ia niște țigănci de la Jipa, nepotul mitropolitului Luca (*ibidem*, p. 407, nr. 205). Oare această poruncă s-ar mai fi dat, dacă mitropolitul ar mai fi fost în viață?

⁴² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 402.

⁴³ „Trupul i-a fost înmormântat, se spune, în schitul Izvoranu, dintr-un fund de coclauri lutoase ale Buzăului, odată într-un fund de pădure, unde e astăzi însă numai foarte sărăcicioasă, întunecată și goală fundație a unui ostaș din vremea lui Constantin Vodă Brâncoveanu” – N. Iorga, *Un antimis al mitropolitului Luca*, p. 487; v. și N.I. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 772.

⁴⁴ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 19. Gabriel Cocora (*Episcopia Buzăului*, p. 77) a presupus că această lespede ar acoperi mormântul mitropolitului Nichifor al Țării Românești, întemeindu-se pe daniile făcute de acesta mănăstirii Izvorani.

⁴⁵ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 10–11, 45, nr. 18 (12 septembrie 1647); DRH, B, vol. XXXII, ed. Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, cu colab. Oanei Rizescu, București, 2001, p. 270–271, nr. 254 (cu data de zi: „11”).

stăpânit Sinan pașa, după 13/23 august 1595⁴⁶. Prima dovadă despre existența acestei ctitorii buzoiene este din noiembrie 1599 – septembrie 1600, când Nicolae Pătrașcu, rămas stăpânitor al Țării Românești, dăruiește mănăstirii de la Izvorani, cu hramul Sfântul Nicolae, un vad de moară („domnesc”) în apa Buzăului, „pe locul orașului Buzău”, „pentru sufletul lui și al părinților lui”; tot „Necula voievod” dăruiește mănăstirii și un alt vad de moară „în gârla domnească, din capul gârlii în jos, unde a făcut Deli Iane, care se cheamă La Păr”⁴⁷.

Primul document, păstrat în original, privitor la mănăstirea Izvorani, este cel din 16 aprilie 1601, prin care Simion Movilă, ajuns domn al Țării Românești, îi întărește stăpânirea peste mai multe părți din Săseni, care îi fuseseră dăruite de un fost întâistătător al bisericii muntene, vlădica Nichifor, numit în mirenje Vasilie, „ca să-i fie pomană”⁴⁸. Pe temeiul acestei danii și al unui *Tetraevanghel*⁴⁹ care se păstra în mănăstirea Izvorani, mitropolitul Nichifor a fost socotit „al doilea ctitor” și s-a spus că a fost înmormântat la Izvorani⁵⁰.

Primul document în care apar alături marele ctitor, episcopul Luca, și ctitoria sa, mănăstirea Izvorani, este din 18 mai 1604, atunci când Radu vodă Șerban întărește ctitoriei stăpânirea peste cumpărăturile din Ciocănești și Izvorani, făcute de ctitorul ei⁵¹. În continuare, de la fiecare domn, căruia îi oferea sfat și care avea datoria de a ajuta Biserica, mitropolitul Luca a primit întăriri și danii pentru ctitoria sa. Dacă l-a început se pare că a ocupat, pentru zidurile ctitoriei sale, „un loc rămas pustiu” în urma plecării stăpânilor în Ardeal, după aceea ierarhul s-a ocupat cu mare stăruință să-i lărgască averea, după cum se poate observa din marele hrisov, din 15 iunie 1617, prin care Alexandru Iliș confirmă mănăstirii de suflet a chiriarhului său stăpânirea peste moșiile, viile, morile și ȝiganii ei; sunt pomenite

⁴⁶ Gabriel Cocora (*Episcopia Buzăului*, p. 76) a afirmat că „mănăstirea Izvorani era zidită în 1594, când Mihai Viteazul i-a donat seliștea Prundurești”, numai că această dată nu se poate desprinde din documentul citat, din 29 ianuarie 1620, prin care Gavril Movilă dăruiește (iar nu întărește o danie mai veche!) mănăstirii Izvorani seliștea Prundurești din județul Buzău, pe care o cumpărase Mihai Vodă în 7101 <1593 octombrie – 1594 august 31> și rămăsese „pustie, fără oameni” (DIR, B, vol. XVII/3, București, 1951, p. 467–468, nr. 426).

⁴⁷ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original slavon (1617 iunie 15; Alexandru Vodă Iliș întărește mănăstirii Izvorani stăpânirea peste moșiile ei; semnalat de D. Nastase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra <Mont Athos>*. *Catalogue sommaire*, Athènes, 1987, p. 43, nr. 155). După copiile de la ANIC, M-rea Mihai-Vodă, I bis/1–2 și V/4, actul a fost publicat de I. Ionașcu (*op. cit.*, p. 35–38, nr. 9), precum și în DIR, B (vol. XVII/3, p. 150–156, nr. 127) și în *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* (vol. II 1601–1620, ed. Maria Soveja, Doina Duca-Tinculescu, Reghina Dragomir, București, 1974, p. 420–422, nr. 830).

⁴⁸ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original slavon.

⁴⁹ Virgil Drăghiceanu, *Comunicări. Biserica Izvoranul Buzău*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, XVII, 1924, p. 94 („Arhimetropolitul Nichifor a ferecat acest Tetraevanghel. 7101” <1592 septembrie 1 – 1593 august 31>).

⁵⁰ Ion Ionașcu, *op. cit.*, p. 14; Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului*, p. 72.

⁵¹ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original slavon; I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 32–33, nr. 3 (rezumat dezvoltat după o copie de la ANIC, cu data „mai 25”); DIR, vol. XVII/1, București, 1951, p. 125–127, nr. 131 (transcriere după aceeași copie).

părți de moșie la Ciocănești, Izvorani, Săseni, Predeleni, Dedulești, Cotești, Ungurei, Sărata, Mlăjăt și Lipia și aproape 30 de pogoane de vie la Săseni, Izvorani, Dedulești și Sărata⁵².

Părțile din Săseni au fost dăruite, după cum am văzut, de mitropolitul Nichifor, iar moșia din Sărata a ajuns în stăpânirea Izvoranilor printr-o poveste mai aparte. La 1 noiembrie 1612, marele paharnic Lupu Mehedințeanu a dăruit moșia Sărata mănăstirii pentru că domnul și marii boieri, potrivit obiceiului țării, au dat zestrea Mariei, fiica lui Stoica postelnicul din Bucov, soțului ei, paharnicul Lupu, pentru că acesta „a prins-o umblând rău, umblând cum nu să cade, în curvie cu o slugă a sa. Și au fost să i se taie capul”, dar în schimbul zestre, paharnicul s-a potolit și Maria a rămas în viață⁵³. Povestea, mult comentată în istoriografia noastră, este exemplară, după cum a remarcat Violeta Barbu, pentru dublul standard de moralitate existent în epocă: marele paharnic Lupu avea la acea vreme un fiu, Preda, făcut cu o „posadnică” (țitoare)⁵⁴.

O parte dintre sălașele de țigani au fost dăruite mănăstirii de Florica, fiica lui Mihai Viteazul. Actul păstrat între hârtiile mănăstirii Mihai Vodă scoate la lumină un fragment din viața marelui domn; jupâneasa Florica, soția lui Preda paharnicul din Greci, poreclit Floricoiul, a spus că acești țigani „au fost de moșie ai lui Mihai voievod, câștigați din slujba lui încă mai nainte vreme, de când au fost negustor și boiarin”, fiind câștigați în târgul Floci, fapt pentru care mărturiseau mai mulți oameni buni și negustori din acest oraș⁵⁵. Actul nu a scăpat ochiului atent al lui P.P. Panaitescu, care a arătat că Mihai vodă a fost negustor și a avut legături cu târgul de pe Ialomița⁵⁶. Un alt act, din 16 decembrie 1616, păstrat între hârtiile mănăstirii Izvorani, îl are ca judecător pe încercatul mitropolit și cuprinde fragmente emoționante despre familia aceluiași domn⁵⁷. Acest hrisov reprezintă cartea de judecată care precedă hotărârea domnească din 23 decembrie 1616, privitoare la moșiile Marulei, fiica nelegitimă a lui Mihai Viteazul⁵⁸. Se mai pot

⁵² Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original slavon; I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 35–38, nr. 9; DIR, B, XVII/3, p. 150–156, nr. 127; *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. II, p. 420–422, nr. 830.

⁵³ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original românesc; I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 22–34, nr. 5; DIR, B, vol. XVII/2, p. 116–117, nr. 119; *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. II, p. 250, nr. 494.

⁵⁴ Violeta Barbu, *De la comunitatea patrimonială la comunitatea de destin: zestrea în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, în vol. *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, București, 2007, p. 86.

⁵⁵ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 17–18, 40–41, nr. 12; DIR, B, vol. XVII/3, p. 78–79, nr. 89.

⁵⁶ P.P. Panaitescu, *Un nou document asupra originii lui Mihai Viteazul*, în vol. *În jurul lui Mihai Viteazul. Răspuns d-lui N. Iorga*, reproduș în vol. *Mihai Viteazul*, p. 294–296. Pentru viața Floricăi, v. și Ștefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, ed. Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, București, 1975, p. 235–237.

⁵⁷ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original slavon.

⁵⁸ DIR, B, vol. XVII/3, p. 71–73, nr. 64; v. comentariul și bibliografia strânsă în urma analizei acestui document la Ștefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, p. 237–239.

inventaria și alte documente, edite sau inedite, mai banale sau mai spectaculoase, despre mănăstirea Izvorani în timpul vieții ctitorului ei, dar o voi face cu alt prilej.

Înainte de moarte, mitropolitul Luca s-a îngrijit și de soarta zidirii sale de la Izvorani, închinând-o mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos. Închinarea s-a făcut, „aproape de moartea sa”, având ca martori câțiva mari boieri, dar, pentru că mitropolitul s-a stins, nu a mai fost vreme să se scrie actul de închinare. Hrisovul de confirmare a daniei nu a întârziat mult. Astfel, la 14 septembrie 1629, la Înălțarea Sfintei Cruci, Alexandru vodă Iliș a întărit mănăstirii Simonopetra de la Sfântul Munte, cu hramul Nașterea lui Hristos, și egumenului Ioasaf, de la mănăstirea Mihai Vodă, cu hramul Sfântul Nicolae, închinată și ea la Simonopetra de ctitorul ei, „sfânta mănăstire, de aici din țară, a răposatului părinte, vlădica Luca, care a fost arhimetropolit, numită Izvorani, pe apa Buzăului, cu hramul Sfântului Ierarh și Făcător de Minuni Nicolae din Mira Licie, metoc și sub ascultarea sfintei mănăstiri numită Simopetra de la Sfântul Munte, cu toate ocinile vechi, și cu vecinii, și cu morile sale, și cu viile, și cu pometurile, și cu vitele, și cu toate averile, și cu toate odoarele și ferecăturile sfintei mănăstiri și cu tot venitul de pretutindeni oricât se va alege, mult, puțin, tot să fie la sfânta mănăstire Simopetra, pentru că această sfântă mănăstire de la Izvorani, care este mai sus zisă, hramul Sfântul Nicolae, a fost întemeiată și zidită din temelie ei de răposatul părinte, vlădica Luca”⁵⁹.

Închinarea mănăstirii a fost un subiect controversat. Mai întâi s-a spus că mănăstirea Izvorani a fost închinată metoc la mănăstirea Mihai Vodă din București, prin actul din 15 iunie 1617⁶⁰. Apoi, din citirea atentă a acestui document s-a putut observa că în cuprinsul lui nu este pomenită nicio închinare, ci este doar un act de întărire pentru averile mănăstirii Izvorani⁶¹. Astfel, pentru că hrisovul din 14 septembrie 1629 nu a fost cunoscut până acum, s-a spus că mănăstirea Izvorani a fost închinată metoc la mănăstirea Mihai Vodă abia în 1693 de către răstrănepoții ctitorului⁶².

Totuși, din câte se pare, închinarea nu s-a concretizat, din pricina faptului că s-a produs într-o atmosferă politică foarte încărcată, generată de frământările politice și sociale din Țara Românească, în care atitudinea antigrecească, care a cuprins și ostilitatea față de creșterea accentuată a numărului de mănăstiri închinare, a avut un rol foarte însemnat. Dintr-un asemenea motiv, egumenul Ioasaf de la mănăstirea Mihai Vodă, care trebuia să se ocupe de administrarea metocului de la Izvorani, a pus actul „la păstrare” în lada cu acte a mănăstirii, așteptând vremuri mai prielnice. Astfel, ctitoria răposatului mitropolit a căzut în grija strănepotului său, Jipa postelnicul din Vernești, dar care, cu bruma sa de avere și cu

⁵⁹ Anexa I.

⁶⁰ G.M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. I, București, 1906, p. 106; Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 5; Idem, *Biserici și ctitori*, București, 1932, p. 8–9.

⁶¹ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 5–6.

⁶² *Ibidem*, p. 25, 52–53, nr. 35.

măruntul său rang boieresc, nu a avut puterea să mențină bunăstarea așezământului monahal. De aceea, Matei vodă Basarab a luat mănăstirea pe seama domniei, după cum însuși arată într-o poruncă din 8 martie 1634: „după prăstavlennia <moartea> răposatului părintelui vlădicăi Lucăi rămas-au a fi această mănăstire domnească, ca și alte mănăstiri domnești, și o am lăsat să aibă pace, cum și alte mănăstiri domnești.”⁶³

Trecerea mănăstirii Izvorani în rândul așezămintelor domnești a făcut ca aceasta să nu apară în șirul mănăstirilor din Țara Românească ale căror acte de închinare au fost „rupte” de Matei Basarab⁶⁴, deoarece s-a socotit că erau nedrepte, fiind obținute prin „mită”. Este foarte greu de spus dacă actul de închinare al așezământului monahal de la Izvorani se înscria în această categorie sau în cealaltă, despre care se spune în hrisovul din 1639: „afară de acele mănăstiri, măcar domnești, măcar boierești, care singuri ctitorii lor le-au spus metoace, cine unde au vrut, acelea să fie supuse și stătătoare călugărilor străini, însă după cum vor fi scris și legiuit ctitorii în cărțile lor de închinare, pe acea tocmeală neschimbată să trăiască.”⁶⁵ Alexandru vodă Iliș și marii boieri au arătat că au închinat mănăstirea Izvorani metoc la mănăstirea athonită Simonopetra, în urma exprimării voinței mitropolitului Luca, „aproape de moartea sa”. Ne întrebăm, totuși, de ce mitropolitul nu a făcut acest gest ctitoricesc cât era în viață, fiind nevoie să mărturisească alții pentru el!

Un alt act de închinare, din 8 martie 1626, dat de Alexandru Coconul⁶⁶ (urmat de cercetarea și confirmarea ierarhilor țării, în frunte cu mitropolitul Luca de Cipru), pentru un alt metoc al mănăstirii Mihai Vodă, anume mănăstirea Bolintin, a fost considerat îndoielnic și abuziv, de vreme ce în 1639 Matei Basarab a trecut mănăstirea în rândul acelor care trebuiau să se întoarcă sub ascultarea directă a Mitropoliei Țării Românești⁶⁷. Însă în hrisovul din 1640, mănăstirea Bolintin nu mai apare printre acelea care urmau să fie dezlegate de ascultarea față de mănăstirile din sudul Dunării, astfel că, spre sfârșitul domniei lui Matei Basarab, este pomenită ca metoc al mănăstirii Mihai Vodă⁶⁸ și al mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos.

⁶³ DRH, B, vol. XXIV, ed. Damaschin Mioc, Sașa Caracăș și Constantin Bălan, București, 1974, p. 288–289, nr. 212.

⁶⁴ *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. IV, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 592–593, nr. 1360 (1639 <d. ianuarie 10 – august> 28); *ibidem*, vol. V, București, 1985, p. 111–113, nr. 233 (1640 <noiembrie 27>). Un comentariu recent al acestor acte, la Oana Rizescu, *Avant l'«État-juge»: Pratique juridique et construction politique en Valachie au XVIIe siècle*, București, 2008, p. 160–172.

⁶⁵ Cesar Bolliac, *Monastirile din România (monastirile închinare)*, București, 1862, p. 469.

⁶⁶ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original slavon; I. Ionașcu, *Vechimea mănăstirii din Pădurea cea Mare de la Bolintin*, extras din „Revista istorică română”, VII, 1937, p. 11, 14–15, nr. XI (cu data de zi: „2”).

⁶⁷ *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. IV, p. 592, nr. 1.

⁶⁸ Arhiva mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos, original românesc; DRH, B, vol. XXXVI, ed. Oana Rizescu și Marcel-Dumitru Ciucă, București, 2006, p. 141–142, nr. 127 (1651 iunie 19).

Oricum, actul de închinare al mănăstirii Izvorani nu a produs efecte, iar Matei Basarab a continuat să se îngrijească de aceasta, deoarece o trecuse în şirul lung al mănăstirilor domneşti. Domnul, care l-a cunoscut pe ctitor şi pe artist, ai cărui elevi lucrau în cancelaria sa, a încercat să-i oprească pe aprigii moşneni din zonă să rupă domeniul mănăstirii şi să o ruineze. Chiar dacă a poruncit, după cum am văzut mai sus, urmaşului mitropolitului să plătească finelor sale de botez locul pe care vlădica îşi ridicase mănăstirea, Matei Basarab a dăruit obştii monahale de la Izvorani scutiri de dări şi i-a întărit moşiile⁶⁹.

Totodată, alături de domn, asupra mănăstirii a vegheat şi strănepotul ctitorului, postelnicul Jipa din Verneşti. Acesta era fiul lui Lorinţ, nepotul mitropolitului Luca, adus în Țara Românească de unchiul său. Lorinţ este forma românată a italianului Lorenzo, nume întrebuiţat de grecii din insule, aflaţi sub stăpânire italiană⁷⁰. Nu ar fi exclus, având în vedere numele monahal Luca, ca numele de mirean al călugărului cipriot să fi fost tot Lorenzo, cu care nume să-l fi botezat pe fiul fratelui sau surorii sale. Odată ajuns în Țara Românească, nevoind să primească nevoiţa straielor monahale şi dorind să îmbrace straie boiereşti, a trebuit ca episcopul să-i găsească o nevastă, frumoasă, poate, dar înstărită, sigur, care să-l ajute să intre în starea boierească a ţării, prin stăpânirea unei moşii sau a mai multora. Şi i-a găsit o nevastă printre moşnenii buzoieni, anume Voica, fiica lui Lupu şi nepoata lui Dobromir din Verneşti, care avea şi ea ceva sânge grecesc, pentru că familia ei se înrudea cu familia Sorescu, cu clară obârşie grecească⁷¹.

Nu s-au păstrat prea multe urme din viaţa nepotului mitropolitului. Lorinţ a trecut la cele veşnice înainte de 12 ianuarie 1622, lăsându-şi coconul, botezat cu nume românesc, Jipa, în grija cumnatei sale, Dobromira, căreia i-a încredinţat şi 24.000 de aspri, ceea ce arată că, în ciuda faptului că s-a boierit, tot a mai umblat cu neguţătoria, ca grec încă neîmpământenit în întregime. O parte dintre bani şi „scule” au fost luate de mitropolit şi date mai târziu Dobromirei: 60 de galbeni de aur, două inele de aur, două pahare şi 12 linguri de argint. După ce a murit nepotul său, mitropolitul a scris: „dacă am văzut că au pierit nepotu-mieu şi au rămas acest cocon, n-am ştiut: trăi-va, au nu va trăi, ce am vrut să iau acest chelciug şi aceste scule de la Dobromira”. Aceasta, pentru că a cheltuit banii şi celelalte „în vreme de nevoie ce-au fost pe ţară şi foamete” şi pentru că nu a avut copii din trupul ei, s-a prins să-l ia fecior de suflet pe Jipa şi să-i dea, pe lângă averea părinţilor lui, şi bucatele şi moşiile ei. Înţelegerea s-a făcut în faţa unui adevărat sobor arhieresc, pe lângă Luca fiind de faţă Matei mitropolit de Mira, Teofil episcopul Râmnicului, Efrem episcopul Buzăului şi Ioasaf episcop de Grevena⁷².

⁶⁹ I. Ionaşcu, *Mănăstirea Izvorani*, p. 20–21, 43–45.

⁷⁰ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 4.

⁷¹ I. Ionaşcu, *Ştiri nouă despre mănăstirea Ciolanu*, în „Îngerul”, Buzău, VIII, 1936, nr. 1–2, p. 14–20.

⁷² DIR, vol. XVII/4, Bucureşti, 1954, p. 80–81, nr. 91.

Jipa a trăit destul de mult și a apucat să intre în stăpânirea averii moștenite de la părinții săi și de la mătușa sa. Nu a făcut o carieră înaltă, ci a purtat doar rangul de postelnic, învârtindu-se între granițele județului său și însurându-se acolo cu Nastasia, fiica lui Cernat vornic din Puținței⁷³, cu care a avut trei copii: Rada, al cărei soț, Barbu Bădeanu, a ajuns chiar mare logofăt al lui Constantin Brâncoveanu, Jipa, iuzbașă și căpitan de roșii, călugărit cu numele Manasie în 1593, și Stanciu, zis Cârlova, care este începătorul familiei Cârlova⁷⁴.

Această nouă generație a fost nevoită să reconstruiască mănăstirea, care, aflată nu departe de epicentrul zonei seismice, s-a surpat la un mare cutremur întâmplat în vremea lui Șerban Cantacuzino. Cutremurul a avut loc la 9/19 august 1681, afectând grav multe clădiri din Moldova, Țara Românească și Transilvania⁷⁵. Răstrănepoții mitropolitului Luca, având doar o umbră de putere economică, au încercat să dreagă, imediat după prăbușire, zidurile dărâmate: „văzând surpată pomenirea moșului nostru și a părinților noștri, nevoitu-ne-am dentr-al nostru prilej ce am avut și am muncit de o am făcut a două oară den temelia ei, înălțându-se zidul pe alți pari noi, de o am făcut și o am ridicat iar, precum au fost, că nu se stingă pomana moșilor și părinților noștri.” În primii ani ai domniei lui Constantin Brâncoveanu, „ajungând la vreme de bătrânețe și de slăbiciuni”, noii ctitori se „înfrățesc” cu egumenul Athanasie de la mănăstirea Mihai Vodă, „ca să fie ctitor cu noi și feciorii noștri pe această sfântă mănăstire, pentru mai întărirea casei, făgăduind și sfinția sa că, din ce-i va fi puterea și prilejul, va întări și sfinția sa această sfântă mănăstire”. Jipa căpitan și fratele său, Stanciu, fiii postelnicului Jipa din Vernești, sunt de acord ca mănăstioara lor să fie închinată „unde va fi socoteala sfinției sale”⁷⁶. Nedumerește, oarecum, faptul că egumenul nu a arătat de la început actul de închinare al mănăstirii Izvorani, făcut cu peste șase decenii înainte, de vreme ce chiar prezența lui lângă aceste ziduri arată că egumenii de la Mihai Vodă nu uitaseră hrisovul lui Alexandru Iliaș, căutând mereu o cale pentru punerea lui în practică. De aceea cred că „înfrățirea” a mascat o nouă închinare către mănăstirea Mihai Vodă, metoc al mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos, fiind un procedeu juridic rar folosit în cazul mănăstirilor, întrebuintându-se mai ales în cazul moșiilor, când vânzătorii voiau să ocolească protimisul și să vândă altora moșiile.

După ce „înfrățirea” s-a realizat, libertatea de mișcare a egumenului Athanasie de la mănăstirea Mihai Vodă a fost mai mare. Jipa căpitanul s-a călugărit sub numele Manasie, devenind probabil viețuitor în schitul Izvorani. La 15 martie

⁷³ I. Ionașcu, *Un fost metoh al spitalului Pantelimon: schitul Grăjdana (Buzău). Cu documente și regeste mai ales din arhiva Eforiei, Buzău, 1936, p. VIII.*

⁷⁴ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 5–7; I. Ionașcu, *Mănăstirea Izvorani*, p. 20–21.

⁷⁵ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 214–215.

⁷⁶ I. Ionașcu, *Mănăstirea Izvorani*, p. 24–25, 52–53, nr. 35 (transcrierea actului în anexe conține omisiuni, față de fragmentele cuprinse în text).

1593, povestea de mai sus a refacerii schitului (nu i se va mai spune mănăstire) este reluată. De data aceasta, egumenul Athanasie „a arătat o carte a lui Alicesandru vodă Iliaș, care scrie cum că a închinat moșul nostru, vlădica Luca, această mănăstire Izvoranii la Svânta Goră, la Simonpetru, unde iaste hramul Nașterii Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, unde iaste închinată și mănăstirea lui Mihai vodă”. Călugărul Manasie mărturisește că nu a știut despre închinarea veche, dar acum „văzând noi că ajunge mănăstirea la mare lipsă, am socotit și o am dat acolo, la Simonpetru, unde fusese închinată și mai denainte vrème”⁷⁷. În acest fel, după două generații, închinarea mănăstirii Izvorani ca metoc la mănăstirea Simonopetra de la Muntele Athos a căpătat viață. Din păcate, viața monahală de la Izvorani nu va spori, așa cum sperau răstrănepoții celui dintâi ctitor, ci se va stinge ușor, ușor, ajungând să se vorbească din ce în ce mai rar despre schitul Izvorani. Tăcerea era spartă doar de câte o judecată pentru hotarul vreuneia dintre moșiile care aparținuseră acestui vechi și însemnat așezământ monahal de pe valea Nișcovului, din județul Buzău. Jalnic sfârșit al așezământului ctitorit de unul dintre cei mai însemnați prelați din Țara Românească din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

Dacă despre schitul Izvorani s-a vorbit și s-a scris puțin în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, despre urmașii îndepărtați ai mitropolitului Luca se va mai auzi. Astfel, fiica lui Jipa căpitanul (Manasie călugărul), Grăjdana, a moștenit vocația monahală și ctitoricească a tatălui și strămoșilor săi: s-a călugărit sub numele de Caterina și a zidit o mănăstioară, devenită cu vremea chiar destul de însemnată, care-i va prelua numele – mănăstirea Grăjdana⁷⁸. Apoi, ramura lui Stanciu, zis Cârlova, fratele lui Jipa căpitanul, a odrăslit destul de bogat: unul dintre vlăstare, firav și stins degrabă, a fost poetul Vasile Cârlova, iar, mai departe, un alt vlăstar, mai tare, dar până la urmă încovoiat de vremuri, a fost Alexandru Marghiloman, un mare om politic și un bun scriitor⁷⁹.

ANEXE

I. 1629-7138 septembrie 14, București.

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Александръ воевода и г(о)с(по)д(и)нъ въсон Земле Оугррѡвлахїнское, сынъ великаго и прѣдобраго, поконнаго Їѡ Иліаш в(о)евода. Дават г(о)с(под)ство ми сїе повелїїе г(о)сп(о)дств(о) ми с(вѣ)томъ и в(о)ж(е)ств(е)номъ монастырь, зовеномъ Симонетра, въ Г(вѣ)таа Гора, ижеже ест <храм>¹ Рождество Г(о)сп(о)да Б(о)га и Гп(а)са н(а)шего І(ис)с(с)ъ Х(ри)ст(а) и вт(ь)цъ егъмена Іѡсаф вт(ь) зде вт(ь) с(вѣ)таа монастыр г(о)лемаго Мѡхѡв воевода, иже ест из гор варош Бѡкрѣци, храм Г(вѣ)ти Николае, еже ест дала и поклонна вт(ь) поконнѡмъ Мѡхана воевода, метох на с(вѣ)таа монастыр Симонетра, виш(е) пис(а), вт(ь) Г(вѣ)таа Гора, ижеже да мѡ ест с(вѣ)тѣи монастыр вт(ь) Г(вѣ)таа Гора с(вѣ)таа монастыр, вт(ь) зде вт(ь) земля, поконнаго вт(ь)ца вл(а)дїка Лѡкѡв, еже бѡ архїемитрополит г(о)лемаго Изворани, по вода Бѡзѡлаве, храм

⁷⁷ Anexa II.

⁷⁸ I. Ionașcu, *Un fost metoh al spităului Pantelimon, passim*.

⁷⁹ *Ibidem*, *Arborele familiei poetului V. Cârlova*.

Г(вѣ)т(а)го Иерарха и Чюдотворца Николае Мирликенскій, метох и въ подрѣчїе с(вѣ)томѣ монастыр ет Г(вѣ)таго Гора нарицаемаго Симопетра със вѣсехъ учинѣ ст(а)ріеѣхъ, и със веч(и)ніи, и със ациганїи, и със водничеѣхъ с(и), и със виногради, и със вбоцию, и със скотомъ, и със вѣсѣко коматове, и със вѣсѣхъ скѣлици(и) и шкованїе с(вѣ)тон монастыр и със вѣсъ ходокѣмъ вът посвѣди варѣ елика се хтит избрати, мног(о), мало, вѣс да вѣди на с(вѣ)та монастыр Симопетра, понеж(е) сѣа с(вѣ)та монастыр вът Изборани, еж(е) ест виш(е) рѣхъ, храмъ Г(вѣ)ти Николае билъ ест основана и създаана вът темелїа еи за покинномъ вът(ь)цѣ, владѣка Лѣка, вът при д(ь)ніе покиннѣг(о) ...² воевод(а).

Таже а потомѣ, кѣда ест бил н(ь)нѣ въ д(ь)ніе г(о)с(по)дство ми, а вът(ь)цѣ митрополита, владѣка Лѣка, самъ с(вѣ)т(ь)нѣ его вѣщѣла ест и поклонилъ с(вѣ)таа монастыр, храмъ Г(вѣ)те Николае, близъ вът сѣмр(ь)ти ег(о), да ест метохъ и въ подрѣчїе на с(вѣ)та монастыр Симопетра вът Г(вѣ)таа Гора със вѣсѣхъ дѣдинове, и със вѣсѣхъ коматиѣхъ и вѣдѣжїи и шкованїе с(вѣ)томѣ монастыри вът Изборани и съ вѣсъ ходокѣмъ, ради д(ь)ша его и написоваше с(а) с(вѣ)т(ь)нѣ его, тамо, въ с(вѣ)тъ помѣникъ, на с(вѣ)та монастыр Симопетра. И свѣдѣтелствоваша прѣдъ г(о)с(по)дств(ь) ми по сѣмр(ь)ти вл(а)д(и)кѣв Лѣка, и поч(ь)теннаго правителю г(о)с(по)дств(ь) ми жѣпанъ Папа велъ лог(о)фетъ. И билъ ...³ прѣдъ г(о)с(по)дств(ь) ми Михалча дворникѣ вът Пѣтрѣлацѣ и попа Іѣковъ даскалѣ свѣдѣ(ь)телствїе и казалъ естъ ѡни како ѡ ест далъ самъ с(вѣ)т(ь)нѣ его, близъ вът сѣмр(ь)ти, с(вѣ)та монастыр вът Изборани да ест метохъ на Симопетра ради помѣна въ вѣки, въ дрѣгъ нехто трѣбѣ да не имати, нехто владѣка, нехто волѣринъ, неж(е) нехто вът по рѣденїа его, кромѣ тѣ сїю вът(ь)цѣ егѣмена Іѡасафъ.

Сего ради, дадохъ сѣмъ и г(о)с(по)дств(а) ми ѡкож(е) да естъ с(вѣ)та монастыр вът Изборани метохъ и въ подрѣчїе на с(вѣ)та монастыр Симопетра вът Г(вѣ)та Гора, със вѣсехъ учинѣ ст(а)ріе, и <със вѣсехъ>³ коматове, и със вѣсъ скотомъ и със вѣсъ доходокомъ что хокетъ бити, мног(о), мало, вът посвѣди, въ вѣки, како естъ вѣщѣветъ самъ с(вѣ)т(ь)нѣ его, вът(ь)цѣ вл(а)дѣка Лѣка. И не вът ког(о)ждо непоколѣвимъ, поризмо г(о)с(по)дств(ь) ми.

Щеж(е) и заклинанїе поставѣемъ г(о)с(по)дств(о) ми по шѣстїе г(о)с(по)дств(ь) ми кого избретъ Г(оспод)ъ Б(ог)ъ бити г(о)сп(о)д(а)рѣ ѡ Влашкѣи Земли, или сѣрдичнаго плода г(о)с(по)дств(ь) ми или вът сѣродника н(а)ши или, по грѣсехъ н(а)ши, или вът инно плѣменикъ, да ащ(е) почтетъ и поновитъ и штверѣдитъ сїю книгъ г(о)с(по)дств(ь) ми над(ь) шстроенїе, како естъ виш(е) пис(а), тог(о) Г(оспод)ъ Б(ог)ъ да га почтетъ и да сѣхранитъ въ г(о)сп(о)дствѣ его, а въ вѣдѣциѣхъ и вѣсѣхъ его. Я ащелиж(е) не почтетъ и не поновитъ и не шкрѣпитъ сїю книгъ г(о)с(по)дств(ь) ми, анѣ ѡ поперетъ и разоретъ сїю книгъ г(о)с(по)дств(а) ми и шстроенїе вът(ь)ци владѣкѣв Лѣка, тог(о) да естъ трѣклѣтъ и анатема и афѣресанъ вът тѣи Г(вѣ)ти Сѣт(ь)ци еж(е) сѣтъ въ Некенъ и да естъ ч(а)стїю със Іѣда и със Іѣїа на ед(и)нѣ место и съ иними невѣрникѣи нѣденъ, еж(е) вѣзѣпиш(е) над(ь) крѣвъ Г(оспод)а Б(ог)а и Сп(а)са н(а)шего І(исус)ъ Х(ри)ста и рекѣтъ: „вѣзми, вѣзмихъ, распени его“, и крѣвъ его над(ь) ныѣхъ и над(ь) чеда ихъ, ѡкож(е) естъ и вѣдетъ въ вѣки, аминъ.

Сеже вѣо и свѣдѣ(ь)телїи поставѣемъ г(о)с(по)дств(ь) ми: жѣпанъ Хриза велъ дворникъ, и жѣпанъ Папа великїи лог(о)фетъ, и жѣпанъ Дѣметрашко великїи вѣстїаръ, и жѣпанъ Михѣ великїи спатаръ, и жѣпанъ Дѣмитраки велъ столникъ, и жѣпанъ Дїаманди велъ комисъ, и жѣпанъ Костандинъ великїи пѣхарникъ и жѣпанъ Квндїа великїи пост(а)льникъ. И исправникъ ...².

И написахъ азъ, Лѣпѣдатъ, въ настѣлани градъ Бѣкѣрѣци, м(ѣ)с(а)ца сѣпт(емв)ріе, дї д(ь)ни, и вътъ Гѣзданїе Мира, вът <испрѣ>⁴ваг(о) ч(ь)л(о)вѣ(ь)ка, Іѣдама, даж(е) вѣсего писанїе, текѣцимъ лѣтомъ, въ лѣт(о) *зрѣли, а Рѣжа(е)ства Х(ри)с(то)во, *ахѣѣ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului, răposatului Iiaș voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfinte și dumnezeieștii mănăstiri, numită Simopetra, de la Sfântul Munte, unde este <hramul>¹ Nașterea Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, și părintelui egumen Ioasaf de aici de la sfânta mănăstire, numită a lui Mihai vodă, care este din sus de orașul București, hramul Sfântul Nicolae, care este dată și închinată de răposatul Mihail voievod metoc la sfânta mănăstire Simopetra, mai sus scrisă, de la Sfântul Munte, ca să fie sfinte mănăstiri de la Sfântul Munte sfânta

mănăstire, de aici din țară, a răposatului părinte, vlădica Luca, care a fost arhimitropolit, numită Izvorani, pe apa Buzăului, cu hramul Sfântului Ierarh și Făcător de Minuni Nicolae din Mira Liciei, metoc și sub ascultarea sfintei mănăstiri numită Simopetra de la Sfântul Munte, cu toate ocinile vechi, și cu vecinii, și cu morile sale, și cu viile, și cu pometurile, și cu vitele, și cu toate averile, și cu toate odoarele și ferecăturile sfintei mănăstiri și cu tot venitul de pretutindeni oricât se va alege, mult, puțin, tot să fie la sfânta mănăstire Simopetra, pentru că această sfântă mănăstire de la Izvorani, care este mai sus zisă, hramul Sfântul Nicolae, a fost întemeiată și zidită din temelia ei de răposatul părinte, vlădica Luca, din zilele răposatului ...² voievod.

Astfel după aceea, când a fost acum în zilele domniei mele, iar părintele mitropolit, vlădica Luca, singur sfinția lui a făgăduit și a închinat sfânta mănăstire, hramul Sfântul Nicolae, aproape de moartea lui, să fie metoc, sub ascultare la sfânta mănăstire Simopetra de la Sfântul Munte, cu toate dedinele, și cu toate averile și odăjdiile și ferecăturile sfintei mănăstiri de la Izvorani și cu tot venitul, pentru sufletul lui și s-a scris sfinția lui, acolo, în sfântul pomelnic, la sfânta mănăstire Simopetra.

Și au mărturisit înaintea domniei mele, după moartea vlădicăi Luca, și cinstitul dregător al domniei mele jupan Papa mare logofăt. Și au fost ...³ înaintea domniei mele Mihalcea vornic de Pătârlage și popa Iacov dascălul și au mărturisit și au arătat ei precum că a dat singur sfinția lui, aproape de moarte, sfânta mănăstire de la Izvorani să fie metoc la Simopetra, pentru pomenire în veac, iar altul nimeni să nu aibă treabă, nici vlădică, nici boieri, nici nimeni din rudele lui, în afară de acest părinte egumen Ioasaf.

Pentru aceasta, am dat însumi domnia mea ca să fie sfânta mănăstire de la Izvorani metoc, sub ascultare la sfânta mănăstire Simopetra de la Sfântul Munte cu toate ocinile vechi, și cu toate averile³, și cu toate vitele și cu tot venitul ce va fi, mult, puțin, de pretutindeni, în veci, precum a închinat singur sfinția lui, părintele vlădica Luca. Și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Încă și blestem am pus domnia mea, după moartea domniei mele pe cine va alege Domnul Dumnezeu să fie domn al Țării Românești, sau din rodul inimii domniei mele sau din ruda noastră sau, după păcatele noastre, din alt neam, dacă va cinsti și va înnoi și va întări acest hrisov al domniei mele de întăritură, precum scrie mai sus, pe acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească și să-l păzească în domnia lui, iar în veacurile viitoare sufletul lui. Iar dacă nu va cinsti și nu va înnoi și nu va întări această carte a domniei mele, ci va călca și va strica această carte a domniei mele și așezământul părintelui, vlădica Luca, acela să fie blestemat și anatema și afurisit de 318 Sfinți Părinți ce sunt în Niceia și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și cu alți necredincioși iudei, care au strigat asupra sângelui Domnului Dumnezeu și Mântuitorul nostru Iisus Hristos și au zis: „ia-l, ia-l și răstignește-l”, și sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor este și va fi în veci, amin.

Iată dar și martori punem domnia mea: jupan Hriza mare vornic, și jupan Papa mare logofăt, și jupan Dumitrașco mare vistier, și jupan Miho mare spătar, și jupan Dumitrachi mare stolnic, și jupan Diamandi mare comis și jupan Costandin mare paharnic și jupan Condilo mare postelnic. Și ispravnic ...².

Și am scris eu, Lepădat, în cetatea de scaun București, luna septembrie, 14 zile, și de la Facerea Lumii, de la cel dintâi om, Adam, până la această scriere, ani curgători, în anul 7138 <1629>, iar de la Nașterea lui Hristos, 1629.

Original slavon, pergament (50 x 54 cm), cerneală neagră, invocația simbolică, inițiala, majuscule, puncte în text și monograma cu cerneală roșie, albastră și verde, cerneala ștersă în câteva locuri în partea dreaptă a actului, sigiliu domnesc timbrat, păstrat; pe verso, rezumat în limba greacă; traducere românească din secolul al XVIII-lea; două rezumate dezvoltate, unul în limba română și unul în limba franceză din secolul al XIX-lea.

¹ Omis.

² Loc liber.

³ Șters.

⁴ Rupt.

II. 1693 (7201) martie 15.

† Adec(ă) eu, Manasiie m<onah>¹, care m-am chemat pre nume mirenescu Jâpa căp(i)tanul, împreună cu frate-mieu, Stanciul log(ofăt), feciorii Jipei post(elnicul) ot Vernești, nepoții vlădicăi Lucăi, și cu feciorii <no>¹ștri, anum(e) Jâpa, și iar Jâpa, și Lefter, scriem și mărturisim cu acest al nostru zăpis cum să știe că având <noi>¹ un schit, ce s(e) cheamă Izvoranii, pre apa Nișcovului, ot sud(stvo) Buz(ău), zidit și făcut den temelii lui de moșu nostru vl<ădi>¹ca Luca, și acest schit a stătut tot bine pân(ă) în zilele(r) răposatului Io Șerban voievod, iar când au fost at<unci>¹ mare cutremur, s-au surpat măn(ă)stirea până în temelie.

Deci văzând noi pomeana moșu no<stru> și a>¹ părinților noștri stând jos, noi ne-am apucat cu ce-am avut priliul nostru de o am zidit den temei <ei, înălțându-se zidul p>²re alți pari noi și o am făcut iar la loc. Iar când au fost acum în zilele(e) mării sal(e) domnu nostru Io Cost<andin> Băsărab>² voievod, iar părintele Atanasie egumenul de la mănăstirea lui Mihai vod(ă), hramul S(vea)tî Necolae, el <ne-au arătat>¹ o carte a lui Alicesandru vod(ă) Iliiaș, care scrie cum că a închinat moșul nostru, vlădica Luca, această măn(ă)s<tire>¹ Izvoranii la Sv(ă)nta Goră, la Simonpetru, unde iaste hramul Nașterii Domnului și Mântuito<ului> nostru>¹ I(isus) H(risto)s, unde iaste închinată și mănăstirea lui Mihai vod(ă). Deci noi, neștiind de această <închinare>¹ și văzând noi <că>³ ajunge măn(ă)stirea la mare lipsă, am socotit și o am dat acol(o), la Simonpetru, un<de> fusese în>¹chinată și mai denainte vrême, împreună cu părintel(e) Atanasie egumenul, și ne-am scri<s> în pomelnic l>¹a Sv(ă)nta Goră și aici la Mihai vod(ă), ca să ne pomenească. Și o am închinat această măn(ă)stire, de a no(a)stră bună voie, ca s(ă) fie <acestei>¹ mănăstiri de ajutor și noao și părinților noștri în vêci pomenire.

Și am dat ce-au fost al măn(ă)st<irii> în>¹ mâna sv(i)nčii sal(e) părintelui Atanasie, egumenul de la măn(ă)stirea lui Mihai vod(ă): moșii, vii, <bucate, țî>¹gani, scule și alt tot ce ar fi ale măn(ă)stirii în mâna sv(i)nčii sal(e), însăși sv(i)nčia <sa>³ să poarte grij<a>, să fie>¹ om de isprav(ă), să fie egumen, ca să poarte grijă de ce-ar fi trebil(e) mănăstirii, iar și egumenul, a<tunci> când ar>¹ veni ctitorii să aibă a-i socoti precum s-ar cădea, iar și ctitorii încă să aibă a milui <și a în>¹tări sv(ă)nta măn(ă)stire după putința lor, iar carii den ctitori, măcar veri cine ar fi și s-ar scul<a> să ia>¹ măcar veri ce fêel de bucate de-ale măn(ă)stirii, unii ca aceia să fie afurisiți de Domnu nostru I(isu)s <H>¹(risto)s și de 318 Părinți ce-au fost la săbor la Nichiia, parte să aibă cu Iuda și cu afurisit¹ Ariia la un loc, pietrel(e), lemn(e), hierul să putrezească, iar trupurile unora ca acelora să stea întreci<4>, în vêci.

Și mărtuie boierii care i⁵ vor iscăli mai jos. Și noi, pentru mai adevărat(ă) credință, mai jos am iscălit, ca să s(e) crează.

Мартіе, єн <15> А(к)н(н), в(к) л(к)т(с) *3сд <7201/1693>.

† Eu, monah Manasiia <m. p.>; † Stanciul Vernescul <m. p.>; † Lefteru, sin Stanciul <m. p.>;

† Jipa, s(ă)nă Jipa căpit(an) <m. p.>; † Jipa, sin Stanciul <m. p.>.

Diicul Rudenul v(e)l log(ofăt) mărturi <m. p.>; † Matei Ciorog(ă)rle(a)n(ul) v(e)l vistir mărturee<6> <m. p.>; † Costandin Știrbei v(e)l cluc(er) mărturi <m. p.>; † Socol biv v(e)l med(el)n(icer) mărturie <m. p.>; † Oprea v(e)l șătrar <m. p.>; † Radul ... v(e)l ag(ă) mărturie <m. p.>; † Radul Hriz(a) vel cluc(er) za arie mărturie <m. p.>; † Bunea Grădiștenul v(e)l arm(aș) mărturie <m. p.>; Cernica Știrbei biv v(e)l arm(aș) mărturii <m. p.>; Trifan chihaie mărt(urie) <m. p.>; Pătru ot ...¹ v(e)l căpitan <mărturie>¹ <m. p.>; Pârvan al treilea vistir mărturie <m. p.>; Neagoe pit(ar) Rătescul mărturie <m. p.>.

Original, hârtie (44,4 x 30 cm), difolio, cerneală neagră, rupt la îndoituri și înnegrit (probabil ars); două rezumate dezvoltate, unul în limba română și unul în limba franceză, din secolul al XIX-lea.

¹ Rupt.

² Rupt; completat după copia de la ANIC.

³ Omis.

⁴ Așa în text, în loc de „întregi”.

⁵ Slavonism: „și”.

⁶ Așa în text.

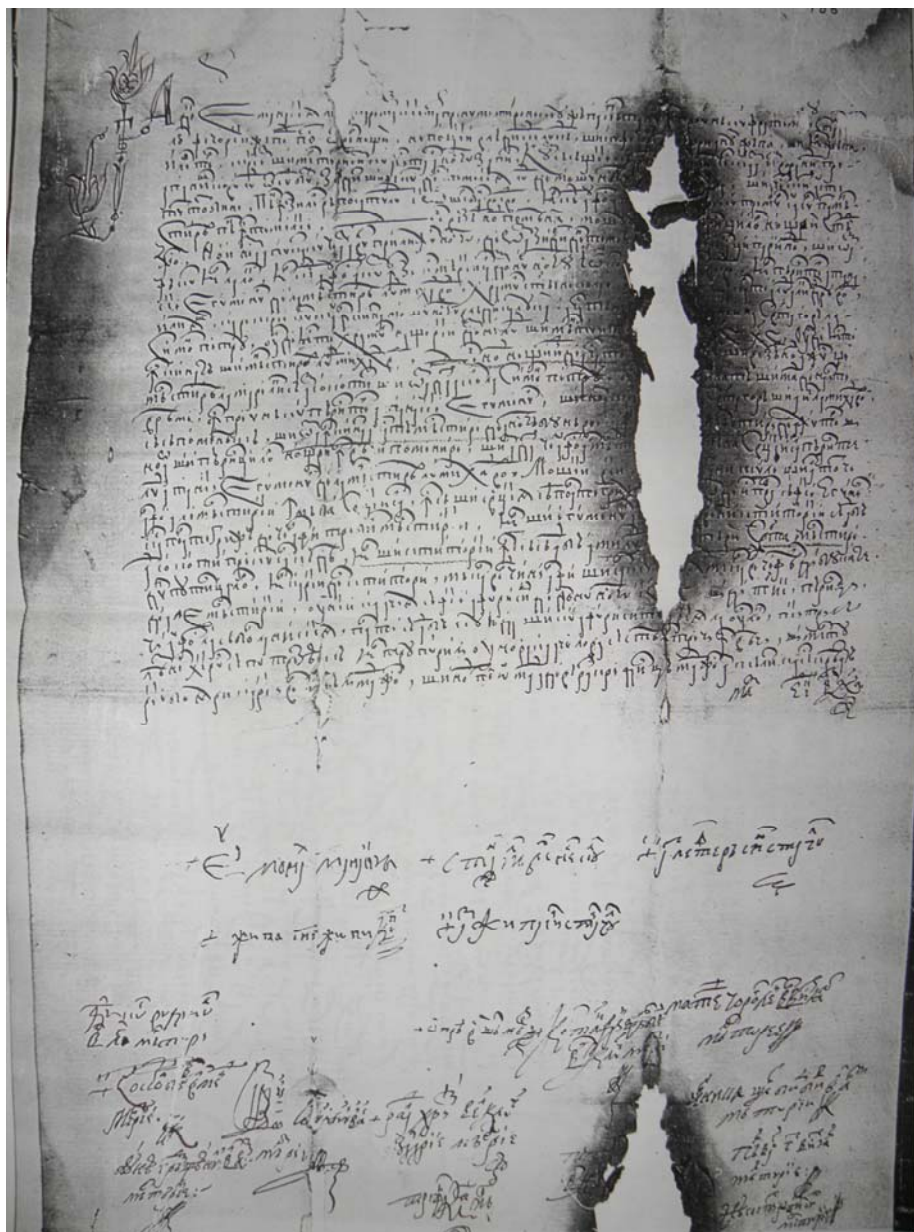
NEW DATA ON THE MONASTERY OF IZVORANI (BUZĂU COUNTY) AND
ON THE METROPOLITAN BISHOP OF WALLACHIA, LUCA DE CIPRU

Abstract

The paper brings in new data on the Izvorani monastery in Buzău County, and on the activity of the metropolitan of Wallachia, Luca de Cipru. The Izvorani monastery was built sometime between September 1595 and 1600, by Luca de Cipru, while he was Bishop of Buzău. The monastery was endowed with an important domain and was one of the main monasteries of the Episcopate of Buzău. The metropolitan bishop Luca died in the second half of 1628 or in the first months of 1629, and just before his death he confessed his wish for the Izvorani monastery to be donated to the Simonopetra Monastery of Mount Athos, the same one to which the “Sfântul Nicolae” monastery of Bucharest (also known as “Mihai Vodă”), a foundation of Michael the Brave, was donated. The charter, unknown until now, was issued on 14 September 1629 by Voivode Alexandru Iliaș, who wanted to fulfil the late metropolitan’s wish; the monastery became a metochion of the Athonite monastery of Simonopetra, while its administration was entrusted to the abbot of the Mihai Vodă monastery of Bucharest. Yet, it seems that the donation did not really materialize, because all this happened in a very tensed political environment, generated by political and social turmoil in Wallachia, in which the anti-Greek attitude – which also included hostility towards the pronounced augmentation in the number of donated monasteries – played quite an important part. Thus, the monastery of Izvorani became the concern of the founder’s great-nephew, Jipa the *Postelnic* (Chamberlain) of Vernești, who was not able to maintain the wealth of the establishment. That is why Matei Basarab took on the monastery on the Court’s behalf, including it among the princely establishments.

The church of the Izvorani monastery was destroyed as a result of the earthquake of 9/19 August 1681. Metropolitan Luca’s great-great-grandnephews started to rebuild the monastery, but as they did not have the necessary means, they did not manage to carry it through. This is why they “fraternized” with the abbot of the Mihai Vodă monastery to be able to finish the new construction. On 15 March 1693, the abbot of the Mihai Vodă monastery showed the old charter of donation of the Izvorani monastery to the Simonopetra monastery of Mount Athos, and the founder’s descendants agreed for the monastery to pass under the obedience of the Athonite monastery. After that however, the monastic life at Izvorani would not flourish as the first founder’s descendents expected, but would gradually peter out, the monastery of Izvorani being less and less talked about. If the Izvorani monastery was little talked and written about in the eighteenth and nineteenth centuries, metropolitan Luca’s remote descendants, however, would still be heard of. Thus, captain Jipa (monk Manasie)’s daughter Grăjdana inherited her father’s

and ancestors' monastic and foundational vocation: she took the veil under the name of Caterina and built a little monastery that would become rather important in time, borrowing her name – the Grăjdana monastery. On the other hand, the family branch of Stanciu (also called Cârlova), captain Jipa's brother, flourished: one of its offspring was the frail and too quickly departed poet Vasile Cârlova, and afterwards, another stronger descendant, whom eventually the times defeated, was Alexandru Marghiloman, a great politician and a good writer.

Documentul nr. 2 din 15 martie 1693.

RELAȚII ȘI INTERFERENȚE

RELAȚIILE ROMÂNNO-ELENE ÎN PREAJMA CONSTITUIRII ÎNȚELEGERII BALCANICE*

RADU TUDORANCEA

Scurta perioadă cuprinsă între sfârșitul „marii guvernări”¹ a lui Eleftherios Venizelos și momentul constituirii, la 9 februarie 1934, a Înțelegerii Balcanice, a fost densă în evenimente în planul situației interne din cele două state, însă în planul relațiilor bilaterale raporturile excelente dintre Atena și București s-au menținut. După scurtul răstimp, de doar câteva zile, în care în fruntea guvernului elen s-a aflat Alexandros Papanastasiou, șefia guvernului i-a revenit din nou lui Eleftherios Venizelos, în perioada iunie–noiembrie 1932. Au urmat apoi guvernările efemere ale lui Panagis Tsaldaris (noiembrie 1932 – ianuarie 1933), din nou E. Venizelos (ianuarie–martie 1933) și Alexandros Othonaios (doar câteva zile în martie 1933), pentru ca din 10 martie 1933 să înceapă o nouă guvernare a lui Panagis Tsaldaris², care s-a menținut în fruntea Greciei până în toamna anului 1935.

* Acest studiu a fost elaborat în cadrul proiectului „Baze de date istorice. Proiectarea, gestionarea și analiza statistică a unei baze de date privind călătorii străini care au străbătut țările române în secolul al XIX-lea”, proiect finanțat de CNCIS-UEFISCSU, PNII – IDEI cod ID_21/2008, contract nr. 847/2009.

¹ La această perioadă se face deseori referință, în primul rând, ca fiind una de largă deschidere în planul politicii externe elene. Ideile de politică externă, cuprinse într-o declarație aparținându-i lui Venizelos, încă din iulie 1928 (esența fiind că Grecia accepta, „*în mod sincer și fără rezerve*”, tratatele de pace care puseseră capăt războiului), aveau să capete contur în timpul celor patru ani de guvernare a lui Venizelos, atunci când Grecia a reușit, în planul politicii externe, succese notabile, precum eliminarea diferendelor avute cu Iugoslavia, mai întâi prin semnarea protocoalelor ce reglementau statutul zonei libere iugoslave din Salonic și chestiunea căii ferate spre Ghevghelia (martie 1929), apoi prin semnarea tratatului de prietenie și conciliere (27 martie 1929). Poate cel mai important avea să se dovedească efortul depus în direcția apropierii de Turcia, concretizat prin semnarea, la Ankara, în 10 iunie 1930, a Convenției privind lichidarea definitivă a chestiunilor rezultând din tratatul de la Lausanne și din acordul eleno-turc privitor la atât de problematicul schimb de populație dintre cele două state.

² Παναγής Τσαλδάρης (1868–1936), om politic elen, de orientare conservatoare, a fost lider, în perioada 1922–1936, al Partidului Poporului și șef de guvern în două rânduri. Ales în parlament pentru prima dată în 1910, avea să își reînnoiască mandatul de mai multe ori. După alegerile din 1920, care au însemnat un mare succes pentru Partidul Poporului, Tsaldaris a obținut portofoliul Internelor și cel al Transportului, în timpul guvernelor Dimitrios Rhallis și Nikolaos Kalogeropoulos. După execuția lui Dimitrios Gounaris (care fusese, pe lângă șef al guvernului, și lider al Partidului Poporului), în contextul catastrofei din Asia Mică, Panagis Tsaldaris avea să fie ales drept noul lider al Partidului Poporului, în anul 1922. După ce, în timpul dictaturii lui Th. Pangalos, Tsaldaris a refuzat să colaboreze cu regimul generalului, în urma alegerilor din 1926 a făcut parte din guvernul de

„Revista istorică”, tom XXI, 2010, nr. 3–4, p. 271–278

Primele informații privind felul în care se raporta noua guvernare de la Atena în chestiunea relațiilor cu România aveau să fie obținute de către reprezentantul diplomatic al României la Atena, Constantin Langa Rășcanu. Avem în vedere întrevederea din noiembrie 1932, avută la Atena cu titularul Afacerilor Străine din guvernul P. Tsaldaris (Partidul Poporului), anume Ioannis Rhallis (nimeni altul decât fiul lui Dimitrios Rhallis, cel ce deținuse portofoliul Afacerilor Străine în Grecia în anul 1905, moment în care relațiile româno-elene au fost rupte, pe fondul tensiunilor survenite între cele două țări). Constantin Langa Rășcanu, fin cunosător al vieții politice elene, îl considera pe noul ministru elen al Afacerilor Străine drept un „*fruntaș regalist fanatic*”, ce fusese convins cu greutate de către Tsaldaris să vină la conducerea Ministerului, întrucât nu dorea ca semnătura sa să apară pe decrete alături de semnătura președintelui Republicii. În cele din urmă, ca urmare a eforturilor depuse de Tsaldaris, Rhallis a acceptat să renunțe momentan la chestiunea reîntoarcerii regelui George al II-lea pe tronul elen, date fiind „nevoile prin care trecea Grecia”³. În timpul întrevederii cu Langa Rășcanu, Rhallis, după ce a adresat „cele mai alese cuvinte la adresa M.S. Regele”, i-a mărturisit diplomatului român că ținta politicii externe a noului guvern elen era de a continua „*prietenia tradițională ce lega Ellada de România*” și de a ajunge a „*înșgheba cu toate statele vecine legături de sinceră prietenie*”⁴.

Curând și șeful guvernului, Tsaldaris, a făcut o declarație presei elene și corespondenților ziarelor străine din capitala Greciei, privind politica externă a statului elen. Acesta a subliniat, la rândul său, dorința guvernului grec de a „*stăruie în sforțările de apropiere cu toate țările și mai cu seamă cu vecinii*”, în condițiile în care dificultățile economice ce afectau lumea „*nu dădeau voie decât întăririi acestei politici ..., singura cu putință și folositoare în vremea de azi*”⁵.

Anul următor, 1933, a adus mai multe evenimente semnificative pe scena politică elenă, dintre ele cel cu impactul cel mai puternic fiind atentatul îndreptat împotriva lui Venizelos, care a avut loc la 6 iunie 1933. Atentatul, căruia Venizelos i-a supraviețuit, a început să erodeze încrederea în guvern, mai ales din cauză că nici după scurgerea a mai mult de jumătate de an, puterea, reprezentată de guvernul lui Tsaldaris, nu reușise să identifice făptuitorii, în ciuda faptului că existau

unitate națională al lui Alexandros Zaimis, deținând portofoliul Economiei Naționale, Educației și pe cel de Interne. De-a lungul celei mai importante guvernări a lui Venizelos, cea cuprinsă între 1928 și 1932, Panagis Tsaldaris avea să fie un veritabil lider al opoziției elene, fiind conducătorul celui de-al doilea partid ca mărime din parlament. Prima guvernare Tsaldaris, începută în 1932, avea să fie întreruptă, dar după victoria din alegerile din 1933, acesta avea să formeze un nou guvern, la 10 martie 1933.

³ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), fond 71/Grecia, vol. III, Raportul nr. 2626, din 10 noiembrie 1932, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 97–98.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, Raportul nr. 2643, din 10 noiembrie 1932, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 99.

puternice bănuieli legate de implicarea fruntașilor regaliști și chiar a ministrului Afacerilor Străine, Rhallis, în organizarea atentatului⁶. Șeful guvernului elen era prezentat de către Rășcanu, în raportul său anual pe anul 1933, drept o persoană cu o slăbiciune și lipsă de voință aproape proverbiale, ce îi aduseseră serioase deservicii în plan politic⁷.

În cadrul relațiilor bilaterale româno-elene, toamna anului 1933 a însemnat și vizita la Atena, în perioada 21–23 octombrie, a ministrului Afacerilor Străine al României, Nicolae Titulescu, în momentul în care în fruntea Ministerului Afacerilor Străine elen se afla deja D. Maximos. Vizita lui Titulescu la Atena fusese precedată de cea a regelui Iugoslaviei la Corfu, eveniment ce avea să provoace agitație în rândul aliaților lui Venizelos întrucât, potrivit lui Langa Rășcanu, acesta din urmă nu fusese primit de regele Alexandru la bordul vasului „Dubrovnic”⁸. Cercurile venizeliste au mers până acolo încât să afirme că faptul în sine că suveranul iugoslav se oprirea la Corfu și nu la Atena reprezenta o jignire adusă poporului elen și președintelui Republicii. Acest lucru nu a împietat asupra convorbirilor dintre suveran și oficialii eleni, Kondyllis și Maximos, ultimul declarându-i lui Rășcanu, la întoarcere, că „de azi înainte, Ellada, România, Iugoslavia și Turcia vor merge în viitor, mâna în mână, spre a lucra la întărirea păcii în Balcani”⁹. Vizita înaltului demnitar român la Atena și întrevederile cu oficialii eleni aveau să întărească, în acest context, convingerea lui Langa Rășcanu că legăturile dintre Grecia și România se consolidau din ce în ce mai mult, iar politica externă a Greciei „se îndrumează pe calea noastră și a Iugoslaviei, pe calea țărilor antirevizioniste” și nu pe calea urmată de Italia și de statele ce urmăreau revizuirea clauzelor teritoriale ale tratatelor de pace¹⁰. Primirea ce i se făcuse lui Titulescu pe teritoriul elen a fost impresionantă, entuziasmul și manifestațiile atingând apogeul în 22 octombrie, la intrarea sa pe Stadiou (o arteră importantă a capitalei elene). Potrivit lui Langa Rășcanu, înaltul oficial român a fost ovaționat de 80.000 de locuitori ai Atenei.

Apropierea dintre Grecia, Iugoslavia și România a provocat nemulțumire la Roma, astfel încât guvernul elen era decis ca prin intermediul unei vizite a ministrului Afacerilor Străine, Maximos, în Italia, să îl lămurească pe Mussolini că politica dusă de guvernul Tsaldaris nu era îndreptată împotriva nimănui, Grecia fiind interesată de întărirea păcii și de întreținerea de legături prietenești cu toate statele¹¹.

⁶ Ibidem, fond 71/Grecia 1920–1944, Raportul nr. 97, din 10 ianuarie 1934, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 16.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, fond 71/Grecia, vol. III, Raportul nr. 2908, din 28 noiembrie 1933, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 175.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

Între timp, apropierea dintre cele patru state balcanice, anume Grecia, Turcia, Iugoslavia și România, devenea din ce în ce mai evidentă, prefigurând momentul constituirii, în luna februarie a anului următor, a Înțelegerii Balcanice.

Grecia și-a arătat din nou prietenia și preocuparea față de România în momentul în care, în decembrie 1933, I.G. Duca era asasinat la Sinaia. După ce vestea asasinării lui Duca a ajuns în Grecia, Adunarea Deputaților eleni a ținut să își arate compasiunea și apropierea față de durerea resimțită în România. Mai mult, telegrame și scrisori au fost adresate de către cele mai înalte personalități ale statului elen familiei celui dispărut și poporului român, prin intermediul Legației României de la Atena¹².

Debutul anului 1934 a însemnat parcurgerea ultimelor etape până la constituirea Înțelegerii Balcanice, mai întâi prin întrunirea de la Belgrad a miniștrilor de Externe ai României, Greciei, Iugoslaviei și Turciei, din 4 februarie 1934 și apoi prin semnarea Pactului în ceremonia din Aula Mare a Academiei din Atena, la 9 februarie 1934¹³. Potrivit ediției din 11 februarie a ziarului „Curentul”, periodic ce își trimisese un corespondent la Atena, semnarea pactului a fost sărbătorită de întreaga populație a capitalei elene. Cei patru miniștri de Externe au sosit la palatul Academiei, fiind însoțiți de reprezentanții diplomatici ai țărilor lor în capitala elenă. Președintele Consiliului de Miniștri elen, Tsaldaris, alături de membrii guvernului grec, numeroși parlamentari și alți demnitari ai statului grec i-au întâmpinat pe înalții oaspeți străini. Ministrului elen de Externe, Maximos (adânc mișcat), i-a revenit cinstea de a citi textul pactului, pe fondul imnurilor naționale ale celor patru state semnatare, interpretate de fanfarele dispuse în curtea palatului Academiei. În momentul semnării efective a pactului, au fost trase clopotele bisericilor din întreaga Atenă¹⁴. Este important de subliniat că, deși pactul în sine fusese semnat încă de la Belgrad, participanții decisese, după cum arăta Titulescu într-o telegramă către suveran, să transmită publicului că el fusese doar parafat, cu scopul de a oferi guvernului elen „satisfacția de a pune pecetea pe iscăliturile noastre la Atena”.

Ulterior, odată cu cristalizarea Înțelegerii Balcanice, avea să ia naștere un puternic curent opoziționist în Grecia, stat semnatar al pactului, fapt ce s-a repercutat asupra conduitei politicii externe elene și implicit asupra noii entități regionale reprezentată de Înțelegerea Balcanică. Vectorul amintitului curent de opoziție, îndreptat împotriva participării Greciei în cadrul Înțelegerii Balcanice și angajamentelor acesteia față de noua entitate regională, a fost Eleftherios

¹² Ibidem. Președintele Republicii elen, Kondyllis, l-a rugat personal pe Langa Rășcanu să aducă la cunoștința M. S. Regelui sincerele sale condoleanțe pentru pierderea unui „sfetnic atât de patriot și de înțelept”.

¹³ Ceremonia semnării Pactului a fost reflectată pe larg de presa locală și internațională: „Curentul”, anul VII, 11 februarie 1934, nr. 2164 și 13 februarie 1934, nr. 2166.

¹⁴ *Solemnitatea impresionantă a semnării pactului balcanic*, ibidem, 11 februarie 1934, nr. 2164.

Venizelos. Rapoartele reprezentantului diplomatic al României la Atena, Constantin Langa Rășcanu, sunt relevante în acest sens. Bunăoară, diplomatul român arăta că, dincolo de „strălucirea serbării și a entuziasmului arătat de populațiunea Atenei”, guvernul elen nu a fost ferit de „acel pahar al amărăciunii pe care Domnul Venizelos îl apropie mereu de buzele sale”¹⁵. Constantin Langa Rășcanu pune atitudinea lui Venizelos pe seama frustrării provocate de îndepărtarea acestuia de la putere, care l-ar fi împiedicat, implicit, să se poată mândri cu semnarea respectivului pact: „Furios până în străfundul sufletului că poporul elen l-a îndepărtat de la putere și că nu se poate fâli dânsul cu încheierea Pactului, înzestrat cu o fire dușmănoasă și plină de venin, având veșnic în fața sa gândul de a răsturna pe Tsaldaris, bătrânul cretan a lăsat deoparte, pentru ceva vreme, chestiunea atentatului săvârșit în contra persoanei sale și a găsit în Pactul Balcanic un nou mijloc de a ataca cu toată înverșunarea guvernul ce l-a iscălit.”¹⁶ De altfel, tocmai pentru a nu fi prezent la solemnitatea semnării Pactului, de la 9 februarie 1934, și pentru a nu fi nevoit „a da ochii cu miniștrii Afacerilor Străine ai celor trei puteri balcanice”, E. Venizelos părăsise Atena, retrăgându-se în Creta până spre sfârșitul lunii februarie. Întors la Atena, Venizelos a încercat să obțină acces la textul Protocolului secret, în timpul unei întrevederi avute cu reprezentantul Turciei la Atena, primind totuși, în cele din urmă, „toate deslușirile” cu privire la prevederile respectivului protocol de la Legația sovietică¹⁷. De-a lungul întâlnirilor avute cu reprezentanții diplomați occidentali de la Atena, Venizelos a subliniat că, din punctul său de vedere, Pactul Balcanic nu era decât „opera Miciei Înțelegeri, care izbutise să facă din Ellada unealta ei”¹⁸. Ulterior, în cadrul unei conferințe a șefilor de partide elene, ținută de-a lungul a șase zile, la care au participat, între alții, P. Tsaldaris, D. Maximos, A. Mihalacopoulos, I. Metaxas, A. Papanastasiou, Venizelos a reluat acuzele la adresa guvernului, arătând că Tsaldaris și Maximos ar fi trebuit, înainte de a începe negocierile de semnare a Pactului, să „se pună în legătură cu Roma și să ducă aceste negocieri în deplină conlucrare”. Concluzia lui Venizelos era aceea că Grecia, prin participarea la Pactul Balcanic, devenea un simplu instrument al Miciei Înțelegeri, periclitându-și relațiile bilaterale cu Italia, care aveau a „suferi adânc în urma actului de la 9 februarie 1934”¹⁹.

Liderul liberal elen a fost cel care, până la momentul trecerii sale în neființă (în 1936), a dus o ferventă campanie împotriva Pactului Înțelegerii Balcanice, alternând perioadele de aparentă bunăvoință față de Pactul Balcanic cu atacurile

¹⁵ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 14, Raportul lunar nr. 623, al Legației României la Atena, din 8 martie 1934, semnat Constantin Langa Rășcanu, f. 220.

¹⁶ Ibidem, f. 221.

¹⁷ Ibidem. Venizelos îi vizitase, în prealabil, și pe reprezentanții diplomați ai Italiei, Angliei și Franței din capitala Greciei.

¹⁸ Afirmație făcută de Venizelos în fața reprezentantului Franței la Atena.

¹⁹ Ibidem.

virulente la adresa guvernului grec și a participării Greciei la această formulă de cooperare regională.

Poziția lui Venizelos era determinată de temerea acestuia privind expunerea Greciei față de un conflict cu o mare putere. Liderul liberal percepea Italia lui Benito Mussolini ca fiind cea mai puternică amenințare la adresa Greciei. De altfel, teama de a nu provoca sau atrage, în vreun fel, suspiciuni la Roma a fost un laitmotiv al politicii externe elene, chiar înainte de momentul semnării Pactului Înțelegerii Balcanice. De aici și problemele apărute la momentul ratificării Pactului, precum și presiunea exercitată de opoziția elenă, ale cărei acțiuni tot mai vehemente, coordonate de Venizelos, l-au determinat pe ministrul de Externe elen, Dimitrios Maximos, să accepte să prezinte, în fața Parlamentului elen, o „*declarație interpretativă*” a textului pactului²⁰. La originea acestei „interpretări” se aflau temerile exprimate atât de fervent de opoziție, legate de prevederile articolului 3 al Protocolului anex al Pactului, articol ce menționa și situația în care una din părțile contractante era victima unei agresiuni din partea unui stat nebalcanic, însoțită de intervenția simultană sau ulterioară a unui stat balcanic, caz în care Pactul devenea de asemenea efectiv²¹. D. Maximos era nevoit să accepte în fața opoziționiștilor că [...] „nu comportă pentru Grecia, în executarea izvorând din pact, obligațiunea de a recurge, în niciun caz, la război în contra unei mari puteri”²². Cu toate că această „interpretare” a temperat elanul critic al venizeliștilor și a permis votarea proiectului de lege de ratificare a pactului, atât în Camera Deputaților, cât și în Senatul Greciei la 15 martie și, respectiv, 3 aprilie 1934, s-au iscat noi fricțiuni odată cu unele declarații ale ministrului de Externe făcute presei ateniene prin care acesta aprecia că „interpretarea” pactului nu înlătura semnificația articolului 3 al protocolului anex, fapt ce a determinat iritarea lui Venizelos.

Nemulțumirea lui Venizelos, legată de semnarea pactului de către guvernul elen, a fost expusă pe larg de liderul opoziției elene și reprezentantului României la Atena, Rășcanu, de-a lungul întrevederii avute la Legația României, la începutul lunii aprilie. Diplomatul român a folosit prilejul pentru a exprima dezamăgirea autorităților de la București, în speță a ministrului român de Externe, Nicolae Titulescu, față de acțiunile lui Venizelos: „[...] am prins atunci prilejul spre a-i expune că Excelența Voastră ... ați rămas adânc jignit că dânsul găsisse cu cale a declara presei că partidele din opoziție trebuiau să pună stavilă luptelor împotriva guvernului, spre a căuta, împreună cu el, să scape Grecia din groaznica stare în care

²⁰ Propunerea privind emiterea de către guvernul elen a unei „declarații interpretative” cu privire la angajamentele Greciei ce decurgeau din Pact a venit din partea lui Ioannis Metaxas, iar acest punct de vedere a fost acceptat imediat de șefii opoziției.

²¹ Pactul de Înțelegere Balcanică, Protocolul anex, art. 3.

²² AMAE, vol. 19, telegrama 605, din 6 martie 1934, de la Legația României la Atena, semnată Langa Rășcanu.

o aruncase Pactul Balcanic.”²³ Replica lui Venizelos nu a întârziat, fiind reluat punctul său de vedere potrivit căruia semnarea Pactului Balcanic nu servea intereselor Greciei: „[...] Pentru mine nu există altceva decât Grecia. Pentru mine interesele țării mele trec înaintea prieteniei cu Titulescu, cu Ismet Pașa și cu alții. Titulescu, Tewfik Rüstü, Ismet Pașa au avut în vedere numai interesele țărilor lor, iar nu interesele Greciei, pe care de altfel ei nici nu le cunosc. În negocierea Pactului Balcanic, dâșii au lucrat numai pentru țările lor și au înșelat pe Tsaldaris și Maximos, amândoi proști, lipsiți de orice simț politic și cu totul neputincioși a apăra drepturile Greciei. Interesele Greciei numai eu le apăr, numai eu sunt în măsură a le cunoaște și a le apăra. *Nicolae Titulescu apără cu strălucire interesele României, dovadă e chipul iscusit cu care a ajuns a se înțelege cu Litvinov. Împăcarea cu Rusia Sovietică e o operă măreață a sa, pentru care-l felicit cu căldură. În negocierea Pactului de la Atena, el a lucrat pentru țara sa, iar deloc pentru Grecia, din care a făcut ce a voit, față de negliobia lui Tsaldaris și a lui Maximos.*”²⁴

În fața campaniei tot mai acide dusă de Venizelos împotriva Pactului, periodicele aflate în aria de influență a guvernului de la Atena au replicat, la rândul lor, prin mai multe articole critice, orientate împotriva liderului opoziției, în ciuda faptului că prim-ministrul Tsaldaris îndemnase presa guvernamentală la „cumințenie”. Bunăoară, au existat luări de poziție în ziare precum „Proia” și „Kathimerini” (care au adoptat totuși un ton mai moderat), dar și în periodice mai intransigente, precum „Elliniki” sau „Ellinikon Mellon”. Astfel, „Elliniki”, într-un articol intitulat *Incendiatorul din nou la lucru. Sfârșitul său fatal*, a făcut referire la purtarea „mișelească, nevrednică și rușinoasă a bătrânului bărbat de Stat”, încheind astfel: „[...] nebunului incendiar al poporului elen și al păcii balcanice, dușmanului ordinii, acelaia care caută cu fitilul aprins un război civil, un singur răspuns trebuie să-i dea: «Venizelos delenda est».”²⁵ Celălalt periodic amintit, „Ellinikon Mellon”, era și mai ferm: „[...] uneltitorul trebuie să părăsească Grecia. Vom ridica noi, generațiunea nouă, de pe acum steagul de redeșteptare a tinerilor eleni și vom căuta prin toate mijloacele a îndepărta din Grecia pe tulburătorul, criminalul, trădătorul Eleftherios Venizelos.”²⁶

Este important de menționat totuși că poziția lui Venizelos a influențat profund angajamentele asumate de guvernul de la Atena în privința Pactului Balcanic, astfel încât Grecia și-a menținut „rezerva” față de prevederile Pactului atât în timpul vieții lui Eleftherios Venizelos, cât și după dispariția acestuia, în

²³ Ibidem, vol. 15, Raportul nr. 1031 de la Legația României la Atena din 18 aprilie 1934, semnat Langa Rășcanu, f. 105. Titulescu era cu atât mai dezamăgit cu cât Venizelos îi trimisese, în ziua semnării Pactului, o telegramă de felicitare, din Creta.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, f. 111.

²⁶ Ibidem.

1936. Un referat elaborat de C. Cesianu, în cadrul Ministerului de Externe de la București, în timpul războiului (1943), evidențiază, bunăoară, existența a două categorii de garanții în cadrul Pactului Balcanic, anume: „garanții nelimitate din partea României și Iugoslaviei, care se angajau să ofere asistența lor aliaților din Înțelegerea Balcanică și împotriva oricărui stat ne-balcanic care s-ar fi asociat unui agresor balcanic și garanții limitate din partea Greciei și Turciei”²⁷. De altfel, același C. Cesianu evalua „rezerva” Atenei (privind o potențială intervenție a Italiei într-un conflict cu Iugoslavia și rolul Greciei în această situație) ca „*apropiată de rezerva Turciei față de orice acțiune îndreptată împotriva URSS*”²⁸ (ce fusese inclusă încă de la 9 februarie 1934 în anexa secretă a Pactului Balcanic).

ROMANIAN-GREEK RELATIONS AROUND THE TIME OF THE BALKAN PACT

Abstract

Romanian-Greek relations became ever more close in the late 1920s, especially after the signing of the non-aggression and arbitration pact of March 1928, and the participation of these two states, alongside Yugoslavia and Turkey, in the regional entity created in Athens, after the signing of the Balkan Pact on 9 February 1934. However, shortly after its ratification, Greece showed some reserves in relation with the text and its deriving commitments, emanating from the opposition trend led by Venizelos. The ratification of the document became a spiny issue, and the Greek government felt obliged to put forth an interpretative declaration on the commitments Greece had made when signing this Pact.

The reserve shown by “Greece towards the Pact in relation with a possible intervention of Italy in a conflict with one of the members of the Balkan Pact (Yugoslavia) was considered very similar to Turkey’s reserve in relation with any act against the USSR,” already included on 9 February 1934 in a secret appendix to the Balkan Pact.

²⁷ Idem, fond Grecia, vol. 39, Referatul elaborat de către C. Cesianu la 24 decembrie 1943 – „La Roumanie et l’Entente balkanique”, f. 451.

²⁸ Ibidem.

ITALIENI ÎN SLUJBA MARII UNIRI. MĂRTURII INEDITE

RALUCA TOMI

În ultimul an al Primului Război Mondial problema naționalităților din cadrul dublei monarhii a fost impulsionată de Congresul de la Roma din aprilie. În impresionantul său studiu dedicat problemei naționale în timpul primei conflagrații, Angelo Tamborra amintea despre „un flux vital” al diplomației italiene, care își trăgea „rădăcinile din humusul risorgimental”¹. Se referea la predilecția politicii externe peninsulare de a se îndrepta spre alianțe cu națiunile care nu-și găsiseră încă locul pe harta Europei din cauza existenței imperiilor multinaționale. Intenția parlamentului subalpin din 1849 de a coordona o alianță a popoarelor din cadrul monarhiei austriece a fost urmată de politica danubiano-balcanică a lui Camillo Benso di Cavour, de încercările de diversiune diplomatico-militare, de conspirațiile insurecționale contra Austriei, care putea fi implicată în revolte atât în zona Dunării, cât și în valea Padului. Această politică a fost vizibilă și după constituirea statului italian, iar prezența garibaldină în numeroasele revoluții naționale din Polonia până în Grecia sau Bosnia-Herțegovina a sfârșit prin a da o anumită semnificație mesajului mazzinian, rămas viu în preajma Războiului Mondial. Peste decenii, visul mazzinian părea a prinde contur, Roma devenind centrul mișcărilor de eliberare națională.

Relațiilor politico-diplomatice, culturale și militare dintre cele două regate, român și italian, în perioada Primului Război Mondial, li s-au dedicat nenumărate studii² și importante volume de documente³. Au fost conturate și raporturile dintre

¹ Angelo Tamborra, *Idea de la nazionalità e la guerra 1914–1918*, în vol. *Atti del XLI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*, Roma, 1965, p. 182–183.

² Simion Mândrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră: 27 septembrie 1917 – 1 ianuarie 1919*, București, 1919; Idem, *Pro Italia*, București, 1937; Valer Pop, *La légion roumaine d'Italie*, în „Revue de Transilvanie”, t. III, 1936–1937, nr. 1–4, p. 154–166; George Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, București, 1929; D. Zaharia, *Aspecte ale luptei prizonierilor și a refugiaților români aflați în Italia pentru realizarea unității naționale de stat a României*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie socială”, Bacău, 1970, p. 248–253; Ștefan Pascu, C.Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, 1980; Nicolae Dascălu, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, t. XX, 1983, p. 51–67; Ștefan Delureanu, *La partecipazione rumena al convegno di Roma nell'ultima fase della I guerra mondiale*, în *La crisi dello stato liberale dalla I-a Guerra Mondiale all'avvenuto del Fascismo*, în *Atti dell'VIII Convegno di studi sul Risorgimento in Puglia*, Bari, 1991, p. 177–199; Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, 1996; Gheorghe Sbârna, *Universitari români în sprijinul unității naționale în Franța și Italia (1917–1918)*, în „Analele Universității Spiru Haret. Seria istorie”, 1998, nr. 1, p. 45–53; Alberto Basciani, *I prigionieri di guerra romeni nel campo di concentramento di Avezzano (AQ)*

lupta de emancipare a românilor din Transilvania, Banat, Bucovina și cea a iredentiștilor italieni, care au înregistrat în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea o amploare deosebită. Spațiul românesc și cel italian au cunoscut în paralel apariția societăților iredentiste. Astfel societății *Pro Italia Irredente* îi corespundea *România Iredentă* formată în 1882, care își schimba numele în *Societatea Carpați*, iar în 1890 au apărut *Liga Culturală pentru Românii de Pretutindeni* la București și *Lega Nazionale* în Italia⁴. În 1891, la Congresul de Pace de la Roma, discursul lui Nicolae Flea în favoarea românilor ardeleni a fost sprijinit de intervențiile deputaților italieni Matteo Imbriani și Menotti Garibaldi⁵. Mișcarea memorandistă și ecoul acesteia în rândul oamenilor de cultură italieni – Roberto Fava, Giosuè Carducci, Luigi Palma (profesor de drept la Roma), Cesare Cantù, B.E. Mainieri, Graziado Isaia Ascoli, Angelo de Gubernatis –, la care s-a adăugat susținuta campanie de presă în favoarea mișcării de emancipare a românilor din Ardeal alături de amplele manifestații organizate de *Liga Culturală* (de exemplu cea organizată în 1899 la Forul roman), au contribuit la sensibilizarea opiniei publice din peninsulă⁶. În primele decenii ale secolului XX manifestările reciproce de simpatie sunt numeroase. Amintim numai apariția lucrării lui Nicolae Iorga *Breve storia dei romeni con speciale considerazione delle relazioni coll'Italia*, publicată în 1911, ca omagiu al *Ligii Culturale* adus Italiei cu prilejul semicentenarului unității italiene.

În acest articol dorim să aducem din arhivele românești noi mărturii care ilustrează afinitatea dintre oamenii celor două spații, dincolo de contactele bine cunoscute dintre personalitățile politice, culturale și diplomatice. Poate acele vremuri tulburi, care au marcat evoluția generațiilor viitoare, se regăsesc cel mai bine în destinul celor mici, dar mulți. Ne vom referi pe rând la constituirea și activitatea unor societăți politico-culturale italiene care au sprijinit lupta de emancipare a românilor, la momente mai puțin cunoscute din activitatea lui Benedetto De Luca, un italian al cărui destin s-a împletit cu cel al României, iar în final vom completa dosarul Legiunii române din Italia cu informații referitoare la soarta unor italieni care și-au manifestat dorința de a fi înrolați în rândurile acesteia.

„*Latina Gens* către formidabilul popor din Dacia, care de secole apără frontierele orientale ale latinității. Roma îi urează putere pentru a putea coopera cu

durante la prima guerra mondiale 1916–1918, în „Annuario”, Bucurest, anno 4, 2002, p. 214–221; Marin C. Stănescu, Alexandru Roz, *Prizonieri și voluntari români din Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918*, Arad, 2003 etc.

³ *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, ed. Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, Cluj-Napoca, 1980; *1918 la români*, vol. II *Desăvârșirea unității statale a poporului român. Documente externe 1916–1918*, București, 1983; *35 anni di relazioni italo-romeni 1879–1918*, ed. Rudolf Dinu, Ion Bulei, București, 2001 etc.

⁴ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 179–180.

⁵ George Moroianu, *op. cit.*, p. 24.

⁶ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, 180–181; Ștefan Pascu, C.Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 168–169.

popoarele frățești în spiritul dreptății și cel al drepturilor amenințate de barbarie.” Acesta era începutul scrisorii primite de ministrul plenipotențiar al României la Roma, principele Dimitrie Ghika, în septembrie 1915. Era semnată de avocatul Cosimo Buono, președintele asociației, și secretarul acesteia, Mario Berardo di Ferro⁷. Înștiințat de această scrisoare, Ministerul de Externe de la București dorea să afle mai multe informații despre asociație⁸. În 26 noiembrie 1915, Ghika trimitea la București statutele și regulamentul asociației. Conform acestora, *Latina Gens* se constituise în martie 1915, scopul său fiind de a primi ca aderenți „toți latinii, fără deosebire de sex, de credință politică sau religioasă, de a afirma ideile de dreptate, de pace, de frăție și de solidaritate între popoarele latine, ca preludiv al federațiunii latine, pregătitoare a federațiilor internaționale ale tuturor popoarelor. Cei care vor adera vor primi numele de legionari. Conducerea va fi încredințată unui Consulat compus din 21 de membri, cu sediul în capitala fiecărei națiuni aderente și de un Senat cu sediul la Roma.” Au fost trimise moțiuni tuturor reprezentanțelor statelor latine. Membrii fondatori, deși erau persoane onorabile, nu aveau o situație deosebită: avocatul Cosimo Buono era membru în comitetul director al unei asociații de educație populară, *Segreteria del Popolo*, Mario Berardo era agent comercial⁹. Conform documentelor din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, în anul 1918, președintele asociației era avocatul Giuseppe Leti. În 27 martie acesta trimitea reprezentanților țărilor latine un manifest în care își exprima speranța că dacă revoluția franceză a proclamat „drepturile omului”, în urma războiului ar trebui să triumfe „drepturile popoarelor”. „Dacă se va ajunge, așa cum ne exprimăm încrederea, la recunoașterea autonomiilor populare într-o formulă pozitivă și universală, dacă mișcarea politică pe care dorim să o inițiem va duce la revendicarea libertății universale împotriva oricărei dorințe tiranice să o sufocă, fiii și nepoții noștri nu vor mai cunoaște ororile războiului, iar energiile lor le vor consacra științelor, artelor, industriei și comerțului.”¹⁰ Legat de activitatea acestei asociații este și un fapt minor în aparență, dar care arată starea de agitație și neîncredere care domnea de multe ori în rândurile emigrației românești din Italia și nu numai. *Latina Gens* și-a manifestat dorința de a înmâna drapelul Legiunii române constituite din prizonierii de război ardeleni, bănățeni, bucovineni în Italia. Deoarece *Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina*, constituit în iunie 1918 la Cittaducale, acceptase o altă ofertă din partea *Ligii Patriotice Feminine (Lega Patriottica Femminile)*, reprezentanții primei societăți s-au simțit nedreptățiți. Nemulțumirea lor este redată în scrisoarea semnată de

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), Fond Roma, vol. 168, nepaginat, Cosimo Buono, Mario Berardo di Ferro către principele Dimitrie Ghika, Roma, 24 septembrie 1915.

⁸ Ibidem, Ministerul Afacerilor Străine către Dimitrie Ghika, București, 29 octombrie 1915.

⁹ Ibidem, Dimitrie Ghika către Ministerul Afacerilor Străine, Roma, 26 noiembrie/9 decembrie 1915.

¹⁰ Ibidem, Apelul asociației *Latina Gens* către popoarele latine.

Elena Bacaloglu, care se afla de 10 ani în Italia și era membră a *Latina Gens*¹¹. La rândul său, avocatul Leti îi scria lui Simion Mândrescu în termeni politicoși, dar reci. „Consulatul *Latina Gens* a crezut de cuviință să insiste în privința drapelului pentru Legiunea română, pentru că *Latina Gens* este prima care face această ofertă și pentru că, fiind asociațiune internațională, nu este posibil să fie umbrită de asociații minore.”¹² Observăm că orgoliile, patimile și inimizțiile nu erau apanajul emigrației române.

Unul dintre cei mai cunoscuți filoromâni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX, autor al unei splendide lucrări *La Romania*, apărută în 1888 în condiții grafice deosebite, a fost Bruto Amante. Tatăl său, Enrico Amante, a fost printre primii italieni care au scris despre români și a teoretizat lupta națiunilor asuprite din cadrul Imperiului Habsburgic. El însuși a vizitat de mai multe ori România, legând amicitii cu familia Brătianu, C.A. Rosetti, Grigore Tocilescu, familia Chițu (care avea multiple legături în lumea culturală a peninsulei), B.P. Hasdeu, V.A. Urechia etc. Era fondatorul publicației „La Confederazione Latina”, care a făcut o propagandă intensă cauzei tuturor popoarelor latine și în special României, pe care în anumite situații o îndrăgea mai mult decât propria-i țară, după cum mărturisea într-o scrisoare adresată Mariei Chițu în 1885¹³. Era președintele comitetului *Pro Confederazione Latina* și a întreținut în anii războiului o corespondență bogată cu reprezentanții diplomați români la Roma și cu Simion Mândrescu. În 14 noiembrie 1914 îi scria ministrului român la Roma despre inițiativa comitetului pe care îl conducea prin care se urmărea constituirea unui acord „anglo-latin”, adică federația a șase state latine: Italia, Franța, Belgia, România, Portugalia, Spania, și alianța lor cu Anglia. În ordinul de zi al comitetului se făcea o mențiune specială referitoare la români, reprezentanții Orientului latin¹⁴. În anul 1917 comitetul a avut mai multe manifestări prin care a încercat să sensibilizeze clasa politică italiană față de alianța latină propusă. Într-o scrisoare din 30 aprilie 1917 adresată principelui Dimitrie Ghika, Bruto Amante prezenta pe larg programul comitetului. Membrii acestuia, din care făceau parte 50 de membri ai parlamentului italian, printre care Tommaso Tittoni, Colombo, Volterra, Marconi, principele Pietro di Scalea, Gallenga, Luigi Rava, Sanarelli, se pronunțaseră pentru constituirea imediată a federației celor șase state latine, care urmau să încheie o alianță cu Anglia. Scopul acestei alianțe urma să fie menținerea echilibrului european, care era, în opinia sa, mijlocul și garanția

¹¹ Biblioteca Națională (în continuare: BN), Secția manuscrise, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 15, f. 3–4, Elena Bacaloglu către Simion Mândrescu, Roma, 11 iulie 1918.

¹² Ibidem, dosar 1, f. 7, G. Leti către Simion Mândrescu, Roma, 29 iulie 1918.

¹³ Biblioteca Academiei Române (în continuare: BAR), Corespondență Maria Chițu, S 1 (3)/CCCIX, Bruto Amante către Maria Chițu, Roma, 22 octombrie 1885.

¹⁴ AMAE, Fond Roma, dosar 168, nepaginat, Bruto Amante către ministrul român la Roma, Roma, 14 noiembrie 1914.

unei păci durabile. Modelul pe care statele latine erau îndemnate să-l urmeze era „Confederația Statelor Unite ale Americii, care reprezintă cel mai nobil exemplu pe care trebuie să-l aibă în vedere statele latine, care, aflate în imposibilitatea de a se apăra atunci când sunt izolate, vor găsi în similitudinile de rasă mijloacele pentru a asigura democrația, împreună cu cele de a apăra libertatea, ascensiunea individuală și colectivă, progresul”. Cu aceeași ocazie Amante anunța constituirea unui Consiliu director, ce îl avea ca președinte de onoare pe primarul Romei, senatorul, prințul Prospero di Colonna, iar ca vicepreședinți pe prințul Borghese, pe George Lorand, din partea Belgiei, împreună cu alți 12 consilieri latini¹⁵. În octombrie 1917, într-un ordin de zi al comitetului *Pro Confederazione Latina*, se sublinia că lupta împotriva popoarelor germanice era posibilă numai prin intermediul unei legături federale a popoarelor latine – 120 de milioane de latini din Europa cu cele 80 de milioane din America Latină. Numai așa se putea ajunge la stabilirea unui echilibru între etnii, factor al păcii în viitoarea Societate a Națiunilor. În acest sens i se aduceau mulțumiri lui Take Ionescu pentru scrisoarea trimisă și se urmărea intensificarea propagandei în țările latine¹⁶. În 1918 activitatea lui Amante în sprijinul cauzei române a fost meritorie. Participa la mitingul din 30 mai organizat de *Liga Patriotică Feminină*, la Roma. În august același an îl găsim la Terracina, de unde îi scria lui Simion Mândrescu. Îl informa despre inițiativa *Societății Muncitorilor din Fondi (Società Operaia di Fondi)* – prima localitate din Italia unde senatorul Enrico Amante a vorbit despre români încă din 1840, când amintea despre originea comună și viitoarea regenerare a națiunii române – de a organiza o serbare, „Romanian day”. Cu această ocazie erau programate discursuri, iar în calitate de președinte de onoare îl invita să ia parte la manifestare¹⁷. Din păcate Simion Mândrescu nu a putut să participe pentru că la Roma se afla în pregătire marea manifestație de la Forul lui Traian din 25 august. Însă Amante nu renunța și îi scria lui Mândrescu că *Societatea din Fondi* i-a trimis lui Vittorio Emanuele Orlando o telegramă în care îi cerea să acționeze pentru drepturile României asupra teritoriilor care făceau obiectul pretențiilor iredentiste, împotriva inamicului comun, multiseclar (Imperiul dualist). Îl anunța că în 1 septembrie, la teatrul Bellini din Fondi va avea loc o nouă manifestare dedicată României, tema discuțiilor fiind: *Pangermanism, islamism, panlatinism*. Își cerea scuze că nu poate participa la manifestația de la Forul lui Traian, dar i-a însărcinat pe deputatul Raimondo și pe contele Tossi să reprezinte comitetul *Pro Confederazione Latina*. La sfârșitul scrisorii face câteva considerații legate de consistența Antantei, reluând ideea că singurele legături ce creează alianțe solide sunt cele care se întemeiază pe originile etnice comune, pe baza cărora se constituiau confederațiile¹⁸.

¹⁵ Ibidem, Bruto Amante către ministrul român la Roma, Roma, 30 aprilie 1918.

¹⁶ Ibidem, Comitato Pro Confederazione Latina, Ordine del Giorno, Roma, 31 ottobre 1917.

¹⁷ BN, Secția manuscrise, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 15, f. 12–13, Bruto Amante către Simion Mândrescu, Terracina, 13 august 1918.

¹⁸ Ibidem, f. 27–28, Bruto Amante către Simion Mândrescu, august 1918.

Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina a cooperat cu *Liga Patriotică Feminină* reprezentată de neobosita Maria Rygier. Aceasta a organizat și manifestarea din 30 mai, care își propunea să protesteze împotriva păcii cu Puterile Centrale. Cu acest prilej, după cuvântările rostite de Maria Rygier, Bruto Amante, deputații Maury, Colonna di Cesaro și Simion Mândrescu, s-a citit și telegrama trimisă președintelui american Woodrow Wilson, în care se amintea despre soarta românilor din provinciile aflate în monarhia dualistă¹⁹. Aceeași Maria Rygier s-a ocupat de confecționarea drapelului pentru Legiunea română din Italia. Într-o scrisoare din 12 iulie 1918 adresată lui Simion Mândrescu, saluta constituirea *Comitetului de Acțiune* condus de acesta și primea cu bucurie cererea soldaților români din Cittaducale, care doreau confecționarea drapelului tricolor²⁰.

Maria Rygier se va ocupa, cu aprobarea guvernului italian, de organizarea comitetelor italiene *Pro Romeni* în Torino, Milano, Genova, Ferrara. În 13 iulie ministrul României în Italia, Lahovary, era invitat de senatorul Pio Foa la constituirea comitetului din Torino²¹, iar în 3 august, același senator îi scria lui Simion Mândrescu, rugându-l să participe la ședința comitetului pe care îl prezida. „Suntem de puțin timp constituiți, dar avem o vie dorință de a lucra bine pentru România. Prima nevoie este cea de a explica poporului natura problemei, dar lucrările despre România sunt foarte puține. Eu doresc să mă pregătesc pentru propagandă în Torino, dar nu pot începe înainte de septembrie. Am citit cu mult interes lucrarea lui Sebastian Șerbescu *La Roumanie et la guerre*. Știu că se publică în Paris un periodic, „La Roumanie”, și cred că ar fi bine să fie împărțit și comitetelor *Pro Romeni* din Italia. Eu însumi trebuie să înțeleg foarte bine pacea austro-română și cred că este necesar să am o hartă a României înainte și după pace, pentru a face să se înțeleagă grafic uzurpările.”²² În arhive există documente care atestă încercări de constituire a unui comitet *Pro Romeni* și în Napoli. În 29 octombrie 1918, un anume C.F. Lorenzetti îi scria consulului român de la Napoli despre intenția sa de a forma un astfel de comitet²³. În nota sa către ministrul Lahovary, consulul din Napoli îl informa că Lorenzetti era un funcționar al firmei comerciale *Dino Menicanti*, persoană onorabilă, însă lipsită de mijloace financiare²⁴.

¹⁹ Vasile Dudaș, *op. cit.*, p. 127.

²⁰ BN, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. XCIV, dosar 9, f. 62–63, Maria Rygier către Simion Mândrescu, Roma, 12 iulie 1918.

²¹ AMAE, Fond Roma, dosar 43, nepaginat, senatorul Pio Foa către Em. Lahovary, telegrama nr. 1951, Torino, 13 iulie 1918.

²² BN, Secția manuscrise, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 15, f. 9, Pio Foa către Simion Mândrescu, Torino, 3 august 1918.

²³ AMAE, Fond Roma, vol. 44, nepaginat, C.F. Lorenzetti către Consulatul român, Napoli, 29 octombrie 1918.

²⁴ Ibidem, consulul român din Napoli către Lahovary, 22 noiembrie 1918.

Lega Patriottica Femminile și comitetele *Pro Romeni* se vor îngriji de participarea reprezentaților *Comitetului de Acțiune* la toate manifestările prilejuite de comemorarea luptei de emancipare a naționalităților: în 2 iunie – comemorarea lui Garibaldi în Capitoliu; în 14 iulie – cea a lui Cesare Battista²⁵. Cea mai importantă manifestare va rămâne cea din 25 august din Forul lui Traian, de a cărei organizare s-a ocupat entuziasta Maria Rygier, care printr-o intensă propagandă în presă a reușit să adune în acea zi personalități ale vieții politice și culturale, reprezentanți a 328 de asociații, 58 de comune. Deosebit a fost faptul că primăria a ținut ca orașul să fie pavoazat, iar evenimentul a fost filmat. Discursurile, descrierea adunării sunt relatate pe larg de Simion Mândrescu în lucrările sale, de aceea nu ne rămâne decât să insistăm asupra răsunetului remarcabil al evenimentului în opinia publică italiană și franceză și să subliniem cuvântarea deosebită a profesorului Ramiro Ortiz, prezent în seara zilei de 25 august la serata dată de Simion Mândrescu la Hotelul Imperial din Roma, sediul *Comitetului de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina*. În 6 octombrie o altă manifestație a avut loc la Teatrul Alfieri din Torino, eveniment organizat de comitetul *Pro Romeni*, unde au luat cuvântul Maria Rygier, senatorul Pio Foa și Simion Mândrescu. Cu acest prilej a fost tipărit discursul *La Fratellanza italo-romena*, pronunțat de către Efsio Giglio Tos, președintele asociației studențești *Corda Fratres*, cu ocazia constituirii în București a *Ligii Italo-Române* din 1902²⁶. Reprezentanții românilor ardeleni din Roma au avut legături cu multe societăți italiene care militau pentru aceleași idealuri. Îndemnat de Zoe Garba Tomellini, fiica Smarandei Gheorghiu și soția consulului din Genova, avocatul G.B. Francesco, președintele societății *Democrazia Sociale Irredenta* din orașul amintit, îi va scrie lui Simion Mândrescu, invitându-l la o manifestație pentru toți cei care luptau contra Austriei. *Asociația Politică a Italienilor Iredenți (Associazione politica fra gli Italiani Irredenti)* i-a invitat pe membrii coloniei române din Roma la comemorarea martirului Cesare Battista, prilej de a asculta discursurile primarului Prospero Colonna, al lui Leonida Bissolati și ale câtorva soldați trentini mutilați în timpul războiului²⁷. Manifestări de simpatie față de victimele războiului sunt evidente în scrisorile adresate de *Associazione Nazionale „Trento-Trieste”*²⁸, *Lega Latina*. Aceasta din urmă organiza în septembrie 1917 o manifestare în care Romolo Ducci urma să prezinte originile națiunii române chiar în Forul lui Traian²⁹. Tratatul de pace de la București a făcut obiectul protestelor inițiate de

²⁵ V. pe larg desfășurarea manifestărilor în Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 34–40; Vasile Dudaș, *op. cit.*, p. 130–134.

²⁶ Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 64.

²⁷ AMAE, Fond Roma, vol. 168, nepaginat, Lorenzoni către ministrul român la Roma, Roma, 10 iulie 1918.

²⁸ Ibidem, președintele *Asociației Naționale Trento Trieste Roma* către Dimitrie Ghika, Roma, 6 decembrie 1916.

²⁹ Ibidem, R. Pelissier către Dimitrie Ghika, Roma, 11 septembrie 1917.

către *Associazioni Politiche e Patriottiche Fiorentine*. În mai 1918, președintele acesteia, Diego Garoglio, își exprima „deplina solidaritate morală cu România martirizată și cerea guvernelor Antantei, în special celui de la Roma, mama civilizației comune, un protest energic”³⁰.

„Cea dintâi Romă prin spadă, cea de a doua prin credință a dat poruncă și unitate lumii. Cea de-a treia, menită să o lumineze prin cugetare, fu în mintea tuturor marilor noștri, de la Dante la Gioberti, și pare că trăiește astăzi în ursita istoriei.” Acestea sunt cuvintele scrise de Benedetto De Luca în studiul său intitulat *Cuvântul Romei* din 1906³¹. Figură importantă din rândul italienilor stabiliți în România la sfârșitul veacului al XIX-lea, profesorul Benedetto De Luca își așteaptă încă biograful care, scormonind cu acribie în arhive, să reconstituie personalitatea aparte a acestui italian al cărui destin s-a împletit cu cel al emigrației italiene din spațiul românesc. Știm că s-a născut în Foggia în 1869³², iar în 1888 a absolvit liceul din Macerata. Peste un an susținea examene la Universitatea din aceeași localitate. Era ales în 1893 delegat municipal în localitatea natală, iar în 1899 consilier comunal. Prin căsătoria cu Ana Maria, pe care credem că o putem identifica drept una dintre fiicele Enrichettei Mercuri Rădulescu, Benedetto De Luca se stabilește în Bârlad, fiind profesor de italiană la liceu. Soția sa era nepoata pictorului Paolo Mercuri³³, situație care i-a facilitat stabilirea de contacte multiple cu personalități ale lumii culturale și politice din România și Italia. Din lipsă de spațiu nu putem să detaliem intensă sa activitate publicistică destinată a consolida legăturile dintre cele două țări; amintim numai că a scris despre soarta românilor din Imperiul dualist, despre politica de maghiarizare, despre destinul aromânilor și locul lor în Balcani, despre politica balcanică a Italiei etc.³⁴. A fost neobosit în activitatea sa de a crea cadre organizate de studiere a limbii și civilizației italiene, fiind unul dintre fondatorii societății *Dante Alighieri* din București. A ținut lecții gratuite de limba italiană și începând din 1901 a căutat să constituie o Catedră de limba italiană la Facultatea de Litere din București. Este grăitoare în acest sens scrisoarea trimisă în iunie 1909 lui Titu Maiorescu, prin care cerea să fie creat un post de conferențiar, aducând drept argumente: cursurile gratuite de italiană, cursul

³⁰ Ibidem, vol. 43, nepaginat, apel al *Associazioni Politiche e Patriottiche Fiorentine* semnat de Diego Garoglio.

³¹ Benedetto De Luca, *Cuvântul Romei*, București, 1906, p. 95.

³² Carmen Burcea, *Societatea Dante Alighieri în București (1901–1950)*, în „Revista de științe politice și relații internaționale”, 2006, nr. 1, nota 2, p. 102; Stefano Santoro, *L'Italia e la Romania fra diplomazia e cultura, 1918–1943*, în „Romanian Review of Political Sciences and International Relations”, t. I, 2004, nr. 2, p. 62.

³³ Pentru această afirmație aducem drept argumente scrisorile Enrichettei Mercuri, care se găsesc în Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Fond personal Paolo Mercuri, dosar 129, 130.

³⁴ Amintim numai câteva dintre scrierile sale: *Cuvântul Romei*, ed. cit.; *La lotta delle nazionalità in Ungheria (A proposito di un recente episodio)*, Roma, 1907; *Gli albanesi, i macedo-romeni, e gli interessi d'Italia nei Balcani*, Roma, 1913; *Il confine della Dobroga e la vertenza romeno-bulgara*, Roma, 1913; *Il Banato alla Romania*, Roma, 1919 etc.

liber de literatură italiană din anul 1901–1902 de la Universitate, numeroasele articole scrise în reviste de prestigiu din Italia în apărarea cauzei românilor de pretutindeni, recomandările din partea Ministerului Cultelor și Instrucției Publice din Italia, Ministerului Afacerilor Externe de la Roma, directorului general al școlilor italiene din străinătate, scrisorile semnate de Alfredo Baccelli și Angelo de Gubernatis³⁵. În 1913 încheia un contract cu Ministerul Instrucțiunii Publice prin care se angaja să predea cinci ani limba italiană la Liceul Comercial din București. A fost neobosit în a lega punți spirituale între cele două țări latine, organizator de excursii tematice în peninsulă „pentru o mai bună cunoaștere a celor două popoare” și al unor societăți culturale – un comitet de filoromâni în aprilie 1910 la Roma, alcătuit din personalități de vază, printre care se număra și Guido Baccelli³⁶. Activitatea sa din anii 1917–1919 este mai puțin cunoscută și poate fi reconstituită din corespondența aflată la Arhivele Statului, fond personal Paolo Mercuri, din scrisorile aflate în fondul Simion Mândrescu de la Biblioteca Națională etc. Nevoit să se retragă la Iași, în 1917, va continua să activeze pe lângă oficialii legației italiene, fiind respectat pentru efortul său de către toți cunoscuții. Mândră de ginerele său, Enrichetta îi scria fiicei sale că „dintre toți numai Benedetto se află la postul său, își face treaba cu cea mai mare inteligență și dragoste față de cele două țări: România și Italia”³⁷. Nu erau numai cuvintele admirative ale unei persoane apropiate, ci exprimau o realitate. Cert este că Benedetto De Luca va face parte din delegația română la Congresul de la Roma din aprilie 1918 alături de Simion Mândrescu, Dumitru Drăghicescu, Nicolae Lupu, Gheorghe Mironescu. Era martor în 10 aprilie la discursul vicepreședintelui congresului Luigi della Torre, care a citit proclamația și articolele care formau baza acordurilor încheiate de naționalitățile participante. În rezoluțiile adoptate se menționa că: „italienii, polonezii, românii, cehii, iugoslavii ... își proclamă dreptul de a constitui propria naționalitate și unitate statală sau de a o completa și de a realiza deplina independență politică și economică”³⁸. După congres, Benedetto De Luca va rămâne în Italia până în 1919 și se va implica în tot ceea ce însemna consolidarea relațiilor dintre cele două spații. Intensa activitate îl împiedica să comunice cu familia sa din Bârlad. În 20 martie 1918, ministrul României din Roma era rugat să comunice vești despre familia De Luca. Familia Rădulescu era neliniștită de absența oricărei informații privitoare la Ana Maria și Benedetto De Luca³⁹. Ultimul era implicat în activitatea

³⁵ BAR, Corespondență Benedetto De Luca, S 6/XV, Benedetto De Luca către Titu Maiorescu, Bârlad, 4/17 iulie 1909.

³⁶ Benedetto De Luca, *Excursii în Italia în 1911*, București, 1911, p. 2.

³⁷ ANIC, Fond Paolo Mercuri, dosar 129, f. 8–9, Enrichetta către Ana Maria De Luca, Bârlad, 23 iunie 1917.

³⁸ *Conferenza delle nazionalità soggette all’Austria-Ungheria (Roma – in Campidoglio – 8, 9 e 10 aprile 1918). Testo delle dichiarazioni votate e riassunto dei discorsi pronunziati nella seduta finale del 10 aprile*, Roma, 1918, p. 30.

³⁹ AMAE, Fond Roma 1914–1924, vol. 56, f. 179, Ministerul Afacerilor Străine către ministrul român la Roma, București, 20 martie 1918.

Comisiei Aliate de propagandă cu sediul la Padova. De aici îi scria lui Simion Mândrescu în 24 mai 1918⁴⁰, înștiințându-l despre proiectele acestei asociații. Se dorea înființarea unei publicații în limbile cehă, sârbo-croată, română, poloneză care să cuprindă și câteva știri în slovenă și rutenă, pentru „a servi ca organ de propagandă printre trupele diverselor naționalități din rândul armatei austro-ungare”. Propaganda urma să fie făcută și prin manifeste răspândite o dată sau de două ori pe săptămână. Îl ruga să-i trimită scurte articole, note, informații care ar fi sprijinit această activitate. În iulie se pare că relațiile dintre cei doi se răcesc pentru că Simion Mândrescu îi scria lui Ugo Ojetti, președintele Comisiei centrale de propagandă, recomandându-l în locul lui De Luca pe Aron Cotruș. Iată ce scria Simion Mândrescu: „Cât despre întrebarea dacă dl. Benedetto De Luca ar trebui să fie menținut în această funcție pe care astăzi o ocupă Aron Cotruș vă comunic că Benedetto De Luca nu poate fi reprezentantul nostru pentru propagandă printre frații noștri din armata austro-ungară.”⁴¹ Probabil se făcea simțită încordarea dintre liderii români ce activau în străinătate. Simion Mândrescu nu mai accepta ca

⁴⁰ BN, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 2, f. 1–2, Benedetto De Luca către Simion Mândrescu, Roma, 9 mai 1918:

„Ottimo e caro amico,

Appena tornato il 1 di maggio da Padova a Roma, mi sono fatta una gradita premura di venire a salutare, all'albergo, voi e la gentile signora Mandrescu, seppi dal portiere, che ne eravate partiti, il giorno primo, per Cittaducale.

Avrei desiderato metervi al corente di quella che si era decisa in principio di fare in materia di propagande tra le file nazionalità oppresse dell'esercito nemico; buone idee e pratici disegni, che si cercherò di ottenere a poco a poco d'amore e d'accordo tra i delegati delle varie nazionalità.

Da Roma son ripartito per Padova sabato 4 corrente. Qui abbiamo ateso l'arrivo del delegato boemo, che solo mancava; da ieri siamo al completo.

Fra una diecina di giorni si dara mano ad un foglio settimanale, pubblicato in boemo, serbo-croato, romeno e polacco (con qualche notizie anche in sloveno e ruteno) da servire come organo di nostra propaganda fra le truppe delle varie nazionalità oppresse, dell'esercito austro-ungarico. Un certo numeri di esemplari di questo giornale verra distribuiti per la propaganda interna tra gli ufficiali e soldati romeni, boemi che si trovano in Italia.

Si continuerà a far propaganda tra le file nemiche, anche a mezzo di manifeste uno o due volte a settimana.

Ci rivolgiamo ora a voi, perché abbiate la cortesia di favorirci, tanto pel giornale che pei manifesti, tutto cio che credete, per la vostra illuminata esperienza, autorità e senno, che sia oportuno di pubblicare: brevi articoli, o note, come notizie e informazioni. Desideremo che tali articoli venissero firmati da voi, per dare ad essi il maggiore rilievo ed efficacia. Il materiale da pubblicarsi vi compiacerete spedirlo all'indirizzo seguente: Commissione Interalleata di Propaganda, Ufficio del Delegato Romeno, Padova.

In secondo luogo, facciamo appello alla vostra competenza e gentilezza perche vogliate scegliere, tra gli ufficiali nostri romeni, qualcuno specialmente addato, e possibilmente iniziato nel giornalismo, che scriva oltre al romeno, anche il magiaro e il ruteno. Qualora non fosse possibile trovare una sola persona che risponde a queste vari squisiti linguistici, allora dovrete usarci l'amabilità di sceglieri due ufficiali. In questo caso, che scrive il ruteno dovrebbe conoscere anche un poco di polacco o di serba. Trattandosi di caso estremamente delicata ci rimettiamo al vostro illuminata patriottismo ...”

⁴¹ Ibidem, P. CXIV, dosar 12, f. 15, Simion Mândrescu către Comisiune Centrală Interaleată, Ufficio di Stampa e Propaganda, Roma, 16 iulie 1918.

funcțiile de răspundere să fie ocupate de altcineva decât de românii din ținuturile vizate de pretențiile iredentiste, lucru probabil de înțeles în contextul semnării păcii de la București. La aceasta se adăuga faptul că Aron Cotruș făcea parte din *Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina*. Pe lângă activitatea de propagandă, profesorul De Luca s-a implicat și în constituirea Legiunii române din Italia. În aprilie-mai 1918, împreună cu G. Mironescu, Benedetto De Luca a vizitat câteva lagăre de prizonieri în ideea sondării spiritelor pentru înrolarea prizonierilor români (este vorba de lagărul de la Cassino). Peste o lună era trimis împreună cu patru ofițeri români în lagărul de la Cavarzere pentru a recruta voluntari. Nici această acțiune a sa nu a detensionat relațiile cu Simion Mândrescu, ultimul fiind nemulțumit de numărul mic de voluntari recrutați⁴². Cert este că din vara lui 1918 până în 1919, Benedetto De Luca va deveni temporar funcționar al legației române din Roma, fiind extrem de apreciat de Dimitrie Penescu. Tudor Rădulescu îi scria: „Domnul Penescu mi-a vorbit despre caldă simpatie și deosebită stimă de care se bucură Benedetto, care a lucrat pe lângă legația noastră de acolo, în slujba neamului românesc și spre binele ambelor țări.”⁴³ În noiembrie 1918 îl găsim pe Benedetto De Luca alături de Vasile Lucaciu, Constantin Angelescu, Nicolae Titulescu, Ioan Ursu, senatorul Catargiu, Constantin Mille, Vladimir Ghyka în delegația *Comitetului Național al Unității Naționale*, care a venit la Roma pentru a determina oficialitățile italiene să recunoască acest organism al emigrației române. În 28 noiembrie delegația a fost primită de Orlando, iar Vasile Lucaciu a insistat pentru organizarea rapidă a Legiunii române, care urma să fie repatriată pentru a lupta în Transilvania⁴⁴. Participarea lui De Luca în cadrul acestei misiuni este mărturisită și de corespondența familiei Rădulescu. Scriindu-i fiicei sale Ana Maria, Enrichetta îi spunea că a devorat toate ziarele italiene trimise de Benedetto și a văzut și numele acestuia în misiunea la ministrul Orlando⁴⁵. Se pare că printre multiplele sale activități s-a aflat și aceea de a pregăti repatrierea regimentelor române constituite pe solul italian: Horia, Cloșca și Crișan. Lucrul este demonstrat de corespondența dintre autoritățile italiene și legația României de la Roma. În 9 ianuarie 1919 aceasta era anunțată că în Ancona urmau să sosească o parte a prizonierilor italieni de război din Balcani, iar navele puteau fi folosite pentru repatrierea celor români. De aceste probleme era rugat să se ocupe Benedetto De Luca⁴⁶. Amintim că profesorul era bun amic cu generalul Luciano Ferigo, ce fusese numit comandant al Legiunii române, fost atașat militar pe lângă legația Italiei de la București, căsătorit

⁴² Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 24.

⁴³ ANIC, Fond Paolo Mercuri, dosar 129, f. 70–71, Tudor Rădulescu către Ana Maria De Luca, București, 6 iulie 1919.

⁴⁴ Idem, Fond microfilme Italia, r. 14, c. 35–47.

⁴⁵ Idem, Fond Paolo Mercuri, dosar 129, f. 39–40, Enrichetta către Ana Maria De Luca, București, 23 februarie 1919.

⁴⁶ AMAE, Fond Roma, vol. 44, nepaginat.

cu o româncă⁴⁷. După război, Benedetto De Luca își va relua activitatea didactică în București, va fi implicat și în publicistică fiind corespondentul în Italia al jurnalului „L'Indépendance roumaine”, iar soția sa corespondentă de presă a „Evenimentului de Iași”⁴⁸.

„Nu vă puteți închipui cu ce bucurie am citit în jurnale că în curând vom avea aici alături de noi pe scumpii și iubiții noștri români, care sunt frații noștri de sânge, acum vor fi și frați de arme. Cât aș dori să fiu și eu în rândurile vitejilor români. Dorința mea ar fi de a fi cu ei, să aud iarăși dulcea limbă românească, căci sunt trei ani de când nu o mai vorbesc.”⁴⁹ Astfel îi scria Pietro Gigante, italian din Craiova, lui Simion Mândrescu în speranța că va fi primit în rândurile Legiunii române. Constituirea acesteia, unul dintre scopurile declarate ale *Comitetului de Acțiune*, va fi posibilă numai în a doua jumătate a lunii octombrie, după tratative îndelungi cu guvernul italian. Arhivele păstrează adeziunile prizonierilor români la formarea Legiunii, dar și pe cele ale unor emigranți italieni din România, care au fost nevoiți să se reîntoarcă în patria natală și să se înroleze în armata italiană. În 23 octombrie Simion Mândrescu primea următoarea scrisoare: „fiind la cunoștință că în curând va fi fondată frumoasa și marea Legiune românească ... eu vin a vă ruga pe Dvs. dacă se va putea să fiu admis ... în rândurile frumoase ale Marii Împărății Românești ... Bucuros aș fi dacă s-ar putea! Eu zic că da! Din moment ce tatăl meu și toată familia, după plecarea mea, s-au făcut cetățeni români și acolo avem toată averea noastră și locuința ... Așteptând un vesel răspuns, mă iscălesc ...”⁵⁰, Mario Gritti. Însă cea mai emoționantă scrisoare ne pare a fi cea a lui Giorgio Machnic, originar din Trieste. Scrisoarea era însoțită de o frumoasă fotografie a autorului. „Prea stimabile domnule Simion Mândrescu, vă rog să luați în considerare această scrisoare. Înainte de toate am să vă spun mai mult. M-am născut la Trieste în 1894 și sunt deja 15 ani de când mă găsesc în București. Tatăl meu este tovarăș de afaceri cu dl. Celestino Costa ... Sunt în Italia de la 7 mai 1916. Vin din București, unde am lăsat întreaga familie, surori, frați, părinți. De când țara noastră a intrat în război nu mai am nici o știre de la părinți. Sunt foarte disperat, dar Excelența Voastră ați adus fericirea mea. Nu știu cum să vă explic plăcerea mea când Duminecă v-am auzit la teatrul Alfieri de aici și din acea zi mereu mă gândesc să vă adresez această scrisoare, care nu are drept scop decât de a vă ruga să iau parte ca voluntar în Legiunea românească.” Avea cunoștințe temeinice de mecanică, fiind pasionat îndeosebi de motoarele de avioane. Impresionat de scrisoare, Simion Mândrescu îi scria că putea fi membru al Legiunii române, numai după ce aducea un act de identitate și o recomandare din partea Consulatului românesc din Torino⁵¹. Alături de acești emigranți se regăsesc și

⁴⁷ Vasile Dudaș, *op. cit.*, p. 134.

⁴⁸ AMAE, Fond Roma, vol. 307, nepaginat, Roma, 30 iunie 1922.

⁴⁹ BN, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. XCIV, dosar 9, f. 66–67, Pietro Gigante către Simion Mândrescu.

⁵⁰ Ibidem, f. 77, Mario Gritti către Simion Mândrescu, 23 octombrie 1918.

⁵¹ Ibidem, f. 67–69, Giorgio Machnic către Simion Mândrescu, Torino.

manifestările de simpatie ale locuitorilor din peninsula. Profesorul Stefano Novo descria ceremonia sfințirii drapelului românesc în localitatea Cavarzere. „Strigăte de trăiască au întâmpinat sosirea primului nucleu de voluntari români din Italia, ce purtau uniforma Alpino Ardito Italiano”. Au fost intonate „Deșteaptă-te române” și imnul lui Mamelli de către un cor de copii⁵². Cu ocazia sfințirii de către părintele Lucaciu a drapelului primului regiment românesc, Horia, în 5 decembrie 1918, în localitatea Marino, preotul Ercole Berardi a scris o poezie omagială pe care dorea să o multiplice și să o trimită soldaților din Legiune, dar și regelui Ferdinand și reginei Maria⁵³.

Nicolae Iorga spunea: „Se comite în istorie o foarte mare greșeală când se caută o națiune totdeauna acasă la ea, ca să judece care este valoarea și rostul ei. Ea trebuie urmărită oriunde își exercită influența.” Manifestările de simpatie și implicarea opiniei publice italiene în susținerea cauzei române în anul de cumpănă 1918 ne îndreptătesc să subscriem la caracterizarea făcută de Ramiro Ortiz spiritului italic, ca fiind impregnat de „idealism activ”⁵⁴. Adică acea latură de claritate și ordine, ce domină spiritul latin, care ne-a învățat lecția măsurii, a echilibrului. Căci așa cum menționa Benedetto De Luca, „datoria veacului nostru va fi, prin urmare, de a cumpăni cele două declarații (cea a drepturilor cu cea a datoriilor obștești), pe care înțelepciunea romană o întrezărise ca desăvârșita dezlegare a problemei sociale și omenești”⁵⁵.

ITALIANS SUPPORTING THE GREAT UNION. NEW TESTIMONIES

Abstract

In the final stage of the First World War, Rome became a center of nationalities seeking state unity, thus transposing the Risorgimento ideal into reality. The present paper adds a new page to the Romanian-Italian relations in the twentieth century, demonstrating the extent of pro-Romanian propaganda in the peninsula on the basis of unpublished documents. The activities of the cultural societies *Latina Gens* and *Pro Confederazione Latina*, and of the *Pro Romeni* committees are examined, with a special focus on the less known role played by

⁵² AMAE, Fond Roma, vol. 168, nepaginat, scrisoarea prof. Stefano Novo din Cavarzere, 10 iulie 1918.

⁵³ Ibidem, vol. 209, nepaginat, Ercole Berardi către Lahovary, Marino, 24 decembrie 1918.

⁵⁴ Manifestările de simpatie ale italienilor către români au îmbrăcat forme diverse. Printre acestea arhivele românești păstrează cererile unor medici italieni către Crucea Roșie de a li se permite angajarea lor în cadrul serviciului sanitar român în perioada Primului Război Mondial. Inedită este și cererea unui italian din Brazilia, Riccardo Bevilacqua, de a se înrola în cadrul armatei române. Pentru toate acestea v. AMAE, Fond Roma, vol. 209, nepaginat.

⁵⁵ Benedetto De Luca, *Cuvântul Romei*, p. 82.

Benedetto De Luca, an outstanding figure of the Italian immigration to Romania, and new evidence on the destiny of the Romanian legion in the peninsula is presented.

ARTĂ ȘI CULTURĂ

MOȘTENIREA LUI BARBU ISCOVESCU ȘI DESTINUL EI

ADRIAN-SILVAN IONESCU

Biografia pictorului Barbu Iscovescu este îndeobște cunoscută datorită articolelor și monografiilor ce i-au fost consacrate de-a lungul timpului¹.

După înăbușirea Revoluției de la 1848 în Muntenia, Iscovescu, la fel ca toți ceilalți patrioți români, își începe peregrinările în căutarea unui loc în care să se stabilească un timp mai îndelungat. Își câștigă oarecare celebritate cu portretele lui Avram Iancu și ale tribunilor săi din Munții Apuseni – ce au fost litografiate chiar în epocă –, apoi cu acelea ale revoluționarilor bănățeni. Din primăvara lui 1849 și până în toamna lui 1852 se află la Paris, unde intră ca elev în atelierul pictorilor Michel-Martin Drolling și Edouard François Picot. Legitimația primită cu acest prilej stă mărturie a frecventării acelei înalte instituții de educație artistică². Acolo se împrietenește cu mai tânărul Theodor Aman, venit la studii și înscris la aceiași profesori. Pentru a-și exersa mâna și a-și perfecționa tehnica, Iscovescu merge în muzee și execută copii după marii maestri din vechime precum Tițian, Rubens, Greuze etc.

¹ M. Schwartzfeld, *Iehuda Barbu Iscovescu*, în „Anuarul pentru israeliți”, 1884; Marin Iorda, *Un pictor pașoptist: Barbu Iscovescu*, în „Timpul”, 11 noiembrie 1938, nr. 549; Marin Nicolau, *Un pictor pașoptist: Barbu Iscovescu*, ibidem, 20 noiembrie 1938, nr. 558; Idem, *Pictorul Barbu Iscovescu 1816–1854*, București, 1940; Idem, *Présence de la spiritualité israélite dans le processus de la création plastique au service de la Roumanie moderne (1821–1944)*, Genève, s.a.; P. Constantinescu-Iași, *Trei pictori revoluționari*, în „Studii”, 1948, nr. 3; Ionel Jianu, *Pictorul revoluționar Barbu Iscovescu*, București, 1954; Mircea Popescu, *Catalogul științific al lucrărilor lui Barbu Iscovescu existente în prezent în colecțiile publice de la noi*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1955, nr. 1–2, p. 334–346; Dan Grigorescu, *Trei pictori de la 1848*, București, 1967; Ion Frunzetti, *Pictori revoluționari de la 1848*, București, 1988; Idem, *Izvodul iconografic al portretelor lui Avram Iancu*, în Idem, *Arta românească în secolul XIX*, București, 1991, p. 60–63; Amelia Pavel, *Pictori evrei din România 1848–1948*, București, 2003, p. 14–15; Daniela Gui, *Pictorul Barbu Iscovescu – ecouri transilvănene*, în vol. *Biografii pașoptiste transilvănene*, coord. Gelu Neamțu, București, 2009, p. 151–159; Adrian-Silvan Ionescu, *Momentul 1848 în plastica documentaristă*, în „Revista istorică”, t. X, 1999, nr. 5–6, p. 509–510.

² Muzeul Național de Istorie a României, Depozitul de manuscrise-tipărituri I, „ÉCOLE DES BEAUX-ARTS DE PARIS/ SÉCTION DE PEINTURE ET SCULPTURE/ Admission/ M. Barbu Iscovesco né le 9 août 1820 à Bucarest, Turquie, demeurant place Vendôme N° 2, présenté par M. Drolling, qui répond de ses moeurs et de sa conduite, est admis aux Leçons et concours de la Section de Peinture et Sculpture, jusqu'à l'âge de trente ans; il est porté sur le Registre de l'École, sous le N° 2526 à la date de ce jour./ À Paris, le 9 octobre 1849.” Permisul poartă vizele aplicate în martie 1850, martie 1851 și martie 1852.

Pentru a-și completa fondurile, dar și pentru a se specializa în portretistică, immortalizează trăsăturile multor compatrioți, exilați ca și el. Aceștia se arată foarte mulțumiți de prestația sa și de prețurile rezonabile pe care le percepea, astfel încât și-l recomandă unii altora. Astfel, pe 16 mai 1850, aflat în prag de plecare din Paris, Christian Tell își exprima, într-o misivă, gratitudinea pentru portretul ce-i fusese făcut și-și arăta regretul că nu se mai putuseră vedea înaintea despărțirii³. Într-o scrisoare datată 7 octombrie 1852 și expediată din Paris, Spyridon Francanderou i-l recomanda pe Iscovescu amicului său de la Atena, Gheorghe Trezetti, precizând că „lucrează foarte bine, nu cere scump, este un tânăr cinstit, el călătorește să-și găsească norocul că doar aici, la Paris, sunt pictori mulți”⁴. Ghiță Magheru, fiul aprigului general pașoptist, aflat și el la Paris, își anunța sora, într-o scrisoare din 3 octombrie 1852, despre plecarea lui Iscovescu spre Constantinopol și despre expedierea prin intermediul său a unei lucrări destinate vărului lor⁵.

Ajuns la Stambul în perioada premergătoare Războiului Crimeii, când Imperiul Otoman se deschisese cu totul către Occident și orice european era bine primit⁶, Iscovescu se impune repede cu talentul său nu numai în cadrul elitelor din Pera, cartierul Frank (european), ci și printre membrii influenți ai Porții, făcându-și drum spre lumea mare a capitalei. Execută portretul lui Mehmet Ali Pașa, *seraskier* (ministru de război) al Imperiului și chiar al sultanului Abdul Medjid. Câștigă, în sfârșit, foarte bine și-și permite să ducă o viață de *dandy*, să se îmbrace elegant și să posede propriul cal, fapt ce i-a adus critici din partea celorlalți compatrioți, cârcotași și invidioși, care, fiind „musafiri” ai padișahului, nu se susțineau prin propria muncă și duceau acolo o viață mai strâmtorată din modestul stipendiu primit de la guvernul otoman. Dezvinovățindu-se față de Christian Tell de acele acuzații nefondate, Iscovescu îi scria acestuia, aflat atunci la Smirna, într-o epistolă datată 16 iunie 1854: „(...) [Domnul Nicolae Golescu] mă ține de rău că țin cal și fac cheltuieli multe; poate că vor avea dreptate, dar ce să-i faci; omul își are fiecare păcatul său, precum am și eu pe al meu.”⁷

Cunoscându-i relațiile sus-puse, Theodor Aman apelează la bunul său prieten pentru a-i furniza documentația privind uniforme trupele regulate otomane

³ Biblioteca Academiei Române (în continuare: BAR), Cabinetul de manuscrise, Corespondență Christian Tell, S 41 (1)/CI: „Domnul meu! Mi ai făcut o surprisă din quelle mai vii ku trimiterea portretului meu pentru quare îți sîntu recunoscătoru foarte. Plecū Domnule cu mîhnirea quă nu putui se te îmbrășseszū la plecare-mi. Cu toate aqwestea te rogū Domnule se bine voești a-mi păstra amiciția cu quare m-ai onoratū pēnă acumū și a priimi salutarea mea frățească./ Chr. Tell/ Paris 1850, 16 mai.”

⁴ Alexandru Băltinescu, Horia Nestorescu-Bălcești, *Arhiva generalului Gheorghe Magheru – catalog*, Râmnicu Vâlcea, 1980, vol. II, p. 155.

⁵ Direcția Județeană Dolj a Arhivelor Naționale, Fond Gheorghe Magheru, pachet LXI bis/38.

⁶ Sinana Kuneralp, *The Thorny Road to Modernization: The Ottoman Empire and the Crimean War*, în catalogul expoziției *Kırım Savaşı'nın 150nci Yılı/ 150th Anniversary of the Crimean War*, Istanbul, 2006, p. 60–65.

⁷ N. Isar, *Ultimii ani din viața pictorului Barbu Iscovescu. Contribuții documentare (I)*, în „Revista muzeelor și monumentelor – Muzeu”, 1987, nr. 4, p. 73.

(*nizamy*) în vederea executării mării sale compoziții *Bătălia de la Oltenița*⁸. Lucrarea are mare succes la Paris și, sfătuit de prieteni, Aman o oferă sultanului. Se pare că tot Iscovescu a mediat prezentarea ei slăvitului padișah, așa cum reiese dintr-o scrisoare a lui Alexandru Cristofi către Christian Tell din 28 august 1854: „(...) tabloul lui Aman se află tot în cutie și la poartă – Iscovescu de 8 luni a dat tabloul Oltenița Sultanului și până acum nu are nici un răspuns.”⁹ Apoi, însuși autorul se deplasează la Stambul și, cu acest prilej, își reîntâlnește vechiul prieten. Iscovescu, om generos și îndatoritor, l-a ajutat și o vreme au fost tot timpul împreună, în pofida bolii coloanei vertebrale¹⁰ care i se agravase și chiar l-a ținut la pat după una dintre ieșiri, după cum relatează Cristofi într-una dintre corespondențele sale¹¹.

Sfârșitul lui Iscovescu era destul de aproape. Și tocmai atunci Aman nu a putut fi alături de el. Mai întâi, ivindu-se ocazia de a călători gratis în Crimeea pentru a vedea câmpurile de luptă și a se documenta la fața locului, asistând chiar și la primele bombardamente asupra Sevastopolului¹², pictorul nu ezită să părăsească orașul de pe malurile Bosforului. Apoi, revenind de pe front, a trecut doar o singură dată să-și viziteze prietenul aflat pe patul de suferință și, pentru a evita să-l mai vadă în acea stare jalnică, a pretextat că pleacă din Stambul și și-a luat rămas-bun. Cunoștințele comune l-au blamat pentru acest gest dictat poate de prea marea lui sensibilitate, dar, se pare, și de o datorie pe care o avea la Iscovescu, așa cum preciza Cristofi într-o scrisoare către Tell: „Din dioa quare s-a întors Aman de la Sevast[opol] de a doa-qi și-a luat dioa bună și nu a mai vrut se vie se vadă pe bolnavă, diquând quē pătimesce și el vedându-l. Dupe 5 dille câte a plecat, în timpul ăsta Iscov[escu] a aflat de la doctorul quē Aman este ânquă aici și atunci mi-a đis: quând me voi face bine oi să-ți spui quāt sunt de nemulțumit pe Aman.

⁸ George Potra, Barbu Brezianu, *Știri noi în legătură cu Barbu Iscovescu, Theodor Aman și alți pictori români*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, ianuarie–iunie 1955, nr. 1–2, p. 327–334; Radu Bogdan, *Theodor Aman*, București, 1955, p. 119; G. Oprescu, *Locul lui Theodor Aman în cultura românească*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, iulie–decembrie 1956, nr. 3–4, p. 95; Adrian-Silvan Ionescu, *Portrete în istoria artei românești*, Norresundby, 2001, p. 51–52; Idem, *Cruce și semilună*, București, 2001, p. 128–130; Idem, *Theodor Aman și Războiul Crimeii*, în vol. *In onorem Ioan Caproșu, Studii de istorie*, Iași, 2002, p. 408.

⁹ N. Isar, *Ultimii ani din viața pictorului Barbu Iscovescu. Contribuții documentare (II)*, în „Revista muzeelor și monumentelor – Muzee”, 1987, nr. 5, p. 75; Adrian-Silvan Ionescu, *Cruce și semilună*, p. 131; Idem, *Theodor Aman și Războiul Crimeii*, p. 410.

¹⁰ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență Al. Cristofi, S 13 (50)/C: „Doctorul mi a spus quē cauza bola Iscov[escu] este onanismul, fiind quē osul spinnerii este putredă fără meduvă.”

¹¹ N. Isar, *Ultimii ani ... (II)*, p. 75: „(...) duminica trecută, eri o săptămână, a mers și el [Iscovescu] să se divertească (destindă) puțin la ostróve [Apele Dulci], cu Aman (subl. ASI) și séra l'a apucat o bôlă grođavă, ânquāt a trebuit să îi pue sonde ca se pôtă eși afară și dupe asta i s-a paraliđat amândouă piciórele (...).”

¹² *Ibidem*; C.I. Istrati, *Theodor Aman. Biografie*, București, 1904, p. 19–21; Al. Tzigara-Samurcaș, *Catalogul Muzeului Aman*, București, 1908, p. 19–22; Adrian-Silvan Ionescu, *Cruce și semilună*, p. 134–140.

(...) Era mult nemulțumit de Aman quare s-a spus a veni fără bani și Iscov[escu] s-a împrumutat și i-a dat 2500 când el quare avea la Paris, pe când lucrau împreună, nu da lui Iscoves[cu]. Aman i-a rămas foarte îndatorat, fiind că și eu am fost martur la o faptă frumoasă a reposatului: într-o zi foarte de dimineață ducându-mă la el, l-am găsit gata se plece pe Bosfor unde avea de lucru, și me rugă pe mine ca se dau lui Aman o liră, quare era în lipsă – dupe cum am și făcut. Eu sunt sigur că nu numai Aman, dar mulți ca ast fel de oameni nu ar fi făcut așa după cum a făcut Isco[vescu]. Că indeobște omul nu uită numai când are se ia, dar când e vorba se face bine nici nu își aduce aminte.”¹³

La scurt timp, Barbu Iscovescu a trecut în lumea umbrelor. Simțindu-și sfârșitul aproape, în seara zilei de 24 octombrie 1854, pictorul își cheamă câțiva prieteni la Spitalul Prusian din Pera, unde era internat, și, în prezența lor, își dictează ultimele dorințe. Acei amici fideli erau generalul Gheorghe Magheru, Constantin Polichroniade, Vasile Mălinescu, Alexandru Cristofi și Arthur Baligot de Beyne. Dacă nu ar fi fost situația mai sus relatată, sigur printre aceștia s-ar fi aflat și Aman. Actul a fost redactat în franceză de Baligot de Beyne. Acest testament a fost publicat, în 1965, de T.G. Bulat în revista „Studii și cercetări de istoria artei”¹⁴. Dovedind puternice sentimente naționale și patriotice, Iscovescu, deși era evreu, solicită să fie înhumat în ritul creștin ortodox. Apoi, ca primă dorință finală, își lasă Muzeului Național recent înființat¹⁵ toate lucrările realizate de el ori colecționate – inclusiv câteva rămase la București, în custodia lui Carol Szathmari, drept cheazășie pentru un împrumut: „Dorind să dau scumpei mele patrii, la despărțire, o dovadă a constanței mele dragoste pentru ea, las moștenire Muzeului Național din București toate tablourile, pânzele, gravurile, litografiile, desenele, albumele care mi-au aparținut, atât operele pe care le-am făcut eu însumi, cât și pe acelea care au fost colecționate prin strădaniile mele. Pe lângă obiectele de artă pe care le posed la Constantinopol, executorii mei testamentari vor preda sau vor face să fie predate la Muzeul Național tablourile și obiectele de artă de toate felurile pe care le-am lăsat la București. Aceste obiecte se găsesc la dl. Szatmary (*sic!*), pictor, căruia îi datorez zece ducăți ce-i vor fi plătiți cu dobânda pe cinci ani de direcția Muzeului Național.”¹⁶

Celelalte stipulații ale testamentului erau legate de diverși prieteni sau cunoscuți cărora le lăsa câte o amintire de valoare. Din acest document reiese că Iscovescu, oricât de risipitor ar fi fost, câștigase suficient de bine pentru a aduna o sumă însemnată de bani, care îi permitea, în clipa din urmă, să facă danii substanțiale Spitalului Prusian unde fusese îngrijit – 1.000 de piaștri –, capelei

¹³ N. Isar, *Ultimii ani ... (II)*, p. 75.

¹⁴ T.G. Bulat, *Testamentul lui Barbu Iscovescu*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, t. 12, 1965, nr. 1, p. 199–202.

¹⁵ Adrian-Silvan Ionescu, *De la Galeria de tablouri la Pinacoteca Națională*, în „Revista istorică”, t. XIII, 2002, nr. 1–2, p. 151–152.

¹⁶ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 202.

românești din Paris 100 de franci și încă 40 pentru a se face rugăciuni pentru sufletul său, iar ceea ce avea să rămână după acordarea acestor donații și achitarea cheltuielilor de înmormântare urma să fie folosit pentru ridicarea la căpătâi a unui monument funerar. Sumele de bani și obiectele rămase de pe urma lui se pare că erau, la acel moment, destul de importante pentru a tenta și pe alții să profite de pe urma lor, creându-le chiar greutate și punându-i în poziții penibile pe executorii testamentari, așa cum relatează chiar unul dintre ei, Alexandru Cristofi: „La mórtea Iscov[escului] ni s-a întâmplat o istorie cu D. Miltiad [Aristarhi, reprezentantul Țării Românești la Sublima Poartă], quare voia să profite. Mergând la Spital eu, Mag[heru] și Polich[roniade] ca se luăm lucrurile am găsit pe doi logofeți trimiși de Milt[iad], dintre quare unul venise altă-dată, umblase în lucrurile mortului și luase un cont de bani, pe quare dându-l lui Milt[iad] a ȃis trimițându-i acum pe amândoi ca să facă catagrafie. Tóte aqueste fără nici o formă, nici por[uncă] în scris. Dupe que și noi și ei am luat în scris tóte lucrurile, ei a pus pecete și noi am luat cheile. Dar voind ei să aibă și cheile, aflându-ne plecați și în dreptul poliției de la Galata Sarai, unul din ei ne ia cu gavaȃi (gărzi) și ne duce la beicul ȃiquând ca se ne ȃie aci, după quâte va minute vine și ne dă drumul. În séra aquea d. Milt[iad] a pus pe Isailovu ca se róge pe d. Mag[heru] să trecă cu vederea o asemenea greșală din partea slugilor fără scirea lui ȃiquând quă i-a destituit și îi va face orque satisfacȃie. D. Mag[heru] a ȃis quă nu e nici de cum superat pe D. Milt[iad], ci pe cancelaria Rumânescă. Eri am fost la Reșid [Pașa] cu D. Mag[heru] și Meline[scu] și i-a dat o chărtie în pricina asta. Acum să vedem que o să fie și que o să facă (...)”¹⁷.

Executorii testamentari își vor face datoria față de prietenul lor defunct. În 1855 a fost întocmită o listă destul de sumară a lucrărilor rămase de la Iscovescu, în care nu s-a precizat niciun titlu, ci doar numărul exemplarelor și tehnica de execuție. Astfel, la Stambul rămăseseră „89 de tablouri, portrete etc. în oleiu, 113 gravuri, litografii etc., 227 deseneuri, schițe etc.”¹⁸, ceea ce însemna un număr de 429 de lucrări în diferite tehnici, fără specificarea expresă care erau datorate artistului și care altor autori pe care-i colecționase. O altă listă, ceva mai explicită, cuprinde un număr de 29 de cărți diverse, în limbile franceză, germană și italiană: dicționare, manuale de geografie, istorie, aritmetică, gramatică, de ordine arhitectonice – și chiar unul de echitație (!) –, precum și volume de beletristică și Vechiul Testament¹⁹.

Aveau să treacă, însă, trei ani până ce lăzile care cuprindeau moștenirea lui Iscovescu să ajungă la București: pe 16 iulie 1857, frații Polichroniade se adresează Eforiei Școalelor pentru a anunța că obiectele trimise de la Stambul se află depozitate la ei și că trebuiau să le fie plătite cheltuielile de transport în valoare de 187,50 lei. Au mai trecut două luni până ce, în ședința din 17 septembrie, eforii

¹⁷ BAR, Cabinetul de Manuscrise, Corespondență Al. Cristofi, S 13 (52)/C, f. 12.

¹⁸ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 203–204.

¹⁹ *Ibidem*, p. 205–206.

desemnează pe Costache Aristia și pe Carol Wahlstein, bibliotecarul și, respectiv, conservatorul muzeului, să ridice lucrările și cărțile²⁰. Tot ei sunt însărcinați să preia și operele lăsate zălog lui Szathmari. Se achită de această sarcină pe 12 aprilie 1858, când acestuia i se plătitese datoria de 10 galbeni a lui Iscovescu și dobânda aferentă și sunt preluate lucrările, conform unei liste care nici de data aceasta nu era explicită, menționând „două tablouri mari cu oloi, încă neisprăvite de tot”, trei alte pânze întinse pe șasiuri (ceea ce face să se presupună că primele nu erau pe șasiu, ci rulate), cincizeci și două de studii (fără precizarea tehnicii de execuție) și treizeci și opt de studii în creion²¹.

Vor mai trece încă șase ani până ca lucrările hărăzite de Iscovescu patrimoniului muzeal să fie cercetate de o comisie de specialiști și să se ia o hotărâre în privința lor, selectându-se cele considerate a merita să fie încadrate și expuse. La începutul anului 1864, Carol Ferrerati, directorul Muzeului Național, reclama că, în urmă cu doi ani, din ladă a fost luată o pânză de către Ioan Maiorescu, președintele din acea vreme al Eforiei Școalelor²². Profesorul Maiorescu recunoaște că a deschis lada, însă se dezvinovățește precizând că nu și-a însușit un tablou, ci doar ... o carte cu xilogravuri nu prea valoroase, din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, pe care a și restituit-o, după câțva timp, în prezența fratelui omului de serviciu²³.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 206.

²² Arhivele Naționale Istorice Centrale, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare A.N.I.C., M.C.I.P.), dosar 126/1864, f. 24: „Domnule Ministru./ De când am onoare de a servi pe acestu onorabil Guvernă, șede în sala casei unde a fost Museul Național, una ladă cu mai multe pânze dipinse; cu toate că încă una dată deja am făcutu cunoscutu la fosta Onorabilă Eforie Școalelor, acumă doi ani despre lucru acesta când era director Dom[nu]l Maiorescu, care a bine voită a veni la facia locului și tot de o dată s’a desfăcutu aceea ladă, s’a observat pânzele și s’au iar pus la locu lor, dar D. Maiorescu a luat chiar cu dânsu una d’între ele. Așa dar cu ocasiunea ecsposițiunei tablourilor am socotit de datoria mea de a face cunoscutu la D. Vostră lucru acesta, și tot de o dată Ve rog Domnule Ministru a ordona luarea de vre una dispozițiune în acestă privință./ Director C. Ferrerati”

²³ *Ibidem*, dosar 1334/1864, f. 2: „Domnule Ministru!/ Memoria Domnului Ferrerati nu’i e fidelă dacă D-lui pretinde că acum duoi anni eu ași fi luat din remassele reposatului Iscovescu vre-uă pânză desemnată, ori vre-ună tabellă de pictură. În primăvara annului 1861, visitându și eu lada cu lucrurile numitului, am dat peste uă *carte* (nu pânză) în Folio, legată în pelle, de uă grossime mai mică de câtu degetul cellu micu, care coprindea elogiul faptelor unui Sântu Catolicu mai modernu, de nu me înșială memoria, *S. Franciscu Selesianulă*, în versuri latine. Poema era împărțită în mai multe cânturi și la începutul fie-cărui cântu, era gravuri xilografite, reprezentându diverse scene. Acéstă carte o veđiusem la Iscovescu în Craiova încă înainte de 1848. Reveđendu-uă acum după atâtă anni mi-am addusă aminte de acelle gravuri, cari ca produse de Xilographia de la finitulă Secl. XVI or începutulă Secl. XVII îmi făcusseră ôrecare impresiune. Prin urmare am luată acea carte pentru câte-va dille cu mine în cancelaria Eforiei; însă la începutul vacanței (1861) am dus în su-mi acea carte înapoi la Museu, și am așieđiat o earăși în ladă la loculă seu, faciă fiindu de-mi adducă bine aminte, unul din frađii D-lui Petrache Georgiu, îngrijitoriulă. Acesta e adeverulă. De se mai află cartea acolo or ba nu știu; de vre-uă speciale valôre artistică nu sunt gravurile dintr’însa, și altă merită nu are acea carte. Primiți ... I. Maiorescu, profes[or]”

Acest fapt a grăbit constituirea unei comisii care să se pronunțe în privința valorii moștenirii: pe adresa lui Ferrerati, ministrul de atunci, Alexandru Zanne, dispune „a se strămuta această cutiă în sala Galeriei de Pictură unde pentru zioa de joi 6/18 februarie se vor invita a veni în comisie DD Mavros, I. Ghica, Aman, Alexandrescu și Tătărăscu, care vor fi rugați a refera Ministerului despre numărul și valoarea lor artistică cum [și] despre modul restaurării, al încadrării etc.”²⁴. Pentru estimarea valorii lucrărilor fuseseră desemnați oameni cu experiență în domeniu: Nicolae Mavros, colecționar de antichități și unul dintre importanții donatori ai muzeului, Ion Ghica, om cu vaste lecturi și posesor al unui bogat „muzeu imaginar” constituit în timpul îndelungatelor sale călătorii prin lume, și cei mai importanți pictori ai momentului, Theodor Aman, Gheorghe Tattarescu și Petre Alexandrescu. Dar comisia nu se poate reuni la data stabilită de ministru pentru că membrii nu s-au prezentat la muzeu, așa cum anunța directorul Ferrerati prin adresa nr. 148/8 februarie²⁵. Comisia este reconvocată pentru joi 20 februarie²⁶ și, de data aceasta, se adună cel puțin trei dintre membri, Ghica, Alexandrescu și Tattarescu, după cum raporta Ferrerati forului tutelar, precizând că a fost inventariat conținutul lăzii, unde s-au găsit 94 de pânze, un album cu gravuri și două mape „cu mărunțișuri [și] schițe” diverse, care au fost legate și pecetluite chiar cu sigiliul lui Ghica²⁷. Procesul verbal întocmit cu acel prilej a fost semnat, în chip ciudat, doar de primii doi membri prezenți în comisie. Din document reiese că acea comisie a fost ori prea superficială, ori prea exigentă, optând doar pentru trei picturi considerate demne de înrămat, alte 31 de lucrări – probabil desene – fiind recomandate pentru legare într-un album, iar cele două mape, socotite a conține lucrări minore, fără valoare artistică (!), au fost închise, fiind destinate păstrării departe de ochii publicului; în schimb, un album cu gravuri după operele sculptorului neoclasic danez Bertel Thorvaldsen era pus în muzeu, la dispoziția celor interesați și ca material de studiu pentru învățăceii întru arte²⁸. (Anexa 1)

Pentru moment nu existau, însă, fonduri așa că, la ordinul verbal al ministrului, înrămarea a fost amânată pentru o perioadă când sumele necesare aveau să fie prevăzute în buget.

Comisia părea mai interesată de alte aspecte decât de moștenirea lui Iscovescu: ca și când ar fi călcat întâia oară în Galeria de Tablouri, membrii comisiei adaugă un paragraf substanțial la referatul lor prin care atrag atenția că portretele istorice prezente pe simeză sunt slabe calitativ și ar trebui invitați „pictori români de merit” să execute altele, cu mai mare valoare artistică. Să fi fost la mijloc interesul personal al lui Petre Alexandrescu, unul dintre portretiștii apreciați ai epocii, de a primi el această comandă lucrativă?

²⁴ Ibidem, dosar 126/1864, f. 24.

²⁵ Ibidem, f. 44.

²⁶ Ibidem, f. 45.

²⁷ Ibidem, f. 49.

²⁸ Ibidem, dosar 1334/1864, f. 1.

Poate că aceste concluzii ale comisiei nu au satisfăcut ministerul pentru că, peste câteva luni, în aprilie același an, este convocată o nouă comisie – din care făcea parte din nou Tattarescu, dar avându-l coleg pe Henri Trenk – care să examineze lucrările și să stabilească pe „acellea ce au un interes artistic și merită a fi terminate (*sic!*) și espuse în Galeria de Tablouri spre a se putea lua apoi dispozițiuni pentru a lor restaurare”²⁹.

Mult mai riguros decât colegii din anterioara comisie, Tattarescu întocmește pe 30 aprilie 1864, de unul singur, fără Trenk (care nu se știe de ce nu a participat), un inventar destul de amănunțit – din păcate fără a preciza subiectele lucrărilor selectate –, în care include și materialele nefolosite pentru pictură și desen aflate în ladă, pentru care sugerează noi întrebuințări. El sesizează și valoarea schițelor, studiilor și compozițiilor neterminate și găsește mult mai multe lucrări ce meritau a fi înrămate și expuse, chiar dacă mapa cu mărunțișuri rămâne sigilată integral³⁰. (Anexa 2)

După ce, pe 5 octombrie 1864, Theodor Aman fusese numit, prin decret domnesc, directorul proaspăt-înființatei Școli de Belle-Arte și, implicit, al Pinacotecii³¹, Carol Ferrerati, directorul Muzeului Național, îi predă acestuia, pe 20 noiembrie același an, inventarul a ceea ce până atunci se numise Galeria de Tablouri. Acesta era destul de modest, format din 112 lucrări la care se adăugau lada lui Iscovescu și un tablou de Nicolae Grigorescu, intitulat *Răzbunarea divină*³². Aman dă trei chitanțe pentru fiecare dintre aceste grupuri de obiecte: după scrisul său se vede că formalismul îl plictisea, așa că ultimele două chitanțe pentru lada lui Iscovescu și pânza lui Grigorescu sunt așternute în grabă, fără chef, aproape mângălite și cu abrevieri³³. Astfel, soarta l-a făcut pe Aman, care cu 10 ani în urmă își abandonase într-un fel prietenul aflat în ultimele ceasuri de viață, să devină responsabil de valorificarea moștenirii acestuia.

Avatarurile moștenirii lui Iscovescu nu se încheiau aici. Peste câteva luni, Comitetul Academic de Belle-Arte – organism constituit odată cu fondarea instituției de învățământ artistic superior³⁴ –, reunit pe 21 februarie 1865, ia o decizie definitivă în privința operelor rămase de la pictorul revoluționar. Cu această ocazie este făcută o listă cu titlurile lucrărilor găsite în ladă și care urmau a fi înrămate sau repartizate în alte locuri decât la Pinacotecă. Din această listă reiese că majoritatea picturilor destinate a fi expuse erau copii după maeștri celebri și tocmai originalele cu mare valoare documentară – precum portretele tribunilor și prefecților lui Avram Iancu, executate în condiții atât de precare, în plin conflict

²⁹ Ibidem, dosar 126/1864, f. 128.

³⁰ Ibidem, f. 188.

³¹ Adrian-Silvan Ionescu, *Învățământul artistic românesc 1830–1892*, București, 1999, p. 97, 332–333.

³² A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 127/1864, f. 127.

³³ Ibidem, f. 128, 129, 130.

³⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *Învățământul artistic*, p. 109, 340.

armat, în 1848 – erau menite a fi ținute, în continuare, la păstrare, fără perspectiva de a fi expuse³⁵. (Anexa 3)

Pe 31 martie 1865, Theodor Aman înaintează ministrului un deviz pentru înrămarea acelor lucrări, cu precizarea tipului de ramă și a dimensiunilor³⁶. (Anexa 4) Pentru a fi mai explicit pentru contraciul Ioan Bușnea, Aman revine cu detalii: pânza să fie întinsă și bătută în ținte pe șasiul de lemn, apoi încadrarea să se facă, pentru lucrările mari, în rame aurite, cu lățimea de cel puțin 12 cm, iar pentru cele mici în ramă lată de 10 cm, în vreme ce 11 desene în sanguină aveau să primească un paspartu de hârtie gri, să li se pună geam și, în loc de ramă, pe margine să fie lipită hârtie galbenă³⁷. Pe 10 noiembrie, meșterul anunță că și-a terminat treaba și solicită plata celor 670 lei cuveniți³⁸. Dar, peste două zile, Aman face o plângere la Minister împotriva lui Ioan Bușnea, care nu respectase prevederile contractului și făcuse treabă de mântuială; în mod special directorului Pinacotecii îi atrăsese atenția ramele schițelor în ulei, care ar fi trebuit să aibă 10 cm lățime și aveau doar 2,5 cm³⁹. Pentru a constata situația este desemnat Gaetan Burelly, arhitectul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice⁴⁰. Referatul acestuia confirmă motivul nemulțumirii lui Aman: „(...) înquadrarea tablourilor menționate în contractu încheiat le-am găsit departe de a fi îndeplinite condițiunile cerute atât în privința acurateții lucrului, cât și în dimensiia pervazurilor pentru că cele ce aru fi trebuit să aibă o lățime de 12 centimetre abia au 9 și ½, iar cele 13 schițe din Articolul VIII ce urma se fie în lățime de 10 centimetre abea au trei (0,035 m). Prin urmare nu pot certifica că D. Antreprenor ș’a îndeplinit angajamentul său.”⁴¹ În urma acestui referat i se pune în vedere meșterului rămar să reia lucrul și să respecte contractul, în caz contrar trebuind să suporte el cheltuielile pentru o nouă licitație⁴². Bușnea protestează și aduce drept argument modelele de rame care i-au fost arătate la Minister în momentul semnării contractului, fapt pentru care nu se consideră vinovat și solicită să se facă o nouă constatare a execuției lucrării sale de către altă persoană decât arhitectul Burelly, care nu fusese bine informat⁴³. Dar oficialitățile sunt implacabile și, prin adresa nr. 39981 din 15 decembrie 1865, Bușnea este somat să execute lucrarea conform prevederilor contractului, și încă repede, până la finele lunii⁴⁴. În sfârșit, pe 16 martie 1866, Aman anunță că antreprenorul Ioan

³⁵ A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 732/1865, f. 186.

³⁶ Ibidem, f. 278.

³⁷ Ibidem, f. 426.

³⁸ Ibidem, f. 614.

³⁹ Ibidem, f. 613.

⁴⁰ Ibidem, f. 615.

⁴¹ Ibidem, f. 636.

⁴² Ibidem, f. 637.

⁴³ Ibidem, f. 642.

⁴⁴ Ibidem, f. 643.

Buşnea a predat lucrările înrămate așa cum se cuvenea⁴⁵ și, deci, i se putea achita suma datorată⁴⁶.

Astfel, după 12 ani de la trecerea în eternitate a lui Barbu Iscovescu, pictorul revoluționar ce arsese cu flacăra vie și se stinsese prea timpuriu, moștenirea sa și-a ocupat locul meritat pe simezele Pinacotecii. Atâta timp a trebuit pentru ca una dintre personalitățile marcante ale plasticii naționale – care, chiar dacă nu apucase să atingă maturitatea creatoare, lăsase totuși opere de certă valoare documentar-istorică – să-și afle locul în panteonul artei românești! În chip nedrept, această soartă vitregă a avut-o un artist patriot, deosebit de generos și dezinteresat material atunci când era vorba de țara sa pentru care se jertfise și căreia îi dorea tot binele. Este simptomatică o adresă, din păcate nedată, pe care o trimisese probabil comitetului revoluționar din exil atunci când primise invitația să-și ridice modestul ajutor material ce-i fusese hărăzit în condițiile vitrege ale existenței, departe de țară, la care, cu lăudabilă modestie, arată că nu consideră a merita acea sumă, dar, spre a fi demn de ea și de efortul fraților, promitea că va executa în contul ei o lucrare cu tematică istorică⁴⁷. Un om atât de devotat cauzei naționale, atât de dornic să contribuie la progresul și mărirea țării fără a solicita nimic în schimbul eforturilor sale merita, cu prisosință, să fie comemorat prin propriile-i lucrări așezate la loc de cinste în Pinacotecă. Dar aveau să mai treacă încă 45 de ani până când, într-o mapă pe care scria „Lucrări netrebuitoare”, care avea drept sumar inventar o pagină pe care era notat „176 bucăți neimportante, 9 pe pânză din

⁴⁵ Ibidem, dosar 446/1866, f. 45.

⁴⁶ Ibidem, dosar 624/1866, f. 10.

⁴⁷ Direcția Județeană Dolj a Arhivelor Naționale, Fond Gheorghe Magheru, pachet LXXXIV/1: „Chiemat prin adresa domnii vostre de la alle trecutului februaru qua să primescu ajutorul hotărât pe sémă-mi din subscripția deschisă pentru întâmpinarea quellor d'ânteî trebuințe alle emigranților fără miđlôce de traiu, quea d'ânteî a mea datorie este să vă esprim recunoscînța de quare am fost și sunt pătruns.

Nici un titlu n'aveam Domnilor, nu numai a pretinde aquel ajutor, dar nici a spera quă m'ășu fi putut împărtăși de o facere de bine în felul aquesta, pentru quă nici vr'un sacrificiu am făcut pentru patria mea qua să merit pe pământ strein asistența compatrioților mei, nici credeam quă în neputința în quare cunoscu quă se află emigrația noastră, iar fi fost posibil să înlesnească pe quei neavuți dintre noi. Așu puté dice multe, Domnilor, spre lauda subscriptorilor, dar nu voiu să le atting modestia, nici scopul meu este aquesta. Mă permit a ve adresa epistola aquesta numai qua să ve rog să bine voiți a-mi servi de organ lângă quei que mi'au însemnat pe lista dată, spre a le arăta recunoscînța mea. Appoi, fiind quă ajutorul que mi se face este numai o bună voință fără qua eu să fi meritat, precum am dis, prin antecedentele melle, m'ășu crede fôrte umilit dacă aşu lăssa să trecă înlesnirea que mi procură fără să-mi dau o îndatorire. Mi-ar fi greu, Domnilor, să priimesc que alții să facă mult pentru mine și eu să nu facu nici puçin pentru dâmșii. Așu fi dorit, și'mi pare reu quă nu pot face prequât voiu, dar îmi place a crede quă frații que'mi întind mâna vor fi indulgenți și vor priimi puçinul nu drept mult, ci drept dovadă mai sigură de a mea recunoscînță. Ve rog dar să arătați âncă Domnilor subscriptori quă mă îndatoređ cu plăcere a lucra, pre quât mă iértă cunoscînța mea în pictură, un tabel que va representa o faptă ôre-quare interesantă din istoria țerii nostre, fie, Domnilor, prinusul meu priimit și atunci recunoscînța mea va fi desevarșită./ Salutare și frăție.”

11 presupuse a fi” – acea mapă pecetluită de Ion Ghica și care nu mai fusese deschisă aproape jumătate de veac –, aveau să fie descoperite opere de mare importanță pentru istoria și pentru arta națională: 9 portrete în ulei ale revoluționarilor transilvăneni de la 1848, 17 portrete în creion, câteva copii după portrete de domnitori executate, la sfatul lui Nicolae Bălcescu, la Bibliothèque Nationale din Paris și 17 peisaje despre care scria, cu entuziasm, Octavian Lugoșianu, la 1910⁴⁸.

Abia atunci, prin scoaterea la lumină a emblematicelor portrete de tribuni și prefecți moți din Apusenii anilor 1848–1849, și-a căpătat Barbu Iscovescu locul meritat în panteonul național.

ANEXE

1

Procesu Verbalu

Subsemnații întrunindu-ne astăzi la 20 februarie în Galeria de tablouri din Academia Națională am procedat conformu chemării Onor. Ministeru la alegerea rămășițelor de artă ale răposatului Iscovesculu, din care s-au alesu pentru a figura într’unu albumu trezeci și una de bucăți, și trei pentru a fi încadrate și pe care le am și însemnatu din dosu: puindu și unu albumu de gravuri după Thorbaltzenu (*sic!*) care să rămână în galeria tablourilor pentru studiulu tinerimei și alte două cartele [mape] cu mărunțișuri schițe care s-au pecetluitu ne avându un interesu artisticu.

Cu această ocaziune, subsemnații am osservatu că multe din portretele istoryce care figurează în galeria tablouriloru n’au unu meritu artisticu destoinicu și le-amu însemnatu ca să rugămu pe Onor. Ministeru spre a însărcina pe pictorii Români de meritu de a înzestra Galeria noastră cu portretele acestoru bărbați.

Priimți ...

Ion Ghica

P. Alessandrescu

Februarie 25, 1864

(A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 1334/1864, f. 1)

⁴⁸ O. Lugoșianu, *Pictorul Barbu Iscovescu*, în „Căminul nostru”, 12 noiembrie 1910, nr. 1, p. 7: „9 picturi, din care 8 pe pânză: Ioan Butteanu, Avram Iancu, Simeon Balint, Nicolae Solomon, Pavel Stamatovici Protpresviter Novosațchi, Niță Magheru, Necunoscut în uniformă, Necunoscut, poate chiar autorul, Nicolae Gulescu (pe carton); 17 portrete în creion: Adam Balint, Petre Dorba, Demetre Bolintineanu, Zinca Gulescu, Gerasim Olarescu Chierna din Lugoj, P. Mateescu, Der Freund Const. D. Kypra in Semlin, 1849; 10 portrete de revoluționari sârbi; Copii după portrete de domnitori: Constantin Șerban, Constantin Mavrocordat, Gheorghe Ștefan, Matei Basarab; Schițe din călătorie: Craiova 1847, Craiova, hanul nemțesc, Balș 1847, Slatina, Poșta veche, Predeal, Turmu-Roșu, Sibiu, Schässburg, Deva, Sf. Gheorghe, Kemarly 1853, Persenburg, Kirche zu Mathausen an der Donau, Hallstadt, St. Annen Capelle in Gmunden, Caserne de David Pacha, 27 Mai 1854.”

2

Domnule Ministru,

După invitarea ce amu priimitu cu No. 11939 pentru a examina Tablourile rămase de la repositatul pictor Iscovescu ce sînt depuse la Museul Național, amu și urmat, pentru care amu onóre a ve espune celle următóre precum s'a găsit.

6 Tablouri mai măricele, copii și originale, care aru merita a fi caddate, restaurate și verniseate spre a fi espuse în galerie

29 schițe de studii mai mici de diverse portrete, compozițiuni și peisage, ar merita asemenea a fi caddate, fie și mai simplu, numai să se vadă

36 bucăți de diverse încercări de schițe fără nici o valóre și care nu se pot întrebuința

17 bucăți pîndă de pictură mai mare și

14 idem mai mici care se vedu a fi fost destinate pentru portrete sau alte studii, ăse academice, fără nici o valóre artistică, dar cu tóte acestea s'ar putea întrebuința de elevi la ocaziune

1 rulou de hîrtie colorată pentru dessemnu cu creionul care s'ar putea asemenea întrebuința

1 Cartelă [mapă] cu diverse dessemnuri, stampe mari și mici de o prea mică valóre care s'a și pecetluit în acea cartelă

1 album cu câteva stampe (gravuri) după Torvalsen (*sic!*) sculptorul

1 album simplu de Dessemnu

Pe lîngă acestea se mai află și câteva bucăți de lemne care se vadu a fi fost întrebuințate la ăssele Tablouri și care s'ar mai putea întrebuința dintrînsele la încadrarea sus ăsselor tablouri pentru care rămîne la decissiunea Domniei Voastre.

Priimiți ...

G.M. Tattarescu

1864 April 30

(A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 126/1864, f. 188)

3

Comitetul [Academic de Belle-Arte] addunându-se astăzi la 21 Februar 865 au chipsuită ca diverse tablouri quare s-au găssit în ladă alle repositului Iscovescu să fie dispuse în fellulă următorilă, adică:

1. Deposițiunea dupe Tițiană
2. Cuche cassée de Greuze
3. Cristu cu crucea
4. Ciuma
5. Madona Sf. Ambrosia
6. uă copie dupe Rubensu pentru Gabriel

7. trei-spre-dece schițe pentru încadrat ușor
8. *nouă portrete de Transilvaniani-Români, să se pue în carton spre păstrare* (subl. ASI)
9. un-spre-dece desemnuri să se încadreze pentru salla schițelor și desemnelor
10. două-șeci-și-șese desemnuri să se pue în școlă de pictură
11. patru bucăți de ulei asemenea
12. un album basso-Relievi – să se trimită la Bibliotecă
13. un carton cu diferite croquiuri de nici uă valoare, să se trimită la Bibliotecă spre păstrare.

Acest proces verbal se va comunica D-lui Ministru.

București 21 februarie 1865

G. Costa Foru Th. Aman G.M. Tattarescu Al. Florescu Laurian

(A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 732/1865, f. 186)

4

Domnule Ministre,

Dupe chipsuirea luată de Comitetul Accademicu de Belle Arte în ședința de la 21 februarie an corr[en]t ce cu onoare Vi s'au prezentat prin raportul cu No. 14 de numitul Comitetu pentru destinația obiectelor lăstate de unu artistu Român Iscovescu.

Am onoare a vă alletura devisulu următoru de spesele ce necesită a se face pentru realizarea decisiunei luată de Comitetul și depunerea lor în pinacotecă.

De încuviințați și Domnia Văstră bine voiți Domnule Ministru a ordona să se libereze unu acuntu din capitolulu prevedutu în budgetu pentru spese de încadrare și restaurare.

Priimiți ...

Directoru Școlei de Belle-Arte
Th. Aman

Devisu

În privința Restaurării și încadrării tablourilor lăstate de Artistulu Iscovescu
spre a se pune în Pinacotecă

		Lei	par[ale]
1.	Deposițiunea dupe Tițianu a se pune pe șasi a se restaura și cadrul poleitu	15 192	
2.	Cruche Cassei de Greuze idem șasi 1 cadru poleitu	20 224	
3.	Christulu cu crucea idem șasi 1 cadru poleitu	17 224	
4.	Ciuma idem șasi	12	10
5.	Madona Sf. Ambrosia idem șasi 1 cadru poleitu	10	20
6.	uă copie dupe Rubensu idem șasi 1 cadru poleitu	12 144	15
7.	13 schițe lucrate cu ulei, copii după differiți autori spre a se pune asemenea pe șasi și a se încadra ușioru câte Lei optu-șeci	1040	

8.	11 desemnuri lucrate cu crejon roșiu spre a se încadra ușioru de			
	Legătoriu cu sticlă și chârtie împregiuru câte Lei 20		220	
		Lei	2404	5

Se adevereață de subscrisul Devisul de față.

Director
Th. Aman

(A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 732/1865, f. 277–278)

BARBU ISCOVESCU'S LEGACY AND ITS DESTINY

Abstract

Barbu Iscovescu was one of the three Romanian painters, along with Ion Negulici and Constantin Daniel Rosenthal, who put their brush in the service of the 1848 Wallachian Revolution. After the conclusion of the revolution, Iscovescu left Bucharest and went to Transylvania, where he painted the portraits of Avram Iancu, the head of the Romanian revolution in the Apuseni Mountains, and of some of his followers. Afterwards he wandered through Europe and finally settled in Constantinople. There he made a brilliant career for himself as an outstanding portraitist. He earned good money and lived in luxury, as a real dandy. But being ill and feeling that he would die soon he dictated his last will to a few friends gathered at his bedside. He bequeathed all his original works as well as those he had collected along with his library to the National Museum in Bucharest.

However, three years passed till the trunks containing Iscovescu's works of art would reach Bucharest and another six years till a commission made the inventory and took a decision on the future of that collection. A few paintings were framed and exhibited in the Museum. Some lithographs and art albums were sent to the newly founded School of Fine Arts as documentary material for students. It was strange enough that the most important part of his collection, the one containing the portraits of the Transylvanian revolutionists, was considered of less importance and the works were gathered and sealed in a special portfolio never to be exhibited or shown to students. Labeled as "useless works," these masterly portraits were discovered forty-five years later and finally found the place they deserved at the National Museum of Art.

TANGENȚE ȘI CONFLUENȚE FRANCO-ROMÂNE DE LA CRUCIADE LA EPOCA REGELUI SOARE ȘI UMANISMUL ROMÂNESC (II)

NICOLAE LIU

Epoca Renașterii și Reformei a adus elemente noi mai active și în domeniul raporturilor culturale româno-franceze. Deținând prioritatea în ceea ce privește dezvoltarea capitalismului european, mai ales datorită industriei manufacturiere și capitalului bancar, Italia a cunoscut încă din secolele XIV–XV o inegalabilă dezvoltare cultural-artistică. Umanismul și arta renescentistă reprezintă începutul unei epoci de revoluționare a gândirii și simțirii, de „modernizare” spirituală plecând de la reevaluarea moștenirii Antichității clasice, care s-a extins din veacul următor nu numai în Europa Apuseană. Franța, aflată în permanent contact cu Italia, unde își găsiseră și anterior sprijin sau prețuire mari valori ale spiritualității italiene (Philippe de Mézières amintea cu respect în opera sa de contemporanul Petrarca), a devenit din pragul secolului al XVI-lea unul din cele mai puternice focare ale acestei înnoiri.

Definit de Jules Michelet, de pe poziții romantice, drept o miraculoasă violentare a învechitei civilizații medievale franceze de către Renașterea italiană¹, fenomenul renescentist francez a fost reevaluat în secolul XX, fie ca reluare peste timp a Renașterii carolingiene sau a celei din secolul al XII-lea, fie pur și simplu drept culminația unui proces de continuitate. Ne aflăm de fapt, ca și în Italia, în fața unui spectaculos salt calitativ produs de acumulări variate de proveniență internă și externă.

Același lucru se poate spune și despre studiile umaniste din Franța Renașterii². Cunoașterea clasicilor latini sau greci nu lipsise cu totul nici în secolele anterioare. Am semnalat prezența operelor unora dintre aceștia în scriptoriul-biblioteca al unor vechi așezări cenobite de origine franceză din Transilvania. Dar însușirea și difuzarea acestora trebuiau să țină seama prea mult de arcele preferințelor și interdicțiile autoritare ale bisericii. Asemenea preferințe – remarca Jacques Le Goff –, care mergeau la început spre mai accesibilele produse intelectuale ale imperiului târziu, nu au putut ocoli re folosirea unui utilaj „păgân” de neînlocuit. De aceea au promovat adesea „deformarea sistematică a gândirii autorilor” în tipare creștine și obiceiul nu mai puțin regretabil al „atomizării” în citate desprinse din contextul original (aluzie la compilații de tipul *Fiore di virtù*).

¹ Jules Michelet, *Histoire de France*, vol. VI *La Renaissance*, Paris.

² Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 230–233.

„Obligat să apeleze la serviciile dușmanului său învins, creștinismul s-a văzut constrâns să-l condamne pe sclavul prizonier la amnezie și să-l pună să-i muncească uitându-și de tradiții.”³

Această *translatio studii* a creat „marea confuzie medievală”, dar și condițiile reîntoarcerii elitei intelectuale la izvoarele adevărate ale Antichității greco-romane. Mai mult, trebuie să adăugăm că în epoca Renașterii se ajunge nu numai la o mai neîngrădită cercetare erudită, ci în același timp la celebrarea și popularizarea necesității ei sau la îndrăzneța tentativă a vieții spirituale clasice *in integrum* prin colaborare internațională: Alături de „respublica christiana” își făcea apariția „respublica literelor”. Limba de comunicare era în general latina clasică, nu lipseau însă nici greaca veche sau limbile moderne, „vulgare”.

Căutarea și cercetarea unor lucrări atât de vechi nu au slujit numai scopurilor filologico-literare. Ele s-au încadrat eforturilor de înțelegere a omului și a lumii, de stimulare a gândirii, pentru îndreptarea sau înfrumusețarea prezentului și înnoibilarea omului concret. Umanismul propunea astfel o nouă și realistă înțelegere a omului, cu restabilirea locului și destinului său în univers, o mai largă deschidere de orizont, punând în valoare puterea umană dezbrăcată de prejudecăți.

A renaște înseamnă a reînnoi și în acest scop a regândi și a cunoaște. Cu Renașterea începe marea aventură a cunoașterii moderne. Niciodată poate până atunci cuvântul „descoperire” – fie ea în timp sau spațiu, umanistă, geografică, astronomică etc. – nu a fost mai prezent în gândirea și fapta europeană. Curiozitatea, noul spirit de cunoaștere activă și dorința de „a descoperi” prin erudiție sau călătorie concretă (Renașterea a oferit „primul model al expansiunii planetare”) pot explica, în conexiune cu noile motive de ordin politic, și stimularea interesului francez pentru spațiul carpatodanubian.

Dintre motivele care justifică mutația preocupărilor regalității franceze spre răsăritul Europei trebuie amintit în primul rând tratatul de alianță (1536) încheiat de „regele prea creștin” Francisc I cu sultanul Soliman Magnificul, cuceritorul „regatului apostolic” maghiar, împotriva tendințelor de hegemonie universală și dictat european ale lui Carol Quintul, împăratul Sfântului Imperiu Roman de națiune germană și regele Spaniei, peste stăpânirea căruia, augmentată neîncetat prin cuceriri coloniale, se spunea că „soarele nu apune niciodată”. Posesiunile occidental-europene ale împăratului-rege, întregite prin dominarea militară și politică a Italiei, strângeau Franța ca într-un clește, amenințând-o cu sufocarea. Alianța franco-otomană, fundamentată în spirit renașcentist pe prioritatea rațiunii de stat, fusese perfectată în pofida obișnuitelor resentimente ale „drept-credincioșilor” față de „necredincioși” și a spiritului încă viu de cruciadă. Ea oferea pentru prima oară unui mare stat occidental facilități politice și economice în lumea turcocrăției⁴. Aflate acum sub suzeranitatea Porții și situate în nord-vestul

³ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 168 și urm.

⁴ I. Ursu, *La politique orientale de François Ier*, Paris, 1908.

Imperiului Otoman, la confruntarea de interese cu Imperiul Habsburgilor și Regatul Polon, țările române au intrat în mod firesc în sfera de interese franceze sub dublă ipostază: politico-diplomatică și istorico-geografică.

Descoperirea originilor clasice s-a aflat în centrul atenției umaniștilor. Ea nu a constituit numai obiectul preocupărilor filologice. Tot mai numeroase lucrări istorico-geografice și cartografice nu fac excepție. În aceste condiții, latinitatea reprezintă nu o dată un element esențial pentru cunoașterea identității istorice a poporului român.

De o deosebită atenție s-au bucurat în epocă *Cosmografiile*, implicând aspecte de geografie istorică și geografie universală, de tipul celei elaborate în limba latină de Enea Silvio Piccolomini, devenit papă în 1458 sub numele de Pius al II-lea. Inițiator și organizator de cruciadă, deși nefinalizată, acesta s-a bazat atât pe informația din surse antice, cât și pe constatări personale sau, cum recunoaște el însuși, pe datele primite de la misionarii dominicani și franciscani. Apariția și răspândirea tiparului, una din marile cuceriri ale Renașterii, au asigurat și difuzarea acestei lucrări de amploare și prestigiu. Publicată postum în jurul anului 1500, scrisă în limba latină, ea va cunoaște o largă apreciere și numeroase retipăriri parțiale sau integrale, între care cea imprimată la Paris în 1543 sub titlul *Foarte îngrijită descriere a Asiei și a Europei*. Susținând, pe urmele unor Poggio Bracciolini și Flavio Biondo, romanitatea românilor (valahilor) localizați în Dacia antică, continuitatea lor din daco-romani, autorul descria în general veridic, cu trimiteri istorice, etnografice și politice, regiunile locuite de aceștia, una intracarpatică, Transilvania, cealaltă extracarpatică, Valahia. Prima – arată Pius al II-lea –, dominată de unguri, e locuită în afară de români de sași și secui. În schimb cea de a doua, considerată după informațiile primite o vastă întindere de șes și nediferențiată în Țara Românească și Moldova, mai cunoscute în Occident ca Valahia Mare și Valahia Mică, se află „sub puterea turcilor”. Înglobând tacit Țara Românească și Moldova, Valahia se întinde între vecinătatea Transilvaniei și Dunăre, Marea Neagră, Nistru, iar în nord regiunea ruteană. Ilustrul autor nu uită să amintească de faptul că Huniade (Iancu de Hunedoara), „a cărei reputație o întrece pe a celorlalți [conducători militari ai vremii], nu a sporit atât gloria ungarilor, cât a românilor din mijlocul cărora se născuse”, dar și de caracterul nimicitor al luptelor pentru tron dintre urmașii lui Mircea cel Bătrân, Dănești și Drăculești (*Dani et Draguli*), de care a profitat Iancu de Hunedoara. O mențiune e acordată românilor care populează insulele Dunării ca antica Peuce și celor sud-dunăreni din Tracia⁵.

Era prima imagine generală a românilor pornind de la continuitatea romanității în vechea Dacie susținută la nivel atât de înalt. De aceea influența ei în cercurile umaniste a fost deosebită nu numai în Occident. Ea s-a răspândit printre

⁵ Text latin și traducere în română în *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 469–475. V. și Marin Popescu Spineni, *Românii în izvoare geografice și cartografice*, București, 1978, p. 115–117; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 48–51.

autorii francezi, direct sau indirect, din păcate, alături de încercarea viitorului papă de a explica etniconul „Valachus” printr-o fantezistă descendență dintr-un nume de persoană, Flaccus, împrumutat nemărturisit pentru asemănarea cu numele unui comandant roman din Moesia, pus în circulație de *Epistolele pontice* ale lui Ovidiu (I, IV, vers. 75–80). Acesta ar fi colonizat Dacia, de unde s-ar fi tras numele de Flaccia și, prin corupție, Valachia. Era de fapt o „identificare” umanistă mai veche, cum dovedește utilizarea ei erudită pentru a defini pe Vlad Dracul și țara sa în epoca premergătoare dezastruoasei bătălii de cruciadă antiotomană de la Varna (1444)⁶.

Un umanist de renume european, Nicolaus Olahus, de origine român, cum îl arată și numele, descendent, după propria-i mărturie, „ex sanguine Dracula voyvodae Valachiae” (Dracula fiind Vlad Dracul, tatăl lui Vlad Țepeș), ajuns episcop primat și regent al Ungariei, s-a aflat în corespondență cu Erasmus din Rotterdam și cu alți umaniști de renume ai vremii. Din epoca în care a rezidat la Bruxelles ca sfetnic al reginei Maria de Habsburg – numită de fratele ei Carol Quintul la guvernarea Țărilor de Jos după moartea soțului său, regele Ungariei, în bătălia de la Mohács (1526) –, împrejurări în care Olahus a învățat și limba franceză, el dedică un pasaj din principala sa operă *Hungaria* (1536–1537), o amplă descriere geografico-etnografică cu implicații istorice, originii romane comune și relevării unității de limbă, obiceiuri și religie a moldovenilor, muntenilor (*Transalpini*) și a „altor valahi”. Nicolaus Olahus e considerat în zilele noastre primul umanist român⁷.

Apărut în 1543 la Paris, tratatul de geografie al lui Pierre Sergent are meritul de a fi afirmat și explicat pentru prima oară în limba franceză romanitatea românilor și latinitatea limbii lor („encore pour le présent ils usent du langage romain”). Regăsim însă și aici teoria despre Flaccus, cu observația că limba românilor e prea alterată pentru a putea fi înțeleasă fără mari eforturi de „romani”, idei împrumutate din *Cosmografia* lui Enea Silvio Piccolomini. Mențiunea utilizării în scris de „lettres romaines”, cu schimbarea câtorva, este desigur rezultatul unei confuzii⁸.

În 1573, anul alegerii fiului reginei Caterina de Medici, Henri de Valois, ca rege al Poloniei, a apărut la Paris o *Description du royaume de Pologne et pays adiacens, avec les statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux*. Lucrarea era concepută și ca un fel de ghid, cu însemnarea itinerarului între capitala Franței și capitala de atunci a Poloniei, Cracovia. Scopul politic era vădit; autorul Blaise de Vigenère, istoric umanist cu funcții de stat, fost secretar al

⁶ Fr. Pall, *Chiriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*, Vălenii de Munte, 1937, p. 27.

⁷ Șt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa, Gorj, 1939; *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolaie Românul), Texte alese*, ed. I.S. Firu, Cornelia Albu, București, 1968.

⁸ Text reprodus și tradus în publicația lui T. Codrescu „Uricariul”, XII, 1889, p. 684–694; A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 85.

ambasadei franceze de pe lângă Sf. Scaun, aflat în serviciul Curții regale la Paris, avea să devină, după înscăunarea fostului rege al Poloniei ca rege al Franței sub numele de Henric al III-lea, secretar al acestuia. Se știe că printre proiectele „hazardate” ale Caterinei de Medici pentru Europa Orientală s-a aflat și intrarea Principatelor Române, în primul rând a Moldovei, sub suzeranitatea poloneză, pentru consolidarea frontului de luptă cu Imperiul Habsburgic. Acestei consolidări trebuia să-i slujească și un proiect eșuat de alianță matrimonială franceză cu principele Transilvaniei Sigismund Bathori sau ideea bizară a colonizării de hughenoti în Principatele Române care ar fi putut aduce și liniștea Franței zguduită de marele conflict religios⁹.

S-au subliniat confuziile omului de litere francez, începând cu folosirea numelui de „Vvaalachie” (ortografie imitând-o pe cea polonă) pentru Moldova și invers, confuzie recunoscută de el însuși și influențată probabil de documentația poloneză. Sunt oferite însă și informații mai exacte în spirit umanist privind originea valahilor din Moldova, descinși din coloniștii romani aduși de împăratul Traian în Dacia, deși se susține că aceștia s-ar fi amestecat ulterior, după părăsirea provinciei, cu goții și alți barbari, de unde caracterul neinteligibil al limbii lor. Popor al unei țări muntoase și împădurite, de aceea greu accesibilă, valahii sau moldovenii sunt totuși bine cunoscuți în Europa din punct de vedere economic pentru creșterea vitelor, distingându-se la export prin „caii foarte buni și rezistenți”. Ei ar fi devenit cunoscuți și politic după victoria din 1330 (la Posada), când cel care a încercat să îi atace, confundat cu împăratul romano-german Carol al IV-lea de Luxemburg, „a pățit-o foarte rău” (se face din nou confuzia dintre munteni și moldoveni).

Dacă acceptă cu rezerva „se spune” teza papală despre Flaccus în ceea ce privește originea numelui de valahi, Vigenère observă totuși contradicția cu faptul că „polonii și toți cei care vorbesc limba slavonă numesc popoarele scoborâtoare din italieni vlasieni sau vlosieni care se apropie destul de mult de cel al Valahiei”, nume care – se știe azi – are de fapt origine germanică și răspândire slavă.

Veșnic nemulțumit, foarte aspru și războinic, acest popor „a dat mult de furcă celor ce nu-i dau pace”. Un exemplu strălucit îl reprezintă eșuarea marii expediții militare trimisă în Moldova de cuceritorul Constantinopolului, Mahomed al II-lea, Ștefan cel Mare obținând „cea mai frumoasă victorie de până atunci împotriva otomanilor”, desigur cea de la Vaslui (1475). El a fost „cel mai viteaz și mai însemnat comandant de oști din vremea sa, căci a înfăptuit lucruri mari împotriva turcilor, ungurilor și chiar a polonilor”. În încheiere se reproducea textul jurământului de vasalitate – considerat tradițional de la Petru I Mușat – prestat la Colomeea regelui polon Cazimir al IV-lea de „marele voievod sau domn al Valahiei (Moldovei) Ștefan” și cel al boierilor săi¹⁰.

⁹ Text reprodus și tradus în „Uricariul”, XII, 1889, p. 684–694; A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 85.

¹⁰ Referințele la români în cap. *La Valachie*, f. XXXVII^v–XXXIX^v.

Un călător francez din 1574 prin părțile noastre, juristul Pierre Lescapier, cu studii superioare în Italia, aflat și într-o delicată misiune secretă matrimonială din partea reginei Caterina de Medici de care am mai amintit, a lăsat în manuscris un jurnal de călătorie care a început să fie publicat în 1921. Între descrieri de orașe și alte locuri străbătute până la Constantinopol și înapoi, cu unele inserții documentare, se află și câteva referiri la români și etnogeneza lor.

Bine primit în audiență de Alexandru Mircea Vodă, care de abia se întorsese în scaunul domnesc cu ajutor turcesc, călătorul francez nu uită să amintească de arta culinară a bucătarului trimis de domn la locuința unde fusese instalat cu oamenii săi, nici de băutura în exces. „Primul pahar este în sănătatea lui Dumnezeu („la sanatat de Dna zeu”), al doilea în sănătatea voievodului, al treilea în cea a sultanului, al patrulea în sănătatea bunului creștin, între care nu ne includ și pe noi, al cincilea îl beau pentru pace, iar al șaselea încep să-l închine pentru cei de față cu mari ceremonii.” Vizitează capitala București, care nu-i place, remarcând și o biserică luterană și dezaprobă indirect resentimentele față de papalitate și biserica romană.

În schimb, îi atrage în mod plăcut atenția faptul că aude vorbită o limbă romanică. Concluzia sa, în spirit umanist, este că „tout ce pays (la Walachie) et la plus part de Transylvanie a été peuplé des colons romains du temps de Trajan l'empereur ... Ces du pays se disent vrais successeurs des Romains et nomment leur parler *romanechte*, c'est à dire romain” (s.n.). Din păcate, Lescapier se dovedește și el adeptul teoriei despre Flaccus¹¹.

Mai numeroase au fost desigur operele de cabinet sau lucrările de compilație care vorbesc despre români. În domeniul geografic mai amintim *Cosmografia* lui D. Henrion, fost profesor la Paris în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Acesta, în a doua ediție revăzută și adăugită a cărții sale (1626), declarându-se în dezacord cu acei geografi care includ Transilvania în Ungaria, o consideră regiune separată ca și Valahia, pe care unii o numesc Flaccia. Ea se împarte în două, de data aceasta Moldova fiind Valahia Mare, iar Țara Românească, numită de obicei Valahia, care se întinde de-a lungul malurilor Dunării, Valahia Mică¹².

Au existat și istorici care adaugă uneori involuntar noi informații în favoarea acceptării teoriei despre Flaccus. Am făcut cunoscute acum 35 de ani în paginile revistei „Manuscriptum” (1973, nr. 2) „estraturile” lui Nicolae Bălcescu pentru marea sa monografie nefinalizată *Românii sub Mihai Voevod Viteazul* din ampla operă de istorie contemporană a contelui Jacques Auguste de Thou (Thuanus) *Historiarum mei temporis*, de la cumpăna secolelor XVI–XVII. Dar reputatul istoric și om de stat francez, cunoscut încă de la începutul secolului al XVIII-lea

¹¹ *Călători străini*, vol. II, 1970, p. 418–445. În ce privește critica izvoarelor, s-a constatat că unele inscripții romane din Transilvania notate de călătorul francez sunt de fapt contrafaceri preluate ca autentice între altele din lucrarea umanistului sas Georg Reichersdorffer, *Chorographia Transylvaniae*.

¹² M. Popescu Spineni, *Românii*, p. 146.

pentru bibliofilia sa și la București, n-a uitat să se refere în principala sa operă, în spirit umanist, și la etnogeneza românilor. Potrivit autorului, ei continuă să folosească o latină coruptă și își cunosc originea lor romană. În schimb, acestora nu le-ar fi străină nici derivarea lui „Valachus” din Flaccus, socotind că Târgoviște, vechea capitală a Țării Românești, datează de la acest pretor roman¹³, informație evident fantezistă.

Opinia despre descendența prin corupție a etniconului „Vlahia” din numele lui „Flacus, hatmanul râmlenesc” era semnalată în „letopisețul latinesc” și de cronicarul moldovean Grigore Ureche, cu studii în Polonia. Acesta evocă încă din prefața operei sale, în spirit umanist, descendența etnolingvistică comună a românilor din cele trei mari regiuni istorice, Valahia sau Țara Muntenească, Țara Moldovei și Țara Ardealului¹⁴.

Creditul acordat presupusei descoperiri piccolominiene a explicației etniconului „Valachus” poate fi reperat și în diverse alte lucrări, nu numai occidentale sau erudite, până în secolul al XVIII-lea, dovadă a vitalității unei erori susținute de prestigiul umanist și pontifical, deși încă din secolul al XVI-lea n-au lipsit îndoielile, cum am amintit.

Acestea apar și la slujitori ai bisericii catolice. Astfel minoritul francez André Thévet, cu misiuni în Europa, Levant și America de Sud, autorul unei *Cosmographie universelle* apărută la Paris, în 1575, care nu putea să nu amintească de relația dintre Flaccus, Flaccia și Valahia, o bagatelizează, lăsând credibilitatea ei la latitudinea lectorului. El consideră însă ferme datele cunoscute din surse istorice antice despre cucerirea și colonizarea Daciei de către Traian. Adevărul acestora îi era confirmat și de ruinele podului lui Traian din regiunea Severinului, lângă care țărani scormonind pământul găsesc „multe antichități, printre care statui, medalii și idoli”. Nu era uitată nici originea getică din sursă romană, din păcate confundată, ca și de mulți alți autori, cum susține el, cu migrația gotică, aceștia coborând acum din peninsula Scandinavia sub regele Bedrich, desigur ca normanzii. Din amestecul dintre romani și goți s-ar fi născut, ca și la Vigenère, poporul român. Cât despre limba acestuia, pentru Thévet ea continuă „să se împărtășească într-un fel cu cea romană”. Călugărul franciscan corectează și greșeala istoricului în legătură cu „războiul” din 1330 pe baza „Analelor Ungariei”, spune el, ale vremii. Marele conflict armat a avut loc între „regele ungar Carol [Robert], ieșit din neamul sfântului Ludovic, rege al Franței” și „Basarab, ducele sau voievodul Valahiei”¹⁵. De data aceasta nu mai era amintit rezultatul dezastruos al expediției primului rege din dinastia de Anjou, transplantată din Italia de sud, care a marcat afirmarea independentă a Țării Românești, deși ulterior raporturile politice s-au normalizat

¹³ V. și ed. franceză, vol. V, Basel, 1742, p. 86.

¹⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958, p. 59–61. Tot aici apare „frânc” pentru italian sau identificarea sciților cu tătarii, confundați cu barbarii în spirit umanist. Cu ei poartă lupte „oștile Râmului” până la „răsipa țării dintâi” întemeiate de romani.

¹⁵ *Cosmographie universelle*, vol. II, Paris, 1575; M. Popescu Spineni, *Românii*, p. 131 și urm.

între cele două state. Trei decenii mai târziu exemplul era urmat cu sprijin „valah” din Transilvania și în Moldova.

Ca și Blaise de Vigenère, Thévet încearcă să stabilească așezarea geografică a Valahiei, la primul confundată în general cu Moldova, la al doilea Moldova fiind o parte a Valahiei care a primit numele de la un curs de apă ca și Bosnia. Dar ambii cărturari francezi din epoca regalității fiilor Caterinei de Medici și a războaielor religioase declară că nu se poate dispune de atestări istorice scrise mai vechi de anul 1330 despre valahi, când s-au afirmat pentru prima oară ca forță politico-militară în lumea creștină europeană. Cercetări istorico-documentare mai temeinice vor înlătura acest hiatus informațional¹⁶.

Alături de confuzia între geți și goți pe urmele lui Iordanes, istoric got de limbă latină din timpul regatului ostrogoților în Italia, secolul al XVI-lea a popularizat-o și pe aceea ceva mai nouă, dar fără niciun suport documentar, între „daci” și „dani” sau „danezi”, al cărei ecou apare și la geograful francez Jacques Signot, autorul unei cosmografii intitulată *La division du monde*, apărută în mai multe ediții la Paris și Lyon între 1539 și 1560. Dar iată textul: „Dace ou Dacie aultrement Danemarche fut anciennement [la place] d’Europe ou habitèrent les Danois, dont elle est ainsî nommée au nom d’eulx qui furent gens fiers, orgueilleux, prompts, hardis en guerres. Cette région est divisée de Germanie du fleuve Ister, est assez près de Hongrie, le peuple se dict maintenant Valache ou transmontain.”¹⁷

Este încă o dovadă că una din tendințele omologate de epoca Renașterii și umanismului, încetățenită în conștiința europeană a fost și aceea de a găsi, pornind câteodată de la o simplă asemănare de nume, rădăcini „clasice” unor popoare sau mari familii mai noi ale vremii, mentalitate perpetuată până târziu.

Dar sfârșitul secolului al XVI-lea înregistrează și cea dintâi contestare franceză directă și bine argumentată a teoriei eronate despre Flaccus și Flaccia. Ea aparținea unui apreciat diplomat și călător umanist, explorator și editor de vestigii antice și surse narrative despre cruciade, Jacques Bongars¹⁸.

Atras de Transilvania, eruditul francez călătorește cu prietenul său Guillaume Lenormand și prin țările române (1585–1586), fiind primit în audiență de prezentare la Târgoviște de Mihnea Vodă Turcitul. Un „Appendix” special la lucrarea sa *Rerum Hungaricarum Scriptores*, apărută la Frankfurt, în 1600, consemnează „Transylvanicae inscriptiones veteres nonnullae et annales excerpti de templis”. Așa cum reiese din jurnalul și corespondența sa, călătorul francez a

¹⁶ Pentru informația istorică exactă, cf. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1972; *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980; Georges Castellani, *Histoire de la Roumanie*, Paris, 1984, p. 8–11.

¹⁷ Din capitolul *De Dace*.

¹⁸ *Călători străini*, vol. III, 1971, p. 149–170. În bogata anexă de inscripții romane pe care umanismul francez le separă cu grijă între cele aflate personal și cele comunicate la Brașov, s-au strecurat și unele falsuri provenite de la intermediar.

străbătut teritoriul de la Satu Mare până la Giurgiu, apoi a trecut Dunărea pentru a se îndrepta spre Constantinopol sub scutul însoțitorilor haraciului domnului muntean la Poartă. „Transilvania – notează el – este o provincie bogată în vin și grâne, toată numai dealuri înconjurată de munți înalți și de păduri ca de un parapet. Este bogată în tot felul de metale; aurul se găsește din belșug în râuri și sunt oameni rânduți ca să-l strângă. Plătește tribut sultanului 14.000 de taleri, fiind scutită de rest.” Ca imagine generală a Valahiei se notează „o țară bogată în grâne, vin, vite, cai”, dar și în aur, argint, pucioasă, sare, chihlimbar: „Pământul de la jumătate de zi dincoace de Târgoviște («Tergovist») și până la Dunăre e neted de tot, în afară de faptul că de la jumătate de leghe dincolo de București («Boucorest») se vede ca o ridicătură care pare făcută cu mâna, deasupra căreia totuși locul este șes. De la intrarea în țară până la amintita jumătate de zi de la Târgoviște se merge printre munți înalți, peste torente și râuri”. În legătură cu dificultățile trecerii Carpaților prin Pasul Bran se menționează că trăsurile au trebuit coborâte cu funiile peste stânca Pietrei Craiului.

Precizând că românii utilizează în actele publice și scrierile religioase „alfabetul și limba sârbească”, de fapt slavona și alfabetul chirilic, Jacques Bongars deslușește însă în limba vorbită din Valahia marea frecvență a cuvintelor de origine latină.

Înlăturând „legenda” despre Flaccus, el pune în general corect geneza etniconului „vallaque” (de unde „Valachie”) în legătură cu denumirea dată de germani vecinilor lor romanici. Derivarea din „walchi”, numele unei populații din Elveția, s-a extins uneori chiar asupra italienilor și a străinilor în general. De aici provin numele de „walli” („wallos” sau „gallos”), dat britanilor romanizați de către anglii germanici, precum și cele de „valoni” și „valahi” (pentru greci „blachi”). Aceștia din urmă nu erau decât „Romanorum ... reliquias” care au stăpânit Dacia și făceau parte astfel din aceeași familie sau același neam pentru germani. Ideea acestei geneze la valahi i-ar fi venit – după propria-i mărturie – trecând munții din Transilvania în „Transalpina” (Țara Românească), când a avut surpriza să audă oamenii din popor „bâlbâind cuvinte aproape latinești”.

Firește, numeroasele vestigii arheologice romane aflate în Transilvania n-au rămas fără influență asupra concluziilor umanistului francez privind romanitatea românilor. Iar pentru ușurarea înțelegerii demonstrației sale, autorul cunoscutei culegeri de documente de cruciadă *Gesta Dei per Francos* nu uită să amintească aici de extinderea numelui de „franc” în ochii orientalilor. Pentru mulți, remarcă el, și în prezent toți apusenii sunt franci. Pătrunsă și în limba română de timpuriu, denumirea și-a menținut până târziu popularitatea sub forma „frânci” pentru francezi, dar și pentru italieni.

Călătoriile în scopuri științifice, ca aceea a lui Jacques Bongars în centrul și sud-estul Europei, sunt cuceriri culturale ale epocii Renașterii și umanismului. Un alt călător francez care străbate spre sfârșitul secolului al XVI-lea Moldova (1585) venind din Italia și Constantinopol spre Polonia, tânărul François de Pavie, baron

de Fourquevaux, fiul unui ambasador în Spania, notează între altele în spirit umanist că „acest popor a fost altă dată o colonie a romanilor și păstrează încă ceva din limba lor”, alături de cuvinte slave, grecești sau turcești. În jurnalul călătoriei lui descoperit de N. Iorga la Biblioteca Națională din Paris dă dovadă de spirit de observație când nu se lasă condus de fantezie, exagerând din dorința de senzational. El ar fi întâlnit în drum numeroase carete („carosses”) cu un singur cal, multe încărcate cu marfă de târg, conduse de tinere fete care uimesc prin agilitatea lor. Unele, frumoase foc de la natură, poartă o coroniță de flori pe cap pentru a arăta că sunt nemăritate. Dar este captivat și de o ședință de judecată domnească în aer liber a „ducelui Moldovei”, Petru Șchiopul. Stând sub un umbrar în marea piață din fața palatului domnesc din Iași, așezat între dregători, înconjurat de o numeroasă gardă, domnitorul ascultă atent pârâșii care vin la el de oriunde, se opresc în față-i și îngenunchind îi vorbesc de la distanță respectuoasă, apoi dă sentința cum crede mai bine. Acest ceremonial patriarhal îi evoca lui N. Iorga „o scenă din Evul Mediu, Ludovic cel Sfânt judecând pe francezii veacului al XIII-lea sub stejarul de la Vincennes”. Junele călător afirmă că ar fi vizitat la invitația ducelui, adică a voievodului, și castelul sau palatul domnesc, care nu i-a făcut nicio impresie deosebită, fiind „clădit numai din lemn și cu foarte puțină piatră prost îmbinată”. Cât despre audiențe ca aceea în care fusese primit, acestea se desfășurau, notează el, „avec grandeur et majesté”¹⁹.

Sainte-Beuve, reputatul critic literar din secolul al XIX-lea, amintea în noua serie din *Causeries de lundi* de dorința lui Montaigne, marele scriitor și gânditor al Renașterii franceze, de a vizita Valahia în timpul mării sale călătorii din 1580–1581 în Germania, Elveția și Italia²⁰, afirmație care mai așteaptă să fie dovedită. E adevărat în schimb că autorul *Eseurilor* notează ca o curiozitate informația despre „Valachi, couriers du Grand seigneur”, adică ai sultanului, și modul lor de a călători călare²¹. Dar este vorba desigur de o confuzie. Curieratul Porții Otomane nu a fost încredințat românilor. În rest, modul de a călători al mesagerilor Înaltei Porți era real. El este confirmat și de relatările unor călători străini, precum jurnalul de călătorie în Polonia scris două secole mai târziu de învățatul abate raguzan E.G. Boscovich, bine cunoscut și apreciat în cercurile științifice din Franța, care îl însoțea pe ambasadorul britanic la Constantinopol și pe soția acestuia, lady Craven, cunoscuta memorialistă. Abatele se arată revoltat, trecând prin Moldova, de această rechiziționare a cailor odihniți de la alți oameni întâlniți în drum sau de la locuitorii așezărilor limitrofe în schimbul cailor lor osteniți, cu toată împotrivirea posesorilor și fără plată sau altă recompensă din partea autorităților. La fel de indignat era și de

¹⁹ *Ibidem*, p. 175–185; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, București, 1928, p. 193. Germaine Lebel (*La France et les Principautés danubiennes (du XVIème siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1955, p. 14) îl confundă pe Petru Șchiopul cu Petru, unul din tinerii fii ai Doamnei Chiajna, adăugând aprecierea gratuită de „presque idiot” la adresa domnului Moldovei.

²⁰ Ch.A. Sainte-Beuve, *Nouveaux lundis*, t. II, Paris, 1864, p. 155–176.

²¹ Montaigne, *Essais*, t. III, Paris, 1931.

replica comisarului grec însoțitor, care invocă faptul că este un procedeu tradițional generalizat, necesar fiindcă drumul a costat viața a trei cai. Procedul abuziv, nota memorialistul, era aplicat nu numai ocazional, în cazul demnitarilor sau unor călători străini, ci și de curierul oficial aproape săptămânal la Poartă. Era rezultatul „unui obicei nemilos aplicat cu un despotism desăvârșit”, conchidea el²², caracteristic desigur pentru stăpânirea otomană.

Dând curs liber investigațiilor dincolo de cadrul limitat al normelor bisericii, umanismul a deschis într-un fel și calea Reformei religioase²³, inaugurată de Luther și bazată pe apropierea directă a credincioșilor de litera *Bibliei*. Suveranitatea ei a contribuit și la prestigiul cărții în general, realizare umanistă. S-a vorbit chiar de un umanism biblic sau creștin care a favorizat apariția Reformei. Traducând *Noul Testament* din latină într-o limbă vorbită, marele reformator a pus și bazele limbii literare germane. Larga răspândire a traducerii și implicit a Reformei a beneficiat și de marea invenție a lui Gutenberg, tiparul.

Ruptura între umanismul Renașterii și Reformă s-a produs în 1521, când apare scrierea lui Erasmus *De libero arbitrio*, căreia Luther îi răspunde prin *De servio arbitrio* (1525), în care susține că voința liberă a omului nu poate mântui, numai grația lui Dumnezeu, opinie la care Calvin adaugă teoria predestinării. Dar dincolo de aplicarea principiului „cujus regio, ejus religio”, rivalitatea mai multor confesiuni oficiale și apariția sectelor, prin care Voltaire explica toleranța de gândire din Anglia secolului al XVIII-lea²⁴, contribuie la limitarea acțiunii statului și bisericii până la secularizarea treptată a culturii, ceea ce va pune baze noi pentru civilizația modernă.

Dacă a doua jumătate a secolului al XV-lea a însemnat începutul succesului Reformei și al extinderii sale europene, care puneau bazele unei noi confesiuni desprinsă de biserica catolică, secolul următor i-a adus apogeul, dar și marea confruntare cu contraofensiva acesteia sprijinită pe iezuiți, care chemau și ei în ajutor moștenirea umanistă.

Lescalopier era catolic, Bongars protestant, de aceea bine primit de comunitatea săsească din Transilvania, care l-a sprijinit și în cercetările sale privind vestigiile romane.

Nu va trece multă vreme și principatul Transilvaniei, autonom sub dominație otomană ca și Principatele Române, va deveni treptat un adevărat centru religios și de propagandă reformată sub principii maghiari. Ecouri ale marilor frământări de conștiință europene provocate de Reformă pătrund și în Principatele Române.

²² *Călători străini*, vol. IX, 1997, p. 470, 482 și 485.

²³ Pentru raporturile dintre umanism și Reformă v. și H. Hauser, *De l'humanisme et de la Reforme en France (1512–1552)*, Paris, 1909; J. Biosset, *Erasme et Luther*, Paris, 1962.

²⁴ Voltaire, *Opere alese*, vol. I, București, 1957, p. 258.

Aventurieri îndrăzneți încearcă să profite de situația internațională confuză până la nivelul tronurilor²⁵.

Unul dintre ei, Iacob Basilicos, grec originar din Arhipelagul egeic ocupat de turci, și-a adăugat în acest scop cognomenul de Despot, preținzându-se chiar descendent al lui Hercule²⁶. Prezența acestuia a fost regăsită documentar mai întâi ca student în matricola școlii de medicină din Montpellier sub numele de Jacques de Marchetti la data de 9 aprilie 1548. Astfel el putea fi, cum sugerează surse contemporane, fiul unei curtezane din Messina sau un fost copist la Biblioteca Vaticană. „Bien pris dans sa taille”, vorbea de pe atunci, pe lângă greaca vulgară, limbile italiană, latină și franceză. Capabil de raporturi galante până la crimă, el își găsește vocația militară participând la asediul de la Metz, apoi trece de partea imperialilor în Flandra, pentru ca, după numeroase aventuri, să ajungă pe tronul Moldovei cu concurs polonez și izbutind să o convingă despre o imaginară legătură de familie pe doamna țării. În Germania fusese prețuit pentru cultura, îndrăzneala și știința de a se descurca în toate împrejurările încă de pe când se aflate în serviciul împăratului Carol Quintul. Cunoscându-l personal pe Melanchthon, unul din principalii discipoli ai lui Luther, a fost atras în cele din urmă de protestantism. Ajuns pe tron, desfășoară un fast neobișnuit în jurul propriei persoane, bate monede de aur cu efigia sa de cap încoronat, se îmbracă somptuos, dar afișează un dispreț protestant față de odoarele bisericești, pentru a spolia biserici în folosul propriu. E totuși om de cultură umanist și se hotărăște să rămână în conștiința noilor supuși, pe care îi consideră căzuți în semibarbarie, prin două realizări: o „Schola latina” la Cotnari și eliberarea fostei Dacii, a celor două principate, de sub jugul înjositor otoman. Părăsit de mercenarii săi, printre care și soldați francezi, după ce nu i-a mai putut plăti, e detronat și ucis de boierimea autohtonă, care preferă un domn pământean cu respect față de religia și obiceiurile țării.

Școala latină de la Cotnari²⁷, la care a încercat să atragă ca personal didactic și personalități culturale ale vremii, dar fără succes, a funcționat datorită saxonului Johannes Sommer, care își făcuse studiile superioare la Universitatea din Frankfurt am Oder, angajat inițial ca secretar domnesc (octombrie 1562). Șase luni mai târziu era numit profesor de limba latină și conducător al școlii, cu activitate prea scurtă

²⁵ N. Iorga, *Aventuriers orientaux en France au XVIe siècle*, în „Académie roumaine. Bulletin de la section historique”, t. XVII, 1930, p. 1–22.

²⁶ Pentru descifrarea vieții și activității lui „Despot Vodă” s-a scris mult. Cele mai vechi biografii aparțin germanului protestant Johannes Sommer și prelatului catolic italian Antonio M. Gratiano, publicate împreună în limba latină de Emile Legrand. Ele au reapărut relativ recent în ediție bilingvă integrală sub titlul *Viața lui Despot Vodă*, Iași, 1998, sub îngrijirea lui Traian Diaconescu. Cele mai numeroase contribuții istorice românești au fost aduse de N. Iorga. Ultima monografie istorică îi aparține Adinei Berciu Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova, Despot Vodă*, București, 1980. Cel mai recent articol pe această temă a fost scris de Liliana Alexandrescu, *Despot Vodă, un protestant pe tronul Moldovei*, în „Magazin istoric”, XV, 2006, nr. 7, p. 5–9; nr. 8, p. 41–43.

²⁷ Șt. Bârsănescu, *Schola latina de la Cotnari. Zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI*, București, 1957.

din cauza evenimentelor din august următor care l-au determinat să treacă deghizat în Ardeal, devenind profesor la Schola Coronensis din Brașov, întemeiată și condusă de Honterus, personalitate culturală reprezentativă a sașilor din Transilvania.

S-a spus că diplomația franceză ar fi sprijinit hazardata acțiune care l-a creat pe Despot Vodă domnul Moldovei, deși în scurtă sa domnie s-a străduit să introducă elementele unei vieți politice și culturale inspirate de umanismul german, iar documentele atestă numai implicare germană și polonă.

În schimb, e sigur și bogat atestat documentar marele sprijin diplomatic francez acordat unui alt pretendent, de data aceasta la tronul Țării Românești, Petru Cercel²⁸, fiu legitim al lui Pătrașcu cel Bun, care a obținut același tron grație aceluiași ajutor²⁹.

Din relatările vremii se desprinde o personalitate din cele mai atrăgătoare: „Un bărbat foarte frumos, mai mult înalt, zvelt, cu părul lung și foarte frumoși ochi albaștri ... Elocvent, grațios, de un farmec irezistibil, el știe să se arate la fel de abil cu bărbații și galant cu doamnele. Scrie perfect în italiană și pare să fi primit din ceruri unele daruri poetice, fiindcă alcătuiește la vârsta de 22 de ani un imn în cinstea Domnului care figurează în culegerea lui Stefano Cuazzo intitulată *Dialoghi piacevoli*, tipărită la Veneția în 1585. Pătruns de cultura italiană, raliat catolicismului și dominat de o credință pe atât de arzătoare, pe cât de sinceră, el reprezintă în ochii noștri – scria autoarea franceză a acestui reușit și sensibil portret – simbolul viu al Renașterii și umanismului occidental în țările române și, în același timp, un tip de aventurier de mare clasă, foarte reprezentativ pentru veacul său.”³⁰

Dacă în epoca Romantismului personalitatea și viața de aventură a lui Despot Vodă a fost înfățișată artistic de Vasile Alecsandri, cariera lui Petru Cercel nu și-a găsit încă poetul, deși viața sa continuă să pasioneze.

Avatarurile lui au început la vârsta de 10 ani, când tatăl său a fost nevoit pentru a-și păstra tronul să-l trimită ostatic la Constantinopol. Reținut apoi în insulele Rodos și Cipru, fuge la vârsta de 18 ani în Siria, de unde se reîntoarce în Europa, încercându-și zadarnic norocul intrând în Transilvania. De aici spera să treacă în Țara Românească cu sprijinul boierilor refugiați la Brașov. De-acum încolo, întreaga sa viață va avea ca scop redobândirea tronului tatălui său.

²⁸ Alături de cercetările comunicate de N. Iorga privind viața și fascinanta personalitate a acestuia, cităm biografia ușor romanțată a lui Al. Cartoian, *Petru Cercel. Viața, domnia și aventurile sale*, Craiova, 1940, recent reeditată; studiul monografic al lui Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Cluj-Sibiu, 1944, care pune în valoare memoriile secretarului italian al acestuia, articole și culegeri de documente inedite publicate în periodice de Al. Ciorănescu, Ilie Minea, T.G. Bulat, Gh. Enăchescu, H. Schachmann.

²⁹ N. Iorga, *Aventuriers*, p. 17.

³⁰ Germaine Lebel, *La France*, p. 19 și urm. Deși sinceritatea catolicismului său a fost pusă deseori la îndoială, iar dinastia Demetrilor din care ar fi făcut parte (p. 346) n-a existat.

Nevoit să părăsească Transilvania la cererea lui Alexandru Vodă, domnul de atunci al Țării Românești, se refugiază în Polonia, unde manierele elegante, farmecul personal și cultura aleasă îi atrag simpatii în aristocrația polonă. La Cracovia face planul ca în cazul în care Henric de Valois, fratele regelui Franței, va reuși să fie ales pe tronul Poloniei, să ceară pentru sine tronul de la București, urmând ca la Suceava să fie întronat prietenul său Andrei Laski, același care contribuise la întronarea lui Despot Vodă. Palatinul polon ar fi făcut chiar un drum la Paris, planul fiind bine primit de Caterina de Medici, care prin candidatura fiului său urmărea cuprinderea între două fronturi a imperialilor lui Carol Quintul și stabilirea unor noi oportunități pentru interesele Franței în vecinătatea Imperiului Otoman. Dar Henric de Valois părăsește tronul Poloniei după trei luni, fiind proclamat rege al Franței la moartea fratelui său Carol al IX-lea.

Ajuns la Roma, Petru Cercel câștigă sprijinul papei Grigore al XII-lea, care, dacă nu acceptă proiectul său de cruciadă antiotomană, îl ajută cu bani și scrisori de recomandare pentru Henric al III-lea și mama acestuia. La Paris câștigă amicitia tânărului rege, cercelul din ureche – de la care provenea porecla sa – fiind comun cu al „mignon-ilor” acestuia. De acum, din însărcinare regală, ambasadorul Franței la Poartă va acționa mereu în favoarea întronării sau reîntronării lui Petru Cercel.

În scurta sa domnie, acesta contribuie la renovarea și extinderea palatului domnesc din Târgoviște, cu unele elemente occidentale, adăugându-i și o biserică tradițională. Se păstrează la British Museum din Londra un frumos manuscris al *Evangelheliarului* în limba română copiat pentru Petru Cercel. Dar și cuvântul dat papei e respectat. Înconjurat la curte de italieni și francezi, el caută să încurajeze catolicismul, ceea ce împreună cu noile dări contribuie la înlocuirea sa.

De acum urmează o nouă perioadă de peregrinări, cu solicitări pe lângă papă și alți suverani din Occident, între care Elisabeta I, regina Angliei, dar și de noi demersuri la Poartă ale reprezentantului diplomatic francez, până când, la instigarea contracandidatului său la tron, va fi asasinat.

La sfârșitul capitolului despre „boieri, țărani și limbă” al *Memorialelor* lui Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, privind Țara Românească, acesta consemnează „minunata sa inteligență” și faptul că vorbea și scria în limbile latină, italiană, franceză, turcă, slavonă și română. De altfel, după părerea sa, „românii sunt un neam care învață repede orice limbă”³¹.

Un alt pretendent, de data aceasta la tronul Moldovei, Ioan Bogdan, cu toate că a apelat și la ajutorul Franței, primind din mâinile regelui Ordinul Saint Michel, n-a mai avut nicio șansă.

Epopoea lui Mihai Viteazul, care a unit pentru prima oară cele trei țări române, după victorii împotriva otomanilor, a atras și atenția Franței lui Henric al IV-lea. Acesta observa după cucerirea Moldovei: „Se zice că valahul e foarte tare și planurile lui cresc potrivit cu izbânzile.” Dar marele voievod român nu și-a

³¹ *Călători străini*, vol. III, p. 19.

mai continuat cuceririle. El va rămâne în istoriografia noastră ca „restitutor Daciae” și realizator al primei Uniri de acum 400 de ani.

S-au păstrat numeroase portrete ale principelui român. El apare și într-un tablou alegoric al lui Frans Franken II, azi la muzeul Louvre din Paris, *Cresus arătându-și comorile lui Solon*, Cresus fiind împăratul Rudolf al II-lea, dar și în altul păstrat la muzeul Prado din Madrid, *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*.

În publicațiile volante sau ocazionale ale vremii, „Avisi”, „Nouvelles” sau „Neues Zeitungen”, precursore ale presei de azi, s-au aflat și omagii la adresa lui Mihai Viteazul. Într-o broșură apărută la Paris și Lyon în 1600 sub titlul *Nouvelles du Duché de Transylvanie*, publicată cu ocazia campaniei militare a domnului român în Transilvania, se menționa în final că „s-a făcut procesiune generală și s-a adus mulțumire lui Dumnezeu la Besançon pentru o asemenea victorie care dă speranță de mai bine împotriva turcilor și necredincioșilor”. Iar un an mai târziu, tot într-o asemenea broșură franceză, *Défaite d'une armée de quarante mille hommes*, bătălia de la Gorăslău era asemuită în spirit umanist cu celebra victorie a grecilor de la Plateea contra lui Mardonius, „lieutenant general du roi de Perse”³².

Era epoca mercenarilor, a acelor oameni de arme care își închiriau experiența militară celui care plătea mai mult, cu începuturi immortalizate artistic pe vremea Renașterii italiene și a condotierilor. Din secolul al XVI-lea deveniseră indispensabili și marilor armate. La comanda unei asemenea armate s-a aflat și A. de Walestein pe timpul Războiului de 30 de ani, ca generalisim în serviciul Habsburgilor, dar ucis de ofițeri imperiali, immortalizat mai târziu într-o celebră trilogie dramatică în versuri de Friedrich Schiller.

Unități sau „companii” de mercenari, veniți din diverse locuri și de diferite naționalități, au cunoscut și țările române. Armata lui Mihai Viteazul era formată în bună parte din mercenari și epoca lor a apus în Țara Românească după înăbușirea rășcoalei seimenilor de la sfârșitul domniei lui Matei Basarab. Printre ei s-au aflat uneori și mercenari francezi, ca pe timpul domniei lui Despot Vodă sau în campaniile cu sprijin militar polon ale fiilor lui Ieremia Movilă pentru tronul Moldovei.

Unul dintre acești aventurieri francezi, „gentilomul” Charles de Joppecourt, a lăsat memorii cu însemnări istorico-geografice la zi și despre români. Ele au apărut la Paris în 1620 sub titlul *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*. Textul fusese revăzut pentru publicare la cererea autorului de un anume Jean Baret. Din fericire, omul de litere parizian n-a intervenit sensibil decât în partea ultimă, creând un veritabil roman picaresc cu peripețiile evadării din celebra închisoare Edicule a cumnatului fiilor lui Ieremia Movilă, Samuel Korecki, după care acesta primea personal la Roma binecuvântarea papală.

³² Nicolae Liu, *Mihai Viteazul, erou european*, în „Secolul 20”, 1975, nr. 9, p. 18–41 (cu un grupaj de mărturii literare străine). V. și culegerea de documente *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, București, 1982–1986.

Interesant pentru noi astăzi este și faptul că printre versurile cu care Baret a însoțit memoriile lui Joppecourt s-a aflat și o poezie dedicată Moldovei în limbile latină și franceză, cu celebrarea în manieră clasică a virtuților războinice ale trecutului și compasiunea pentru suferințele și umilințele prezentului.

În decembrie 1608, cu ocazia primirii ducelui de Gonzaga, călugăr iezuit și trimisul regelui Franței Henric al IV-lea, la Colegiul roman din Roma s-a ținut și o cuvântare în limba română. Textul păstrat e scris cu caractere latine.

Dar interesul pentru români al bisericii catolice va cunoaște un stimulent deosebit de abia spre sfârșitul secolului al XVII-lea, după ocuparea Transilvaniei de către austrieci. Noilor stăpânitori le era necesară largirea bazei confesionale de masă, pe care o găsesc prin unirea unei părți a românilor din noua provincie cu Roma (1700), greco-catolicii de azi.

Până atunci Reforma, mai ales sub formă de luteranism și calvinism, își încearcă puterea prozelitismului, încurajând periodic apariția tiparului românesc în Transilvania, dar fără succesul confesional scontat.

Cât privește raporturile cu Franța, unii principii maghiari ai Transilvaniei, de la Ioan Zápolya, care devine rege al Ungariei dependent de turci, la Gh. Rákóczi sau Emeric Thököly, reușesc să câștige sprijinul politico-diplomatic francez. Demersurile, temporar sau parțial reușite, au fost influențate negativ și de faptul că regalitatea franceză neglijează o vreme Orientul Europei în favoarea unor interese mai presante în Apus.

*

A solicitat de asemenea sprijin francez și Gheorghe Ștefan, fostul domn al Moldovei, aflat în exil în Occident, pe timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, pentru redobândirea tronului său, demers diplomatic în care îl găsim implicat și pe celebrul călător de mai târziu în China, Nicolae Miclescu Spătarul³³.

După studii academice la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol, unde se manifestau și tendințe umaniste, acesta își începuse cariera ca grămatic al cancelariei domnești din Iași. Intrat în viața publică, ajunge la rangul și funcția de mare spătar, cu atribuții militare în Moldova, apoi în Țara Românească, titlu care se va adăuga numelui. Opera sa amplă e scrisă în românește (limba maternă în care traduce pentru prima dată integral *Vechiul Testament*³⁴), grecește, latinește, iar în

³³ Primul efort remarcabil pentru cunoașterea personalității sale îl regăsim la B.P. Hasdeu, *Viața și opera lui Nicolae Spătarul Miclescu*, în „Columna lui Traian”, II, 1870, nr. 7–16. Prima prezentare în limba franceză este semnată de Emile Picot, în 1883. Alte contribuții reprezentative au fost redactate în limbile română, greacă, rusă, franceză, engleză. S-a scris despre N. Miclescu că a fost primul „uomo universale” al culturii române din perspectivă umanistă, dar mai ales prin călătoriile sale deschizătoare de noi orizonturi. Cf. George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 164 și urm.

³⁴ S-a demonstrat critic și documentat că originalul pierdut a fost utilizat ca text de bază pentru prima traducere integrală în limba română a *Bibliei*, București, 1688. Virgil Cândea, *Războiunea*

ultima parte a vieții, când îl aflăm chemat în slujba țarului, și în rusește. Ea are în cea mai mare parte un caracter religios. O excepție fac *Jurnalul de călătorie în China*, ca ambasador al Rusiei, și *Descrierea Chinei* – prima depășind caracterul unui memorial de călătorie sau raport oficial, iar cea de a doua constituind o adevărată monografie de pe poziții umaniste –, considerate superioare multor lucrări europene anterioare și unice până atunci în diplomația și cultura rusă.

Ca spirit umanist cu vederi largi, călătorul român se arată încântat, am zice azi, de generalizarea științei de carte și de prioritatea acordată omului de cultură. „În China nu se ia în seamă nobilitatea ... La ei cel mai nobil e acela care e cel mai învățat și cel care știe mai multe cărți; chiar dacă s-a născut din oameni simpli, primește cea mai multă parte.” Iar în alt context amintește admirativ de un templu care adăpostește biblioteca unui mare „boier” chinez cu 30.000 de volume.

Regăsim însă și în traducerile sale inserții originale umaniste sau chiar de istorie a Moldovei. Astfel în *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*, tălmăcită din limba greacă și atribuită lui Atanasie, patriarhul Alexandriei, acolo unde autorul lămurește numele divinității, traducătorul inserează pentru lectorul român în spirit umanist: „iară rumânește să chiamă Dumnezeu care nume iaste luat de la letinie, în ce chip și mai jumătate de limbă rumânească [s-a] luat de la letini.”³⁵

În momentul în care Nicolae Miclescu întreprindea intervenția sa diplomatică la curtea Franței, el părăsise curtea de la Berlin pentru Stettin, port baltic pe atunci în stăpânirea Suediei, unde se refugiase fostul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, chemat pentru a-l sluji în misiuni diplomatice. În aceste condiții, ținând seama de hegemonia europeană a Franței lui Ludovic al XIV-lea, îl găsim la Paris în iulie 1667. În scrisoarea către fostul domn român, Regele Soare îl anunța că a primit mesajul acestuia, comunicat de „baronul Speratius (*sic!*), fostul vostru general” și îl asigură că va interveni la Poartă în favoarea sa, promisiune rămasă fără rezultat, exilatul fiind acuzat de hainie și decedând în exil.

În schimb, Nicolae Miclescu folosește pozitiv legăturile diplomatice cu Franța pe plan cultural. Aflat la Stockholm, „Spatarius” stârnește admirația ambasadorului francez Arnauld de Pomponne pentru „un om atât de instruit în cunoașterea limbilor și cu o cunoștință generală despre toate lucrurile”, deși vine dintr-o regiune învecinată tătarilor. Acesta îl recomandă unchiului său, una din figurile reprezentative ale mișcării religioase janseniste de la Port Royal, la care aderă și Blaise Pascal, celebru prin ale sale *Pensées*. În această conjunctură, regăsim cea dintâi scriere românească apărută la Paris (1669) în anexă la *Perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'eucharistie* de Arnauld și Nicole, operă menită să combată protestantismul, invocând și vechi raporturi ideologice între catolici și ortodocși. Publicată în limba latină, tradusă recent și în românește, scrierea

dominantă. *Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 107–171. Titlul cărții a fost dat după un vechi opuscul filosofic tradus de N. Miclescu și reprodus în *Biblia* din 1688.

³⁵ Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 494, f. 269–281.

teologică a lui Nicolae Milescu se intitulează *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*, cu subtitlul „Adică opinia bisericii orientale, altfel spus grecești, despre transsubstanțierea Domnului și despre alte controverse”. Ea era semnată „Nicolaus Spadarius, baron de fel din Moldova și odinioară general al Valahiei”, fiind scrisă la Stockholm în luna februarie. După ce remarcă faptul că puținii ortodocși care ajung în acele locuri îndepărtate sunt prea puțin învățați, autorul regreta neconținutele confruntări religioase din Apus, când în această parte a Europei mulți strălucesc prin înțelepciune. El declara că scrie răspunzând invitației ambasadorului francez și pentru a restabili adevărul. După ce-și exprima nemulțumirea că Sinodul de la Florența (1439) n-a izbutit împăcarea dintre catolici și ortodocși, el atrăgea atenția că ambele biserici pot fi tulburate de erezii. Dar sublinia faptul că asemenea tentative sunt de la început sortite eșecului în biserica răsăriteană, cum a dovedit încercarea neizbutită a lui Chiril Lucaris, patriarhul Constantinopolului, în vreme ce asemenea îndepărtări de la dreapta credință au pătruns în Occident precum calul troian. În continuare era respinsă tentativa de identificare sau apropiere a Reformei de ortodoxie, argumentând prin dogmele și ritualul acesteia din urmă, ceea ce atrage fulgerele calvinistilor francezi, apropierea fiind încercată de un reprezentant al acestora, pastorul Jean Claude. El răspunde într-o replică la cartea lui Arnauld și Nicole (Rouen, 1671), acuzându-l pe cărturarul român că nu cunoaște dogmele ortodoxiei, „gentleman-ul moldav” care își spune „baron Spatari” fiind o fire duplicitară, „grec cu grecii și latin cu latini”³⁶.

Dar nimic nu justifica dezinformarea aruncată la mânia. Tocmai ca „om credincios al religiei ortodoxe, cunoscând diferite limbi” era recomandat în același an 1671 de patriarhul Ierusalimului Dositei țarului Alexei Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare. Înalțul ierarh adăuga că Nicolae Gavrilovici „a călătorit în multe țări și împărății ca să se instruiască și este ca un cronograf în care adunase toate lucrurile lumii. În zadar am mai căuta alt om ca acesta”. Fostul spătar era numit imediat după sosirea la Moscova la Posolski Pricaz (Oficiul Solilor, Ministerul de Externe de atunci), fiind solicitat mai ales pentru traduceri din limbi clasice și contemporane. Dar este chemat și ca profesor în mari familii, se spune chiar în familia țarului, printre elevi aflându-se și viitorul Petru I. Dovedindu-se înzestrat și cu abilități diplomatice, i s-a încredințat, cum am amintit, conducerea ambasadei în China, ceea ce a atras asupra sa și atenția unor oameni de știință ca Leibniz, care dorea în 1699 o copie a jurnalului călătoriei sale³⁷.

Dar fostul mare spătar nu și-a uitat țara, răspunzând solicitărilor și prin mijlocirea trimiterii unei tipografii la Iași, cerută de Dosoftei, mitropolitul

³⁶ *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 462.

³⁷ Pentru versiunea rusă de autor din 1689 a *Descrierii Chinei*, Bibliothèque Nationale, Paris, Manuscrise slave, 35. Cea mai fidelă traducere a *Jurnalului de călătorie* se găsește în cunoscuta și impunătoarea lucrare a lui J.F. Badeley, *Russia, Mongolia, China*, London, 1919. Textul rus și cel englez au fost utilizate la realizarea ultimelor traduceri românești de Corneliu Bărbulescu.

Moldovei, dar și prin promovarea la curtea țarului a ideii misiunii istorice de eliberare a popoarelor creștine răsăritene de sub jugul otoman. El dăruia în 1698 lui Gheorghe Kastriota, solul lui Constantin Brâncoveanu la curtea țarului, traducerea sa din limba latină în limba greacă a cărții francezului Pierre Gilles, *Despre topografia și antichitatea Constantinopolului*. Informațiile lui Nicolae Miclescu au servit și iezuitului Philippe d'Avril pentru cartea sa *Voyage en divers États d'Europe et d'Asie, entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine*, Paris, 1692. „Homme d'esprit et d'une conversation agréable”, consemna despre „Spatarius” între altele Foy De Neuville, ambasadorul francez, în *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*, Paris, 1608. În ambele cărți de memorialistică erau dedicate capitole speciale relatărilor lui N. Miclescu despre China și călătoria sa.

Multă vreme, cum am mai semnalat, sub denumirea de „franci” (sau „frânci”) au fost definiți în limba română fie italieni, fie francezi, ca pe vremea cruciadelor. În secolul al XVII-lea întâlnim și o delimitare prin denumirea „franțozii”, probabil sub influență germană („Franzosen”).

Suntem însă în epoca umanismului românesc, culminând cu stolnicul Constantin Cantacuzino, cu studii la Padova, în Țara Românească, Miron Costin și Dimitrie Cantemir în Moldova, primul cu studii în Polonia, celălalt la Constantinopol. Pentru Miron Costin, în *De neamul moldovenilor*, operă prin care demonstrează romanitatea lor, dar și unitatea etno-lingvistică cu autohtonii celorlalte țări române, „franzozii, galii tot un neam sunt”³⁸. Iar în *Istoria Țării Rumânești dintru început*, scrisă în scopuri similare cu un plus de argumentare științifică, stolnicul Cantacuzino folosea denumirea de Franța alături de adjectivul „franțozesc” („din cuvântul galic, adecâte franțozesc”), denumirea actuală urmând să o lămurească pe cea antică pentru cititorul vremii.

În același spirit, comun istoriografiei umaniste, traducătorul anonim al *Istoriilor* lui Herodot modernizează vechi denumiri, celți fiind „franțoji cari lăcuiesc la marginea Evropei”.

Procedul a fost utilizat și de spătarul Nicolae Miclescu în tălmăcirea *Vechiului Testament*, fiind imitat de ceilalți traducători din pragul secolului al XVIII-lea. De aici ciudata apariție a „franțojilor” în veacul al III-lea în. de Hr. De fapt, așa cum s-a mai demonstrat³⁹, era vorba de lupta evreilor conduși de Iuda Macabeul și aliați cu sirienii împotriva „galatenilor”. Identificarea acestor celți din Galatia (Asia Mică) cu galii și de aici cu francezii putea avea ca bază clasică pe Polibius sau Titus Livius.

La ultimul mare cronicar moldovean, Ion Neculce, cu studii în Polonia, care l-a însoțit o vreme pe Dimitrie Cantemir în exilul din Rusia, vor apărea și forme ca

³⁸ „Manualul” teoretic parizian al lui N. Miclescu a apărut mai nou și în românește.

³⁹ Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1969, p. 268.

„franțuz” cu derivatele sale (comune limbilor polonă și rusă). Forma adjectivală „franțuzesc” păstrează și azi urmele acestei influențe, în vreme ce ca substantiv s-a încetățenit forma „francez” (din ital. „francese” și fr. „français” cu derivatele sale).

TANGENCES ET CONFLUENCES FRANCO-ROUMAINES DEPUIS LES CROISADES JUSQU’À L’ÉPOQUE DU ROI SOLEIL ET DE L’HUMANISME ROUMAIN

Résumé

Avec l’époque de la Renaissance et de la Réforme les rapports franco-roumains ont pris des dimensions et même des directions nouvelles, déterminées aussi par la nouvelle orientation de la politique française vers l’Europe orientale inaugurée par le roi François Ier. Représentative pour l’attitude envers les Principautés roumaines est la politique de Henri III, ancien roi de Pologne, qui a donné son aide diplomatique comme roi de France à l’ascension au trône de Valachie au prince Petru Cercel, devenu son ami, polyglotte et poète publié en Italie, soutenu aussi par le Pape. On peut ajouter l’intérêt de la France de Henri IV pour les exploits de résonance européenne de Michel le Brave, le réalisateur de la première réunion des pays roumains. Enfin, la présence des mercenaires français dans le service des princes de Moldavie a occasionné des mémoires publiés à Paris et la première poésie française dédiée aux Roumains et à un de leurs pays.

L’humanisme consacre l’idée de la romanité des Roumains par des ouvrages d’histoire, de géographie, des mémoires de voyages, etc. C’est aussi une période favorable aux voyages scientifiques, comme celui de l’érudit français Jacques Bongars, qui a traversé l’Europe centrale, la Transylvanie et la Valachie en quête d’antiquités, occasion pour expliquer justement le nom de « Valaque » donné aux Roumains par les étrangers.

L’humanisme roumain tardif s’est développé comme fenêtre ouverte vers l’Europe occidentale et a été illustré par des voyageurs comme Nicolae Milescu, le premier auteur roumain publié à Paris, plus connu pour son voyage en Chine.

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE

ISTORICUL ION NISTOR ȘI UNIVERSITATEA „AL.I. CUZA” DIN IAȘI

ANGHEL POPA

La 21 mai 1916, în Aula Academiei Române, N. Iorga rostea o caldă și pertinentă *laudatio*, încununând activitatea științifică a unui confrate:

„Multora le-ar fi plăcut dacă ai fi studiat subiecte străine, fără aplicare imediată la nevoile țării dumitale și părții de neam românesc care trăiește acolo (...). Dar dumneata ai rămas Bucovineanul. Te-ai coborât la realitățile modeste ale micii dumitale patrii, în care se cuprinde ce a fost mai mare în vechea Moldovă (...). În nenumărate studii, care au atins toate domeniile vieții românilor de acolo, ai lămurit atâtea puncte confuze încă și ai adăos o informație cu totul nouă și de cel mai mare folos, dând, astfel, bazelor istoriei Bucovinei românești o lărgime necunoscută până atunci (...).”¹

Cu aceste cuvinte, rostite de marele cărturar, a fost primit în rândul nemuritorilor Academiei Române tânărul istoric Ion Nistor, care va deveni, în timp, cel mai de seamă istoric și om politic pe care l-a zămislit pământul Bucovinei.

Cu o temeinică pregătire științifică, realizată în cadrul prestigioaselor Universități din Cernăuți, München și Leipzig, cu doctoratul și docența obținute în cadrul Universității din Viena², Ion Nistor ar fi putut accede, onorându-le prin prezența sa, spre cele mai importante catedre universitare europene. Dar învățatul bucovinean, modest, a urmărit cu stăruință o mare dorință a vieții sale: să fie profesor de istorie într-o universitate românească. Parțial, dorința i-a fost îndeplinită la 14 august 1912, când, prin Decret imperial, Ion Nistor a fost numit profesor extraordinar la Catedra de istoria Europei Sud-Estice, din cadrul Facultății de Filosofie a Universității germane din Cernăuți, inaugurându-și cursul, nu întâmplător, cu tema *Însemnătatea istorică a românilor și începuturile organizației lor de stat*³.

Cariera didactică universitară a lui I. Nistor avea să fie marcată de un eveniment fericit. Cea mai veche Alma Mater a țării, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, i-a oferit, fapt mai puțin cunoscut, în semn de omagiu pentru activitatea sa științifică și de luptător pentru cauza unității naționale, Catedra de istoria

¹ *Apud Stelian Neagoe, Ion Nistor cel mai de seamă istoric și om politic al Bucovinei*, în Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ed. Stelian Neagoe, București, 1991, p. V.

² Ovidiu Vuia, *Profesorul Ion Nistor*, Bruxelles, 1987, p. 13–14.

³ *Ibidem*, p. 21; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. IX.

românilor, din cadrul Facultății de Litere și Filosofie, pe care urma să o onoreze în calitate de profesor titular.

Majoritatea autorilor bio-bibliografici ai istoricului nu menționează acest moment din cariera didactică universitară a acestuia, fie din lipsă de informații, fie deoarece l-au considerat insignifiant⁴. Puțini sunt cercetătorii care l-au amintit, dar incomplet⁵. Cum s-au desfășurat evenimentele?

Prin Decizia nr. 75638, din 10 octombrie 1918, Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor din România *l-a delegat* (s.n.) profesor de istorie la Seminarul Normal Superior din Iași⁶. Aflat la Chișinău, unde era angajat în lupta pentru unirea provinciilor românești cu Țara, dar, probabil, și dintr-un sentiment de orgoliu profesional, considerând că postul nu-l reprezintă, nu a dat curs deciziei. Unii dintre cercetători susțin, în mod eronat, că în noua situație ministerul în cauză l-a desemnat profesor la Universitatea „Al.I. Cuza”. În realitate, inițiativa au avut-o, după cum rezultă din documentele vremii, profesorii Facultății de Litere și Filosofie, din cadrul menționatei universități, ministerul sancționând, în final, decizia acestora.

La 8 noiembrie 1918, profesorii Alexandru Philippide, Garabet Ibrăileanu, Ion Petrovici, Dimitrie Gusti, Traian Bratu și Ilie Bărbulescu au propus, printr-o adresă, rectorului universității, Nicolae Leon, numirea istoricului bucovinean ca *profesor titular* (s.n.), la Catedra de istoria românilor, rămasă vacantă prin pensionarea, din motive de sănătate, a savantului A.D. Xenopol:

„Nr. 36
1918, noi[embrie] 8

Domnule Rector,

Subsemnații, profesori ai Facultății de Litere din Iași, având în vedere că în <Monitorul oficial> din 26 oct[ombrie] a.c. s-a publicat vacanța Catedrei de ist[oria] românilor:

Propunem să se numească, cu titlul de profesor titular, în virtutea art[icolului] 81 din Legea învățământului superior, la această catedră pe Dl. Ion Nistor;

Domnia Sa, pe baza lucrărilor sale, a fost numit docent la Universitatea din Viena, apoi profesor la Universitatea din Cernăuți;

Tot pe baza lucrărilor sale, a fost ales membru al Academiei Române;

⁴ Nicolae Stoicescu, *Istoricul Ion Nistor*, în „Revista de istorie”, t. 29, 1976, nr. 12, p. 1967–1979; M. Iacobescu, *Ion I. Nistor. Medalion*, în „Anuarul Muzeului Județean Suceava”, IV, 1977, p. 263–277; Mihai Dim. Sturdza, *Ion Nistor, istoric al Bucovinei*, în „Buletinul bibliotecii române” al Institutului Român de Cercetări din Freiburg, vol. XIV (XVIII), 1987/1988, p. 387–391; Ovidiu Vuia, *op. cit.*, *passim*.

⁵ Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. XI.

⁶ *Ibidem*.

Valoarea lucrărilor D-lui I. Nistor se vede, prin urmare, din aceste situațiuni științifice și universitare ale sale.

În consecință, vă rugăm să binevoiți de-a convoca, de urgență, Consiliul Facultății de Litere, împreună cu Senatul universitar, pentru a se pronunța asupra acestei propuneri, conform art[icolului] 81 din lege.

D. Gusti

Al. Philippide

I. Petrovici

G. Ibrăileanu”⁷

Traian Bratu

Ilie Bărbulescu

Dând curs solicitării, la 16 noiembrie același an, rectorul a convocat cele două organisme. În plenul acestei adunări, profesorii Alexandru Philippide, Dimitrie Gusti și Ilie Bărbulescu au adus „elogii activității științifice și cultural-naționale a apreciatului istoric bucovinean, dr. I. Nistor, și relevă prețioasa achiziție pe care va face-o Facultatea noastră de Litere, dobândind în sânul ei acest valoros element, care va contribui la sporirea prestigiului înaltului nostru așezământ de cultură și va umple, în parte, golul, profund simțit, pe care l-a lăsat la această facultate retragerea la pensie a fostului ei mare dascăl, savantul istoric A.D. Xenopol”⁸, menționa procesul-verbal încheiat cu acel prilej.

În urma acestor discuții, înaltul for universitar a luat o decizie finală, pe care o redăm așa cum a fost consemnată în procesul-verbal amintit:

„*Senatul, unit cu Consiliul Facultății de Litere și Filosofie:*

Având în vedere că Dl. Profesor Dr. I. Nistor este o personalitate științifică puternic reliefată în mișcarea noastră culturală;

Având în vedere însemnătatea recunoscută a lucrărilor sale, publicate în domeniul istoriei, lucrări pe baza cărora a fost ales membru al Academiei Române;

Având în vedere că D-sa, dovedind temeinicia serioasei sale pregătiri, a fost numit docent la Universitatea din Viena, instituție culturală cu mediu, tradiție și evoluție culturală superioară nouă;

Având în vedere că Universitatea din Cernăuți, apreciind, pe de o parte, valoarea contribuțiilor sale originale, aduse în domeniul specialității îmbrățișate de D-sa, iar pe de altă parte, încredințându-se de prețioasele sale aptitudini didactice, l-a numit profesor definitiv la menționata universitate;

Văzând înalta situațiune universitară de care se bucură în străinătate Dl. Prof. I. Nistor, precum și autoritatea sa științifică în ramura istoriei neamului nostru, cu deosebire din Bucovina, *Senatul, unit cu Consiliul Facultății de Litere și Filosofie, crede că numirea D-lui Prof. Dr. I. Nistor cadrează, în chip strălucit, cu spiritul menționatului text din lege și decide, cu unanimitate, a se recomanda pe Dl. Prof. Dr. I. Nistor ca profesor titular la Catedra de istoria românilor, vacantă la*

⁷ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, Fond Universitatea „Al.I. Cuza”, Rectorat, dosar 883, 1918, f. 240.

⁸ Ibidem, f. 53 recto-verso.

Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, în conf[ormitate] cu art[icolul] 81 din Legea învățământ[ului] secundar și superior.

Drept care, s-a încheiat prezentul proces-verbal.

Al. Philippide

P. Bogdan

Ilie Bărbulescu

D. Gusti

I. Petrovici

G. Ibrăileanu

T. Bratu

V. Negel”⁹

An. Obregia

În baza acestei hotărâri, rectoratul Universității din Iași a făcut demersurile necesare la Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, care a emis Decizia de numire a istoricului. În acest fel, dorința lui Ion Nistor de a preda într-o universitate românească era împlinită. Dar desfășurarea evenimentelor politice, în vârtejul cărora era cuprinsă întreaga ființă românească, l-a pus în imposibilitatea de a ocupa catedra oferită cu generozitate de Universitatea din Iași.

Realizarea Marii Uniri i-a oferit însă o altă șansă. După propria-i mărturisire, „un destin norocos a voit ca nu numai să mă întorc la catedra mea din capitala Bucovinei, ci mai mult chiar, să organizez Universitatea Cernăuți, din germană cum era, într-o universitate românească. Fui confirmat, o dată cu vechii mei colegi, profesor titular la nou-înființata Catedră de istoria românilor de la Universitatea românească din Cernăuți.”¹⁰

Într-adevăr, la 24 octombrie 1920, Ion Nistor a prezidat, în calitate de rector, inaugurarea Universității românești din Cernăuți¹¹.

HISTORIAN ION NISTOR AND THE “AL.I. CUZA” UNIVERSITY OF IAȘI

Abstract

The paper offers new information on an aspect of the career of the Bucovinian historian Ion Nistor rarely or incompletely mentioned by his biographers, namely the fact that the “Al.I. Cuza” University of Iași, in homage to his scientific work, offered him the position of professor at the Department of History of the Romanians, of the Faculty of Letters and Philosophy. His appointment to this position, which became vacant after the retirement of A.D. Xenopol, was recommended by professors Alexandru Philippide, Garabet Ibrăileanu, Ion Petrovici, Dimitrie Gusti, Traian Bratu, and Ilie Bărbulescu. Unfortunately, political turmoil in the Romanian space prevented the Bucovinian historian from accepting the generous offer of the University of Iași.

⁹ Ibidem, f. 53 verso.

¹⁰ *Apud* Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. XI.

¹¹ *Ibidem*, p. XX.

RELAȚIILE ROMÂNNO-UCRAINESE ÎN ISTORIA UCRAINEI-RUSI. CONSIDERENTE ISTORIOGRAFICE (II)

EDUARD BAIDAU

ISTORIA UCRAINEI-RUSI, VOLUMUL VIII Perioada cazacă, 1626–1650¹

Volumul a fost segmentat în trei părți, fiecare conținând la rândul ei mai multe capitole. Prima parte cuprinde evenimentele anilor 1626–1638, cea de a doua este consacrată perioadei anilor 1638–1648, iar ultima, anilor 1648–1650. Textul propriu-zis este precedat de studiul introductiv semnat de Frank E. Sysyn². Cititorului i se oferă posibilitatea să cunoască unele detalii despre contextul în care Mihail Hrușevski a elaborat acest volum, care a fost conjunctura politică în anii 1909–1917 și, evident, impactul general al acesteia asupra procesului de scriere a *magnum opus*-ului. Frank E. Sysyn menționează două probleme esențiale: evoluția vieții bisericești în Ucraina polonă și situația cazacilor după încheierea războiului de la Hotin și până la începutul insurecției conduse de Bogdan Hmelnițki. Studiul introductiv mai scoate în relief și reacția pe care a provocat-o opera lui Hrușevski în istoriografia și politica de atunci, cât și moștenirea lăsată de acest autor și de opera lui istoriei, istoriografiei și politicii Republicii Ucraina de azi.

Prima parte a acestui volum poate servi drept o sursă importantă pentru studierea istoriei Bisericii Ortodoxe din statul polono-lituanian. Modul în care a fost abordată cheștiunea contradicțiilor iscate pe urma Uniunii de la Brest din anul 1596 între creștinii ortodocși pe de o parte și tabăra catolico-uniată pe de alta demonstrează o foarte bună cunoaștere de către autor a problemei în cauză³. Deși Mihail Hrușevski nu este considerat specialist al istoriei Bisericii Ortodoxe ucrainene, complexitatea, interpretarea, ca și multiplele detalii pe care acesta le aduce indică faptul că cercetătorul a acordat o atenție deosebită acestui aspect. Este

¹ Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol. VIII *The Cossack Age, 1625–1650*, ed. Serhii Plokhy, ed. șef Frank E. Sysyn, Edmonton-Toronto, 2002, p. 548. Deoarece structura volumelor este aproape similară, omitem aici și la volumul IX/1, cu mici excepții, componentele introductiv-generalizatoare – E.B.

² Frank Sysyn, *Assessing the „Crucial Epoch”: From Cossack Revolts to the Khmelnytsky Uprising at Its Height*, în Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol. VIII, p. lxix–xxxii.

³ Până atunci rutenii, în marea lor majoritate, erau creștini-ortodocși ca și românii. Uniunea de la Brest din 1596 avea să schimbe situația în defavoarea ortodoxiei. Despre criza cultului ortodox în acest stat-republică v. Serhii Plokhy, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*, Oxford, New York, 2001, p. 65–99. De remarcat că un destin similar l-a avut și o parte a românilor ortodocși din Ardeal care la un interval de un secol de la Uniunea de la Brest se vor uni și ei cu Roma Apostolică – detalii la Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei: documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catholicismul roman, 1697–1701*, Cluj, 1990.

și clar de ce: religia creștină, dar mai ales ortodoxia majorității populației din Ucraina polonă, deopotrivă cu factorul căzăcesc pot fi privite drept principali piloni ai ființei naționale ucrainene, aflate atunci în proces de constituire, iar apoi și de autoidentificare.

Rămâne indubitabil faptul că veriga de legătură și punctul culminant în relațiile culturale româno-ucrainene o constituie personalitatea mitropolitului Petru Movilă [sau Petro Moghila, cum este numit el de ucraineni]. În viziunea lui Hrușevski, Movilă a fost „figura centrală” în viața religioasă și culturală a Ucrainei în secolul al XVII-lea (p. 655). Acesta, împreună cu aliatul său ortodox, Adam Kysil, mare magnat polon de origine ruteană, spera să „facă din credința ortodoxă una respectabilă” pe întinsurile Poloniei⁴. Iorga conchidea la vremea sa că acest mitropolit a „salvat ritul oriental [al Bisericii Creștine Ortodoxe], creând civilizația modernă a poporului rutean”⁵. Petru Movilă a devenit de fapt un lider al ortodoxiei răsăritene cu mult înainte de a fi hirotonisit ca mitropolit de Kiev (p. 13). Conform istoricului ucrainean, încă prin anul 1629 cercurile uniato-catolice vedeau în acest fiu de domn român cea mai potrivită persoană pentru candidatura la cinul de patriarh al unei eventual-constituite Patriarhii Rutene. Concomitent, ni se relatează în *magnum opus* că se miza ca prin intermediul lui Petru Movilă și cele două țări române să adere la Biserica Greco-Catolică, așa cum procedase la 1596 o parte a clerului ortodox al Republicii (p. 103). Totuși, spre decepția celor ce făceau astfel de pronosticuri, viitorul mitropolit urma să devină un adevărat bastion al ortodoxiei în Europa de Est. La scurt timp după alegerea sa în funcția de Arhimandrit al Mănăstirii Lavra Pecerska în 1627, el va deveni unul din principalii candidați la scaunul de mitropolit de Kiev (p. 131). Odată ajuns mitropolit, Movilă va primi binecuvântarea mitropolitului Moldovei și a episcopilor din Lvov (p. 133).

Este de menționat că pe fundalul relațiilor polono-otomane din anul 1627 apare și numele rudei viitorului mitropolit, anume voievodul Miron Barnovschi-Movilă. Hrușevski susține că medierea conflictului dintre turci și poloni – la mijloc fiind chestiunea cazacilor zaporojeni care erau foarte activi pe Marea Neagră la acel moment⁶ – a salvat ambele state de declanșarea unui nou război (p. 30)⁷.

⁴ Adam Kysil [Kisiel] a fost un mare magnat polonez de origine ruteană. Spre deosebire de mulți reprezentanți ai nobilimii „ucrainene” convertite la catolicism și asimilate de cultura polonă, el a rămas până la sfârșitul vieții sale fidel ritului ortodox și originii „ucrainene”. Cel mai fundamental studiu consacrat acestei personalități istorice rămâne cel ieșit de sub condeiul lui Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil. 1600–1653*, Cambridge, 1985, p. 120. Bogdan Hmelnițki, spre exemplu, insistă în 1650 ca toate bisericile devenite „Uniate” după 1596 să fie întoarse ritului ortodox – *ibidem*, p. 186.

⁵ Nicolae Iorga, *A History of Romania. Land, People, Civilization*, London, 1925, p. 162.

⁶ Ștefan Andreescu, *Reacții contra dominației otomane asupra Mării Negre în prima jumătate a secolului al XVII-lea: alianța între cazaci și tătari*, în Idem, *Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII)*, București, 2001, p. 266–268, 273–274, 278–279. De fapt, atacurile cazacilor zaporojeni asupra teritoriilor supuse jurisdicției otomane s-au intensificat la finele secolului al XVI-lea și s-au perpetuat în secolul următor – Mihai Maxim,

Numele voievodului martir, pârât la Poartă de către principele transilvan Gabriel Bethlen ca fiind „polon și cazac”⁸, a mai apărut în acest volum și cu ocazia consacrării lui Petru Movilă ca mitropolit de Kiev. Ceremonia a avut loc în biserica Frăției Ortodoxe din Lvov, lăcaș terminat grație generozității acestui domn moldovean (p. 142)⁹. Calitățile de om dur, hotărât, dar și nemilos ale lui Petru Movilă nu lipsesc din paginile acestui studiu. Mihail Hrușevski vorbește clar despre modul în care erau pedepsiți [bătuți] rivalii sau oponenții mitropolitului (p. 144–145), motiv pentru care și concilierea cu cazacii zaporojeni nu a fost atât de ușoară (p. 145–146).

Referindu-se la expediția antipolonă din vara anului 1633 condusă de către Abaza Mehmed Pașa, autorul susține ca aceasta a fost provocată de banii pe care Moscova îi promisese sultanului otoman (p. 162). Mai aflăm de la Hrușevski că în anul următor, în 1634, hatmanul polon Koniecpolski intenționa să intre „în teritoriul moldovenesc, să distrugă și să cucerească Moldova” (p. 164). Acest lucru, după cum se știe, nu s-a întâmplat, dar, în vâltoarea evenimentelor de atunci, tronul domnesc de la Iași va fi ocupat pentru circa două decenii de cel ce s-a numit Vasile Lupu. De regulă, numele acestui „împărat bizantin”¹⁰ apare în istoriografia ucraineană în conexiune cu răscoala oștii zaporojene condusă de Bogdan Hmelnițki. În această lucrare, însă, vedem că Vasile-Vodă este inițial menționat pe fundalul conflictului „tătăresc” din anul 1637. Domnul de la Iași a rămas și el, ca de altfel și pașalele otomane din regiune, un observator pasiv la solicitările hanului Kantemir al Bugeacului de a-i acorda sprijin „nefericitului și nedoritului vecin” – nota Hrușevski (p. 189)¹¹.

Partea a doua a volumului VIII, intitulată *Începuturile epocii lui Hmelnițki, 1638–1648*, debutează cu capitolul *Pacea de aur*. În viziunea autorului, acest deceniu, considerat de poloni drept o „epocă de aur”¹², a avut un impact și o semnificație diferite pentru taberele beligerante. Pentru cauza zaporojenilor perioada anilor 1638–1648 a fost „un preludiu sau prolog al luptei de eliberare a

L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés roumaines au XVIe siècle. Études et documents, Istanbul, 1999, p. 122.

⁷ Despre impactul politicii externe promovate de acest domn v. Tahsin Gemil, *Țările române în context politic internațional 1621–1672*, București, 1979, p. 66–73; Aurel H. Golimaș, *Un domnitor – o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 58–60.

⁸ *Ibidem*, p. 63.

⁹ *Ibidem*, p. 123.

¹⁰ Eduard Baidaus, *Un „împărat bizantin” în domnia Moldovei – Vasile Lupu (1634–1653)*, în vol. *Materialele Conferinței Internaționale Relațiile istorice moldo-grece: probleme și perspective*, Chișinău, 2002, p. 153–155.

¹¹ Cu trei decenii în urmă, istoricul Tahsin Gemil (*Țările române în context politic*, p. 93–99) relatează despre complicatele relații și intrigi dintre tătarii din Crimeea și cei din Bugeac și atitudinea domnilor români față de evenimentele din regiune în anii 1636–1637.

¹² Pentru contextul ucrainean al acestei „epoci de aur” în Polonia v. Henryk Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa, 2000, p. 162.

poporului ucrainean” sau „o pauză pentru acest inevitabil proces” (p. 253). Calmul politic și prosperarea Republicii au fost, conform lui Hrușevski, obținute de către „campionii culturii polone pe oasele acelor rebeli [cazacilor zaporojeni]” suprimați în 1638¹³. Evaluând situația de atunci, autorul constata că „regimul nobiliar a fost triumfant și plin de satisfacție nu numai pentru succesele sale, ci de asemenea [și] pentru înțelepciunea cu care era administrat statul” (p. 253). A existat și o altă „fațetă” a acestei „realități aurite”: „împărăția luminoasă a polonilor era o împărăție pentru nobili [pani], un paradis pentru evrei și un infern pentru mujici [țărani]”¹⁴. Dacă e să facem o paralelă cu situația țărilor române, acolo doar intențiile ambițiosului Vasile-Vodă de a pune stăpânire pe scaunul domnesc al vecinului său Matei Basarab și implicarea acestor doi domnitori în proiectul Ligii antiotomane din 1646 fac ca acest deceniu, credem noi, să rămână puțin mai deosebit de cel precedent. Referindu-se la acele vremuri cronicarul Costin scria următoarele: „Plină Țara Leșască, oi dzice, de aur ... Țara Leșască la aceia scară de fericire să suisă, precum și singuri leșii dzic și scrisorile lor, care nici o crăie pre acele vremi nu era deopotrivă; în bine și în dezmiertăciunea pre atuncea leșii și așea și țara noastră.”¹⁵

Prima mențiune despre români în acest capitol vine din corespondența trimisă din Moldova spre Polonia în anii 1638–1639. Vecinul de miazănoapte afla că Înalta Poartă intenționa să atace Republica odată cu încheierea războiului cu Persia (p. 259). Totuși, era de așteptat ca numele lui Vasile Lupu să apară și în cadrul conflictului turco-moscovit pentru stăpânirea cetății Azov. Intervenția voievodului nu a fost deloc minoră sau accidentală în această „afacere” (p. 261–262, 274–276)¹⁶. Este menționat în continuare faptul că în anul 1642 Moscova a solicitat cazacilor de pe Don să cedeze turcilor Azovul, dar și în acest caz fără a se face vreo referire la domnul Moldovei, care, din câte se cunoaște, apărea cu această ocazie în calitate de exponent al diplomației otomane (p. 278). Este posibil ca Hrușevski să fi urmărit scopul de a pune în prim-plan fraternitatea de arme și parteneriatul militar dintre cele două comunități căzăcești – cea zaporojeană de pe Nipru și cea „moscovită” de pe Don –, iar nu extinderea subiectului dat într-un context mai larg care ar fi cuprins și alte detalii, importante pentru noi. Sau mai putem admite că istoricul nu a cunoscut detaliile acestui episod care-l implica și pe domnul de atunci al Moldovei, Vasile Lupu.

¹³ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998, p. 189.

¹⁴ Stepan Horoshko, *Bogdan Khmel'nyts'kyi. Dyskusiini pytannia. Problemni suhzdennia*, Zhashkiv, 2008, p. 166.

¹⁵ Miron Costin, *Opere alese*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1966, p. 110.

¹⁶ Eduard Baidaus, *Relațiile dintre Țara Moldovei și Rusia pe fundalul disputei diplomatice ruso-otomane privind problema fortăreței Azov (1637–1642)*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1994, 3–4 (19–20), p. 58–65.

Misiunea venețianului Giovanni Tiepolo în Polonia și proiectatul război antiotoman și-au găsit de asemenea reflectarea în paginile acestui volum. Acest lucru este firesc mai ales ținându-se cont de faptul că zaporojenilor le revenea, în cazul realizării acestei inițiative venețiene, un loc semnificativ¹⁷. Cunoaștem că, spre deosebire de omologii săi intracarpatici, Vasile-Vodă a fost cel mai mult inspirat de „proiectul venețian” susținut cu mult zel de regele polon Vladislav al IV-lea Vasa¹⁸. Hrușevski menționează că cei trei vasali nord-danubieni au fost inspirați de ideea alinierii lor la Polonia (p. 266) și că Janusz Radziwiłł, ginerele voievodului ieșean, fusese trimis de rege la potențialii aliați pentru a face aranjamentele politice și militare necesare (p. 276).

Partea a doua a volumului VIII are trei capitole consacrate cauzelor și începutului războiului cazaco-polon în anul 1648. Chiar din primele rânduri Mihail Hrușevski spune clar și răspicat că „persecutarea ortodoxiei de către leși și opresiunea cazacilor” au constituit mobilul insurecției (p. 316). Adevărat, la paginile 349–355, Hrușevski menționează printre cauzele rebeliunii și factorul „evreiesc”¹⁹. Printre alte ocupații, evreii mai erau și arendași ai moșiilor nobilimii poloneze în teritoriile de est ale Republicii, astfel intrând în contact direct cu plugarul „ucrainean”. Totuși, prioritar pentru „mobilul” insurecției din 1648 este considerat în general factorul confesional și apoi cel etno-social. Istoricul ucrainean Iurii Mytsyk, semnând un articol despre opinia martorilor oculari și a participanților la acele evenimente eroice pentru căzăcime, dar tragice pentru dușmanii lor, menționa mesajul lui Siluian Muzhilkovski, solul lui Bogdan Hmelnițki la Moscova, conform căruia „leșii ... credința creștin-ortodoxă o deșrădăcinău cu paloșul”²⁰. Interesant este de remarcat faptul că la finele secolului

¹⁷ Un studiu mai nou despre locul rezervat Moldovei în cadrul acestui proiect de război antiotoman, cu referiri la politica Poloniei din acel timp, a apărut acum doi ani la Varșovia: Dariusz Milewski, *Moldavia w planach wojny tureckiej Władysława IV*, în „Przegląd Wschodni”, t. IX, an 4 (36), 2006, p. 721–736. Despre toate cele trei state nord-danubiene în contextul „cruciadei din anii 1645–1647” v. Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601–1659*, București, 1989, p. 189–224.

¹⁸ Istoricul ucrainean Rudnitskii consideră că mariajul Mariei Lupu cu Janusz Radziwiłł a fost rezultatul intențiilor polone, inclusiv ale mitropolitului Petru Movilă, de a-l atrage pe Vasile Lupu în orbita proiectatului război antiotoman – Iurii Rudnitskii, *Ieremia Vishnevetskii: sprobă reabilitatsii (Eseistichna rozvidka)*, L’viv, 2008, p. 106.

¹⁹ Despre locul comunității evreiești în economia și societatea polonă și despre relațiile dintre ucraineni, poloni și evrei până în momentul declanșării insurecției zaporojene v. Maurycy Horn, *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*, Warszawa, 1975. Pentru unele considerații privind situația evreilor din timpul răscoalei conduse de Bogdan Hmelnițki v. Zbigniew Wójcik, *Dziki pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1968, p. 163, 172, 178, 183; sau mai nou Frank E. Sysyn, *The Khmel’nyts’kyi Uprising: A Characterization of the Ukrainian Revolt*, în „Jewish History”, vol. 17, nr. 2, Springer Netherlands, 2003, p. 115–139.

²⁰ Iurii Mytsyk, *Natsional’no-vyzvol’na viina ukrains’kogo narodu seredyny xvii st. v opinii povstantsiv*, în vol. *Kozats’ki viini xvii stolittia v istorichnii svidomosti pol’s’kogo ta ukrains’kogo narodu*, ed. Leonida Zashkil’niaka, L’viv-Liublin, 1996, p. 33.

al XIX-lea, când cercurile intelectuale poloneze discutau și abordau „renașterea” Poloniei, unii autori „insistau că în vechea Republică Polonă nu a existat opresiune națională” și că „polonii trebuie să le ofere rutenilor ceea ce le este lor [rutenilor] necesar și să nu dea atenție la ce vor aceștia”²¹.

Hrușevski revine la personalitatea lui Petru Movilă în contextul situației Bisericii Ortodoxe. Găsim aici concluzia că „epoca lui Movilă, sau domnia lui Vladislav al IV-lea, a fost apogeul puterii și importanței Bisericii Ortodoxe din statul polon” (p. 342). Descendent din marea boierime pământeană și fiind „de os domnesc”, mitropolitul Movilă și-a manifestat atașamentul pentru neam și ortodoxie atât ca oștean²², cât și ulterior în calitate de lider al Bisericii Ortodoxe din Republica polono-lituaniană. Este cunoscut că de pe urma activității acestuia au avut de beneficiat cultura și învățământul românesc. Așa spre exemplu la Iași a fost trimis Sofronie Poceațki, despre a cărui călătorie Hrușevski pare să nu fi fost suficient informat. El doar scria că „al doilea rector al Școlii Frăției din Kiev a fost mai târziu trimis într-o misiune neclară [?] în Moldova, unde a și murit” (p. 330–331). Misiunea, de fapt, a constat în acordarea de sprijin „Academiei Vasiliene” întemeiate de Vasile Lupu în 1640²³.

În continuare Mihail Hrușevski a polemizat cu istoriografia rusă privind implicarea și rolul mitropolitului de Kiev în dezlănțuirea războiului dintre Coroană și Republică, pe de o parte, și oastea zaporojeană, pe de alta. Spre deosebire de unii istorici ruși [Kostomarov], acest autor ucrainean scria că „[Petru] Movilă nu a fost un sprijinitor al oștii zaporojene” și că nu s-au păstrat mărturii ale mitropolitului care ar permite să se accepte ideea unei simpatii „părintești” față de cazaci (p. 345). Unica persoană din tabăra nobiliară care i-a sprijinit pe cazacii ucraineni a fost voievodul de Kiev Adam Kysil. Acesta, cum scrie Hrușevski, de nenumărate ori se adresa lui Petru Movilă pentru ajutor și sfaturi în legătură cu problemele cazacilor (p. 345). De aici putem admite că mitropolitul nu era totuși indiferent față de acea masă de ortodocși reprezentată de zaporojeni. Totuși, considerăm că problema relațiilor lui Petru Movilă cu oastea zaporojeană rămâne încă una de studiat mai în detaliu.

Interesantă prin conținut, mod de expunere și concluzii este și ultima parte a acestui volum. Prezintă evenimentele din vara anului 1648 din capitala Imperiului Otoman, Hrușevski scria că în spatele loviturii de palat – asasinarea marelui padișah Ibrahim – s-a aflat Bogdan Hmelnițki (p. 462)²⁴. În continuare,

²¹ Brian Porter, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*, New York, Oxford, 2000, p. 186–187.

²² A participat, de exemplu, la războiul de la Hotin din 1621 – V.M. Nichik, *Petro Mogila v dukhovnoi Istorii Ukrainy*, Kiev, 1997, p. 5.

²³ Nicolae Iorga, *A History of Romania*, p. 162.

²⁴ Sursa pe care o folosește Hrușevski este Marcin Goliński, „Compendium”, vol. 2, ms. 189, p. 141 în Biblioteca Științifică V. Stefaniak a Academiei Naționale a Ucrainei din orașul Lvov.

autorul face câteva referințe la asediul Lvovului din anul 1648. Conform textului, oastea zaporojeană număra circa 200.000 de oșteni, printre care „un regiment turc din Rumelia (15.000 de oameni), un regiment moldovenesc [?] și un regiment al cazacilor de pe Don”²⁵. Mihail Hrușevski, în acest caz, a luat în calcul relatările unor cazaci prizonieri. Este imposibil, de altfel, ca Vasile Lupu să fi trimis ajutoare lui Hmelnițki, fiind cunoscute abilitățile politice și diplomatice ale acestuia. „Regimentul moldovenesc” era eventual format din cazacii de origine valahă [română]. Eronată este și afirmația istoricilor ucraineni Biletskii și Karpo, care scriau că în anul 1648, Vasile-Vodă, confruntându-se cu un pretendent la scaunul domnesc al Moldovei, ceru și, respectiv, primi ajutor de la Bogdan Hmelnițki²⁶. Este indiscutabil faptul că la acel moment voievodul moldovean era departe de gândul unei apropieri de tabăra cazaco-tătară. Acest fapt rezultă și din notele de călătorie pe care ni le-a lăsat Paul de Alep²⁷. În același timp, în viziunea istoricului polon Kaczmarczyk, Vasile Lupu își dădea foarte bine seama ce ar fi însemnat pentru el succesele lui Hmelnițki-senior, motiv pentru care domnul Moldovei stăruia pe lângă autoritățile Porții să desfacă alianța tătarilor cu cazacii²⁸.

Despre poziția lui Vasile-Vodă vorbește atât „incidentul” moldo-tătar de la Brătuleni din toamna anului 1648, cât și întreaga politică promovată de el până la dramaticele evenimente din anii 1650 și 1652. Nu putea fi vorba nici de un detașament de voluntari moldoveni sau de un regiment moldovenesc de tipul celor din oastea Rusiei Moscovite în timpul țarului Petru I²⁹. În ultimă instanță, însuși Hrușevski părea să fi pus la îndoială această informație. La un moment dat el nota că acele „rapoarte erau toate înșelătoare și exagerate. Nu erau acolo nici cazaci de pe Don, cu atât mai puțin turci” (p. 485). Istoricul nu îi menționează de această dată

²⁵ Istoricul polon Półciwiartek operează cu cifra de 100.000, iar colegul său ucrainean Krykun cu cea de 180.000 de cazaci. Ambii, însă, nu intră în discuție vizând datele pe care le folosesc – Józef Półciwiartek, *Najdalszy zachodni pochód wojsk Bohdana Chmielnickiego – mit ta rzeczywistość*, în vol. *Kozats'ki viini xvii stolittia*, ed. Leonida Zashkil'niaka, p. 79; Mykola Krykun, *Podil's'kii kozatskii polk: periody isnuvannia ta polkovnyky*, *ibidem*, p. 116.

²⁶ Boris Miletskii, Vasyl' Karpo, *Osnovni etapi ukrains'ko-moldavs'kykh vzaemnykh pidchas Vizvol'noi viiny seredyny XVII st.*, în vol. *Ukraina-Rumuniia-Moldova: istorichni, politichni ta kul'turni aspekty vzaemyn: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, Chernivtsi, 2002, p. 92–93.

²⁷ Dacă e să îi dăm crezare lui Paul de Alep, Vasile Lupu și Matei Basarab au refuzat să-i acorde ajutor lui Hmelnițki când cel din urmă li-l solicitase la începuturile rebeliunii zaporojene – *Călători străini despre țările române*, vol. VI, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 293, *apud* Ion Eremia, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634–1653). Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea*, Chișinău, 1999, p. 184.

²⁸ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 2007, p. 61. Anul urcării lui Vasile Lupu pe tronul Moldovei este indicat eronat: 1643 în loc de 1634 – *ibidem*, p. 61.

²⁹ Eduard Baidaus, *Prietenia popoarelor: mit și realitate (cazul raporturilor româno-ruso-ucrainene în secolele XV–XIX)*, în vol. *Demistificarea sau remistificarea istoriei*, Chișinău, 2000, p. 72–73.

pe „moldoveni”, dar putem presupune că aceștia au fost luați „în calcul” împreună cu turcii sau, dacă e să dăm curs relatărilor prizonierilor cazaci, „regimentul moldovenesc” putea fi nimic altceva decât un contingent „valah/voloh” din cadrul oștii cazacilor zaporojeni³⁰.

Hrușevski a acordat o atenție deosebită diplomației lui Bogdan Hmelnițki. În acest context se urmărește cum uneori falsul diplomatic era pus în serviciul unui sau altui lider. De exemplu, reverendul Mokrski [dascălul hatmanului din perioada în care s-a școlit acesta, care s-a reîntâlnit cu fostul „ucenic” sub zidurile Lvovului în 1648 când cazacii intenționau să atace acea urbe]³¹, sosit la Varșovia cu mesaj din partea liderului zaporojean, afirma că „Moldova se închina cu plecăciune lui Hmelnițki” (p. 506). Realitatea, însă, fusese de altă natură. În 1648 nici nu putea fi vorba de o „închinare” și încă „cu plecăciune” a lui Vasile Lupu. Umiliința și „închinarea” vor veni după incursiunea tătară-cazacă doi ani mai târziu, în anul 1650. Expediția dată, deși nu se încadra în paradigma sovietică a „prieteniei multisekulare” și a „frăției moldo-ucrainene”, paradigmă propagată cu zel de politicienii și ideologii sovietici, a fost prezentată de Mihail Hrușevski fără evitarea oribilelor detalii ale acestui „mic adevăr” din istoricul relațiilor româno-ucrainene³².

Bazându-se pe relatările unor călugări din Kiev autorul scrie că: „Domnul Moldovei a stabilit relații cu el [B. Hmelnițki], „scăldându-l” în cadouri și promițându-i să-l ajute împotriva Poloniei, [concomitent] încurajându-l să devină principe al Ruteniei ...; [Vasile Lupu] a declarat că este gata să renunțe la Moldova în favoarea lui Hmelnițki în schimbul ajutorului pentru planurile sale – planuri care în general au rămas necunoscute nouă.” (p. 525–526)³³ Și în acest caz, ca și în cel al relatărilor prizonierilor zaporojeni de la Lvov, Mihail Hrușevski pune la îndoială veridicitatea informației prezentate de respectivii călugări (p. 526). Se mai menționa, la aceeași pagină, că liderul cazacilor zaporojeni nu era străin ideii de a-și vedea fiul în scaunul domnesc de la Iași. Este foarte posibil acest lucru. Ceva mai devreme, dacă dăm crezare afirmațiilor nunțului papal Ioan Toress din toamna

³⁰ Astfel de regimente, conduse de „polcovnici” de origine română (cum a fost de exemplu Constantin Voloșin), sunt atestate și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, perioadă pe care Hrușevski nu a reușit să o includă în opera sa – Mykola Krykun, *Podil's'kii kozatskii polk*, p. 138 și 142.

³¹ Tahsin Gemil, *Țările române în context politic*, p. 130.

³² „Prietenia popoarelor” și „frăția de arme” a acestora, ca și „ura față de populația care se identifică drept români” persistă în învățământul istoric și ideologia „Republicii Moldovenești Nistrene” (Transnistria) – Sergiu Musteață, *Predarea istoriei în școlile din regiunea separatistă nistriană*, în vol. *Probleme actuale de istorie națională. Studii în onoarea profesorului Pavel Parasca*, Chișinău, 2009, p. 341.

³³ Este vorba de „proiectele muntenești” ale lui Vasile Lupu. Pare de fapt stranie și greu de crezut această afirmație a lui Hrușevski. Să nu fi știut el despre expedițiile lui Lupu împotriva lui Matei Basarab din anii precedenți? În volumul următor Hrușevski va aminti în repetate rânduri despre voievodul Țării Românești și „bunele” relații ale acestuia cu omologul său moldovean.

anului 1648, Bogdan Hmelnițki spera să obțină Rutenia și Moldova³⁴. Istoricul polon Ilona Czamańska avea două explicații vizând interesul lui Hmelnițki față de Moldova: „poziția strategică pe care o avea țara” și „declarațiile lui Vasile Lupu de a acorda sprijin Republicii”³⁵. În același timp, ni se pare nefondată teza istoricilor din regiunea transnistreană a Republicii Moldova conform căreia zaporijenii aveau intenția să creeze un stat căzăcesc în stânga Nistrului, limitrof Moldovei³⁶.

Tratatul de pace de la Zboriv din august 1649, în urma căruia „țărani ucraineni” au fost în principiu „trădați de cazaci”³⁷, a fost un alt prilej pentru a-i menționa pe români. Hrușevski concluzionează că „pentru o perioadă destul de îndelungată Moldova și Muntenia au fost un caz clasic de intrigă politice, care deseori erau greu de înțeles” (p. 614). Câteva decenii mai târziu, Frank E. Sysyn, referindu-se la Moldova ca la o a treia sursă de pericol la hotarele Ucrainei în secolele XVI–XVII, scria: „rivalitatea dintre Republică și Poartă pentru influență în Moldova a fost o sursă constantă de tensiune.”³⁸

În viziunea lui Mihail Hrușevski, principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea a fost nemijlocit implicat în politica „moldovenească” a lui Bogdan Hmelnițki. El considera aceste implicații ca fiind „extrem de complexe și ale căror detalii rămân neclare” (p. 614). O explicație, însă, ne oferă Frank E. Sysyn. Acesta scria că principele transilvan își dorea să profite de pe urma relațiilor sale cu cazacii zaporijenii pe fundalul raporturilor cu Polonia³⁹. De exemplu, în 1650 Bogdan Hmelnițki își lua angajamentul față de Rákóczi al II-lea „să nu atace Moldova sau Țara Românească atâta vreme cât domnii acestora vor menține bune relații cu principele transilvan”⁴⁰. Să nu uităm și de faptul că începând cu anul 1648 diplomația transilvană și cea zaporjoană nu erau deloc indiferente față de Moldova⁴¹. Ba mai mult, după cum admitea Veniamin Ciobanu, „nu este exclus ca tocmai evoluția evenimentelor din Ucraina să fi constituit un motiv în plus pentru cercurile conducătoare otomane de a prevedea posibilitatea unor războaie românești

³⁴ [Bogdan Hmelnițki] „*aspira ad Ducato di Russia e di Moldavia, e fa gran negociare con il principe di Valacchia sopra la nostra pelle*” – V. Kord, *Doneseniia papskogo nuntsiia Ioana Toressa, Arkhiiepiskopa Adrianopol'skogo o sobytiiakh v Pol'she vo vremea vosstaniia Bogdana Khmel'nitskogo*, Kiev, 1914, p. 132. V. și Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană 1648–1711*, Iași, 1997, p. 26.

³⁵ Ilona Czamańska, *From the Moghila to Dosoftei. The Polish-Romanian Relations in the 17th Century*, în vol. *Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe (17th–20th Centuries)*, Iași, 2003, p. 18.

³⁶ Sergiu Musteață, *Predarea istoriei*, p. 341–342.

³⁷ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 190.

³⁸ Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine*, p. 25.

³⁹ *Ibidem*, p. 165. Alte detalii asupra acestei probleme în vol. *Ocherki vneshnepoliticheskoi istorii Moldavskogo Kniazhestva (posledniaia tret' XIV – nachalo XIX v.)*, ed. D.M. Dragnev, Kishinev, 1987, p. 205.

⁴⁰ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 234.

⁴¹ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 76 și 105; Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod (1653–1658)*, Iași, 2003, p. 57–59.

împotriva dominației sale, [răscoale] care trebuiau preîntâmpinate prin mijlocirea principelui transilvănean”⁴². În acest caz este clar de ce în momentul în care Poarta avea grijă să-și asigure pacea și liniștea la nord de Dunăre, ambele părți, cea ardeleană și cea cazacă, având și un interes comun antipolon, deși din motive diverse, vor fi fost „interesate” și de Moldova lui Vasile Lupu.

După Zboriv, conform lui Hrușevski, oponentii domnului moldovean au încercat să-i provoace pe cazaci împotriva lui Vasile-Vodă, care în acel moment tindea să mențină relații de prietenie cu hatmanul (p. 614)⁴³. Istoricul credea că „binecunoscuta expediție a cazacilor [și tătarilor] împotriva Moldovei” din anul 1650 nu a fost doar un rezultat al contradicțiilor moldo-tătaro-zaporojene. El considera că aceasta a avut loc deoarece Vasile Lupu „nu a stăruit suficient pe lângă Bogdan Hmelnițki și Rákóczi”, ci dimpotrivă era cu precădere orientat spre Polonia și rudele sale lituaniene din dinastia Radziwiłł. În opinia noastră, Mihail Hrușevski avea dreptate.

ISTORIA UCRAINEI-RUSI, VOLUMUL IX/1 Perioada cazacă, 1650–1653

Volumul vizează ultimii ani de domnie ai lui Vasile Lupu. Cum era firesc, numele acestui domn apare aproape la fiecare pagină. Textul volumului este precedat de un studiu introductiv, al cărui autor, Serhii Plokhyy, aduce la cunoștința cititorului unele detalii din viața lui Mihail Hrușevski și istoricul elaborării acestui volum⁴⁴.

Principalelor evenimente politice din anul 1650 le este consacrat primul capitol, intitulat *Supunerea față de Turcia și campania moldovenească din 1650* (p. 1–145). Moldova apare aici într-o dublă postură: una politică – în calitate de vasal al Sublimei Porți – și alta geografică – în calitate de stat aflat în apropiata vecinătate a Ucrainei cazace. Autorul începe printr-o expunere pe marginea implicării lui Vasile-Vodă în eliberarea nobililor poloni Nicolae Potocki și Martin Kalinowski, căzuți în captivitate la tătari în 1648 în urma înfrângerii de la Korsuń⁴⁵. „Partea ucraineană – citim în text – trebuia să fi fost neplăcut impresionată de faptul că un alt vecin și aliat [*sic!*] al ei [Moldova], pe care ea [Ucraina] voia să și-l apropie cât mai mult posibil, ... a jucat un rol foarte activ și entuziast în acest episod.” (p. 2) Deci, de aici ar rezulta că Bogdan Hmelnițki „va

⁴² Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 24; v. și p. 21 despre implicarea lui Vasile-Vodă în politica regională a Transilvaniei.

⁴³ Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (Relații politice cu Polonia și Rusia Moscovită în anii 1634–1653)*, Chișinău, 1999, p. 75–76; Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 200.

⁴⁴ Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, vol IX/1 *The Cossack Age, 1650–1653*, ed. Serhii Plokhyy, ed. șef Frank E. Sysyn, Edmonton-Toronto, 2005, p. xxix–lxiv.

⁴⁵ Ambii hatmani au fost făcuți prizonieri de cazaci, ultimii făcându-i cadou tătarilor aliați – *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, ed. Mirosław Nagielski, Warszawa, 1995, p. 160; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 189.

stării” în direcția Moldovei cu principalul scop de a o „apropia” de Ucraina cazacilor sau, de ce nu, cum scria V. Ciobanu, până la obținerea de la sultan „nu numai a domniei Moldovei, ci și pe cea a Țării Românești”⁴⁶.

Faptul unei vecinătăți a acestei țări românești cu teritoriile ucrainene nu trezește dubii. În ceea ce privește teză că Moldova era la acel moment „aliat al Ucrainei”, credem că aceasta a fost puțin forțată. În linii mari putem cădea de acord cu Hrușevski că Vasile Lupu a fost într-adevăr implicat în mod direct în afacerea eliberării captivilor poloni aflați în Crimeea. Aducând un mare serviciu cauzei polone, cei doi fiind persoane importante în cadrul războiului care lua o amploare din ce în ce mai mare, domnul de la Iași le-a dat vecinilor săi [cazaci și tătari], pe care îi desconsidera⁴⁷, un pretext în plus de a nu-l avea la inimă. Moldova, însă, nu putea fi „aliat al cazacilor” în momentul eliberării lui Nicolae Potocki. Hatmanul Coroanei a fost pus în libertate în februarie sau aprilie 1650⁴⁸, iar Vasile Lupu deveni aliat câteva luni mai târziu. Martin Kalinowski, e adevărat, a fost eliberat mai târziu, la finele anului 1650, când Moldova devenise deja, prin conjunctura evenimentelor, aliat al oștii zaporojene⁴⁹.

Din această mică precizare rezultă că istoricul ucrainean fie a antedat „alianța” moldo-cazacă indicând-o indirect pentru iarna–primăvara 1650, fie a luat în considerație faptul aflării în libertate a ambilor nobili către sfârșitul lui 1650, ceea ce l-a și făcut să socotească Moldova aliat al Ucrainei după eliberarea celor doi. Este de remarcat că atât Potocki, cât și Kalinowski vor contribui direct la victoria de la Beresteczko asupra forțelor coalizate ale tătarilor și cazacilor din 28–30 iunie 1651⁵⁰. Întors din Crimeea, Nicolae Potocki „va chema nobilimea să lupte împotriva cazacilor până când pământul se va face roșu de sângele celor din urmă”⁵¹. Victoria de la Beresteczko obținută și cu concursul participării a circa 4.000 de moldoveni și munteni⁵², benefică și promițătoare pentru poloni, a avut repercusiuni dramatice pentru Vasile Lupu. Ultimul se făcea „responsabil” de punerea în libertate și revenirea în viața militară și politică activă a hatmanilor. Acest fapt, la rândul său, puțin a „bucurat” pe Hmelnițki și pe aliații lui.

Așadar, doar prin forța împrejurărilor curtea domnească de la Iași va deveni abia în toamna anului 1650 – dar nu mai devreme, cum ar rezulta din lucrarea lui

⁴⁶ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 26. Aceste planuri ale lui Bogdan Hmelnițki au fost considerate de V. Ciobanu ca fiind „de un realism flagrant” și „utopice” – *ibidem*, p. 26–27.

⁴⁷ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 184–185.

⁴⁸ Pentru eliberarea lui Potocki în februarie 1650 a se vedea: *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, ed. Mirosław Nagielski, p. 160.

⁴⁹ Tahsin Gemil (*Țările române în context politic*, p. 142–143) atribuia eronat episodul salvării acestor nobili poloni doi ani mai târziu, în 1652.

⁵⁰ Despre impactul acestei bătălii v. Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 170–173.

⁵¹ Natal’ia Iakovenko, *Narys istorii seredn’iovic’noi ta rann’omodernoi Ukrainy*, Kiev, 2006, p. 332.

⁵² Nicolae Iorga, *Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis „ucrainean”*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 27.

Hrușevski – aliata lui Bogdan Hmelnițki. Mihail Hrușevski nu a reușit să intre în mai multe detalii privind relațiile româno-zaporojene din acea perioadă. Explicația o dă însuși autorul, susținând cu regret că „la momentul de față [al scrierii volumului al IX-lea] nu a fost posibil să se colecteze material documentar despre relațiile de atunci dintre cazăcime și principatele danubiene, [relații] care au fost discutate la acea vreme consistent și cu așa persistență în Ucraina și Polonia” (p. 39)⁵³. Admitem că insuficiența de surse este cea care l-a făcut pe autor să-i atribuie Moldovei statutul de aliat al cazacilor cu câteva luni mai devreme decât aceasta se întâmplase în realitate.

Referindu-se la orientarea lui Bogdan Hmelnițki spre Imperiul Otoman, Hrușevski scrie că această direcție a politicii externe zaporojene s-a datorat faptului că în 1650 statul moscovit și cel polono-lituanian au reconfirmat „pacea veșnică”. Moscova s-a eschivat ori mai exact a tergiversat implicarea sa în conflict de partea coreligionarilor ortodocși de la pragurile Niprului⁵⁴. Mai mult decât atât, din cele scrise de Ion Eremia rezultă că Moscova, în afară de politica de expectativă ori de observator pasiv al conflictului cazaco-polon, „a transmis scrisorile lui B. [Bogdan] Hmelnițki regelui polon” [Jan Cazimir]⁵⁵. Iată de ce, conchide Mihail Hrușevski, în conjunctura creată, Ucraina se vedea în componența Imperiului Otoman cu același statut de vasal, similar celui al Crimeii, al Moldovei, al Munteniei și al Transilvaniei (p. 49–50).

O altă problemă majoră abordată în acest volum este cea a campaniei tătaro-zaporojene în Moldova din toamna anului 1650. Aici, probabil, este cazul să amintim aserțiunea lui Ion Nistor conform căreia „în expedițiile de jaf și pradă ale tătarilor în Moldova, cazacii lui Hmil nu lipseau niciodată”⁵⁶. Nicolae Iorga, la rândul său, scria că „acei cari arseseră Iașii, cu casele boierilor și curtea lui Vodă ... [lăsând] toate mănăstirile și bisericile neatînse, fură cazacii [în număr de circa 70.000⁵⁷], conduși de Hmelnițki el însuși”⁵⁸. Lucrând asupra acestui episod nefericit pentru Moldova și domnul acesteia, Mihail Hrușevski a făcut apel atât la documentele pe care le-a găsit în arhivele Rusiei și Poloniei, cât și la opera cronicarului Costin (p. 84). Istoricul cercetează pe larg motivele și diversele opțiuni care ar explica participarea cazacilor la acea expediție de jaf. Un accent pronunțat

⁵³ Hrușevski totuși a avut acces la unele din sursele românești. El a folosit documentele editate de Nicolae Iorga, opera lui Miron Costin și culegerea Hurmuzaki.

⁵⁴ Acest fapt l-a supărat mult pe hatman, care într-un moment de mânie era gata să atace și să devasteze periferia Moscoviei așa precum a procedat cu Moldova lui Vasile Lupu – Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 102–104.

⁵⁵ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 206.

⁵⁶ Ion N. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, ed. Ștefan Purici, Rădăuți, 1997, p. 135.

⁵⁷ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 206.

⁵⁸ Nicolae Iorga, *Legăturile românilor*, p. 27. Găsim la Ion Eremia (*Relațiile externe*, p. 209) că Hmelnițki „a mai poruncit cazacilor ... să nu ardă grânele, desigur acelea care au mai rămas nearse în cadrul operațiilor militare”.

este pus pe „obligăția” de aliați pe care o aveau ei față de tătari (p. 80–87). În ceea ce îi privește pe tătari, printre motivele care i-au determinat să realizeze această expediție de jaf a fost și „incidentul de la Brătuleni” din 1648. Atunci, la porunca domnului de la Iași, au fost atacați tătarii care se întorceau cu pradă din Polonia prin teritoriul moldovenesc. Doi ani mai târziu, în 1650, tătarii s-au lăsat convinși de Bogdan Hmelnițki să lovească Moldova și nu Moscovia. Hatmanul cazacilor de pe Nipru nu era pentru un atac împotriva Rusiei Moscovite, care, pe lângă faptul că era un stat ortodox, mai era și un potențial aliat al Ucrainei cazace împotriva polonilor. Așadar, atacul proiectat de tătari nu se prea racorda intereselor geopolitice și confesionale ale zaporojenilor. Se pare că Hmelnițki, în cele din urmă, a făcut tot ce i-a fost în putere ca să reorienteze lovitura spre Moldova (p. 86)⁵⁹. Tahsin Gemil conchidea că „invazia tătaro-cazacă asupra Moldovei, din septembrie 1650, a reprezentat o inițiativă politică a lui Bogdan Hmelnițki cu colaborarea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, care a vrut să-l forțeze astfel pe Vasile Lupu la reconsiderarea alianțelor sale”⁶⁰. Polonul Zbigniew Wójcik considera și el că hatmanul zaporojean i-a convins pe tătari să-și îndrepte expediția lor spre Moldova, ultimii având de rezolvat „o veche problemă” cu Vasile Lupu – „ofensa” de la Brătuleni⁶¹.

Este de menționat că în istoriografie diferă datarea incidentului moldo-tătar de la Brătuleni. Unii autori consideră că el a avut loc în anul 1649, an cu care cade de acord și Mihail Hrușevski (p. 81–82), iar alții, în 1648⁶². Nu credem, însă, că pentru acest studiu datarea evenimentului menționat este un lucru fundamental. Considerăm mult mai semnificativ faptul că Hrușevski a dezaprobat participarea cazacilor la expediția militară îndreptată împotriva unui stat cu o populație majoritar ortodoxă – Moldova. Din text se vede clar că în mediul căpeteniilor oștii zaporojene ideea atacului Moldovei nu a fost deloc primită cu plăcere. Totuși, în cele din urmă ea a fost acceptată sau, cum scria autorul: „diplomația cazacilor trebuia uneori să coboare pe drumuri contorsionate.” (p. 81, nota 266)

Hrușevski își pune problema dacă Bogdan Hmelnițki a avut sau nu permisiunea Porții de a ataca Moldova. În baza analizei mai multor surse, el susține că turcii nu erau informați despre intențiile hatmanului în privința acestui vasal și,

⁵⁹ Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 75–80. Despre motivele expediției v. și *Oчерки вneshnepoliticheskoi istorii Moldavskogo Knieazhestva*, p. 206–207. De altfel, câteva decenii mai înainte, cazacii au preferat jaful în „Moldova, care era mai accesibilă și mai bogată” celui în „mai greu accesibilă și săraca Crimee”. Nu era ceva nou sau neobișnuit pentru ei a invada și prăda un teritoriu străin – Sergij Lep'yavko, *Kozats'ki vijni kintsja XVI st. v Ukraini*, Chernigiv, 1996, p. 122.

⁶⁰ Tahsin Gemil, *Țările române în context politic*, p. 138.

⁶¹ Zbigniew Wójcik, *Dzikie pola w ogniu*, p. 185. Pentru o analiză a surselor istorice privind cauzele expediției tătaro-zaporojene în Moldova v. Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 203–205.

⁶² Mai nou despre chestiunea datării acestui eveniment, cât și despre situația politică la acel moment v. Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 53–55; Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 110–111, nota 9; Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 192–193 și nota 71.

respectiv, nu putea fi vorba despre o permisiune a lor (p. 85). Zaporojeanul nu a făcut aranjamente diplomatice în acest sens, continuă Hrușevski, iar expediția propriu-zisă a fost o surpriză pentru „solii lui trimiși la Poartă, pentru toți ofițerii și pentru el personal” (p. 86). În ceea ce ne privește, nu putem accepta opinia conform căreia expediția împotriva lui Vasile Lupu din anul 1650 a fost o „surpriză”. Aceasta a fost dimpotrivă una „mult-așteptată”⁶³ și i-a permis liderului zaporojean să-și „i-a revanșa”⁶⁴.

În istoriografia română, cum scria Tahsin Gemil, „s-a apreciat în unanimitate că expediția devastatoare tătară-cazacă în Moldova din 1650 s-ar fi desfășurat cu asentimentul prealabil și chiar cu ordinul expres al Porții Otomane”⁶⁵. La rândul său, autorul polon Kaczmarczyk susținea că Bogdan Hmelnițki l-a convins pe hanul tătar că în cazul în care cazacii îl vor însoți în raidul acestuia spre Moscovia, Vasile Lupu va ataca Ucraina ca să facă pe placul regelui polon. „Nestematele comori” ale lui Vasile-Vodă, continua Kaczmarczyk, au fost „argumentul de forță”. Că Hmelnițki nu era indiferent față de Moldova este tot atât de clar ca și semnificația „episodului de mariaj” în cadrul politicii moldovenești promovate de către hatmanul cazacilor. Mihail Hrușevski nu a dat crezare „motivului romantic” al proiectului de înrudire a celor două „case” (p. 87, nota 290). El nu credea că refuzul lui Vasile Lupu de a o da pe Ruxandra în căsătorie după Timuș a fost principalul imbold al participării cazacilor în campania din anul 1650. Marele istoric scria că a „omis intenționat” această ipoteză din lipsă de probe documentare (p. 88, nota 290). Ulterior, însă, el va susține că mariajul celor doi a constituit rezultatul unui fapt împlinit – al campaniei din 1650 (p. 95).

În linii mari, Mihail Hrușevski considera „intervenția lui Hmelnițki în Moldova drept o greșeală politică”, intervenție determinată mai mult de motive politice decât personale. Cu această concluzie, însă, nu a fost de acord Ion Nistor. Ultimul credea că politica moldovenească a liderului zaporojean a fost determinată „mai mult de motive personale decât politice”⁶⁶. În acest context este de menționat și opinia lui Nicolae Iorga: „Nici vorbă de un plan al lui Hmelnițki asupra Moldovei: doar trăiește fiul domnesc Ștefan și domnițele nu transmit drepturi de moștenire.”⁶⁷ Considerăm că în ciuda faptului că Ștefăniță era în viață, iar prin Ruxandra Timuș nu ar fi putut ajunge domn al Moldovei, cum rezultă din opinia marelui Iorga, Poarta, în cele din urmă, era factorul de decizie. Precedente au existat: Despot-Vodă sau Gaspar Grațiani sau chiar Vasile Lupu nu erau nici pe departe din „os domnesc”, dar au devenit domni peste țară. Așa se putea întâmpla

⁶³ Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine*, p. 186.

⁶⁴ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 104. Dacă e să dăm crezare cronicarului Costin atunci nu hatmanul, ci hanul l-a convins pe Hmelnițki să i se asocieze împotriva Moldovei – Miron Costin, *Opere alese*, p. 127.

⁶⁵ Tahsin Gemil, *Țările române în context politic*, p. 135.

⁶⁶ Ion N. Nistor, *Problema ucraineană*, p. 143.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Legăturile românilor*, p. 32.

și cu Timuș sau chiar cu părintele acestuia, Bogdan Hmelnițki. A devenit doar Gheorghe Duca hatman peste Ucraina? Cât despre interesul lui Bogdan Hmelnițki față de Moldova și implicarea membrilor familiei sale în viața politică a acesteia, considerăm că ambele au rezultat dintr-o „fericită” coincidență de necesitate politică pentru oastea zaporojeană și de interes „dinastic” pentru „casa” hatmanului⁶⁸.

Politica filopolonă a voievodului moldovean l-a făcut pe Mihail Hrușevski să vadă eronat în Moldova „un actual vasal al Poloniei” (p. 91). Poziția domnului de la Iași față de conflictul dintre Coroană și Republică cu oastea zaporojeană a avut și ea parte de atenția lui Hrușevski: „Vasile Lupu s-a dovedit a fi cel mai loial vecin și de fapt un vasal al Poloniei chiar dacă din punct de vedere tehnic era un subiect al Porții” (p. 146). Este greu să nu se accepte viziunea autorului asupra poziției politice a voievodului. Vasile Lupu într-adevăr se arăta a fi mai mult polonofil decât turcofil, în contrast cu poziția sa de la începutul domniei⁶⁹. Totuși, chiar dacă acest vasal otoman primise indigenatul polon în decembrie 1650, nu a existat o „închinare” a țării similare celei din 1595, când, prin intervenția directă a polonilor, Ieremia Movilă punea stăpânire pe țară.

Istoricul Hrușevski încheie acest capitolul cu o prezentare mai puțin obișnuită și departe de a fi glorioasă a lui Vasile Lupu și Matei Basarab. Aceștia au fost făcuți responsabili pentru pieirea unui sprijinitor al căzăcimii ucrainene. Mihail Hrușevski scrie că Patriarhul de Constantinopol Parthenius II (1648–1651) „a plătit cu propria viață [căci] domnul Moldovei și cel al Țării Românești, fiind nefericiți de contactele lui cu cazacii, l-au denunțat Divanului [și drept rezultat] Parthenius a fost omorât” (p. 144, nota 446)⁷⁰. În pofida acestui dramatic adevăr⁷¹, cert rămâne faptul că Vasile-Vodă, spre deosebire de rivalul său muntean, a avut o mai mare influență asupra clerului ortodox din cadrul Imperiului Otoman⁷².

În următorul capitol, al doilea, *Războiul cu Polonia: pregătirile și începutul campaniei (toamna 1650 – primăvara 1651)*, atenția ne este atrasă în special de două momente referitoare la români și relațiile lor cu polonii și ucrainenii. Mihail Hrușevski a depus un efort considerabil pentru elucidarea acestei perioade din istoria căzăcimii zaporojene. Planurile regelui Jan Cazimir erau grandioase. Spre

⁶⁸ Din documentele depistate în arhivele ruse de Ion Eremia rezultă clar că Bogdan Hmelnițki cerea Porții pentru sine domnia Moldovei – Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 216–217. V. și Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 109.

⁶⁹ Eduard Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei*, p. 43–44. Pentru o altă opinie privind *polono-* sau *turco-*filismul acestui domn v. Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 237–240.

⁷⁰ Două surse sunt folosite cu acest prilej. Cea dintâi apare în P. Nikolaevsky, *Iz istorii snoshenii Rosii s vostokom v polovine XVII stoletia*, în „Khristianskoe chtenie”, vol. 1, 1882, kn. 1 (nr. 1–6). Paginile nu sunt indicate la nota 446 de la p. 144, dar la compartimentul *Bibliography*, la pagina 706 sursa indică: p. 245–67, 732–75 pentru acest autor. Cea de a doua sursă este prezentă în P. Butsynski, *O Bogdane Khmel'nitskom*, Kharkiv, 1882, p. 88–90.

⁷¹ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 90.

⁷² Nicolae Iorga, *A History of Romania*, p. 165.

exemplu, încă în 1649 regele se gândea să creeze în estul Republicii un ducat „ucrainean” care evident se dorea a fi o proprietate a „maiestății sale”⁷³. Un an mai târziu, acest ambițios monarh intenționa să-l atace și să-l distrugă pe Bogdan Hmelnițki. Conform strategiei regale, contingentele polone urmau să îi lovească pe cazacii rebeli din direcția Galiției; dinspre nord – armata lituaniană, iar dinspre sud – domnul Moldovei (p. 146–147). Istoricul continuă prin justa afirmație că Vasile Lupu „ardea de dorință să-și ia revanșa asupra cazacilor” (p. 149) pentru „vizita prietenoasă” a acestora din toamna anului 1650.

Bogdan Hmelnițki nu părea să fi fost pe deplin încredințat de faptul că Vasile-Vodă va respecta acordul în privința alianței politice și a mariajului Ruxandrei cu Timuș. Cu toate acestea, din considerente politice, într-o întrevedere cu solul moscovit Unkovskii, hatmanul prezenta cu optimism relațiile lui cu Moldova. Mihail Hrușevski, analizând perspectivele situației și bazându-se pe propria cunoaștere a subiectului, nota că Hmelnițki „trebuia să facă față multiplelor dificultăți și complicații în implementarea planului său” (p. 162). În ianuarie 1651 hatmanul solicita hanului din Crimeea ajutoare pentru o nouă expediție în Moldova. Evident, dacă el ar fi aflat că Vasile Lupu primise între timp indigenatul polon, șansele pentru o nouă devastare a Moldovei ar fi fost mult mai mari⁷⁴. Hrușevski prezintă o relatare selectivă despre acordarea acestei „cetățenii”. Deși sunt menționați Vasile Lupu, Gheorghe Cotnarschi și încă trei ofițeri cazaci, detaliile și circumstanțele acestui eveniment referitoare la rivalii români sunt omise. Cu lux de amănunte au fost însă prezentate cele despre cazacii polonofili (p. 174–175).

În continuare Mihail Hrușevski scrie despre un alt episod, mai puțin cunoscut cititorului român. Este vorba de atacul polonez asupra orașelului Iampol din 6–7 martie 1651, localitate urbană situată la hotarul de nord-est al Moldovei. Orașul a fost aproape totalmente distrus, un număr mare de civili uciși, iar în afară de aceștia circa 6.000 de oșteni „cazacii și moldovenii” și-au găsit moartea în mâinile leșilor. Istoricul susține că atacul polon nu a fost accidental, ci „stimulat” de faptul că mulți negustori din regiunea Podoliei și Moldovei veniseră în oraș să facă negoț (p. 207–208). Nu am găsit cronici românești sau ucrainene sau istorici contemporani care să fi relatat despre acest eveniment. În același timp, nu este de crezut că cel puțin Miron Costin nu ar fi fost informat despre un asemenea masacru, dacă acesta s-ar fi întâmplat în realitate. Ceea ce pare probabil este că moldovenii menționați nu erau decât „cazacii-moldovenii” angajați în viața militară a căzăcimii zaporojene și nu supuși ai voievodului de la Iași⁷⁵.

⁷³ G.S. Bandke, *Istoriia gosudarstva pol'skogo*, vol. I, St-Peterburg, 1830, p. 281.

⁷⁴ „Secretul” acordării acestei „cetățenii” urma să fie dezvăluit abia la începutul veacului următor – Zdisław Spieralski, *Awantury moldawskie*, Warszawa, 1967, p. 182–183.

⁷⁵ Despre existența unităților românești în cadrul formațiunilor militare ale cazacilor de pe Nipru scrie Sergij Lep'yavko (*Kozats'ki vijni kintsja XVI st. v Ukraini*, p. 124): „În ziua de 3 mai (1594) Nalivaiko cu drujina sa de 2.000 de volohi s-a deplasat, punându-și tabăra la Braclaw.” Despre

Evenimentele cuprinse între bătălia de la Beresteczko [28–30 iunie 1651] și pacea de la Bila Tserkva [Biała Cerkiew] încheiată la 28 septembrie 1651 și-au găsit o amplă oglindire în capitolul al III-lea (p. 276–401). Disponibilitatea moldovenilor, mai exact a lui Vasile Lupu, de a se angaja într-o nouă confruntare cu tabăra cazaco-tătară a fost demonstrată de autor în baza documentelor din Biblioteca Ossolineum, documente făcute parțial accesibile cercetătorilor români grație cunoscutei colecții publicate de Ilie Corfus (p. 293–294). Mihail Hrușevski mai menționează că înfrângerea cazacilor de la Beresteczko, victorie polonă obținută și cu participarea moldovenilor⁷⁶, i-a inspirat încredere și speranță voievodului-părinte să evite nedoritele alianțe politică și de rudenie cu hatmanul zaporojean⁷⁷. Triumful lui Vasile-Vodă a fost mare, el stăruind pe lângă Poartă și pe lângă han, „promovând” cu exaltare „zvonorile despre tragedia cazacilor” (p. 341)⁷⁸.

În timpul tratativelor polono-cazace care au urmat și care s-au încheiat cu semnarea tratatului de la Bila Tserkva, Hmelnițki, întâlnindu-se cu Janusz Radziwiłł, îl făcea pe Vasile Lupu trădător. Hatmanul mai făcu o precizare în defavoarea voievodului din Iași: „Chiar dacă domnul Moldovei îi este Măriei sale socru, [eu] sunt gata să atac Moldova, el [Lupu] are bani buni, eu, însă, am luptători mulți și buni” (p. 391). O zi mai târziu după acest dialog [Hrușevski scrie că hatmanul era beat când se întreținuse cu nobilul lituanian⁷⁹], Ivan Văgovskii, secretarul oștii zaporojene, își cerea scuze de la principele Radziwiłł pentru insultele aduse de Bogdan Hmelnițki la adresa voievodului moldovean⁸⁰. Potrivit lui Mihail Hrușevski, lituanianul replicase: „nici mie, nici domnului Moldovei nu ne-a fost frică de el. Eu sunt gata să mă lupt chiar acum, indiferent, cu armata sau de unul singur.” (p. 392)

Concilierea polono-cazacă de la Bila Tserkva a fost calificată de Mihail Hrușevski drept o „farsă” (p. 402). În viziunea lui, o pace propriu-zisă între părțile

participarea românilor în armata lui Bogdan Hmelnițki vorbește și Ion Nistor, *Problema ucraineană*, p. 132–134.

⁷⁶ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 191; Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 29–31.

⁷⁷ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 158.

⁷⁸ Tahsin Gemil (*Țările române în context politic*, p. 139) împărtășea „aprecierea lui Nicolae Iorga că Vasile Lupu a contribuit și el într-o bună măsură la „începerea marii expediții polone din 1651” împotriva zaporojenilor. Veniamin Ciobanu (*Românii în politica est-central europeană*, p. 29) scria că Vasile Lupu „a fost unul din inițiatorii ei”.

⁷⁹ Această calitate personală a hatmanului, camuflată în perioada sovietică, este confirmată în lucrările istoricilor ucraineni contemporani – Stepan Horoshko, *Bogdan Khmel'nyts'kyi*, p. 165 și 191. Acest „viciu” nu a fost în mod exclusiv propriu doar lui Bogdan Hmelnițki. Marele hatman Nicolae Potocki era făcut vinovat, pe același motiv – beție –, de înfrângerea polonilor suferită la Korsuń, de pieirea camarazilor săi de luptă și căderea multora în prizonierat – *Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, ed. Mirosław Nagielski, Warszawa, p. 160.

⁸⁰ În nota 37 de la p. 392, Mihail Hrușevski pune la îndoială veridicitatea acestui incident, recunoscut de altfel de istoricii poloni; v. Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 181–182.

beligerante a fost la acel moment imposibilă (p. 403). Anume sub impactul acestei „farse” a fost scris capitolul următor – al IV-lea: *De la Bila Ţerkva la Batog. Iarna 1651 – vara 1652* (p. 402–415). Acest tratat viza strict relațiile polono-zaporojene, fără a avea referințe directe la raporturile dintre cazaci și Moldova. Inițiativa probabil ar fi trebuit să vină de la poloni, ale căror interese le promova Vasile Lupu de atâta timp și cu atâta stăruință. Este o situație neclară pentru moment și poate doar cu timpul se va găsi răspunsul la întrebarea de ce nu a fost acest subiect discutat în mod special la Bila Ţerkva. Aceasta credem că i-a și „dezlegat mâinile” lui Bogdan Hmelnițki în direcția Moldovei. Totuși, la o lectură mai atentă a paragrafului 9 al tratatului, se observă o interdicție impusă cazacilor de a întreține relații sau de a încheia înțelegeri cu tătarii din Crimeea sau cu orice alți cârmuitori (p. 396). În „mod normal” Hmelnițki nu avea dreptul să „întrețină relații” sau să „încheie înțelegeri” cu o altă putere, inclusiv cu Moldova, în pofida statutului ei de vasal otoman. Se știe, însă, că uneori teoria nu concordă neapărat cu practica ...

Polonezii erau predispuși să-l păstreze pe Vasile Lupu în calitate de aliat și eventual să intervină în favoarea vecinului fidel. Hrușevski nota că pentru a dezbină alianța tătaro-cazacă și „a-i abate atenția lui Bogdan Hmelnițki de la Moldova” s-a revenit la vechiul proiect de a-i reorienta pe cazaci spre o expediție maritimă împotriva Imperiului Otoman (p. 406). Străduințele depuse de poloni, în special de nobilul Potocki (p. 408), nu au dat rezultate. Deja către finele anului 1651 „devenise clar că hatmanul era gata să riște un nou atac asupra Moldovei (p. 417)”. Mihail Hrușevski concluzionează că „totuși, din punctul de vedere al politicii promovate de Ucraina, erau multe justificări pentru planul hatmanului de a și-l apropia pe Lupu, dacă nu de bunăvoie, atunci prin forță” (p. 465–466). Totodată, autorul considera „aventura moldovenească” ca fiind inoportună pe fundalul unei depopulări masive a Ucrainei. El era de părere că în locul acestei politici Hmelnițki și ofițerii lui trebuiau să asigure securitatea populației și condiții de viață mai decente pentru masele ucrainene. Ultimii, din cauza instabilității politice și a pericolului constant ce venea din partea tătarilor, erau siliți să-și găsească adăpost pe teritoriul Rusiei Moscovite (p. 465). Scriind despre dorința lui Hmelnițki de a reveni în Moldova, Hrușevski menționa că hatmanul intenționa „să-i reamintească prietenește lui Vasile Lupu” că acesta trebuia să aleagă între Ucraina și Polonia și, nu în ultimă instanță, să respecte înțelegerea matrimonială (p. 483).

Referitor la relațiile româno-ucrainene din această perioadă, este interesant și următorul fapt. Hrușevski vorbește despre o a doua expediție tătaro-cazacă în Moldova. Conform lui, în iunie 1652 „hoarda [tătarilor din Crimeea] împreună cu cazacii zaporojeni au trecut Nistrul, unii pe lângă Iampol, alții pe lângă Movilău”. Dar, „primind cadouri din partea moldovenilor”, iar Vasile Lupu răspunzând cu o totală înțelegere față de acordul său cu Hmelnițki din 1650 – continua autorul –, invadatorii au oprit campania (p. 483–484). În viziunea istoricului, această campanie „nu a fost importantă și a trecut aproape neobservată” (p. 483). Dacă este

să se accepte ideea că expediția a avut totuși loc⁸¹, atunci, luând în considerație faptul că mariajul celor doi s-a produs în scurt timp, trebuie să ajungem la concluzia – spre deosebire de Hrușevski – că expediția a avut un impact vizibil. Făcând sau nu conexiunea între cele două evenimente [expediția a doua din Moldova din iunie 1652 și validarea alianței moldo-cazace prin căsătoria tinerilor], Mihail Hrușevski nota că „mariajul lui Timuș a fost semnificativ pentru atragerea Moldovei în sfera relațiilor politice ale cazacilor (p. 489)⁸², chiar dacă zaporojenii „nu aveau deloc încredere în domnul Moldovei” (p. 495). Cu încredere sau fără, diplomația oștii zaporojene, remarca Hrușevski, îl propunea anume pe Vasile Lupu să exercite rolul de mediator cu polonii (p. 496)⁸³.

Odată ce căsătoria s-a produs, o confruntare militară cu cazacii a devenit pentru Vasile Lupu lipsită de orice sens. Trebuie menționat totuși că nu există dovezi, cu excepția unor ipoteze⁸⁴, ale unei ostilități manifestate de acest domn al Moldovei față de Polonia după forțata „apropiere” de zaporojeni⁸⁵. Vasile-Vodă conta mult pe sprijinul ginerelui său lituanian Janusz Radziwiłł, care, potrivit lui Hrușevski, devenea din ce în ce mai implicat în conflictul polono-cazac (p. 505). Ambii, și domnul moldovean, și principele lituanian, erau considerați de Bogdan Hmelnițki drept aliați de nădejde⁸⁶. Drept consecință, conchide autorul, faptul împlinit a ridicat fără îndoială spiritul combativ al zaporojenilor (p. 514). Este de remarcat că din toate evenimentele care au avut loc în 1652, alianța cu Moldova a

⁸¹ Sursa indicată de Hrușevski este Jakub Michałowski, *Jakuba Michałowskiego, wojskiegolubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga pamiętnicza (1647–1655)*, ed. A. Helcel, Kraków, 1864, p. 656 și 660. Campania dată putea să aibă loc, dar numai după înfrângerea suferită de poloni la Batog la început de iunie 1652. Se cunoaște că în luna mai consiliul căpeteniilor cazace a susținut decizia lui Bogdan Hmelnițki de a ataca Moldova, pe o astfel de cale dorind să-l forțeze pe Vasile-Vodă să respecte înțelegerea din 1650 – Frank E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine*, p. 199.

⁸² Pentru considerentele care l-au determinat pe Bogdan Hmelnițki să fie interesat de o eventuală înrudire matrimonială cu Vasile Lupu v. Eduard Baidaus, *Les relations moldo-polonaises dans le contexte de la crise politique dans l'Europe de l'Est (au milieu du XVIIème siècle)*, în vol. *Romanian and Polish Peoples*, p. 30.

⁸³ Despre tentativele diplomatice nereușite ale moscoviților de a-i concilia pe poloni și cazaci v. Lev Zaborovskii, *Poslednii shans umirovorenii. Peregovory B.A. Repina vo L'vove 1653 g.*, în vol. *Ukraina v Tsentral'no-Skhidnii Evropi. Studii z istorii XI–XVIII st.*, Kiev, 2000, p. 238–244. Interesant este faptul că doar cu câțiva ani mai înainte polonezii erau cei care erau gata să lupte pentru Ucraina, pentru a o proteja în fața unei eventuale agresiuni turco-tătare – Dariusz Milewski, *Moldawia w planach wojny tureckiej Władysława IV*, p. 731–732.

⁸⁴ Conform unor surse moscovite, Vasile Lupu i-ar fi trimis lui Bogdan Hmelnițki încă în iarna anului 1653 circa 20.000 de oșteni. Ion Eremia (*Relațiile externe*, p. 229) pune la îndoială numărul dat, dar nu și faptul propriu-zis – ajutorul militar acordat de Vasile-Vodă cazacilor zaporojeni. Credem, însă, că dacă Vasile Lupu i-ar fi ajutat pe cazaci în realitate, atunci probabil „problema moldovenească” nu ar fi devenit în 1653 „un focar de nemulțumire” pentru căpeteniile zaporojene, care s-au împotrivit dorinței lui Hmelnițki de a-și ajuta ruda.

⁸⁵ Ilona Czamańska, *From the Moghilas to Dosoftei*, p. 19.

⁸⁶ Ion Eremia (*Relațiile externe*, p. 228) concluzionează că „alianța matrimonială dintre Vasile Lupu și B. [Bogdan] Hmelnițki crea o situație absolut nouă în raporturile polono-ucrainene: Hatmanul Jan Radziwiłł [Janusz Radziwiłł] devine cumnatul lui Timofei [Timuș] Hmelnițki”.

fost considerată de autor drept una culminantă și cu un impact benefic internațional pentru oastea zaporojeană (p. 515). Pentru Moldova, însă, cum menționa Ion Nistor, „încuscrirea lui Vasile Lupu cu hatmanul cazacilor aduse mult folos țării, prin faptul că invaziile cazacilor deveniră tot mai rare și pierdură mult din înverșunarea lor”⁸⁷. Este și acesta un adevăr. Dar totuși, la o privire mai atentă, alianța politică cu un rebel și cea de „sânge” cu un „cazac” nu puteau aduce mult folos nici țării, nici respectului pe care orice mare boier al Moldovei, ca să nu mai zicem domn, se aștepta să-l aibă din partea clasei politice și sociale căreia îi aparținea⁸⁸.

Prin capitolul al V-lea, *Legăturile matrimoniale și decesul lui Timuș Hmelnițki* (p. 516–663), Mihail Hrușevski încheie prima parte a volumului IX. Deja în primul pasaj și-a găsit expresie aprecierea dată de autor destinului dramatic al celor doi tineri și impactului mariajului lor: „istoricii au fost captivați de scurta, dar fulgerătoare carieră a tinerilor căsătoriți – a cazacului de la Cihirin și a fiicei domnești –, carieră care a sclipit fulgerător pe orizontul politic și a dispărut ca un meteor.” (p. 516) Oprindu-se în detaliu asupra acestei „uniuni dinastice”, autorul, deși pentru a doua oară își exprima dubiile privitor la aspectul romantic al acestei „afaceri”, o considera și în această parte a lucrării de o semnificație majoră (p. 517)⁸⁹. Domnul de la Iași a fost nevoit să cedeze și, cum scria Hrușevski, „îndiferent de sentimentele lui [Vasile] Lupu în această privință, el a înțeles că nu mai putea amâna sau evita această problemă, căci în caz contrar era posibilă nu doar o nouă devastare a Moldovei, dar numai Dumnezeu știe ce altceva” (p. 518). Despre atmosfera „calmă” de atunci scria și Constantin Gane. În opinia acestuia, oferta matrimonială făcută de Bogdan Hmelnițki încă din primăvara anului 1650 „înnebuni de spaimă curtea domnească din Iași”⁹⁰.

Un alt fapt interesant este afirmația lui Hrușevski conform căreia tătarii urmau să fie implicați de Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki într-o eventuală campanie antimunteană. Nunta avuse loc în august 1652, iar campania s-a desfășurat abia în mai 1653. În linii mari, se poate admite că participarea tătarilor din Crimeea la un raid împotriva lui Matei Basarab ar fi putut fi discutată de tatăl-socru și de ginere în perioada nunții. Miron Costin menționează că principele transilvan era amenințat de Vasile-Vodă cu o expediție a tătarilor dacă nu va șede „mâlcom”⁹¹. Mențiunea cronicarului vine să confirme această afirmație a lui

⁸⁷ Ion N. Nistor, *Problema ucraineană*, p. 137.

⁸⁸ Ion Eremia, *Relațiile externe*, p. 185, 203, 228.

⁸⁹ În defavoarea unor „obiective dinastice [moldovenești]” ale lui Bogdan Hmelnițki se pronunța și polonezul Janusz Kaczmarczyk (*Bohdan Chmielnicki*, p. 194–195 și 242–243), care susținea că izvoarele nu confirmă astfel de intenții. Acest autor, însă, se contrazice afirmând că proiectul lui Hmelnițki de a se înrudi cu Matei Basarab nu a fost ceva nou, ci „o modificare a concepției [hatmanului]”. Autorul ucrainean Stepan Horoshko (*Bogdan Khmel'nyts'kyi*, p. 50 și 187) dimpotrivă vedea în proiectele de mariaj ale lui Bogdan Hmelnițki o realitate politică.

⁹⁰ Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 234.

⁹¹ Miron Costin, *Opere alese*, p. 132.

Hrușevski. Totuși ulterior, evenimentele au arătat că doar trupe moldovenești și căzăcești au invadat Țara Românească în primăvara anului 1653, fără participarea tătarilor⁹².

Lovitura de palat din Moldova din primăvara anului 1653 constituie un alt aspect reflectat de Hrușevski cu lux de amănunte. Conform acestuia, ea a fost impulsionată de zvonurile despre planurile lui Bogdan Hmelnițki [față de Moldova și Muntenia] și ale lui Vasile Lupu față de Țara Românească (p. 532). Dar întronarea lui Gheorghe Ștefan la Iași a condus, în viziunea autorului, spre colapsul întregii politici „danubiano-balcanice edificată cu înțelepciune de hatman pe parcursul anilor de luptă împotriva Poloniei” (p. 532)⁹³. Mihail Hrușevski nu apreciază poziția Coroanei, care a rămas indiferentă față de chemările disperate de ajutor ale fidelului ex-voievod. După ce fusese informat despre situația lui Vasile Lupu, regele Jan Cazimir își căuta în continuare de plăcerile vieții, plecând ... la vânătoare (p. 556). Este și acesta un indiciu despre cum acest monarh percepea realitatea războiului cu cazacii, dat fiind că își găsea timp și pentru distracții. „Un personaj lipsit de energie” – scria Constantin Rezachevici cu referire la Jan Cazimir Vasa – „și nehotărât, ... departe de a reprezenta omul de care în acele împrejurări avea nevoie țara [Polonia]”⁹⁴.

Nu credem că atitudinea lui Jan Cazimir față de situația din Moldova – sau mai exact față de Vasile Lupu – a fost una ieșită din comun. În istoria noastră au mai fost și alte cazuri când interesul privat al unui rege a fost mai presus de interesele unui aliat sau ale creștinătății est-europene în general⁹⁵. În cazul lui Vasile-Vodă, pe poloni i-a interesat mai mult averea acestuia decât obligația, fie și morală, de a-l salva. Iată cum vedea lucrurile Hrușevski: „ei [polonii] erau interesați de imensul tezaur despre care se spunea că Lupu l-ar fi adus cu el în teritoriul polonez: mulți mercenari ar fi putut să fie angajați pe acei bani.” (p. 557) Revenind la acest subiect puțin mai târziu (p. 633), istoricul menționa că de fapt polonezii și cazacii, pretinzând că mențineau pacea în Ucraina, în realitate luptau pentru comorile voievodului fugăr și căzut în dizgrație. Trădat de poloni, Vasile Lupu va găsi adăpost provizoriu la cazaci. Hrușevski nu intră în detalii pentru a explica acțiunile regelui, în schimb, bazându-se pe informația lui Miron Costin, se referă la motivele pierderii de către Vasile-Vodă a sprijinului în propria țară:

⁹² Despre „izbânda moldovenească” a cazacilor conduși de Timuș Hmelnițki și expediția lor comună cu Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab vorbesc și cronicile muntenești: *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 109–112.

⁹³ *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*, coord. Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 107–108.

⁹⁴ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 189.

⁹⁵ Este cazul regelui maghiar Matia Corvin și a modului în care acesta l-a „sprijinit” pe Ștefan cel Mare împotriva otomanilor – Nicolae Iorga, *A History of Romania*, p. 92.

„Moldovenii nu-l sufereau pe Vasile și familia acestuia pentru că erau greci [*sic!*]” și pentru că „nepotul său invadea casele și viola fetele.” (p. 565)⁹⁶

Încercarea hatmanului Hmelnițki de a-și ajuta cuscru și aliatul politic, ca și victoria lui Matei Basarab de la Finta din primăvara anului 1653 au făcut ca „problema moldovenească să devină un focar de nemulțumire” pentru căpeteniile zaporojene (p. 616). Conflictul lui Bogdan Hmelnițki cu ofițerii săi, inclusiv cu consilierul Ivan Vygovski, l-a forțat pe hatman să se dezică de ideea de a-i acorda lui Vasile Lupu ajutorul necesar. Mihail Hrușevski concluzionează că dacă Hmelnițki-senior ar fi intervenit personal, atunci nu doar cetatea Sucevei, ci și întreaga situație din regiunea danubiană ar fi avut un alt curs (p. 651–652). Trebuie să admitem că este greu de respins ipoteza corifeului. Numele lui Bogdan Hmelnițki „sună” incomparabil mai puternic decât cel al lui Timuș. Probabil, el nu s-ar fi încumetat să-l atace pe Matei Basarab așa cum au făcut-o, fără succes, cei doi: Vasile Lupu și Timuș. Totuși, faptul că hatmanul nu a intervenit personal în Moldova se mai poate explica, cum ar rezulta din opinia lui Petronel Zahariuc, prin faptul că Hmelnițki nu a avut niciodată încredere în Vasile Lupu, pe care de obicei îl prezenta autorităților otomane drept „trădător”⁹⁷. Un lucru a rămas, însă, cert: „Dublul joc politic al lui Bogdan Hmelnițki, care vehicula între Poarta Otomană și Rusia [Moscovită], a creat o nouă tensiune în raporturile tătar-cazace”⁹⁸ și, pe de altă parte, a condus spre falimentul „politicii moldovenești” a acestuia. Cu toate acestea, politica hatmanului va schimba în curând atât harta politică a Europei de Est, cât și destinul politic al polonilor și al cazacilor zaporojeni.

Relatările despre raporturile româno-ucrainene au fost încheiate în acest volum cu un elogiu consacrat domniței Ruxandra, a cărei viață este considerată de istoriografia polonă ca fiind una „nefericită”⁹⁹. Cu această ocazie, Mihail Hrușevski a făcut apel la imaginea prin care cronicarul ucrainean Samoil Velichko a eternizat-o pe Ruxandra în cronica sa. Domnița este înfățișată ca fiind o „femeie curajoasă”, care nici în cele mai grele împrejurări nu și-a părăsit moșia de la Rașkov¹⁰⁰, primită în dar de la tatăl-socru (p. 663)¹⁰¹.

⁹⁶ Pentru o sinteză a cauzelor pierderii de către Vasile Lupu a scaunului domnesc v. Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 33.

⁹⁷ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan Voievod*, p. 109.

⁹⁸ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană*, p. 33.

⁹⁹ Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, p. 194.

¹⁰⁰ Ulterior ea se va retrage totuși în Țara Moldovei. Domnița Ruxandra își va pierde viața în timpul campaniei lui Jan Sobieski în Moldova. Torturată pentru „comorile” tatălui său de către niște cazaci aflați în slujba regelui polon, ea va pieri decapitată în anul 1686 – Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 315; *Istoricheskie sviazi narodov SSSR i Rumynii v XV – nachale XVIII vv. Dokumenty i materialy v trekh tomakh*, vol. II 1633–1673, Moskva, 1965, p. 389; Constantin Gane, *Trecute vieți*, vol. I, p. 245. Mai nou despre viața Ruxandrei Lupu-Hmelnițki a se vedea Lilia Zabolotnaia, *Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 2008, nr. 3 (75), p. 16–44.

¹⁰¹ Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Testamentul Ruxandrei Lupu (Hmelnițki) din 15 ianuarie 1667*, în vol. *In honorem Demir Dragnev, Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii*, Chișinău, 2006, p. 82–96.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Este vizibil faptul că istoria Ucrainei, așa cum a perceput-o și conceput-o la timpul său Mihail Hrușevski, are multe în comun cu trecutul neamului românesc. Lesne de înțeles, „cea mai productivă” perioadă a contactelor dintre strămoșii ucrainenilor și români a fost cea a cazacilor zaporojeni. Această epocă, socotită glorioasă în istoria Ucrainei, începe cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și culminează cu mijlocul secolului al XVII-lea. Pentru noi, perioada respectivă are o proprie semnificație: epopeea Movileștilor, epoca lui Mihai Viteazul, voievozi martiri [Miron Barnovschi-Movilă] și tentative nereușite de a scăpa de dominația Porții Otomane [Ioan-Vodă cel Viteaz, Gaspar Grațiani]. Credem că nu greșim dacă afirmăm că *Istoria Ucrainei-Rusi* a rămas până astăzi cea mai documentată lucrare ieșită de sub condeul unui istoric ucrainean care să cuprindă, să relateze și să evalueze în toată complexitatea lor relațiile dintre români și ucraineni¹⁰² din perioada medievală și modernă timpurie¹⁰³. Este regretabil faptul că acest studiu fundamental, ca de altfel și opera altor autori ucraineni în care s-ar putea în mod sigur descoperi detalii noi ce ar viza istoria Europei de Sud-Est, inclusiv pe cea a românilor nu sunt suficient accesibile publicului român. O traducere în limba română a *Istoriei* firește ar avea puterea să schimbe în mai bine situația. În același timp, ar fi de un mare folos reeditarea, cu adnotările necesare, într-o limbă de circulație internațională, a operelor magistrale ieșite de sub condeul lui Xenopol, Iorga sau Giurescu¹⁰⁴.

Efortul lui Mihail Hrușevski depus la scrierea *Istoriei Ucrainei-Rusi*, care a pornit de la ideea aprofundării unui curs universitar, precum și străduința echipei editoriale de la CIUS (Institutul Canadian pentru Studii Ucrainene, Edmonton-Toronto) de a pune în circulație o nouă ediție a acestei lucrări sunt indiscutabil de apreciat. Prin *Istoria* sa, Mihail Hrușevski a adus un serviciu prodigios nu doar

¹⁰² O excepție ar fi studiul în limba ucraineană referitor la relațiile ucraino-moldo-române în opera lui Mihail Dragomanov realizat de Anatolii Kruglashov, *Problemy ukraino-rumuno-moldovs'kogo istorychnogo ta politychnogo dialogu u spadshchini Mikhaila Dragomanova*, în vol. *Ukraina-Rumuniia-Moldova*, p. 142–155.

¹⁰³ În România, ca de altfel și în Ucraina și parțial în Republica Moldova, educația și cercetarea istorică s-au distanțat de teoria stalinistă privind tratarea și periodizarea istoriei universale. Despre originea, evoluția și implementarea termenilor de „istorie modernă timpurie” sau „premodernitate” în secolele XVI–XVIII v. B. Murgescu, *O alternativă la periodizarea tradițională: epoca modernă timpurie*, în „Studii și articole de istorie”, LXVI, 2001, p. 5–18; L. Popa, *Premodernitatea sau redescoperirea și reinventarea Europei*, *ibidem*, p. 19–26; E. Baidaus, *Evul Mediu și epoca modernă în știința și instruirea istorică din Republica Moldova (termeni, cronologie, metodologia predării)*, în „Analele ANTIM”, Chișinău, vol. 3, 2002, p. 55–60.

¹⁰⁴ Spre exemplu analiza articolului semnat de Boris Miletskii și Vasyl' Karpo (*Osnovni etapi*, p. 92–101), consacrat tematicii relațiilor româno-ucrainene din secolul al XVII-lea, indică clar că opera marilor istorici români lipsește din bibliografie, cu excepția celei a lui Ion Nistor.

istoriografiei ucrainene, ci și celei universale. Nu în zadar Nicolae Iorga scria în 1916 că Hrușevski era „un om de mare erudiție și de o putere de muncă puțin obișnuită”¹⁰⁵, iar Alexandru Boldur, cu un deceniu mai târziu, spunea că „el [Mihail Hrușevski] avea intenția de a face pentru națiunea ucraineană ceea ce a făcut N. Iorga pentru națiunea română, demonstrând unitatea tuturor ramurilor, în pofida separării lor politice”¹⁰⁶. Volumele VII, VIII și IX/1 recenzate în acest studiu, precum și întreaga serie a *Istoriei Ucrainei-Rusi* au îmbrăcat în această ediție în limba engleză un veșmânt academic ireproșabil. Prin apariția acesteia, colectivul de la CIUS, angajat în republicarea întregii monografii, a dat viață dorinței lui Mihail Hrușevski de a introduce în mediul științific internațional o altă viziune a istoriei Ucrainei, o perspectivă diferită de cea cunoscută și propagată timp de secole de istoriografia rusă prin care se legitima „dreptul istoric” exclusiv al Moscovei asupra Kievului și asupra Ucrainei în general¹⁰⁷.

La rândul său și cititorului român, interesat de istoria popoarelor vecine, i se oferă șansa să cunoască prin intermediul acestui studiu trecutul românesc, legăturile acestuia cu Ucraina, cu Polonia și cu alte puteri din regiune, implicate cu secole în urmă în procesul de emergență, de constituire și de afirmare politico-militară a cazacilor zaporojeni. Este greu să pretindem la un caracter exhaustiv al tentativei noastre de a prezenta viziunea lui Mihail Hrușevski asupra relațiilor româno-ucrainene din secolele XVI–XVII. În același timp, speranța noastră este că cele peste două mii de pagini lecturate, precum și sursele consultate ne-au permis, într-o măsură sau alta, să realizăm obiectivul propus. În urmă cu câțiva ani, istoricul rus Alexandr Lavrov sugera citirea cu multă atenție a volumului VII pe care el îl recenza. Printr-o simplă coincidență (oare?) Lavrov se referea la istoria românilor când se adresa către colegii săi de breaslă: „Pentru un istoric care are ca obiect de studiu istoria Rusiei din perioada modernă timpurie există motive pentru a explora acest volum al *Istoriei Ucrainei-Rusi* cu creionul în mână. Mai întâi merită atenție menționarea implicării cazacilor ucraineni în viața politică a Moldovei, unde aceștia au sprijinit periodic la tronul domnesc ba pe un pretendent, ba pe altul ...”¹⁰⁸.

În cazul nostru, rămânem cu convingerea că nu doar volumul VII, ci lucrarea în întregime merită să fie cunoscută de cercetătorii români. După sugestia lui

¹⁰⁵ Nicolae Iorga, *Legăturile românilor*, p. 7.

¹⁰⁶ Alexandru V. Boldur, *Basarabia și relațiile româno-sovietice (Chestiunea Basarabiei și dreptul internațional)*, București, 2000, p. 130.

¹⁰⁷ „... după 350 de ani de cataclisme istorice – invazia tătaro-mongolă și ocupația de către Polonia –, [Ucraina] s-a reunit cu Rusia ... Oponenții statalității ruso-ucrainene nu au încetat să încerce să distrugă această unitate frățască ... Ucraina este astăzi ruptă artificial din corpul Rusiei ..., problema în cauză necesită a fi soluționată [deoarece] popoarele unite datorită destinului istoric nu pot exista separat.” – Nikolay Ul’yanov, *Ukrainskij separatism. Ideologicheskie istoki samostiinosti*, Moskva, 2004, p. 4.

¹⁰⁸ Alexandr Lavrov, recenzie la Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus’*, vol. VII *The Cossack Age to 1625*, în „Ab imperio”, 2004, nr. 4, p. 684.

Alexandr Lavrov adresată istoricilor din Federația Rusă, nouă, celor cărora Mihail Hrușevski ne-a acordat o atenție deosebită în *Istoria Ucrainei-Rusii*, nu ne rămâne decât să profităm din plin și profesional de roadele acestui studiu. „Profitul academic” nu ne vizează însă doar pe noi. El îi vizează pe toți cei ai căror strămoși au fost implicați direct în trecutul istoric al ucrainenilor, iar astăzi urmăresc evoluția statului modern Ucraina după prăbușirea Uniunii Sovietice. Istoriografia ucraineană, precum de altfel și cea română, dar nu numai, este un *pilon* și o *condiție academică* fundamentală necesară supraviețuirii geopolitice și evoluției istorice a unei națiuni. Prin acest *magnum opus* Mihail Hrușevski și-a îndeplinit misiunea de savant, de om politic și de cetățean al unei Ucraine văzută independentă de el și de mulți alți protagoniști ai istoriografiei și politicii ucrainene de la începutul secolului trecut.

ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS IN THE *HISTORY OF UKRAINE-RUS*'. HISTORIOGRAPHIC CONSIDERATIONS (II)

Abstract

The second part of this article deals with volumes VIII and IX/1 of Hrushevsky's *magnum opus*, the *History of Ukraine-Rus*'. In perusing Hrushevsky's work, the reader encounters considerable discussion of the Zaporozhian Cossacks' involvement in the politics of Moldavia during the late sixteenth and early seventeenth centuries. Among the most significant episodes researched and presented in this series is the great impact of Petru Movilă/Petro Mohyla (the scion of a Romanian princely dynasty who became the Orthodox metropolitan of Kyiv) on the religious life and culture of the Ukrainian lands under Polish rule.

In his study, Hrushevsky pays considerable attention to the direct involvement of Romanians from Wallachia and Moldavia, as well as the Transylvanian nobility, in the most important development of seventeenth-century Ukrainian history, the Zaporozhian Cossacks' uprising, led by Bohdan Khmelnytsky, against the Poles. The marriage in 1652 of Ruxandra/Roksanda, the youngest daughter of Vasile Lupu, to Tymish, Khmelnytsky's elder son, was a consequence of their fathers' foreign policy and of a particular geopolitical situation. The Zaporozhian hetman's "Moldavian policy" and the story of the young couple, whose brief romance was extinguished in the course of the uprising, are comprehensively narrated in Hrushevsky's work.

This article concludes that by elaborating the concept of Ukraine-Rus' in his *magnum opus* Hrushevsky accomplished his historical and civic mission as a distinguished Ukrainian scholar, university professor, and citizen. CIUS has done

well to undertake this ambitious translation project, and the outstanding effort of its editorial team has made a significant contribution to historical scholarship in general. Romanian historiography, notably the magisterial works of such prominent historians as Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, and C.C. Giurescu, would benefit greatly from a similar undertaking.¹⁰⁹

¹⁰⁹ **Erată:** În prima parte a acestui articol, *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istoriografice (I)*, în „Revista istorică”, t. XXI, 2010, nr. 1–2, la p. 167, nota *, se va citi: „dr. habilitat Ion Eremia (Chișinău)”.

REGIMURI TOTALITARE

DISLOCAREA UNOR CATEGORII DE PERSOANE DIN ZONA DE FRONTIERĂ CU IUGOSLAVIA ÎN CÂMPIA BĂRĂGANULUI (1951–1956) (II)

NICOLETA IONESCU-GURĂ

CE S-A ÎNTÂMPLAT CU BUNURILE DISLOCAȚILOR

Pentru rezolvarea problemelor legate de administrarea, conservarea și repartizarea bunurilor rămase de la cei dislocați, precum și de organizarea cazării acestora în locurile stabilite de autorități, a fost constituită o comisie interministerială, condusă de Ion Vidrașcu, ministru adjunct la Ministerul Agriculturii, din care făceau parte delegați ai Ministerelor Agriculturii, Afacerilor Interne, Finanțelor și Comerțului Interior; ai Comitetului de Stat al Planificării; ai Comitetului de Stat pentru Colectări; ai Direcției Treburilor Consiliului de Miniștri; ai Departamentului Gospodăriei Locale și Centrocoopului.

Comisia trebuia să organizeze cumpărarea bunurilor de la dislocați, să stabilească modul de valorificare a bunurilor care erau achiziționate, să ia măsuri pentru conservarea bunurilor preluate cu inventar de la organele Ministerului Afacerilor Interne, să lichideze inventarul preluat de la dislocați prin vindere sau repartizare către instituții, să propună repartiția terenurilor și caselor preluate, să construiască locuințe pentru cei dislocați în regiunile fixate de autorități, să-i folosească la muncă.

În urma cumpărării bunurilor dislocaților a fost totalizat următorul inventar viu și mort: cabaline (2.033), bovine (3.295), porcine (13.192), ovine (26.969), stupi (5.445), păsări (96.021), tractoare (237), batoze (267), locomobile (59), „plus un alt însemnat inventar agricol”¹. A fost preluată o suprafață de circa 62.000 de hectare² de pământ din care 20.000 de hectare cultivate cu grâu și 14.300 cultivate cu porumb și alte culturi. Au fost preluate 5.581 de case, 10 ateliere și mobilier divers.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond CC al PCR – Cămară, dosar 109/1951, f. 81.

² În urma dislocării populației din cele patru regiuni (Timiș, Severin, Gorj și Dolj) a rămas suprafața de 62.713 ha teren agricol, din care 56.079 ha arabil, restul fiind vii, livezi, pășuni etc. În anul 1951, culturile de pe terenurile arabile au fost recoltate de gospodăriile agricole de stat, în raza cărora se găseau terenurile – Idem, fond Ministerul Agriculturii. Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest, dosar 1/1951, f. 38.

Bunurile imobile provenite de la populația dislocată au fost repartizate astfel: 3.602 imobile au fost repartizate la instituții, iar terenurile în suprafață de 62.712,74 de hectare au fost repartizate gospodăriilor agricole de stat, înființându-se 52 de secții noi³.

Pentru lichidarea bunurilor provenite din dislocarea persoanelor și verificarea acestei acțiuni a fost formată o comisie centrală. Această comisie, intitulată *Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest*⁴, a fost înființată în iunie 1951, ca urmare a HCM nr. 326/1951, cu scopul de a inventaria, evalua și vinde bunurile persoanelor dislocate din regiunile Timișoara, Severin, Gorj și Dolj. Comisia și-a încheiat activitatea un an mai târziu.

Comisia Operativă Centrală⁵ avea în subordine opt comisii: patru în regiunea Timișoara, două în regiunea Severin, una în regiunea Dolj și una în regiunea Gorj. Cele opt comisii și-au început activitatea la 12 septembrie 1951, după ce în prealabil li s-a făcut un instructaj la sediul sfaturilor populare regionale de către delegații comisiei centrale. Comisiile, care erau formate din delegatul comisiei interministeriale ca președinte, delegatul sfatului popular regional, delegatul local al Ministerului de Finanțe și delegatul Comitetului de Prețuri, s-au deplasat pe teren cu situația inițială a bunurilor pentru identificarea, evaluarea și repartizarea lor.

Printr-o Hotărâre a Consiliului de Miniștri s-a dispus ca inventarul viu⁶ și mort provenit de la populația dislocată să fie lichidat prin vânzare următoarelor ministere: Ministerului Agriculturii (pentru GAS, GAC și SMT); Ministerului Gospodăriei Comunale și Industriei Locale, Cooperăției; Ministerului Comerțului Interior prin ICS Consignația; Ministerului Industriei Ușoare prin Direcția Contractări și Achiziții (DCA); Ministerului Metalurgiei prin ICM. Pentru cumpărarea de bunuri de la populația dislocată s-a alocat de către Ministerul Finanțelor, de la tezaur, un fond de 2.028.600.000 lei⁷.

Gospodăriile agricole de stat au cumpărat, pe bază de chitanțe-inventar, bunuri agricole (animale, mașini agricole etc.) cu banii puși la dispoziție de Banca RPR din bugetul statului. Obiectele casnice și mobilierul au fost date Ministerului

³ Ibidem, dosar 2/1951, f. 197.

⁴ La ANIC există un fond arhivistic intitulat *Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest 1951–1952*, compus din 49 de dosare, care arată cum au fost inventariate și vândute bunurile rămase de la persoanele dislocate, în iunie 1951, din regiunile Timișoara, Severin, Gorj și Dolj.

⁵ Din Comisia Operativă Centrală făceau parte: Nisipeanu Gheorghe, care era responsabilul comisiei, Marinescu V. Gh., revizor contabil și resort financiar, Drăgănescu Petre, revizor contabil, Olteanu D. Ilie, referent statistician, și Nemeș Maria, secretar dactilograf. Comisia era condusă de consilierul ministerial Cotoară Severin – Idem, fond Ministerul Agriculturii. *Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest*, dosar 2/1951, f. 196.

⁶ Pentru clasarea, evaluarea și repartizarea inventarului viu s-a format o comisie compusă din: Popescu Alexandru, delegatul Comisiei Operative Centrale; Ciorbă Gheorghe, delegatul Goscolului, dr. Sântu Ion, delegatul Gostatului, și dr. Gafa, delegatul Direcției Zootehnice – ibidem, f. 196–197.

⁷ Ibidem, f. 198–199.

Comerțului Interior, care le-a vândut prin ICS Consignația. La MAT s-au vândut toate băuturile ca vin, țuică, rom. Bunurile care nu se vindeau nici prin ICS Consignația și nici prin DCA – câneapă, gogoși de mătase, lână, piei, zdrențe etc. – s-au vândut „amatorilor locali” prin comisii locale formate de către comitetele executive ale sfaturilor populare comunale. În multe cazuri, sfaturile populare au dispus de bunuri după cum au vrut, unele dintre acestea ajungând în folosința altor cetățeni. Animalele reformat s-au valorificat prin comerțul de stat, sumele depunându-se la bancă într-un cont special, pe seama Ministerului de Finanțe. Recoltele de cereale, pe măsură ce se treierau, s-au predat comisiilor de colectare, iar sumele s-au trecut în contul Ministerului de Finanțe.

Casele au trecut în patrimoniul statului, fiind date apoi în folosința sfaturilor populare ale comunelor și orașelor pe teritoriul cărora se găseau. O parte au fost solicitate de unele ministere, instituții, organizații de masă etc., fiind folosite ca sedii, magazine, locuințe pentru salariați. Casele care n-au fost solicitate de instituții au rămas în administrarea și folosința sfaturilor populare. S-a propus ca o serie de imobile să fie amenajate ca dispensare umane și veterinare, localuri de școli, cămine culturale, case de nașteri, biblioteci comunale, fiind predate de comitetele executive ale sfaturilor populare cu proces-verbal instituțiilor respective (întreținerea lor cădea în sarcina comitetului executiv al sfatului popular respectiv). Potrivit *Instrucțiunii la administrarea și folosirea caselor preluate de la locuitorii strămutați din regiunile Timiș, Severin, Gorj și Dolj*, imobilele situate pe teritoriul orașelor erau administrate de întreprinderile de localuri și locuințe de pe lângă sfaturile populare, iar cele situate în comune de sfaturile populare comunale. Casele solicitate pentru locuințe destinate salariaților diferitelor instituții, cele solicitate de unitățile cooperatiste pentru sedii, magazine de desfacere sau depozite au fost date cu chirie. Se încheia un contract de închiriere între sfatul popular și locatarul respectiv în care se arătau obligațiile chirieșului de a întreține imobilul în bune condiții și termenele de plată a chiriei. Chiria era stabilită în raport cu valoarea locativă a imobilului. În caz că valoarea locativă nu era determinată, se proceda la stabilirea acesteia prin arbitri judecătorești, conform dispozițiilor în vigoare la acea dată⁸.

CÂTE PERSOANE AU FOST DISLOCATE ÎN CÂMPIA BĂRĂGANULUI

Pe lista întocmită de Ministerul Afacerilor Interne cu cei care trebuiau dislocați din zona de frontieră cu Iugoslavia, primii figurau basarabenii care fugiseră de regimul sovietic în 1940 și care acum puteau fi „câștigați de Tito”, urmau macedonenii, care fuseseră colonizați, în anii 1945–1946, în Banat⁹.

⁸ Ibidem, f. 30–32.

⁹ Un document din 1949, care prezintă structura socială din județele Timiș, Caraș, Severin și Mehedinți, din arhiva Secției Organizatorice a CC al PCR, arată că majoritatea coloniștilor din Banat o formau dobrogenii, moții, macedonenii și basarabenii; că în anii '40 au fost colonizate în Banat și

Chiaburii, adică țărani înstăriți ai satelor, figurau în coada listei, însă au reprezentat mai mult de jumătate dintre familiile dislocate¹⁰. În Câmpia Bărăganului au fost dislocate persoanele înstărite de la granița cu Iugoslavia, considerate „elemente dușmănoase” regimului Gheorghiu-Dej, aspectul etnic fiind secundar. Identificarea chiaburilor s-a făcut pe baza următoarelor criterii: cantitatea și calitatea pământului, mijloacele de muncă (inventar viu sau mort), numărul membrilor de familie, dacă au exploatat sau exploatează brațe de muncă. De pe listă au fost scoși preoții, ofițerii deblocați și pensionați originari din zonă, președinții sfaturilor populare, secretarii organizațiilor de bază, membrii gospodăriilor agricole colective, inginerii și medicii de mare valoare profesională. Dislocarea acestor categorii trebuia să se facă ulterior, pe linia instituțiilor respective, după tabelele și indicațiile MAI. Până la dislocare au fost ținuti în evidență de Direcția Generală a Miliției (DGM)¹¹.

Potrivit *Raportului asupra operațiunii de evacuare a elementelor dușmănoase din zona de frontieră cu Iugoslavia* întocmit de MAI pentru informarea conducerii partidului unic, din zona de frontieră cu Iugoslavia au fost dislocate, în cele trei etape, 10.273 de familii totalizând 33.387 de membri. Din acest număr au părăsit zona pe cont propriu, în etapele I și III, 853 de familii compuse din 1.834 de membri, dintre care: 587 de familii (1.182 de persoane) de cetățeni străini, 185 de familii (532 de persoane) de funcționari epurați neoriginari din zonă, 66 de familii (95 de persoane) de foști deținuți politici, 15 familii (25 de persoane) de foști deținuți de drept comun.

În etapa a doua au fost dislocate de autorități în Câmpia Bărăganului, regiunile Galați și Ialomița, 9.420 de familii cu 31.553 de persoane¹². În decizia

persoane care nu aveau agricultura ca ocupație principală, acesta fiind cazul basarabenilor, printre care un număr mare îl formau foștii funcționari din comunele rurale din Basarabia, care au fugit în 1940 de regimul sovietic. În document se afirma că această categorie nu putea fi socotită ca atașată regimului. Despre macedoneni, care erau în mare parte păstori, se arată că „sunt, în general, elemente recalcitrante, cu mulți foști legionari activi printre ei și care au luat o parte din pământ în dijmă cu nemții expropriați” – Idem, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 77/1949, f. 58.

¹⁰ Conform „Raportului asupra operațiunii de evacuare a elementelor dușmănoase din zona de frontieră cu Iugoslavia” întocmit de MAI, împărțirea pe categorii a persoanelor dislocate în Câmpia Bărăganului a fost următoarea: chiaburi – 50,50%; basarabeni – 26,8%, macedoneni – 8%, titoiști – 2,4%, conducători ai Grupului Etnic German (GEG) – 0,8%, foști SS – 7,6%, rudele fugiților – 0,92%, foști comercianți care au lucrat cu străinătatea – 0,20%, „sprijinitorii bandiților” – 0,73%, călăuze, contrabandiști – 1,61%, funcționari epurați din zonă „cu atitudine dușmănoasă” – 0,30%, foști moșieri și industriași – 0,15% – Idem, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 109/1951, f. 80.

¹¹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare: ACNSAS), fond Documentar, dosar 199, f. 25.

¹² ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 109/1951, f. 80. În arhiva fostei securități, referitor la numărul persoanelor dislocate din regiunea de vest a țării, apar următoarele cifre: 10.099 capi de familie și 33.792 membri de familie, totalizând 43.891 persoane. Aceste cifre apar în „Situația de elemente dislocate de pe întregul cuprins al țării” din 23 decembrie 1953, întocmită de MAI, UM 0123/T, Direcția III, ca urmare a ordinului verbal al ministrului Afacerilor Interne. În această lucrare se afirma că situația nominală a persoanelor dislocate din regiunea de vest a țării nu s-a putut întocmi,

MAI pentru dislocare au fost prevăzute 32.367 de persoane. La fața locului au fost găsite și dislocate pe baza deciziei 29.632 de persoane, la care s-au adăugat 1.921 de persoane neprevăzute în decizie (în total 31.553 de persoane). Cele 1.921 de persoane care au fost dislocate fără să fie prevăzute în decizia MAI reprezintă persoanele care în momentul dislocării au fost găsite în gospodăriile familiilor prevăzute în decizia MAI sau membrii familiilor celor care în momentul dislocării au fost identificați că fac parte dintr-o categorie prevăzută în Directiva CC. Au fost exceptate de la dislocare 2.735 de persoane, deși erau prevăzute în decizia MAI: membrii familiilor preoților (270 de persoane); colectiviștilor (444 de persoane); secretarilor organizațiilor de bază (16 persoane); membrii de familie aflați în spitale, școli (566 de persoane); aflați militari (112 persoane); plecați din zonă (759 de persoane), trecuți din eroare în decizie (107 persoane), aflați în diverse alte situații (461 de persoane)¹³.

CONDIȚIILE DE TRAI ÎN LOCURILE STABILITE DE AUTORITĂȚI

Persoanele dislocate din zona de frontieră cu Iugoslavia au fost așezate pe terenurile gospodăriilor agricole de stat din regiunile Galați și Ialomița, formând 18 comune noi în Bărăgan: Vișoara, Olaru, Dâlga, Fundata, Dropia, Pelican, Ezeru, Salcâmi, Răchitoasa, Movila Gâldăului, Valea Viilor, Lătești, Măzăreni, Zagna, Bumbăcari, Schei, Frumușița și Rubla. „Timp de cinci ani, «satele noi» din Bărăgan au funcționat însă după modelul unor lagăre de muncă. Neavând voie să se deplaseze pe o rază mai mare de 15 km, cei deportați trebuiau să lucreze la fermele de stat din apropiere.”¹⁴

În locurile stabilite de autorități, cel puțin în primul an, familiile dislocate au avut de înfruntat frigul, foamea și bolile, care au făcut multe victime, în special printre copii și bătrâni. Prima iarnă în Bărăgan mulți și-au petrecut-o în colibe și bordeie.

pentru că „este o problemă vastă și nici DGM și Comisia CM nu au o evidență clară în această problemă” – ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 47, f. 1–3. Conform „Situației”, la 23 decembrie 1953 erau dislocate un număr de 51.341 persoane pe întreaga țară. Însă în „Nota” care prefața „Situația” se arată că „în ce privește evidența acestor elemente, care se găsește la DGM și Comisia CM, este nesatisfăcătoare din cauză că această evidență nu oglindește situația tuturor elementelor dislocate, motivele pentru care au fost dislocate, iar la o parte din ele lipsesc și datele de identificare. De asemenea, nu se cunoaște dacă elementele dislocate mai sunt în locurile de dislocare sau la câte din aceste elemente li s-au ridicat restricțiile domiciliare, din care cauză considerăm că nici prezenta lucrare nu corespunde cu realitatea” – ibidem.

¹³ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar 109/1951, f. 81.

¹⁴ Smaranda Vultur, *Un trist bilanț: deportările din perioada stalinistă a comunismului românesc*, în vol. *Comunism și represiune în România: istoria tematică a unui fratricid național*, coord. Ruxandra Cesereanu, Iași, 2006, p. 142.

Există numeroase mărturii deja publicate¹⁵ despre condițiile de trai ale persoanelor dislocate. Cea mai recentă este mărturia, din 2006, a lui Vasile Calestru, basarabean de origine, care era copil la momentul dislocării și fixării domiciliului obligatoriu (DO) familiei sale în Câmpia Bărăganului¹⁶: „În iunie 1951 aveam 9 ani când, în miez de noapte, ne-au trezit soldați înarmați care ne-au cerut ca în câteva ore să fim *gata de imbarcare*.

Aproape o săptămână am călătorit în tren sub pază, fără a ști încotro ne îndreptăm. Se șoptea cu groază *Siberia!* (...) Când, în sfârșit, am crezut că am ajuns la destinație, odată coborâți din tren, am fost încărcăți în camioane și aruncați în plină câmpie a Bărăganului. (...) Fără acoperiș deasupra capului, fără mâncare, fără apă (Borcea, brațul Dunării era la aprox. 2 km), fără să știm ce se va întâmpla mâine și cum vom trăi în zilele următoare, dacă vom mai trăi sub soarele arzător ... Într-o nesiguranță totală, copilul Vasile Calestru a început o viață nouă într-un «sat nou», Lătești. (...)

În primele zile, familia mea a ridicat o colibă din snopi de grâu, apoi a săpat un bordei în pământ. Aici am petrecut câteva ierni cumplite. Alți deportați au primit ajutoare de la rudele rămase în Banat și au reușit să-și facă mai repede o casă. Pentru că venisem din Basarabia și nu aveam de unde primi ajutor, ne-am făcut casă după câțiva ani, din pământ bătut. Pe jos avea lut lipit. Acoperișul a fost la început din paie, apoi din papură.

În anii următori, în paralel cu școala, am lucrat pe plantațiile de bumbac la GAS Bordușani, în grădinile de legume din Balta Borcei (în dreptul com. Bordușani), în pădurea Ciunga și în alte locuri ca să-mi ajut părinții. Toți copiii munciau, nu eram singurul. (...)

Iluziile celor care mai credeau că vor fi duși în așezări omenești au fost spulberate în mijlocul Bărăganului. Aici, sub cerul liber, în arșița nemiloasă a soarelui, fără adăpost, fără apă de băut și fără hrană, cu copii bolnavi de insolație, se va ivi o nouă așezare omenească: Lătești, construită pe vechiul loc al satului Lățeni, descris de Panait Istrati în *Ciulinii Bărăganului*. Satului i s-a dat mai întâi numele Bordușanii Noi, după numele comunei mai apropiate (Bordușani), apoi a

¹⁵ Vezi, de pildă, în ordinea apariției: Viorel Marineasa, Daniel Vighi, Valentin Sămânță, *Deportarea în Bărăgan. Destine. Documente. Reportaje*, Timișoara, 1996; Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan 1951–1956*, Timișoara, 1997; Dumitru Andreca, *Dezrădăcinații. Mărturii ale deportaților mehedineni în Bărăgan*, vol. I, Turnu Severin, 2000; Silvestru Ștevin, *Desculț prin propriul destin*, ed. a II-a, Timișoara, 2004; Elena Spijavca, *Munci și zile în Bărăgan*, București, 2004.

¹⁶ În documentele din arhiva fostei securități, Pavel Calestru, tatăl lui Vasile Calestru, apare ca fiind dislocat cu patru membri în comuna Lătești, raionul Fetești, regiunea Constanța. Despre el se dau următoarele date: „născut la 25 martie 1902 în Mălăiești–URSS, fiul lui Vasile și Maria, de profesie cântăreț bisericesc; a posedat 8 hectare teren; 0,5 ha vie, 2 vaci și inventar agricol; a exploatat muncă salariată. În 1944 s-a refugiat din Basarabia în comuna Aurora, Rm.-Sărat de unde în 1945 s-a mutat în comuna Blidare, Rm.-Sărat. În 1947 s-a mutat în comuna Lovrin, unde a fost în proprietate cu 5 ha teren pe care l-a muncit până la dislocare” – ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 35, f. 6.

devenit Lătești (rai. Fetești). «Satul nou», care va deveni lagărul nostru pentru câțiva ani, se găsea la 2 km de râul Borcea (braț al Dunării), la 15 km de orașul Fetești-Gară și la 4–5 km de celelalte sate. Ca al nostru erau toate cele înființate cu DO-iști. Locul nu era deloc prielnic: se găsea la distanță mare de alte sate sau orașe, de drumuri ori șosele și, mai ales, nu era apă. De electricitate sau gaz metan nici vorbă. Cooperativa de-abia aducea sare, gaz și săpun. Erau condițiile «ideale» pe care le-au găsit autoritățile comuniste pentru a asigura izolarea deplină a deportaților. (...) În condițiile lipsei de electricitate, o problemă foarte importantă, pentru deportați și pentru populația locală, era asigurarea combustibilului pentru luminat, gătit, spălat și încălzit. Problema aprovizionării cu combustibilul necesar preparării hranei a rămas nesoluționată pe toată perioada deportării, ca și aceea a apei. În absența oricărui combustibil, deportații au încercat experiențe cu totul noi de încălzire, în perioada iernii. (...) pentru că nu erau lemne de foc, oamenii – în special, copiii – adunau de pe câmp plante uscate: ciulini, pălării și bețe de floarea-soarelui, coceni sau cumpărau paie.»¹⁷

În afară de mărturiile celor care au trecut printr-o asemenea încercare, starea de spirit a dislocaților și greutățile cu care se confruntau în locurile stabilite de autorități le aflăm chiar din documentele organelor de represiune. Este vorba de notele-sinteză întocmite de Direcția Generală a Securității Statului (DGSS), care arată că persoanele dislocate erau nemulțumite de faptul că nu puteau să-și exercite meseriile învățate, lucrând doar în munci necalificate (la munca câmpului), de funcționarea deficitară a serviciului sanitar, de lipsa apei potabile, a lemnului de foc pentru gătit și încălzit ... De pildă, în *Nota-Sinteză din 10 decembrie 1951 privind problema dislocaților stabiliți în raza regiunii Galați și regiunea Ialomița* se arată că „deși aprovizionarea cu alimente și alte lucruri necesare centrelor de dislocați din această regiune (*regiunea Galați – n.n.*) s-a mai îmbunătățit, totuși se constată că mai există o serie de greutăți. Astfel, la Centrul de dislocați din raza comunei Vădeni, raionul Brăila, se constată că aprovizionarea cu zarzavaturi și alte articole alimentare prin cooperativă se face în mod defectuos, fapt care a dat naștere la o stare de spirit nemulțumitoare în rândul dislocaților din acest centru. O nemulțumire cu caracter general, existentă în rândurile dislocaților din această regiune, s-a creat în urma faptului că aceștia nu au lemne de foc, fiind nevoiți ca zilnic să vină la sediul sfatului popular, solicitând să li se clarifice această situație. (...) De menționat că pereții caselor nou construite ale dislocaților fiind umezi, a început să crească iarba pe ei, întrucât nu s-a făcut foc în camere de când au fost construite. Starea de spirit a dislocaților este foarte nemulțumitoare din lipsa lemnului de foc. Astfel, dislocatul Priscan Petre din satul nou Dâlga, cu șase copii, care locuiește într-un bordei, deoarece casa încă nu este acoperită, când a fost prins furând lemne, a spus: «dacă aș avea de unde cumpăra lemne nu aș fura și mai bine

¹⁷ Vasile Calestru, *Martiraj în Bărăgan. Lătești. Drum spre un alt destin*, Iași, 2006, p. 54–55, 102, 150.

statul să ne dea în cap să ne omoare decât să ne lase să suferim atâta». Dislocatul Bără Ion, din același sat, cu patru copii, a spus: «sunt obligat să fur, fiindcă nu am ce arde și nu pot lăsa în frig doi copii bolnavi de TBC, într-o cameră cu pereți umezi». De asemenea, dislocații Gherase Gheorghe, cu 8 membri în familie, din care 3 bolnavi de TBC, Galiniuc Petre, cu 5 copii, Juga Olimpia, văduvă de război cu 5 copii, Bălan Limnia cu 5 copii și alții au spus că «oricare ar fi măsura care s-ar lua asupra lor, ei nu se vor opri de a tăia lemne, atât timp cât nu se gândește nimeni să ia vreo măsură pentru a-i aproviziona cu lemne de foc, mai ales că ei stau în case cu pereți umezi și cu copii mici, unii bolnavi de TBC». La centrul de dislocați din comuna Vădeni, raionul Brăila, se constată că Serviciul Sanitar nu funcționează în bune condiții, astfel că până în prezent la acest centru au fost semnalate opt cazuri de febră tifoidă. Tot la acest centru de dislocați, în urma măsurilor luate de către sfaturile populare, împreună cu organele miliției, ca toate coletele care le vin dislocaților de la diferite rude sau prieteni din locurile de unde au fost dislocați să fie confiscate, iar conținutul lor să-l împartă celor săraci, s-a creat o stare de spirit nemulțumitoare și agitată. Astfel, se constată că, în fiecare zi, în fața sfatului popular sunt strânși câte cca 100 dislocați, care vociferează că «de ce li se confiscă alimentele trimise, deoarece acestea sunt proprietatea lor, trimise de unele rude». Mai mult, în prezent acești dislocați au început să scrie rudelor ce le expediau aceste colete să nu le mai trimită colete pe adresa gării Vădeni, deoarece aici alimentele le sunt confiscate și să le trimită la Oficiul poștal Brăila, unde se duc singuri și-și ridică aceste colete, chiar și fără autorizație din partea Miliției. De asemenea, unii dintre acești dislocați, în scrisorile ce le trimit rudelor și prin care cer alimente, menționează că aceste colete să le fie expediate pe adresa diferiților cunoscuți pe care aceștia îi au în Brăila și ale căror adrese le specifică în scrisori, pentru ca apoi ei personal să meargă să ridice aceste colete. Astfel de situații au fost semnalate la toate cele șase centre de dislocați din această regiune.¹⁸ De asemenea, cei dislocați erau nemulțumiți că nu puteau să-și exercite meseriile, fiind nevoiți să se angajeze ca zilieri în gospodăriile agricole de stat.

Principala problemă a persoanelor dislocate în Câmpia Bărăganului a fost lipsa apei potabile. Apa era adusă de la distanțe mari în cisterne sau în sacale (butoaie așezate pe două roți și trase de animale), deoarece fântânile erau puține. „Apa se găsea la mare adâncime (peste 25 m), avea debit mic și de cele mai multe ori nu era potabilă.”¹⁹ În *Nota-Sinteză privind problema dislocaților stabiliți în raza regiunii Galați*, întocmită la 9 august 1951 de către DGSS, se arată că deși centrul de dislocați din raza comunei Vădeni, raionul Brăila dispunea de un număr de cca 10 fântâni cu apă, debitul acestora nu depășea 2–3 m³ și că nu putea fi întrebuințată ca apă potabilă: „O cauză principală care determină această situație este aceea că, dacă la o fântână se sapă mai mult de 15 metri, nu se obțin rezultatele

¹⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar 172, f. 206–210.

¹⁹ Vasile Calestru, *op. cit.*, p. 146.

așteptate, deoarece pământul săpat fiind moale nu se poate scoate afară. Aceeași situație se prezintă și la centrul de dislocați din raza comunei Frumușița, raionul Galați, unde până în prezent sunt construite trei fântâni, însă în urma unor constatări făcute în laboratorul de analiză a rezultat că apa nu poate fi bună de băut, iar medicii respectivi nu vor să arate această situație dislocaților, fapt care face ca aceștia să fie predispuși unor boli hidrice.”²⁰

Unii dintre dislocați trăiau cu speranța venirii americanilor și izbucnirii unui război cu Tito, de aceea refuzau să-și construiască casele, așteptând să plece înapoi. În *Nota-Sinteză din 9 august 1951 a DGSS privind problema dislocaților stabiliți în raza regiunii Galați* se arată că: „Numitul Turturescu Constantin de la centrul de dislocați din comuna Vădeni, raionul Brăila, având ocazie să facă o deplasare la București, întorcându-se la centru a lansat zvonul că «americani vor da afară pe ruși de la noi din țară și va începe cât de curând războiul, iar americanii vor cere socoteală românilor pentru care motiv au ridicat pe acești oameni pașnici de la locurile lor și i-au adus în locuri străine unde nu au nici măcar posibilitatea să trăiască cel puțin în condiții mai omenești». Numitul Nicolae Șandru, în unele discuții avute cu ceilalți dislocați, s-a exprimat că «nu mai este mult până ce vor veni americanii și atunci el se va încadra ca partizan, iar în caz că americanii le vor da arme, el va proceda la deschiderea noului front contra comuniștilor». Inginerul Simion, care a fost numit șef de sector la centrul de dislocați din raza comunei Însurăței, raionul Călmățui, îndeamnă pe ceilalți dislocați «să nu-și construiască case, pentru că nici el nu-și construiește deoarece știe precis că în curând vor veni americanii care le vor da posibilitatea să se reîntoarcă la căminele lor».”²¹ Cei care au refuzat să-și construiască case au fost internați în colonii de muncă (CM). Acesta a fost, de pildă, cazul lui Andrei Caragea dislocat din comuna Toager-Timișoara, împreună cu soția Maria Caragea. În 1952 a fost internat în colonie de muncă pe timp de 24 de luni pentru că nu și-a construit casă. A decedat, în 1953, în colonia de muncă²². Persoanele dislocate identificate cu manifestări dușmănoase erau urmărite de către miliție și securitate.

În localitățile fixate de autorități urmau să fie construite cca 7.000 de case tip din chirpici acoperite cu paie sau stuf, din care jumătate tip A (compuse dintr-o cameră și o sală) și jumătate tip B (două camere și o sală). Casele au fost construite de cei dislocați²³, pe parcele de 2.500 m² fiecare, din terenurile gospodăriilor agricole de stat, materialele pentru construirea caselor fiind puse în mod gratuit la dispoziție de autorități (lemnul pentru geamuri și uși). Tot din chirpici au fost construite și localurile pentru autorități și instituții (sfaturi populare, posturi de miliție, școli, cooperative etc.) „pe baza unor planuri tip, pentru a se asigura

²⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar 172, f. 59.

²¹ Ibidem, f. 62, 93.

²² Ibidem, dosar 55, vol. 35, f. 7.

²³ Norma zilnică pentru fiecare lucrător era de 70 bucăți de chirpici pe zi, însă în practică se realizau 35–40 de bucăți, în principal din cauza lipsei apei și nepriecării.

construirea lor uniformă în toate comunele”²⁴. După construirea caselor, dislocații au fost „înzestrați” cu animale și păsări. În Directiva CC din 16 mai 1951 se arăta: „Ministerul Agriculturii, ținând seama de inventarul general, va procura la prețul de stat celor dislocați, de fiecare gospodărie câte un purcel, 2–3 oi și 5–6 păsări.”²⁵

Persoanele dislocate au fost folosite în gospodăriile agricole de stat la cultivarea bumbacului, orezului etc. În Directiva CC se arăta că cei care înainte de dislocare au ocupat funcții administrative la sfaturile populare, cooperative, GAS etc. puteau fi folosiți în aceeași activitate, în localitățile nou înființate, cu condiția să nu fi avut „atitudine dușmănoasă” față de regim. Cei cu „atitudine dușmănoasă” erau folosiți numai la munci agricole.

Pentru perioada iunie–decembrie 1951 avem și *Notele informative privind așezarea dislocaților în regiunile Galați și Ialomița*, întocmite de Sectorul Documentării de Partid din Secția Organelor de Partid, Sindicale și de UTM a CC al PMR destinate informării conducerii partidului. Din ele aflăm despre oameni bolnavi, bătrâni și copii morți²⁶, femei care au născut și stăteau în corturi fără asistență medicală. Se arăta de asemenea că o parte dintre dislocați nu aveau bani și nici alimente, că sătenii din comunele învecinate cu punctele de așezare îi compătimeau pe dislocați, că salariații cereau să se intervină pentru a li se trimită salariile, iar pensionarii să li se rezolve problema pensiilor. Aflăm totodată de nemulțumirile existente în rândurile persoanelor dislocate „pentru că li s-a promis că vor găsi locuințe”, de lipsa alimentelor, a apei, a lemnului pentru gătit și încălzit, a sanitarilor și a medicamentelor, de lipsa furajelor pentru vite, de încercările de a-și trimite copiii la rude în Banat pentru a-și continua studiile²⁷, de situația grea a bătrânilor care nu își puteau construi locuințe, iar unii nu aveau nici ce mânca²⁸. Tot din notele informative ale Sectorului Documentării de Partid aflăm că printre țărani din satele învecinate cu punctele de așezare ale dislocaților circulau tot felul de zvonuri: „că dislocații au fost goniți din locurile lor fiindcă va începe războiul cu Iugoslavia”, sau că „a început deschiaburirea”, „că vor veni răniți și refugiați din

²⁴ ANIC, fond Ministerul Agriculturii. Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest, dosar 2/1951, f. 5.

²⁵ Ibidem, f. 6.

²⁶ De pildă, în Nota informativă nr. 2, din 22 iunie 1951, se arată că la punctul de așezare de la GAS „Justin Georgescu”, în noaptea de 21 spre 22 iunie 1951 a murit un copil de două luni și că s-au luat măsuri ca toți copiii de 1–2 ani să fie transportați la o secție a gospodăriei de stat, însă familiile nu au vrut să-i dea pe copii. Din Nota informativă nr. 3, din 23 iunie 1951, aflăm că „la punctul de așezare Perieți erau bolnavi doi bărbați și o femeie, iar alte două femei au născut de șase zile și stau în corturi fără asistență medicală”. În Nota informativă nr. 7, din 25 iunie 1951, se arată că în dimineața zilei de 23 iunie, la punctul de așezare Dâlga a fost găsit mort un bătrân de 70 de ani. În Nota informativă nr. 24, din 11 octombrie 1951, se semnală că la punctul de așezare „Pavel Tcacenco” erau 33 de cazuri de febră tifoidă – Idem, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 170/1951, f. 15, 26, 55, 182.

²⁷ În Nota informativă nr. 18 din 27 iulie 1951 se arată că „în gara Cioara Doicești s-au găsit 14 copii între 2–10 ani pe care părinții lor încercau să-i trimită la rude în Banat” – ibidem, f. 129.

²⁸ V. pe larg notele informative aflate ibidem, f. 1–216.

Coreea”, „că după ce vor construi casele nu vor rămâne acolo, că vin coreenii care vor fi colonizați”.

RIDICAREA RESTRICȚIILOR DOMICILIARE

În anii 1955–1956, pe fondul deschiderii URSS către Occident, al reluării relațiilor URSS cu Iugoslavia, pe linia deschisă de Conferința de la Geneva (iulie 1955)²⁹, și al tentativelor României de a intra în ONU, persoanelor dislocate în iunie 1951 le-au fost ridicate restricțiile domiciliare³⁰. Însă nu pentru toți cei vizați

²⁹ În 22 septembrie 1955, Petru Groza, președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale, a trimis lui Gheorghe Gheorghiu-Dej o „Informare” cuprinzând concluzii legate de conferința șefilor guvernelor celor patru mari puteri de la Geneva din iulie 1955. Pe linia deschisă de Conferința de la Geneva, în material se propuneau o serie de măsuri de îndreptare în anumite probleme printre care revizuirea sentințelor definitive, a proceselor în curs și a restricțiilor administrative cu caracter politic: „Să intensificăm revizuirea fără întârziere a restricțiilor administrative aplicate persoanelor reținute sau cu domiciliu obligatoriu, ridicând aceste restricții față de indivizii care ulterior au manifestat tendința de reeducare și bună purtare, reîncadrându-i în câmpul muncii, având mulți din ei calități profesionale excepționale, ca savanți, tehnicieni, scriitori, artiști, în parte cunoscuți și dincolo de granițele țării sau fiind oameni vârstnici și grav bolnavi, a căror situație trezește compasiunea concetățenilor, creând un climat nesănătos. (...) Experiența din preocupările noastre cu cererile de grațiere ne lămurește asupra necesității revizuirii condamnăților politici cu sentințe definitive, de către instanțele judiciare, inclusiv criminalii de război, natural, urmând să-și execute pedeapsa adevărații criminali de război. Din dosarele studiate se constată în diferite cazuri erori judiciare sau pedepse neproporționale cu faptele săvârșite, justificate poate în climatul de după încetarea războiului, dar nerezistând la un deceniu după încetarea războiului. Pe plan internațional se discută revizuirea situației criminalilor de război, discuții determinate și ele evident de climatul de reducere a încordării între state, pe drumul indicat de conferința de la Geneva (...). Ar fi util să revizuiem în ansamblul lor și procesele în curs, față de un număr mare de foști demnitari civili și militari, funcționari sau chiar subalterni în funcții lipsite de răspundere a regimurilor trecute burgheze, sau participanți în războiul antonescian, sau pentru fapte săvârșite cu zeci de ani înainte de către salariați ai fostului aparat polițienesc. (...) O mare parte din inculpați, după cum reiese din cazurile examinate, n-au în sarcina lor decât faptul că aparțineau unui aparat de stat burghez, cu concepții și aptitudini inerente climatului burghez și pentru care ei nu pot fi trași la răspundere individual, răspunderea aparținând ambianței burgheze, capitaliste, care i-a educat în slujba clasei exploatoare. Această clasă odată lichidată ca forță politică, deci înlăturată cauza bolii, fenomenele de specia acestor salariați dispar. În majoritatea cazurilor ei pot fi reeducați, având noi sarcina de a ajuta la reeducarea lor, făcându-i astfel să devină cetățeni utili. (...) O amânare a revizuirii, justă din punct de vedere politic și conformă cu legalitatea socialistă, ar constitui și o piedică înainte în procesul de consolidare a regimului nostru de democrație populară, fiindcă mulți dintre acești oameni prinși în procese infinite sau deținuți și dislocați ani de-a rândul fără procedură judiciară, au rude, copii, care în timpul anilor scurși s-au dovedit elemente bune, devotați și chiar evidențiați în câmpul muncii. Din petițiile care sosesc zilnic se desprind plângerile acestor copii, soții și rude, arătând tragicul situației lor, care-i desparte de părinți, frați, soți, neputându-se vedea cu anii. Să nu așteptăm ca șirul acestor cetățeni plângători să fie îngroșat de generația nepoților care se ridică și ei între timp, târând înainte o problemă care ar putea arunca umbră asupra umanismului și legalității unui regim popular consolidat” – Idem, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 2/1955, f. 6–9.

³⁰ Primele restricții domiciliare au fost ridicate în a doua parte a anului 1951, la un număr de 35 de dislocați. Aceștia s-au reîntors în comunele de unde au fost dislocați și au fost repuși în posesia bunurilor avute înainte de dislocare – Idem, fond Ministerul Agriculturii. Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest, dosar 47/1952. În luna aprilie 1952, conducerea MAI a aprobat

de dislocare, ridicarea restricțiilor domiciliare a însemnat și reîntoarcerea la fostul domiciliu³¹. Potrivit deciziei MAI nr. 6100 din 27 iulie 1955, care ridica restricțiile domiciliare unui număr de 3.692 de familii dislocate, numai 513 familii³² aveau dreptul să se stabilească la domiciliile avute anterior, restul trebuind să se stabilească „în orice parte a țării, în afară de zonele de frontieră, orașul București și comunele subordonate Sfatului Popular al orașului București”³³. Câteva luni mai târziu, MAI emitea decizia 6200 din 20 decembrie 1955³⁴, prin care au fost ridicate restricțiile domiciliare, cu dreptul de a se stabili la vechiul domiciliu, tuturor persoanelor care rămăseseră dislocate în cele 18 comune noi în Bărăgan, cu excepția „foștilor moșieri, fabricanți și mari comercianți a căror avere a fost naționalizată” și care aveau DO pe timp nelimitat (112 familii, totalizând 328 de persoane din zona frontierei de vest)³⁵. Și celor dislocați în iunie 1951, în etapele 1 și 3, le-au fost ridicate restricțiile domiciliare, cu dreptul de a se stabili la vechile domiciliu.

ridicarea restricțiilor domiciliare, cu dreptul de a se stabili în alte localități, care nu erau centre aglomerate, pentru dislocații care fiind în vârstă nu aveau posibilitatea de a munci și de a se întreține singuri – ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 46, f. 18.

³¹ Celor fugiți de pe teritoriul URSS, basarabenilor și macedonenilor li s-au ridicat restricțiile domiciliare, însă fără a avea dreptul de a se stabili în zona de frontieră și orașul București – ibidem, f. 47.

³² Potrivit Raportului din 26 iulie 1955 al Comisiei Speciale de Verificare a Elementelor Dislocate în Comunele Noi, cele 513 familii se încadrau „în categoriile celor dislocați prin abuz – în locul altora – foști servitori care au fost dislocați împreună cu stăpânii lor – țărani săraci și mijlocași greșit dislocați ca chiaburi, precum și cei care în momentul dislocării au fost găsiți întâmplător în casele celor dislocați. Pentru verificare, comisia a interogată fiecare cap de familie în parte, orientându-se după materialul în baza căruia s-au efectuat dislocările în iunie 1951, iar pentru persoanele la care a fost necesar s-a procedat și la verificări în arhiva MAI și investigații în teren prin regiunile MAI de unde au fost dislocați” – ibidem, vol. 24, f. 3. Decizia MAI nr. 6100 din 27 iulie 1955 ridica restricțiile domiciliare celor care se încadrau în următoarele categorii: țărani săraci și mijlocași, greșit dislocați în categoria chiaburi sau alte categorii, precum și foștii servitori ai chiaburilor dislocați împreună cu aceștia; cei fugiți de pe teritoriul URSS și coloniștii macedoneni, dar care nu erau foști exploatare și nu erau cunoscuți cu activitate dușmănoasă; cetățenii străini (iugoslavi și maghiari) pentru care nu a existat alt motiv de dislocare decât faptul că erau cetățeni străini; familiile din rândul cărora a decedat cel ce a determinat dislocarea întregii familii; bătrânii și bolnavii care erau inapți a se întreține singuri și care aveau rude în diverse localități din țară care îi puteau întreține; cei dislocați ca elemente suspecte împotriva cărora nu exista material compromițător – ibidem, f. 4.

³³ Ibidem, f. 2.

³⁴ Ibidem, vol. 46, f. 2. Pentru numele persoanelor dislocate din zona de frontieră cu Iugoslavia cărora le-au fost ridicate restricțiile domiciliare pe baza deciziilor MAI 6100 și 6200 din 1955 a se vedea rapoartele întocmite de *Comisia de Verificare a Dislocaților cu DO în Comunele Noi* a MAI la ACNSAS, fond Documentar, dosar 55.

³⁵ Tabelul nominal cu cele 112 familii cărora nu le-au fost ridicate restricțiile domiciliare, în 1956, se poate consulta ibidem, vol. 46, f. 20–40. De pildă, familiei Cinca Mihai dislocată din Banloc-Deta în comuna Dâlga nu i-au fost ridicate restricțiile domiciliare întrucât „a posedat avere 49,8 ha teren arabil, 6 cai, 8 vaci, 20 oi, 1 secerătoare, o casă și 1 conac. A avut permanent 4 servitori la conac. Nu a făcut politică” – ibidem, vol. 30, f. 10. De asemenea, lui Pavlov Velimir și soției sale, dislocați în comuna Valea Viilor, regiunea Constanța, nu le-au fost ridicate restricțiile domiciliare în 1955 pe motiv că au fost „foști exploatare”. Pavlov Velimir, născut la 2 februarie 1884 în Sănnicolaul Mare, posedase 27 hectare de teren arabil și un cinematograf. În perioada 1934–1949 a mai posedat un hotel și un restaurant, care au fost naționalizate. În 1955 lucra ca zilieri la IAS Fetești – ibidem, vol. 45, f. 28.

Cum s-a efectuat ridicarea restricțiilor domiciliare aflăm din Raportul nr. 00700145 din 24 ianuarie 1956 al Serviciului Dislocări și Domicilii Obligatorii (SDDO) din cadrul Ministerului Afacerilor Interne. Operațiunea a început la data de 21 decembrie 1955 și s-a terminat la 17 ianuarie 1956. Au fost formate 6 echipe (câte două de fiecare regiune cu localități speciale) compuse din câte un ofițer de securitate și 3–4 lucrători de miliție din DGM și direcțiile regionale de miliție, care au avut misiunea de a verifica persoanele cărora li se ridicau restricțiile domiciliare și de a le aduce la cunoștință că li s-au ridicat restricțiile domiciliare³⁶, cu dreptul de a se stabili la domiciliul avut anterior dislocării³⁷. Organele de miliție au anulat buletinele de identitate ce purtau mențiunea DO, eliberându-le pe loc adeverințe temporare, cu o valabilitate de maximum 90 de zile, termen în care trebuiau să-și scoată un nou buletin de identitate de la organele de miliție din localitățile unde-și stabileau domiciliul. Până la 24 ianuarie 1956 plecaseră din satele noi din Câmpia Bărăganului 4.742 de familii, celelalte așteptând, probabil, venirea primăverii pentru a se muta. La plecarea din comună, casele de chirpici în care au locuit aproape cinci ani, inclusiv dependințele construite în jurul casei (magazii, grajduri etc.), au fost predate de cei dislocați, pe bază de proces-verbal sfatului popular comunal³⁸. Au existat și familii (în special, macedonene și basarabene) care, deși le fuseseră ridicate restricțiile domiciliare, au rămas, în continuare, de bunăvoie, să locuiască în comunele noi din Bărăgan. De pildă, familia Timuș Gheorghe, compusă din cinci persoane, s-a refugiat din Basarabia în anul 1944, stabilindu-se în Plenița, județul Dolj. În 1946 a plecat în Jimbolia, unde a fost împroprietărită cu 5 ha de teren. În Basarabia a posedat 20 ha de teren, 3 cai, 2 vaci. În iunie 1951 familia a fost dislocată din Jimbolia, în comuna Dâlga din Bărăgan, unde a rămas să locuiască și după ridicarea restricțiilor domiciliare, conform deciziei MAI nr. 6200 din decembrie 1955³⁹.

Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 2694 din 7 decembrie 1955 reglementa situația terenurilor agricole și caselor persoanelor de naționalitate sârbă dislocate în 1951, iar HCM nr. 623 din 14 aprilie 1956 extindea drepturile prevăzute de HCM nr. 2649 tuturor persoanelor dislocate în iunie 1951.

³⁶ Deciziile de ridicare a restricțiilor domiciliare se găsesc ibidem, vol. 50, f. 1–912.

³⁷ Macedonenilor și basarabenilor li s-au ridicat restricțiile domiciliare fără dreptul de a se stabili în zona de frontieră și orașul București. Nu au fost ridicate restricțiile domiciliare foștilor moșieri și industriași a căror avere a fost naționalizată. Astfel, au rămas în continuare cu domiciliu obligatoriu 112 familii, totalizând 328 persoane – ibidem, dosar 55, vol. 46, f. 45–50.

³⁸ Ibidem, vol. 46, f. 108–113. În raportul din 24 ianuarie 1956 al SDDO din cadrul MAI se arată „că în timpul când se proceda la ridicarea restricțiilor domiciliare s-au prezentat la sfaturile populare ale localităților speciale respective diverși cetățeni din jur și din regiunile muntoase, solicitând a li se repartiza case și aproba mutarea în aceste comune. Cerându-se părerea în această privință am răspuns că rezolvarea acestor cereri intră în competența lor și am opinat ca aceste cereri să fie rezolvate favorabil” – ibidem, f. 112.

³⁹ Ibidem, vol. 30, f. 73.

Potrivit HCM nr. 2694 din 7 decembrie 1955, care reglementa situația juridică a bunurilor imobile, persoanelor dislocate li se restituiau terenurile agricole și casele pe care le-au posedat la data părăsirii localității, în următoarele condiții: în cazul în care terenurile agricole erau comasate în perimetrul gospodăriilor agricole de stat sau gospodăriilor agricole colective, li se atribuiau în proprietate terenuri agricole din rezerva de stat. Dacă terenurile au fost date în folosință întovărășirilor agricole pentru lucrarea în comun a pământului, acestea se restituiau după strângerea recoltei foștilor proprietari. Casele ocupate de instituțiile statului democrat-popular nu se restituiau, fiindu-le date alte case echivalente ca valoare din proprietatea statului sau despăgubiri în proporție de 50% din valoare, iar pentru restul credite pe termen lung pentru construirea de locuințe. Cei care erau despăgubiți și primeau credite trebuiau să-și refacă locuința în termen de un an de la data primirii acestora. Restituirea terenurilor agricole și a caselor, precum și atribuirea de terenuri agricole din rezerva de stat și de case din proprietatea statului s-a făcut de către comitetele executive ale sfaturilor populare din localitățile în raza cărora se găseau aceste imobile⁴⁰.

În practică, s-au înregistrat numeroase greutăți și nemulțumiri din partea celor dislocați la restituirea bunurilor imobile. După cum se arată în *Referatul privind situația cetățenilor din regiunea Timișoara, reîntorși din strămutare*, întocmit în 7 ianuarie 1957, de Secția Administrativă a CC al PMR, unii pretindeau restituirea caselor lor și nu despăgubiri pentru casele ocupate de instituțiile regimului democrat-popular, alții nu erau mulțumiți nici cu despăgubirile și creditele acordate pentru case. Terenurile oferite în schimbul celor comasate la GAS nu erau acceptate, deoarece erau de o calitate mai slabă și în locuri îndepărtate și doreau restituirea fostelor lor terenuri. Au existat și GAS care nu voiau să cedeze terenuri pentru a fi date celor dislocați în compensare⁴¹. După cum se arată în referat, la data de 20 noiembrie 1956 stadiul lucrărilor de restituire a bunurilor imobile de către sfaturile populare din regiunea Timișoara era următorul: „din cele 5.653 familii strămutate s-au reîntors 4.159 familii, care au avut la data strămutării 2.818 case și 38.379 hectare de teren. Din cele 2.818 case s-au restituit efectiv celor în cauză 2.532, iar 192 case s-au restituit numai formal, fiind încă ocupate parțial sau total de unități socialiste (încheindu-se în cea mai mare parte contracte de închiriere între proprietarii și deținătorii respectivi). Un număr de 94 case nu s-au putut restitui, urmând ca pentru acestea să se plătească despăgubiri și să se acorde credite. S-au fixat până în prezent despăgubiri în valoare de 4.095.570 lei și mai sunt doar câteva cazuri de evaluări în curs. În raionul Sănnicolaul Mare este în curs o revizuire a întregii situații. Din suprafața de 38.379 ha teren posedată la data strămutării, cei reîntorși n-au mai solicitat decât 7.060 ha. Sfaturile populare le-au putut oferi numai 5.785 ha (deci un deficit de 1.275 ha față

⁴⁰ Ibidem, vol. 51, f. 172–173.

⁴¹ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 7/1957, f. 92–95.

de ce s-a cerut) și din suprafața oferită s-au acceptat de către cei în cauză 4.735 ha, iar 1.050 ha au fost refuzate. Deficitul de teren și suprafața refuzată – în total 2.325 ha – ar urma să fie acoperit din rezerve de stat (din terenurile GAS). O situație dificilă există în raionul Moldova Nouă, unde nu există rezerve de stat și sunt necesare 516 ha teren pentru satisfacerea cetățenilor de naționalitate sârbă înapoiți din strămutare. În acest raion se caută alte soluții pentru rezolvarea problemei.”⁴²

Drept dovadă că dislocarea populației de la granița cu Iugoslavia, în iunie 1951, a fost strict politică stau măsurile luate de organele MAI, în a doua parte a anului 1951, în zona de frontieră cu Iugoslavia. „Pentru a împiedica pătrunderea și stabilirea în vecinătatea frontierelor RPR a unor elemente dușmănoase s-a stabilit un regim special pentru domicilierea, accesul, circulația și stabilirea persoanelor în zona de frontieră.”⁴³ Pentru securitatea frontierei de vest a țării, organele de miliție și grănicerii trebuiau să colaboreze pentru a preîntâmpina trecerile peste frontieră și pentru a exercita un control sever al circulației persoanelor în zona de frontieră cu Iugoslavia.

Potrivit Deciziei MAI nr. 307 din 27 septembrie 1951, la frontiera cu Iugoslavia și în continuarea acestei frontiere, pe o lungime de 50 km spre RP Ungară și pe o lungime de 50 km spre RP Bulgaria, zona de frontieră avea o lățime de 25 de km, în timp ce pentru restul frontierei, zona de frontieră avea o lățime de 7 km în interior. În zona de frontieră lată de 25 km se constituia o fâșie interzisă lată de 1.000 m, iar în restul zonei de frontieră, care avea o lățime de 7 km, se constituia o fâșie interzisă lată de 500 m. Intrarea în fâșia interzisă din zona de frontieră (de 500 m, respectiv 1.000 m) se putea face numai cu anunțarea organelor grănicerești de către miliție și cu aprobarea grănicerilor.

Intrarea, circulația și domicilierea persoanelor în zona de frontieră se făcea numai în baza unei autorizații de zonă, eliberată de organele miliției. Pe buletinele de identitate ale celor care domiciliau în localitățile din zona de frontieră se aplica o ștampilă specială de zonă de frontieră. Fără autorizație, doar pe baza legitimației cu fotografie, care dovedea calitatea lor, puteau intra și circula în toate localitățile din zona de frontieră doar membrii CC al PMR, deputații Marii Adunări Naționale, miniștrii și miniștrii adjuncți și procurorul general al RPR. Organele de miliție aveau ordin să aresteze orice persoană pătrunsă în zona de frontieră fără autorizație de zonă. După cum se arăta în Ordinul nr. 18021 din 24 octombrie 1951 al ministrului Afacerilor Interne, Teohari Georgescu, scopul deciziei nr. 307 din 14 iulie 1951 era de a crea „în zona de frontieră un astfel de regim, care să ducă la întărirea pazei frontierei, la împiedicarea trecerilor ilegale și la ușurarea prinderii indivizilor care ar reuși să treacă fraudulos în Republica Populară Română”⁴⁴.

⁴² Ibidem, f. 92–93.

⁴³ A se vedea pe larg Decizia MAI nr. 307 din 27 septembrie 1951 și Instrucțiunile DGM nr. 77000 din 1 august 1951, referitoare la măsuri pe linia organelor de miliție în zona de frontieră la ACNSAS, fond Documentar, dosar 198, vol. I, f. 70–115.

⁴⁴ Ibidem, dosar 90, f. 233–239.

Moartea lui Stalin, survenită la 5 martie 1953, nu a dus imediat la destinderea relațiilor româno-iugoslave. Dimpotrivă, conducerea Partidului Muncitoresc Român a hotărât luarea de noi măsuri care vizau siguranța frontierei cu Iugoslavia. Ședința din 10 aprilie 1953 a Biroului Politic al CC al PMR a avut la punctul trei pe ordinea de zi *Măsuri în situația de la granița iugoslavă*. În cadrul ședinței, Gheorghiu-Dej, secretarul general al CC al PMR, „după ce a arătat că sunt serioase defecțiuni în ce privește apărarea graniței cu Iugoslavia împotriva pătrunderii în RPR a agenților titoiști și în ce privește atitudinea organelor de partid față de populație în general și de cea sârbă în special, de pe frontieră, a propus ca studiul amănunțit întocmit în 1950 cu privire la zona de frontieră cu Iugoslavia să fie văzut de Biroul Politic pentru a fi actualizat și a se lua o serie de măsuri politico-organizatorice, economice și militare pentru întărirea sub toate aspectele a acestei zone de frontieră. Biroul Politic a aprobat în unanimitate propunerea lui Gheorghiu-Dej și a însărcinat pe Alexandru Moghioroș să pregătească un raport cu privire la măsurile luate în zona de graniță cu Iugoslavia pe linie de partid, organizații de masă, sfaturi populare și a organelor celorlalte ministere pe baza directivelor date de conducerea PMR și să avanseze propuneri de noi măsuri în această chestiune. De asemenea, Alexandru Drăghici a fost însărcinat să pregătească un raport (împreună cu Emil Bodnăraș) cu privire la sistemul de măsuri de securitate, grănicerești și militare existente la granițele țării în general și la granița Iugoslaviei în special și propuneri pentru întărirea acestor măsuri la granița cu Iugoslavia.”⁴⁵ Tot în cadrul ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 10 aprilie 1953, Gheorghiu-Dej a indicat ca procesele titoiștilor să nu se judece fără aprobarea Biroului Politic: „Trebuie să fim atenți cu procesele pentru ca să nu stricăm cu pripeala noastră acțiunea aceasta, ofensiva de pace începută de Uniunea Sovietică, China și Coreea. (...) Aceasta nu înseamnă că nu vom urmări, nu vom aresta și nu vom judeca spionii, diversioniștii și sabotorii. Dimpotrivă să întărim vigilența noastră însă cu metode și într-o formă mai suplă ca până acum. De aceea propun ca la fiecare proces Biroul Politic să se pronunțe.”⁴⁶

În 1953 conducerea PMR a adoptat *Hotărârea cu privire la întărirea activității organelor de partid, de stat și economice din zona de frontieră cu Iugoslavia titoistă*. Potrivit hotărârii din 1953, până la 15 august 1953, în cele nouă raioane de graniță cu Iugoslavia trebuiau trimiși în funcția de prim-secretari ai comitetelor raionale de partid activiști având pregătirea corespunzătoare cu aceea a unui secretar regional de partid. Aceștia trebuiau selecționați dintre absolvenții școlilor superioare de partid „Ștefan Gheorghiu” și „A.A. Jdanov”. Funcțiile de secretari ai comitetelor raionale de partid și de instructori regionali au fost trecute în nomenclatura CC al PMR. Până la 1 septembrie 1953, comitetele regionale de partid Timișoara, Craiova și Arad trebuiau să verifice toți activiștii comitetelor

⁴⁵ Mircea Chirițoiu, *Între David și Goliath. România și Iugoslavia în balanța Războiului Rece*, Iași, 2005, p. 90, 93.

⁴⁶ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 26/1953, f. 8, 29–33.

raionale de partid de la frontiera cu Iugoslavia. Secretarii organizațiilor de bază din comunele de pe o rază de 5 km de la frontiera cu Iugoslavia trebuiau să fie „elemente muncitorești, cu experiență în munca de partid. Secretarii și membrii birourilor organizațiilor de bază din raioanele de frontieră trebuiau trecuți prin școli de partid de trei luni. În funcțiile de președinți, secretari și șefi de secții ale comitetelor executive ale sfaturilor populare, din raioanele și comunele de graniță trebuiau încadrate „elemente capabile, de încredere și cu nivel politic corespunzător.”⁴⁷

Secția de Propagandă și Agitație a CC al PMR, începând cu 15 mai 1953, trebuia să editeze o dată la două luni un *Carnet al agitatorului* cu problemele specifice ale raioanelor de frontieră și să intensifice propaganda antititoistă, agitația vizuală în aceste raioane prin publicarea în mod permanent și în număr cât mai mare de articole și caricaturi privind „demascarea titoismului”.

Ministerul Securității Statului, până la 1 iunie 1953, trebuia să prezinte Consiliului de Miniștri un proiect de decret și un regulament pentru o mai bună reglementare a regimului de frontieră și o îmbunătățire a controlului persoanelor ce pătrundeau în zona de frontieră.

Hotărârea din 1953 viza și luarea unor măsuri de ridicare a nivelului de viață al cetățenilor din zona de graniță cu Iugoslavia pentru a nu fi câștigați de partea lui Tito. Începând cu anul 1953, gospodăriilor agricole colective, întovărășirilor agricole, gospodăriilor personale ale colectivizatorilor, muncitorilor și funcționarilor, precum și gospodăriilor individuale ale țăranilor care se aflau în comunele din zona de 25 km în sectorul de frontieră cu Iugoslavia li s-a aplicat o reducere de 30% față de cotele stabilite pentru produsele vegetale și animale prin HCM nr. 1072/1953. Centrocoopul, începând cu 1 mai 1953, trebuia să vândă la liber petrolul către populația din zona de 25 km în sectorul de frontieră cu Iugoslavia; de asemenea, să-și lărgască rețeaua de desfacere în aceste comune prin înființarea de magazine universale și bufete și să suplimenteze cu 20% planul de desfacere la produsele industriale și alimentare.

⁴⁷ Idem, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 15/1953, f. 16–17. Potrivit „Proiectului de plan pe perioada 15 martie – 30 septembrie 1953 întocmit de Direcția Generală a Consiliului de Miniștri – Secția Organizatorică”, până la data de 15 iunie 1953 trebuiau să se verifice și să se completeze comitetele executive ale sfaturilor populare ale raioanelor de graniță. La verificarea și selecționarea președinților, secretarilor, șefilor de secții ai comitetelor executive ale sfaturilor populare raionale trebuia să se aibă în vedere următoarele: să fie membri de partid, să aibă origine socială sănătoasă, să fie muncitori calificați din industrie, cu spirit de clasă dezvoltat, să aibă un trecut politic curat, să nu fi făcut parte din vechiul aparat de stat, să fi dat dovadă de atașament față de clasa muncitoare și atitudine hotărâtă față de chiaburi și de elemente dușmănoase, să fi aplicat cu strictețe hotărârile partidului și guvernului, să nu aibă rude apropiate chiabure, dislocate sau dușmănoase regimului. Până la 30 iulie 1953 trebuiau verificate și completate comitetele executive ale sfaturilor populare comunale și ale orașelor de subordonare raională cu persoane selecționate dintre muncitori, colectivști, țărani săraci cu trecut politic curat, cu spirit combativ față de elementele chiabure și care nu aveau rude chiabure sau dislocate – ibidem, f. 140–144.

Ministerul Comerțului Interior și Comitetul de Stat al Aprovizionării de la 1 iunie 1953 au eliberat cartele de alimente și îmbrăcăminte pentru membrii familiilor muncitorilor și funcționarilor din mediul rural din raioanele de frontieră. Ministerul Comerțului Interior trebuia să organizeze până la 1 august 1953 magazine alimentare cu circuit închis în porturile Moldova Veche, Turnu-Severin și Orșova și să lărgască rețeaua de magazine și restaurante din trei raioane de frontieră: Mehadia, Oravița și Moldova Nouă. Un număr de localități din zona de frontieră au fost asimilate cu centrele muncitorești în privința aprovizionării: Deta, Jimbolia, Orșova, Sânnicolaul Mare; din *raionul Moldova Nouă* – comuna Cărbunari, satul Stinăpați, comuna Gârnice, satul Padina Matei, comuna Cozla, satul Drencova-port, Comuna Moldova Nouă, satul Moldovița, Moldova Veche-port; din *raionul Oravița* – comunele Sasca Montană, Ciclova Montană și Satul Surduc; din *raionul Mehadia*, comuna Svinița, satul Baia Nouă, comuna Plavișovița, satul Ebental și comuna Topleț, satul Bâna⁴⁸.

Au fost construite noi localuri de școli și internate în comunele de graniță pentru a cuprinde în școlile elementare pe toți copiii de vârstă școlară, inclusiv pe cei rămași neșcolarizați până la vârsta de 14 ani. Cadrele didactice⁴⁹ și organele de îndrumare și control din sistemul învățământului public din zona de frontieră beneficiau de un plus de salarizare de 40% din salariul cuvenit conform HCM nr. 1087 din 8 octombrie 1951. Și pensionarii din comunele din zona de 25 km în sectorul de frontieră cu Iugoslavia primeau un spor la pensie. Până la 15 mai 1953, tuturor salariaților din zona de 25 km în sectorul de frontieră cu Iugoslavia trebuia să li se majoreze salariile prin trecerea la o categorie superioară față de cea existentă.

Ministerul Sănătății trebuia, în cursul anului 1953, să-și dezvolte rețeaua medico-sanitară din raioanele de frontieră, prin înființarea de noi circumscripții sanitare rurale, de case de nașteri, de sanepiduri, de noi puncte farmaceutice etc. Ministerul Poștelor și Telecomunicațiilor și-a extins rețeaua de radioficare din raioanele de graniță și a înzestrat comunele din zona de 25 km în sectorul de frontieră cu Iugoslavia cu circuite telefonice.

⁴⁸ Ibidem, f. 90.

⁴⁹ În „Planul de acțiune al Ministerului Învățământului Public din 20 martie 1953 pentru îmbunătățirea situației învățământului în raioanele de graniță din regiunea Timișoara” se arată că în 1953 „se vor lua măsuri de îndepărtare a elementelor dușmănoase și necorespunzătoare profesional, care după propunerile făcute în prezent de delegații Ministerului Învățământului Public, care lucrează în această regiune în problemele de cadre sunt în număr de 16 educatoare, 103 învățători și 24 profesori. În primă urgență vor fi scoase 12 educatoare, 53 de învățători și 9 profesori, iar la sfârșitul anului școlar celelalte cadre propuse. Vor fi mutate 191 de cadre necorespunzătoare, dintre care în primă urgență 60.” Golurile din schemele unităților școlare apărute ca urmare a scoaterii din posturi a cadrelor didactice se acopereau prin repartizarea de absolvenți ai școlilor pedagogice și ai instituțiilor de învățământ superior bine verificați – ibidem, f. 128.

Potrivit hotărârii conducerii partidului din 1953, Ministerul Cultelor și Patriarhia trebuiau să elaboreze un plan de acțiune în zona de frontieră româno-iugoslavă, care să aibă ca obiectiv „antrenarea bisericii împotriva bandei fasciste-titoiste de la Belgrad prin înfierarea de la amvon de către preoți a faptelor bandiților titoiști; mobilizarea preoților și credincioșilor sârbi pentru ruperea completă a bisericii ortodoxe sârbe de episcopatul de la Vârșeț și transformarea ei într-o biserică autocefalică; înlăturarea elementelor dușmănoase din sânul bisericii sârbe, spioni și elemente suspecte, care au legături cu banda de spioni de la Belgrad; intensificarea campaniei de combatere a Vaticanului”⁵⁰.

În 1953 au fost reluate lucrările de fortificații la granița cu Iugoslavia, întrerupte în 1952, ca urmare a arestării unui grup de ofițeri sub acuzația de sabotare a executării lucrărilor de fortificații. „S-a pus din nou problema amenajării și construirii unor alte puncte de sprijin, împrejmuirea acestora cu gard de sârmă și plantarea unui nou tip de câmp de mine, mult mai eficace decât cel realizat în anii 1951/1952. Aceste măsuri au fost determinate și de faptul că titoiștii au început să folosească intens noi procedee pentru trecerea frontierei româno-iugoslave.”⁵¹

După reluarea relațiilor diplomatice între URSS și Iugoslavia, dar mai ales după vizita lui Hrușciov în RPF Iugoslavia, relațiile dintre Republica Populară Română și Republica Populară Federativă Iugoslavia au început să se normalizeze. „Echipa lui Gheorghiu-Dej a urmat cu docilitate noul curs al relațiilor sovieto-iugoslave”⁵². În iunie 1954 au fost reluate relațiile diplomatice, la nivel de ambasadă, între RPR și RPFI. După această dată RPR a încheiat cu RPFI numeroase acorduri, protocoale, convenții, care reglementau navigația pe Dunăre, schimbul poștal de frontieră, schimbul de mărfuri între cele două state etc.⁵³

În perioada 22–30 iunie 1955, în orașul Timișoara au avut loc lucrările comisiei mixte româno-iugoslave cu privire la rebornarea liniei de frontieră între statul român și cel iugoslav. Delegația iugoslavă a fost compusă din 6 persoane, președinte fiind colonelul Andria Bogoevici, iar delegația română a fost compusă din 5 persoane, fiind condusă de colonelul Constantin Nicolaescu⁵⁴. Cu acest prilej unii membri ai delegației iugoslave au ridicat problema celor închiși pentru titoism și a persoanelor dislocate în Bărăgan din rândul populației sârbe din RPR. În *Informarea din 12 iulie 1955 asupra felului cum s-au manifestat persoanele care au constituit delegația iugoslavă cu ocazia meselor comune și a vizitelor făcute la redacția ziarului „Pravda” din Timișoara și ansamblul de cântece și dansuri populare sârbești*, semnată de Ilie Raicov, redactor șef al ziarului „Pravda” din

⁵⁰ Ibidem, f. 51.

⁵¹ Mircea Chirițoiu, *op. cit.*, p. 87–88.

⁵² Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948–1950)*, București, 2007, p. 52.

⁵³ A se vedea *Repertoriul cuprinzând denumirea acordurilor, convențiilor, protocoalelor și altor documente, data și locul încheierii acestora în perioada 1953–1958, între Republica Populară Română și Republica Populară Federativă Iugoslavia*, în Mircea Chirițoiu, *op. cit.*, p. 125–128.

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 15/1953, f. 153.

Timișoara, și Milan Iovanovici, director al ansamblului sârb de cântece și dansuri din Timișoara, se arătau următoarele: „Cu ocazia unei organizate de comisia mixtă iugoslavă, delegatul iugoslav Maletici Milan a ridicat problema populației sârbe care a fost dislocată în Bărăgan, manifestându-și dezaprobarea față de acest gest al guvernului Republicii Populare Române, continuând să arate că în Bărăgan, în majoritatea cazurilor, au fost duși sârbi, datorită politicii care a intervenit în urma publicării Rezoluției Biroului Informativ, între RPR și Iugoslavia. În continuare, dânsul a susținut că datorită faptului că a intervenit o schimbare în această politică, în urma vizitei delegației sovietice la Belgrad, ar fi de dorit ca guvernul RPR să se gândească la aceasta și să ia măsuri corespunzătoare (adică să-i aducă înapoi) (...) În continuare Maletici a declarat că în prezent, după vizita delegației sovietice la Belgrad (*care a avut loc în perioada 26 mai – 2 iunie 1955 – n.n.*) s-a arătat că ei (guvernul iugoslav) au avut o atitudine justă, iar din partea țărilor lagărului socialist nu s-a dus o politică justă, deoarece, așa cum a subliniat tov. Hrușciiov, toate acuzațiile aduse guvernului iugoslav nu au fost întemeiate și deci nu au fost juste. În concluzie delegatul Maletici a subliniat că și guvernul RPR trebuie să ia măsuri pentru eliberarea sârbilor închiși și întoarcerea celor dislocați din Bărăgan, arătând că guvernul RPF nu se gândește să poarte discuții mai serioase cu guvernul RPR până ce guvernul RPR nu va lua măsurile corespunzătoare pentru eliberarea celor închiși și întoarcerea celor dislocați care au simpatizat cu politica guvernului iugoslav după apariția Rezoluției Biroului Informativ”⁵⁵.

La aproape două luni de la vizita lui Hrușciiov în RPF Iugoslavia (26 mai – 2 iunie 1955) și în Republica Populară Română (4–6 iunie 1955), Ministerul Afacerilor Interne din RPR emitea Decizia 6100 din 27 iulie 1955 prin care se ridicau restricțiile domiciliare unui număr de 3.692 de familii dislocate, în iunie 1951, de la granița cu Iugoslavia în Bărăgan. Cinci luni mai târziu, MAI emitea Decizia nr. 6200 din 20 decembrie 1955, care ridică restricțiile domiciliare tuturor persoanelor dislocate în 1951 în Bărăgan.

În perioada crizei sovieto-iugoslave, mulți cetățeni români, în special de origine sârbă și croată, de la granița cu Iugoslavia au fost închiși, fiind considerați de autoritățile române titoiști pentru că s-au declarat de acord cu politica guvernului iugoslav după apariția Rezoluției Biroului Informativ din 1949. Ei au fost eliberați în anii 1955–1956, în urma reluării relațiilor dintre URSS și Iugoslavia.

La sfârșitul anului 1955, Biroul Politic al CC al PMR⁵⁶ a hotărât să fie eliberați toți cetățenii români sau iugoslavi care se găseau închiși pentru activitate

⁵⁵ Ibidem, f. 160–162.

⁵⁶ Este vorba de „Hotărârea Biroului Politic al CC al PMR din 8 decembrie 1955 cu privire la rezolvarea unor probleme ale cetățenilor de naționalitate iugoslavă și a celor din Bărăgan”. În hotărâre se mai arăta: „să aibă loc o convorbire cu ambasadorul Iugoslaviei în vederea rezolvării pozitive a cererilor cetățenilor iugoslavi care se află în RPR și doresc să se întoarcă în Iugoslavia; să se facă guvernului iugoslav propunerea de schimbare a textului din acordul de frontieră în sensul că cetățenii români sau iugoslavi care trec granița româno-iugoslavă să fie înapoiți de partea română părții iugoslave și invers” – Idem, fond CC al PCR – Cămară, dosar 105/1955, f. 1–2.

în legătură cu Iugoslavia. Cu privire la persoanele dislocate în iunie 1951 din zona de graniță cu Iugoslavia în Câmpia Bărăganului, Biroul Politic al CC al PMR a hotărât să li se dea posibilitatea de a se întoarce la gospodăriile lor tuturor cetățenilor români de naționalitate sârbă, românilor indiferent de naționalitate (începând cu oamenii munci) și cetățenilor străini care se găseau în Bărăgan. „Foștilor moșieri și speculanți” nu le-au fost ridicate restricțiile domiciliare⁵⁷.

De asemenea, conducerea PMR a hotărât elaborarea unui decret pentru amnistiarea unor infracțiuni și grațierea unor pedepse. Decretul trebuia să cuprindă la punctul 3 „pe cei condamnați pentru infracțiuni în legătură cu situația trecută dintre RPR și RPFI. De pildă, se acorda amnistia pentru trecerile clandestine de frontieră, săvârșite la frontiera dintre RPR și Iugoslavia, atât de către cetățenii iugoslavi, cât și de cetățenii români. La 8 decembrie 1955, Prezidiul MAN a adoptat Decretul 535 pe baza căruia au fost grațiate de restul pedepselor privative de libertate 212 persoane „condamnate pentru infracțiuni în legătură cu Iugoslavia”⁵⁸. Acestea fuseseră condamnate pentru „fapte săvârșite împotriva securității statului”, precum: propagandă și răspândirea de publicații interzise; culegerea sau transmiterea de date privind economia, industria, agricultura, armata, miliția, securitatea și organele de pază a frontierei, cu intenția de a le transmite agenților unei puteri străine, deținerea de armament, trecerea frauduloasă a frontierei; instigare și nedenunțarea unor infractori⁵⁹. Pedepsele aplicate acestora se întindeau de la 2 ani închisoare corecțională și 3 ani temniță grea până la muncă silnică pe viață sau moarte (comutată ulterior la muncă silnică pe viață). „Prin același decret au fost grațiați și 16 condamnați, foști militari, pentru «fapte săvârșite împotriva securității statului», constând în diferite acte de sabotaj contrarevoluționar. Din cei 16 condamnați grațiați, 10 reprezentau ofițeri acuzați pentru «sabotaj» la lucrările de fortificații din Banat, Oltenia și Dobrogea.”⁶⁰

Mulți emigranți iugoslavi au fost condamnați pentru acțiuni de spionaj, însă în documente din arhiva CC al PCR se arată că majoritatea hotărârilor pronunțate au fost ilegale și nedrepte, deoarece din probele depuse la dosar nu rezulta că

⁵⁷ Nu au fost ridicate restricțiile domiciliare foștilor moșieri și industriași a căror avere a fost naționalizată. Astfel, au rămas în continuare cu domiciliu obligatoriu 112 familii, totalizând 328 persoane – ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 46, f. 45–50.

⁵⁸ ANIC, fond Consiliul de Stat. Decrete, dosar 10/1955, f. 194–202.

⁵⁹ Ibidem, f. 203. De pildă, *Dabici Dușan* a fost condamnat prin Sentința nr. 1644/1950 a TMB, Secția I (art. 325, lit. c c.p. – delictul de răspândire de publicații interzise) la 10 ani închisoare corecțională pentru că în urma publicării Rezoluției Biroului Informativ a primit un număr de broșuri în care se făcea propagandă regimului din Iugoslavia și le-a difuzat la cetățenii din comună; *Isac Milutin*, prin Sentința nr. 1644/1950 TMB, Secția I a fost condamnat la 25 de ani de muncă silnică pentru că în februarie 1949 a procurat o serie de buletine de populație, carnete de zonă și certificate de naționalitate pentru a înlesni trecerea frauduloasă a frontierei în Iugoslavia unor elemente urmărite de securitate. În ianuarie 1950 a furnizat celor care urmau să plece informații referitoare la trupele sovietice din țară, unitățile de grăniceri de pe frontieră, numele comandanților acestora și alte informații cu caracter economic” – ibidem, f. 219.

⁶⁰ Mircea Chirțoiu, *op. cit.*, p. 102–103.

acuzății au săvârșit faptele de spionaj pentru care au fost condamnați, că dosarele nu conțineau documente care să justifice condamnarea lor⁶¹. La sfârșitul anului 1954 au fost rejudecate, în mod public, procesele unor emigranți (ex. Rașa Ciabarcapa).

Normalizarea relațiilor dintre RPR și RPFI avea să se producă în anul 1956, după ce conducerea Partidului Muncitoresc Român lichidase „obstacolele care le-ar fi putut stânjeni”, adică îi eliberase din închisori pe cei condamnați pentru titoism și ridicase restricțiile domiciliare persoanelor dislocate în iunie 1951 din zona de frontieră cu Iugoslavia în Câmpia Bărăganului.

În iunie 1956, Iosip Broz Tito a făcut o vizită în URSS, trecând prin Republica Populară Română⁶². În ședința Biroului Politic al CC al PMR din 22 mai 1956 s-a hotărât ca Prezidiul Consiliului de Miniștri, împreună cu Gheorghe Apostol și Nicolae Ceaușescu să stabilească măsurile ce se vor lua pentru întâmpinarea lui Iosip Broz Tito cu prilejul trecerii acestuia prin Republica Populară Română și să i se propună ca la întoarcerea sa din URSS să rămână în RPR, 1–2 zile, ca oaspete al partidului și guvernului⁶³. Invitația a fost acceptată de Tito și la întoarcerea sa din URSS a vizitat oficial România, în perioada 23–26 iunie 1956. În același an, între 22 și 29 octombrie și Gheorghiu-Dej a făcut o vizită oficială în Iugoslavia, cu acest prilej încheindu-se mai multe acorduri (cultural, tehnico-științific, comercial și de plăți) și un protocol privind schimbul de mărfuri pe anii 1957–1960, între Republica Populară Română și RPF Iugoslavia.

În urma reîntoarcerii la vechiul domiciliu a persoanelor dislocate din zona de frontieră cu Iugoslavia, autoritățile au fost preocupate să reglementeze situația juridică a construcțiilor ridicate de acestea în Câmpia Bărăganului și să asigure o bună valorificare a lor. A fost întocmit un decret (decretul nr. 101 din 28 februarie 1956) prin care se stabilea că aceste construcții erau proprietate de stat și că puteau fi atribuite în mod gratuit persoanelor care au rămas în aceste sate sau valorificate prin vânzare. Conform art. 3 al decretului 101 din 28 februarie 1956, construcțiile și dependențele, împreună cu terenurile pe care erau construite, precum și terenurile din jurul caselor se atribuiau în plină proprietate, gratuit, persoanelor care le-au clădit, au rămas în acele sate și munceau în gospodăriile agricole de stat din apropierea satelor în care se aflau construcțiile, iar potrivit art. 4 ele puteau fi vândute persoanelor care se angajau să lucreze în gospodăriile agricole de stat sau în alte unități de stat din apropierea satelor unde se aflau construcțiile. Vânzarea se făcea de către comitetele executive ale sfaturilor populare regionale București, Galați și Constanța la propunerea unităților agricole de stat din apropierea satelor în care se aflau construcțiile. Prețul de vânzare urma să fie achitat în rate trimestriale,

⁶¹ Vezi, spre exemplu, cazul lui Iovan Miloievici în ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 33/1955, f. 1–3.

⁶² La 2 iunie 1956, Iosip Broz Tito s-a oprit două ore în gara Mogoșoaia.

⁶³ Idem, fond CC al PCR – Cămară, dosar 53/1956, f. 2–3.

în termen de cel mult 10 ani de la data vânzării⁶⁴. Decretul 101/1956 a fost modificat prin Decretul 409 din 2 octombrie 1958, întrucât aplicarea prevederilor lui nu a putut asigura deplina valorificare a construcțiilor. În Referatul nr. 152 al Direcției Juridice din Secretariatul General al Consiliului de Miniștri, din 1958, se arăta că „din datele prezentate de Comitetul Executiv al Sfatului Popular al regiunii București, rezultă că în această regiune, în satele noi, din numărul total de 3.017 case sunt ocupate numai 1.800, restul de 1.217 (28%) fiind libere, din care 268 în stare de demolare. De asemenea, în regiunea Constanța există un număr de 1.554 case neocupate, parte din ele în curs de degradare. Din acest număr, 16 au putut fi atribuite gratuit conform decretului 101/1956 și niciuna nu a putut fi vândută în condițiile acestui decret. În fața acestei situații Comitetul Executiv al Sfatului Popular al regiunii București a găsit necesar să propună Consiliului de Miniștri măsuri de modificare a decretului 101/1956 astfel încât să se asigure valorificarea construcțiilor respective care fiind alcătuite din material ușor se degradează cu fiecare zi.”⁶⁵ Ca urmare, a fost inițiat un alt decret (Decretul 409 din 2 octombrie 1958) care lărgea sfera persoanelor cărora li se puteau atribui gratuit sau contra cost aceste construcții⁶⁶. Decretul 409/1958 rezerva un număr de opt comune (Olaru, Viișoara, Fundata, Lătești, Răchitoasa, Rubla, Schei și Bumbăcari) din regiunile București, Constanța și Galați față de care prevederile sale nu erau aplicabile, fiind destinate a servi fixării domiciliului obligatoriu pentru persoanele care intrau în prevederile HCM nr. 337/1954 și 237/1957 (erau vizate persoanele care la expirarea pedepselor executate în închisori sau lagăre dovedeau că nu s-au reeducat și prezentau, în opinia autorităților comuniste, pericol deosebit pentru securitatea statului, precum și cele care fără să fi executat pedepse în închisori sau lagăre, prin faptele sau manifestările lor primejdiau sau încercau să primejduiască regimul de democrație populară)⁶⁷.

În 1974, din cele 18 localități speciale înființate în 1951 în Câmpia Bărăganului mai existau jumătate (satul *Fundata*, comuna Perieți, jud. Ialomița; satul *Lătești*, comuna Bordușani, jud. Ialomița; satul *Dâlga*, comuna Dor Mărunt, jud. Ialomița; satul *Dropia*, comuna Dragalina, jud. Ialomița; satul *Pelicanii*, component al comunei suburbane Modelu, municipiul Călărași, jud. Ialomița; satul

⁶⁴ Idem, fond Consiliul de Stat. Decrete, dosar 2/1956, f. 303–305. Decretul nr. 101 din 28 februarie 1956 nu a fost publicat în „Buletinul oficial al RPR”. El a fost comunicat comitetelor executive ale sfaturilor populare ale regiunilor în care au fost dislocate persoanele din zona de graniță cu Iugoslavia.

⁶⁵ Ibidem, dosar 409/1958, f. 9.

⁶⁶ În urma punerii în aplicare a decretului 101/1956 a rezultat că mulți cetățeni care își construiseră case în satele noi nu lucraseră în sectorul agricol ca urmare a pregătirii pe care o aveau, fiind angajați în cadrul sfaturilor populare, în învățământ sau sănătate. Au existat și cereri de atribuire contra cost de către salariați din comunele alăturate, care nu contribuiseră la clădirea satelor noi și nici nu lucraseră în sectorul agricol de stat.

⁶⁷ Ibidem, f. 11–13.

Răchitoasa, comuna Giurgeni, jud. Ialomița; satul *Movila Găldăului*, comuna Movila, jud. Ialomița; satul *Bumbăcari*, comuna Dudești, jud. Brăila; satul *Frumușița*, jud. Galați). Celelalte nouă localități fuseseră desființate, cele mai multe prin înglobarea în alte sate și comune. De pildă, satul *Măzăreni* a fost desființat, fiind înglobat în satul Traian, comuna Traian, jud. Brăila, iar satul *Salcâmi* a fost desființat, fiind înglobat în satul Perișoru, comuna Perișoru, jud. Ialomița⁶⁸.

În documentele din arhiva CC al PCR și ale fostei Securități se arată foarte clar că măsura dislocării persoanelor din zona de frontieră cu Iugoslavia, în iunie 1951, în Câmpia Bărăganului a fost luată pentru a contracara răspândirea „titoismului” în România și pentru a ușura supravegherea activității persoanelor ostile sau potențial ostile regimului Gheorghiu-Dej. În Câmpia Bărăganului au fost dislocați, în principal, români și persoane înstărite de la granița cu Iugoslavia, pe motiv că nu prezentau suficientă încredere pentru a fi lăsați să locuiască în zona de frontieră, aspectul etnic fiind secundar. Un document din arhiva organelor de securitate și anume o situație numerică pe naționalități și categorii sociale cuprinzând persoanele dislocate în regiunile București, Galați și Constanța, întocmită în 3 iunie 1955, de către Serviciul „C” din MAI arată că *din punct de vedere al naționalității* din cele 9.391 de familii dislocate în cele 18 localități speciale din regiunile București, Galați și Constanța, 3.122 erau de naționalitate română și doar 869 erau „iugoslavi”⁶⁹, restul până la 9.391 de familii fiind: 2.123 „fugiți de pe teritoriul URSS” (adică basarabeni); 691 „coloniști macedoneni”; 2.405 „germani” și 181 „maghiari”. *Din punct de vedere al categoriei sociale* cele 9.391 de familii dislocate erau alcătuite din 4.415 chiaburi, 40 moșieri, 3.031 țărani muncitori, 1.044 muncitori, 605 funcționari, 256 fără ocupație⁷⁰. Așadar datele prezentate mai sus arată că mai mult de jumătate din familiile dislocate de la granița cu Iugoslavia în iunie 1951 au fost de etnie română și că, în principal, au fost dislocate familiile înstărite, indiferent de etnie.

Într-un document din arhiva Secției Organizatorice a CC al PMR, din 15 iunie 1951, intitulat *Lămuriri în legătură cu acțiunea întreprinsă pentru uzul delegaților pe raion sau comună*, destinat informării celor care au participat efectiv

⁶⁸ Ion Iordan, Petre Gâstescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p. 141, 165, 128, 132, 197, 215, 183, 95, 141, 176, 222.

⁶⁹ Până în iunie 1955, din cele 869 familii de „iugoslavi” dislocate, unui număr de 397 familii li s-a ridicat domiciliul obligatoriu, rămânând cu DO doar 472 de familii. Situația, pe categorii sociale, a celor 472 de familii rămase cu DO era următoarea: 3 familii de moșieri; una de industriași; 413 de chiaburi; 26 de țărani mijlocași; 16 de țărani săraci; 2 de funcționari, 11 de „contrabandiști” comerciali. Și această situație dovedește că, în iunie 1951, de la granița cu Iugoslavia, au fost dislocate, în principal, familiile înstărite indiferent de etnie – ACNSAS, fond Documentar, dosar 13294, vol. 4, f. 104.

⁷⁰ Ibidem, f. 31.

la strămutarea persoanelor, se arată, de fapt, de ce a avut loc dislocarea din iunie 1951: „În baza hotărârii organelor de stat, o parte din locuitori este mutată din zona de frontieră. Este vorba de anumiți cetățeni care au legătură cu titoiștii, de elemente exploatare, cetățeni ai altor state, contrabandiști (...). Statul nostru este nevoit să facă aceste mutări din cauza politicii dușmănoase a guvernului titoist din Iugoslavia. (...) Titoiștii sunt dușmani înverșunați ai poporului nostru. Pe ei îi înfurie succesele Republicii Populare Române. Ei sunt dușmani îndârjiți ai păcii între popoare. De aceea ei provoacă nenumărate incidente de graniță, trimit peste graniță spioni de-ai lor, organizează incendierea fabricilor și a avutului țăranilor, cât și alte stricăciuni, pun la cale crime împotriva oamenilor cinstiți, credincioși Republicii Populare Române, răspândesc zvonuri mincinoase, aruncă pe teritoriul nostru fițuicile lor murdare. Pentru treaba lor ticăloasă, bandiții titoiști folosesc elementele dușmănoase poporului muncitor, care locuiesc în apropierea graniței. Ei recrutează din mijlocul lor spioni, răspândesc cu ajutorul lor tot felul de zvonuri mincinoase, ponegresc partidul și guvernul. Pentru a împiedica slugile imperialiștilor în această treabă, se face mutarea din zona de graniță a elementelor care pot fi folosite de titoiști în scopurile lor.”⁷¹

În epocă, autoritățile comuniste au arătat că dislocarea din iunie 1951 a unor categorii de cetățeni de la granița cu Iugoslavia a avut temeiuri economice și anume lipsa brațelor de muncă în gospodăriile agricole de stat din regiunile Ialomița și Galați. Pentru acest motiv s-a luat hotărârea înființării unor centre de populație, pe lângă GAS din cele două regiuni, în care să fie stabiliți muncitori aduși din regiunile unde exista surplus de brațe de muncă. HCM nr. 326/1951 *Pentru asigurarea forțelor de muncă necesare GAS din regiunile Ialomița și Galați*, la articolul 1, prevedea: „Pentru asigurarea forțelor de muncă necesare GAS din regiunile Ialomița și Galați se autorizează formarea de centre de populații în care să se stabilească muncitori agricoli cu familiile lor din alte regiuni”⁷².

În realitate, ceea ce s-a întâmplat în vara anului 1951 a fost o măsură politică a regimului Gheorghiu-Dej, menită să asigure „liniștea și securitatea statului” democrat-popular prin contracararea influenței politicii lui Tito în regiunea de vest a țării. O dovadă în acest sens este faptul că, după câțiva ani, cei dislocați au putut să se reîntoarcă la vechile domiciliu, și aceasta într-o perioadă când în gospodăriile agricole de stat din Bărăgan se înregistra tot un deficit al forței de muncă. Cei dislocați nu au fost numai muncitori agricoli, ci marea majoritate au fost oameni înstăriți, așa-ziii „chiaburi”, funcționari epurați, ofițeri deblocați etc., care puteau fi câștigați de partea lui Tito, într-o perioadă când regimul politic impus de Moscova nu se consolidase încă în România.

⁷¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 170/1951, f. 2–3.

⁷² Idem, fond Ministerul Agriculturii. Comisia Operativă pentru Lichidarea Bunurilor din Vest, dosar 1/1951, f. 1.

THE DISLOCATION OF SEVERAL CATEGORIES OF POPULATION FROM
THE BORDER WITH YUGOSLAVIA TO THE BĂRĂGAN PLAIN
(1951–1956) (II)

Abstract

The 9,420 families counting 31,553 individuals, dislocated from the border area with Yugoslavia to the Bărăgan Plain, were relocated on the landed property of state agricultural farms (GAS) in the regions of Galați and Ialomița. Eighteen such settlements cropped up in the Bărăgan Plain, more exactly 6 in the region of Galați and 12 in the region of Ialomița (according to the territorial division of 1950): Viișoara, Olaru, Dâlga, Fundata, Dropia, Pelican, Ezeru, Salcâmi, Răchitoasa, Movila Gâldăului, Valea Viilor, Lătești, Măzăreni, Zagna, Bumbăcari, Schei, Frumușița, and Rubla.

Based on documents from the archives of the Romanian Communist Party and the Securitate, the author demonstrates that the dislocations of June 1951 were not an economic measure taken by the Gheorghiu-Dej regime, such as presented in the legislative documents of the time (HCM no. 326/1951 – “ensuring the necessary labor force for GAS in the regions of Ialomița and Galați”), but rather a strictly political measure, aiming to secure the borderline and counteract the spreading of Titoism in Romania, as well as enabling close surveillance of individuals hostile or potentially hostile to the Gheorghiu-Dej regime. People dislocated into the Bărăgan Plain were mainly Romanians and wealthy individuals from the border area with Yugoslavia considered “unreliable,” ethnicity being just a secondary criterion in the process.

In 1955–1956, against the background of the USSR’s overture towards the West, of the resuming of relations between the USSR and Yugoslavia, along the line opened at the Conference of Geneva (July 1955), and of Romania’s attempts to join the UNO, restrictions of residence rights were lifted out for individuals dislocated in June 1951.

NOTE ȘI RECENZII

MARK BRYANT, *Napoleonic Wars in Cartoons*, Grub Street Publishing, London, 2009, 160 p. + il.

Completându-și tetralogia caricaturii la vreme de război, Mark Bryant a dat la lumină volumul *Napoleonic Wars in Cartoons*, care încheie, practic, această somptuoasă serie consacrată unui gen considerat, până nu demult, minor, departe de marea artă de șevalet, chiar dacă mulți dintre plasticienii de prestigiu au abordat-o, cu vervă și succes, spre a aminti, în treacăt, doar pe Leonardo da Vinci, William Hogarth, Francisco de Goya, James Abbott McNeill Whistler, Henri de Toulouse-Lautrec, James Ensor, Georg Grosz, iar, la noi, Nicolae Grigorescu, Iosif Iser și Nicolae Tonitza.

Personaj cunoscut în lumea presei britanice, pentru mulți ani secretar la London Press Club, unde a avut o fructuoasă activitate organizatorică și promoțională, Mark Bryant (n. 1953) și-a legat numele de acest gen al graficii, sintetic și hilar, de a prezenta realitățile epocii. Autorul are deja mai multe titluri de referință în acest domeniu: *Dictionary of British Cartoonists and Caricaturists 1730–1980*, co-autor împreună cu S. Heneage (Scolar Press, London, 1994), *Dictionary of Twentieth-Century British Cartoonists and Caricaturists* (Ashgate Publishing, London, 2000), *God in Cartoons* (Highland Books Ltd., Godalming, 1997) și tetralogia amintită mai sus, deschisă cu *World War II in Cartoons* (Grub Street Publishing, London, 1989, reeditat 2005), *World War I in Cartoons* (Grub Street Publishing, London, 2006), *Wars of the Empire in Cartoons* (Grub Street Publishing, London, 2008), care se încheie cu lucrarea de față. Publicând aceste volume, Bryant a parcurs o cronologie inversă, pornind de la perioada contemporană spre începuturile erei moderne, respectiv de la al Doilea Război Mondial la Războiul cel Mare și de la conflictele armate ale metropolei cu coloniile la Revoluția Franceză și perioada napoleoniană. Cu acest nou titlu, autorul coboară cu studiile sale mai adânc în istorie.

În *Introducere*, Bryant definește termenii folosiți și le găsește sorgintea. Specific lumii anglo-saxone pentru a desemna crochiul umoristic de presă, termenul de *cartoon* vine din italiană, *cartone*, și înseamnă carton de tapiserie, de frescă sau mozaic, acel model după care erau executate desenele pentru tehnicile decorative menționate. La fel și termenul de *caricatură* vine tot din italiană, *caricare* însemnând a exagera. Aici survin diferențe notabile între lumea latină și cea insulară: ceea ce noi, românii, numim *caricatură* – preluând termenul pe filieră franceză – britanicii și americanii numesc *cartoon* și-i dau o accepțiune mult mai largă, incluzând întreaga grafică umoristică, indiferent de dimensiune și de suport, fie el portretul șarjat al unei personalități politice ori militare, fie desenul satiric cu sau fără cuvinte, fie chiar afișul sau materialele de propagandă cu tentă hilară. Termenul a început să fie folosit și s-a impus în 1843, când John Leech, ilustratorul revistei „Punch”, a luat în derădere concursul pentru pictarea pereților noii Case a Parlamentului într-o vreme de mare criză, intitulându-și desenul *Cartoon No. 1*.

Dacă în cazul celorlalte volume ale seriei autorul își selecta materialul documentar din presa epocii, de data aceasta situația a fost mai specială pentru că periodicele din epoca lui Napoleon erau extrem de rar sau deloc ilustrate, așa că documentația a trebuit să și-o facă studiind colecțiile de litografii la Cabinetul de Stampe. Aceasta pentru că, în acea vreme, caricaturile erau executate și multiplicare de litografi. Editorii cei mai celebri erau, la Londra, Hannah Humphrey, William Holland, Rudolph Ackermann, Thomas Tegg și Samuel Fores – care, cu autoironie nu lipsită de miez pentru că tipărise foarte multe stampe în care îl înțepea pe Bonaparte, se autointitula „caricaturist to the First Consul” –, iar la Paris Martinet și la Nürnberg Friedrich Campe. Stampele cunoșteau o largă difuzare, puteau fi cumpărate sau doar închiriate și circulau din mână în mână, iar, la apariția unei noi planșe, lumea se strângea în fața vitrinei editorului și făcea haz pe seama subiectului abordat.

În Franța este de înțeles că, în vremea domniei lui Napoleon, nu se aventurau prea mulți să execute ori să colporteze caricaturi care să îl critice pe împărat (iar, dacă o făceau, aceasta se întâmpla anonim), deși el era dispus să fie produse – evident fără ca el să fie personajul ironizat – pentru că își

dădea seama de valoarea lor ca material de propagandă și de influențare/manipulare a opiniei publice. Ca exemplu, autorul citează un ordin dat de suveran ministrului poliției sale, Joseph Fouché, prin care îi indică să comande caricaturi în care să fie luate în derâdere eforturile Angliei de a-și face aliați contra sa. Se pare că unele dintre desenele lui James Gillray îl amuzau și le aprecia, dar au existat câteva datorate aceluiași autor care l-au infuriat foarte tare precum *The Handwriting on the Wall* (1803) – cu referiri la biblicul banchet al lui Balthazar – și *The Grand Coronation Procession of Napoleon the 1st* (1805), unde trăsăturile și toaletele personajelor erau ridiculizate la maximum.

Predomină desenele autorilor londonezi, care, fiind executate în Anglia, la distanță de cenzura franceză, puteau fi difuzate fără opreliști, iar adesea ajungeau, clandestin, și pe continent. Unii dintre autori și-au câștigat celebritatea prin aceste desene. Cel mai cunoscut caricaturist britanic din această perioadă – care, după Hogarth, a dus stilul la perfecțiune și a statuat desenul umoristic ca gen de sine stătător scoțându-l de sub pecetea de bagatelă a plasticianului serios atins de plictiseală – este Thomas Rowlandson. Dar au existat mulți alții, la fel de inspirați și de iscusiți în ridiculizarea contemporanilor, de acasă sau de peste hotare, ca deja amintitul Gillray sau prolificii Isaac și George Cruikshank (tată și fiu), Charles Ansell, William Elmes, William Heath și George Woodward. În zona germană, autorii de desen satiric nu s-au putut exprima decât după 1813, când Franța fusese înfrântă la Leipzig și teama de cenzura acesteia din vremea Confederației Rinului dispăruse. Atunci au apărut planșe, foarte minuțios lucrate, de Johann Michael Voltz și Johann Gottfried Schadow, adevărate studii academice de caracter și capete de expresie.

Motivele săgeților înveninate ale acestora erau mai marii lumii de atunci, începând cu principalul inamic, generalul Bonaparte, mai târziu împăratul Napoleon și familia sa, urmat de personalități politice și militare locale precum prim-ministrul britanic William Pitt, înalt, slab și cărn, cu obraji rumeni ca urmare a pasiunii sale pentru porto, dolofanul Prinț de Wales – viitorul Prinț Regent –, un renumit gurmand preocupat de aventuri galante mai mult decât de treburile statului, „nebunul” rege George al III-lea, amiralul Horatio Nelson purtând la bicorn penajul cu surguci și pe umeri cabanița îmblănită, primește cadou de la sultan în urma victoriei din Bătălia Nilului, sau durdulia sa prietenă, Emma Lady Hamilton, care fusese, la începuturile ei, model pentru artiști, feldmareșalul Sir Arthur Wellesley, viconte Wellington, cunoscut pentru inflexibilitatea sa marțială, cu trăsăturile compuse din tobe, ambrazuri de cetate, tunuri, drapele și frunze de laur, ca într-un portret de Arcimboldo sau îndesat într-o cizmă ce-i purta numele, țarul Pavel I cu chip de maimuță și cozile uniforme atârând până la pământ, feldmareșalul Blücher cu mustața sa înfioată, Talleyrand cu gheata sa de estropiat și părul pudrat.

În 1803, Gillray a creat din Bonaparte un personaj caraghios, minuscul, nervos și agresiv, „Little Boney”, preluat și de alți desenatori. Pentru stârnirea ridicolului adesea se făceau referiri la romanul lui Jonathan Swift, *Călătoriile lui Gulliver*, pentru a-l reda pe mărunțelul general în chip de oaspete al uriașilor din Brobdingnag – așa cum l-a plasat James Gillray în palma regelui George al III-lea, care-l privește prin ochean; sau, de același autor, regele și regina Angliei în chip de suverani ai țării Brobdingnag, distrându-se pe seama lui Bonaparte, care plutește într-un bazin, pe o bărcuță a cărei velă este umflată de doi copii din entourageul regal ce suflă asupra ei. Statura mărunță a generalului sau siluetele deșirate ale grenadierilor săi înfomețați sunt constante motive de ironie prin alăturarea cu câte un masiv și ghiftuit John Bull, care își copleșește adversarul prin simpla sa corpolență (*Facing the Enemy* de Isaac Cruikshank, 1803; *John Bull Sounding His Bugle!* de George Woodward, 1803; *The English Lamb and the French Tiger* de Charles Ansell, 1806).

Bonaparte – conotat, de multe ori, Buonaparte spre a fi amintită originea sa corsicană –, apoi Napoleon apare de-a lungul timpului întruchipat în crocodil (1799), ciupercă, urechelniță, maimuță (1803), dragon ucis de Prințul Regent al Angliei (*St. George and the Dragon – a Design for an Equestrian Statue, from the Original in Windsor Castle*, de James Gillray, 1805), copoi, șarpe sau gaiță cu penele smulse de vulturii ce închipuiau Prusia, Austria, Rusia și Suedia (1814), în chip de matador luat în coarne de taurul spaniol (1808) sau ca măcelar (1803) ori brutar ce scoate din cuptor pe frații și rudele sale modelați în turtă dulce pentru a-i plasa pe câte un tron european (*Tiddy Doll, the Great French Gingerbread-Baker, Drawing Out a New Batch of Kings*, de James Gillray, 1806) sau chiar în formă de jucării precum spărgător de nuci ținând între fălcile încheștate o nucă mult prea

tare pe care scrie Leipzig (1813) sau sfârlează pusă în mișcare prin biciuire de comandanții aliați (1814). Ce-i drept, nici ceilalți protagoniști din marele spectacol al istoriei nu sunt cruțați: rușii sunt identificați prin urși, britanicii printr-un bulldog (încă nu fusese statuat leul drept simbol al Albionului), spaniolii prin tauri sau măgari, portughezii prin lupi, olandezii prin broaște cu pipă în gură, doar austriecii și prusacii erau figurați prin mult mai nobilii vulturi.

Poate cea mai cunoscută caricatură a vremii este aceea lansată de James Gillray în 1805, când Franța făcuse Angliei propuneri condiționate de pace prin care dorea să-și împartă sferele de influență. Intitulată *The Plum-Pudding in Danger, or State Epicures Taking un Petit Souper*, prezintă pe William Pitt la masă cu Napoleon, tăindu-și felii din globul terestru pus pe un platou ca o budincă – cel dintâi își alege oceanul, celălalt Europa. Această compoziție a constituit motiv de inspirație și pentru alți caricaturiști din perioade ulterioare, dar care treceau prin crize politice sau militare similare celei de la început de secol XIX. Spre pildă, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Leslie Illingworth, angajat la „Daily Mail”, a realizat un desen aproape similar cu Hitler și Mussolini stând lângă un glob terestru pe care însă nu-l tranșează, ci și-l împart înfigând în el stegulețele țărilor lor. Peste ani, în 1967, același desenator satiric a publicat în același periodic o lucrare similară, dar avându-i ca protagoniști pe Lyndon B. Johnson, președintele S.U.A., și Aleksei Kosișghin, prim-ministrul U.R.S.S.

Unele desene au fost inspirate de opere de artă consacrate, precum *Dutch Nightmare* de Thomas Rowlandson (1813), care are drept model pictura romanticului elvețian Henry Fuseli, *Coșmarul*. În unele stampe se regăsesc referiri la dramaturgie, precum în *The Right Owner* de Isaac Cruikshank (1804), în care, la fel ca Richard al III-lea din piesa omonimă a lui Shakespeare, Napoleon, proaspăt încoronat, este chinuit de fantoma regelui Ludovic al XVI-lea, care își revendică hlamida și coroana. O altă referire livrescă se găsește în asemuirea împăratului abdicat cu aventurosul personaj al lui Daniel Defoe, așa cum apare într-o stampă anonimă franțuzească, *Robinson Crusoe d'Elbe*. După cele O sută de zile, când împăratul era închis în Sf. Elena, un alt gravor anonim francez a dat la lumină o planșă cu marele înfrânt în chip de Prometeu înlănțuit pe insula sa pustie în vreme ce George Cruikshank îl identifică Diavolului ce se răstește la soare, ca în poemul *Paradisul pierdut* al lui John Milton.

Desenele sunt adesea stângace, fizionomiile personajelor lipsite de asemănare, umorul naiv, intriga aproape insesizabilă astfel că doar un amplu text explicativ ori un dialog între personaje – de multe ori și acestea neinspirate – o face inteligibilă. Dar trebuie acceptat faptul că acest desen satiric se afla în pruncia sa, iar caricaturiștii erau pionieri ai genului căroră trebuie să li se ierte toate scăderile stilistice și să li se laude calitatea de deschizători de drum.

Bun cunoscător al istoriei, Bryant urmează trama volumelor anterioare și-și organizează materialul cronologic. Metodic și clar, el începe fiecare capitol – desemnat printr-un an – cu o succintă prezentare a faptelor derulate în acel interval (campanii, evenimente politice sau sociale) ce le-au oferit umoriștilor subiecte demne de penița lor înveninată. După care urmează detalierea fiecăruia dintre evenimente și comentarea ilustrațiilor aferente. Legende sunt exemplar concepute pentru identificarea imaginii prin elementele ei esențiale: titlu, autor, an al editării.

Pentru copertă, a fost aleasă o stampă franțuzească în care împăratul prizonier scrie pe soclul unui monument „Napoleon se rend et ne meurt pas” – parafrază la celebrele cuvinte ale generalului Cambronne în ultima fază a bătăliei de la Waterloo¹. Dar, inspirat – și ghiduș –, autorul a înlocuit inscripția inițială cu propriul nume pe care îl așterne condeiul imperial.

Admirabil ilustrată și documentată, cartea lui Mark Bryant *Napoleonic Wars in Cartoons* este un titlu de referință pentru orice iubitor al Primului Imperiu francez care, prin desenele umoristice selectate în ea, capătă o nouă viziune asupra epocii.

Adrian-Silvan Ionescu

¹ „La Garde meurt mais ne se rend pas!” – Alessandro Barbero, *Bătălia. Așa a fost la Waterloo*, București, 2005, p. 336.

ARMAND GOȘU, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Române, București, 2008, 290 p. + 8 il.

În genere, în orice domeniu al cercetării științifice (evident, și în istorie) contribuția efectivă este dată fie de sporul de informație științifică, fie de corectarea (uneori radicală) a interpretărilor anterioare. Cel puțin cea dintâi din aceste aserțiuni este valabilă și pentru recenta monografie, cu titlul de mai sus, apărută în urmă cu doi ani la Editura Academiei Române. Autorul acesteia, dl Armand Goșu (cadru didactic reputat la Școala Națională de Științe Politice și colaborator științific al Institutului de Studii Sud-Est Europene din București), a beneficiat, în perioada 1994–1998, de o bursă de studii doctorale în Federația Rusă. Investigația perseverentă a bibliotecilor și arhivelor moscovite, efectuată cu acest prilej, i-a furnizat acestuia un bogat și prețios material documentar, utilizat din abundență în paginile lucrării de față, precum și în alte contribuții anterioare.

O analiză pragmatică a conținutului acestui recent studiu al lui A. Goșu scoate în evidență faptul că autorul s-a concentrat în principal (în intervalul cronologic 1804–1812) pe câteva probleme de maxim interes ale relațiilor internaționale în sud-estul continentului în perioada amintită. În esență aceste direcții de cercetare reliefate în volum ar putea fi rezumate după cum urmează: preliminariile și încheierea tratatului ruso-otoman din 1804; izbucnirea războiului ruso-turc (1806) și poziția Principatelor Române în contextul politic amintit până la încheierea acestuia, rolul unora din familiile fanariote din Constantinopol (cu accent principal pe familia Moruzi) în tratativele politice din epocă și clarificarea atitudinii acestora; în fine marea diversiune antinapoleoniană din vara anului 1812 și eșecul acesteia. Din punctul nostru de vedere, mai putem adăuga și analiza minuțioasă întreprinsă de autor asupra rolului dragomanilor de la Poartă, cu predilecție spre familia Fonton în evoluția politică a evenimentelor din primul deceniu și jumătate al secolului al XIX-lea în arealul geopolitic amintit.

În opinia noastră, în lucrare există trei segmente unde elementul de noutate și contribuția personală a autorului sunt realmente notabile. Primul dintre acestea este reprezentat de descrierea preliminariilor și încheierii tratatului politic dintre Poartă și Rusia din septembrie 1805. Prezentarea meticuloasă efectuată de A. Goșu ne ajută să înțelegem mult mai clar ambițiile geostrategice ale Rusiei în acel moment și să facem legătura cu anumite solicitări ale boierimii române cu ocazia elaborării hătișerifulor din septembrie 1802. Preocuparea aproape obsesivă a diplomației ruse de a convinge Poarta să accepte prezența unor garnizoane (sau eventual unități izolate) rusești la linia Dunării, cu alte cuvinte în spațiul *politic* al Porții și evident respingerea acestei pretenții de către oficialii otomani beneficiază de o largă tratare în lucrare. În lumina materialelor noi introduse în circuitul științific de autor înțelegem de aceea mai clar astăzi comportarea prudentă și oarecum reținută a Rusiei atunci când ea ocupă Principatele în toamna lui 1806. Așa cum am arătat cu alte prilejuri¹ (și materialele de arhivă din lucrare nu infirmă deloc această opinie), scopul urmărit de autoritățile ruse cu acel prilej nu a fost cătuși de puțin de a stârni Poarta și a o împinge la război, ci dimpotrivă de a o ține într-o ipostază neutră în care să nu poată amenința Rusia în flancul său sudic, în condițiile în care aceasta din urmă se afla implicată, în acel moment și *pe mai departe*, în confruntarea cu Franța napoleoniană. Din păcate autorul nu insistă mai pe larg asupra incidentelor sângeroase prilejuite de intrarea trupelor ruse în București, cărora le-au căzut victime mulți din soldații garnizoanei otomane (episod descris foarte plastic în relația de călătorie a generalului Langeron) și care, alături de presiunile permanente ale ambasadorului francez la Constantinopol, generalul-conte Sebastiani, au contribuit în final la decizia Porții de a declara război Rusiei la 27 decembrie (s.v.) 1806.

Un alt moment important al epocii în discuție asupra căruia lucrarea aduce un interesant și consistent spor de informație documentară îl constituie tratativele ruso-turce de la Giurgiu și

¹ *Un conflict devastator pentru români: războiul ruso-turc (1806–1812). Începuturile ostilităților*, în „Revista istorică”, s.n., 1999, nr. 5–6, p. 519–527.

București, soldate până la urmă, după cum se știe, cu tratatul de pace din 28 mai (s.n.) 1812. Consultarea și utilizarea masivă de către autor a corespondenței diplomatice (păstrată în Arhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Imperii) legate de acest aspect ne permit astăzi să avem o privire mult mai nuanțată asupra pretențiilor celor două părți și a modului cum ele s-au soluționat până la urmă. Sursele menționate ne dau posibilitatea să înțelegem motivația reducerii compromisului teritorial la care erau inițial dispuși otomanii în octombrie–noiembrie 1811; ei nu mai vor să cedeze acum Moldova în *totalitate*, ci doar segmentul său până la Prut. Reducerea cesiunii teritoriale practică de negociatorii otomani nu este cătuși de puțin întâmplătoare, considerăm noi, căci ea vine pe fondul înrăutățirii progresive a relațiilor franco-ruse și al caracterului aproape iminent al ciocnirii dintre cele două mari puteri ale continentului, lucru anticipat de demnitarii turci.

Un alt episod, într-adevăr puțin abordat în istoriografia noastră, și anume cel al „marii diversuni” din 1812, care trebuia să constituie un impediment puternic pentru campania napoleonică din 1812 împotriva Rusiei, este urmărit în capitolul ultim al lucrării și conține multe elemente de reală noutate în cunoașterea aprofundată a epocii amintite². Autorul pune accentul, cu acest prilej, asupra numeroaselor insistențe ale amiralului P.V. Ciceagov către Alexandru I de a restitui, în semn de împăcare, Basarabia către Poartă, precum și asupra eșecului acestui demers, care, dacă reușea, ar fi avut însemnate implicații asupra integrității teritoriale a principatului Moldovei și, de ce nu, asupra cursului ulterior al relațiilor românilor cu Rusia în secolul al XIX-lea.

Lucrarea dlui A. Goșu cuprinde și o indiscutabilă valoroasă *Anexă* (p. 103–152), conținând 29 de documente diplomatice inedite, datând între 17 decembrie 1804 și 25 decembrie 1805, deosebit de revelatoare pentru cunoașterea detaliilor și dedesubturilor legate de încheierea tratatului de alianță ruso-otoman din 1805. Credem totuși că în structura lucrării ea și-ar fi găsit locul mai curând la sfârșitul volumului – așa cum se practică de obicei – și nu intercalată între capitolele I și II ale monografiei.

Observațiile și amendamentele noastre țin mai mult de aspecte secundare, care evident, nu pot afecta valoarea de ansamblu a cărții. Astfel, în faza de tipărire a lucrării, corectura nu fost efectuată cu acuratețe, ceea ce duce la existența la fiecare pagină a unui minim de două greșeli de tipar. Sunt supărătoare chiar unele greșeli de denumiri de orașe sau geografice (*Postdam* în loc de Potsdam, *Langiron* în loc de Langeron, *Kuruzov* în loc de Kutuzov și exemplele ar putea continua).

Parcurgând ilustrațiile lucrării, aflăm cu surprindere că generalul rus M.I. Kutuzov a fost, între 1811 și 1812, comandantul armatei moldovenești (?) (fig. 7). Cititorul avizat știe desigur că titulatura corectă a armatei ruse pe care feldmareșalul Mihail Ilarionovici Goleniscev-Kutuzov a condus-o într-adevăr între 1811 și mai 1812 era „armata de Moldova”, dar de aici și până la a-i atribui comandantului militar amintit conducerea unei armate *moldovenești* (practic inexistentă atunci) e cale lungă, iar eroarea este destul de stânjenitoare și nu corespunde adevărului istoric.

Cu riscul de a fi considerați subiectivi mai dorim să facem o constatare. Avem în vedere faptul că multe din informațiile sau datele istorice legate de evenimentele perioadei în cauză sunt furnizate de călătorii străini (unii dintre ei chiar militari ruși de grad superior) care au tranzitat spațiul românesc în 1806–1812. Din păcate ediția recentă a volumului I din seria națională a corpusului *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, elaborată la Institutul de Istorie „N. Iorga” sub conducerea academicianului Paul Cernovodeanu și apărută tot la Editura Academiei Române în 2003, care conține toate aceste izvoare, este, din motive care ne scapă, ignorată în totalitate de autor, care preferă să facă trimiteri la edițiile originale.

În concluzie la rândurile de față apreciem lucrarea lui Armand Goșu drept o contribuție notabilă la istoriografia subiectului în cauză și opinăm că nicio cercetare serioasă care se va întreprinde în acest domeniu nu va putea face abstracție de contribuția sa. Nu putem încheia fără a

² Ulterior apariției lucrării lui Armand Goșu, aspecte privind acest episod au fost analizate în volumul elaborat de Veniamin Ciobanu (în colaborare cu Leonidas Rados și Alexandru Istrate), *Europe and the Porte, New Documents on the Eastern Question*, vol. VII *Swedish Diplomatic Reports 1811–1814*, Iași, 2009, p. 10–22, precum și doc. 29–38 inclusiv.

sublinia că ne asociem regretului exprimat în *Introducere* de A. Goșu, potrivit căruia, „din nefericire, nimeni nu se mai înghesuie să facă cercetări în arhivele moscovite pentru perioada cuprinsă între invazia generalului Bonaparte în Egipt și Congresul de Pace de la Viena” (p. 8).

Marian Stroia

ALIN GRIDAN, IULIAN ONCESCU, *Victor Slăvescu. Documente (1909–1946)*, vol. I, 298 p., vol. II, 336 p., Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010

Un director din Agenția Națională de Integritate și un universitar târgoviștean publică, în nume propriu, fondul personal Victor Slăvescu păstrat la Arhivele Statului. Modalitatea aleasă este o premieră în materie de editare și merită a fi reținută în contextul lucrurilor neașteptate care se petrec în istoriografia noastră actuală.

După o notă biografică succintă și deficitară a economistului, *Cuvântul înainte* se încheie cu șapte rânduri explicative privind editarea ca atare a documentelor – „nefiind o redare cronologică, ci mai degrabă una problematică”.

Într-adevăr, e problematic dacă se poate tipări așa ceva. Și totuși ...

În volumul I, între paginile 13 și 280, sunt reproduse, nenumerate, prin xeroxare, diplome, brevete, articole „din presa românească”, certificate militare, înștiințări, ordine de mobilizare, scrisori particulare (la p. 46 P. Chihaia e făcut, în notă, Chihaua!), referate la lucrările economistului, alte scrisori (la p. 50 una a lui D. Tomellini, în limba franceză, transcrisă cu greșeli penibile); la pagina 51 figurează o explicație absconsă în notă „asupra traiectoriei profesionale a celui din urmă amintit”. Apoi convocări, mesaje (la p. 57, deși semnează un director general, semnătura e atribuită titularului Ministerului, Vintilă Brătianu), scrisori, proiecte, iar xeroxuri cu invitații (fără precizarea semnatarului – M. Vlahide), anonime fragmente de cuvântare, adrese, bilete. Între paginile 72 și 95 editorii s-au plictisit să explice în subsol conținutul documentelor și dau stereotip numai depozitul și fondul – deși era suficient, pentru întreaga lucrare, să se precizeze doar dosarul și fila. De la pagina 96 la pagina 99, trei scrisori transcrise și o carte de vizită; urmează un raport privind comerțul exterior al României, cu date disparate din anii 1931–1934, apoi adrese ale Academiei Române către economist (de data aceasta cu explicații de subsol, luate din dactilograma xeroxată), scrisoarea unui avocat, adrese de la unele ministere, institute, iar scrisori particulare (transcrise), de la fundații (cea prezidată de Mihai Kogălniceanu. Îscălitura acestuia a rămas însă o taină a persoanei care a transcris scrisoarea pentru cei doi „autori”). De la pagina 129 sunt transcrise referate, state de plată, apoi xeroxuri cu situații ale comerțului exterior, iar transcrieri de procese verbale ale ședințelor Creditului Industrial (unde vicepreședintele e botezat Oromulu), rapoarte de activitate ale Academiei Române, xeroxuri de manuscrise Victor Slăvescu (altminteri publicate, dar trebuia cercetată bibliografia economistului, ceea ce n-a fost în intenția „autorilor”), o scrisoare transcrisă, privind un hatâr pentru o doamnă, cerut de Constantin Argetoianu. Între paginile 196 și 248 e inserat (xerox) studiul „anonim” asupra Moldovei, de fapt *Notions statistiques* ale binecunoscutului economist, fiul ultimului domnitor fanariot din Țara Românească, căruia Victor Slăvescu i-a consacrat mai multe pagini și pe care „autori” urmează să-l descopere în viitor. De la pagina 249, scrisori transcrise, cărți de vizită, bilete, înștiințări, invitații, legitimații, chitanțe, procese verbale (ori reproduse xerox cu explicații ce transcriu textul sau fără niciuna dacă lectura era anevoioasă ori a fost pur și simplu sărită pagina), portrete locale, articole, manifeste program. Volumul I se încheie cu 17 pagini de „fotografii din viața lui Victor Slăvescu”, neidentificate deoarece nici arhivele nu le-au deslușit!

În volumul II „autori” și-au amintit să se prezinte; apoi reiau o parte din *Cuvântul înainte* din volumul I, reamintind de „redarea problematică”. Urmează același talmeș-balmeș de materiale (xerox) între paginile 9 și 101, cu nota de subsol stereotipă ANIC, București, fond Victor Slăvescu, deși era suficient, cum am mai spus, simpla indicație a dosarului și a filei.

Pachetul de 16 scrisori, în majoritate transcrise, ale lui Turel către „o persoană numită Valerica”, cum asigură „autorii”, putea lipsi. Fără să ne îndoim de paternitatea scrisorilor, rigurosul profesor apare ca replică a lui Rică Venturiano.

La fel sunt transcrise scrisori Paul Teodorescu (nu Anghelescu!) și Savel Rădulescu. Cele de la dr. I. Cantacuzino (în xerox), deși foarte lizibile, sunt puse pe seama lui S.I. Cantacuzino. La paginile 147–177 figurează, cu rost și fără, tăieturi din ziare, privitoare la activitatea ministrului liberal Victor Slăvescu; la fel, memorii ale altora, către regele Carol al II-lea și generalul Ion Antonescu, care puteau fi doar rezumate. La fel de inutile sunt informațiile statistice (p. 197–215) și memoriul lui D. Ghiță (p. 216–240). La pagina 241 se creionează, din documentele copiate, activitatea în Partidul Național Liberal a economistului, dar publicarea manifestului program e superfluă (p. 259 și urm.). Fotografia de la pagina 266 e publicată a doua oară, căci apare și în volumul I (p. 280). De neînțeles rămâne și inserarea unor documente ale Direcției propagandei din PNL, ale secretariatului general al PNL (liste de străzi bucureștene), documente programatice PNL. Fotografiile care încheie volumul provoacă aceleași observații ca la cel anterior.

Dacă aprecierile lui Silviu Miloiu despre „contribuția documentară notabilă” a celor doi nedumeresc, singura scuză fiind că probabil a avut doar știință de fabricarea celor două tomuri, fără să le răsfoiască măcar – cu alte cuvinte i-a luat pe „autori” sub beneficiul de inventar –, când parcurgem atent volumele, din respect pentru memoria academicianului Victor Slăvescu, rămânem uimiți de diletantismul întocmitorilor. Este evident că au plătit cuiva să facă unele copii xerox ori să transcrie documentele, nu s-au uitat la un registru, repetițiile abundă, identificările, când sunt făcute, apar după ureche, n-au consultat și alte fonduri Victor Slăvescu (ar fi aflat așa numărul exact al volumelor manuscriselor din opera economistului, donate Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” de fiul acestuia, inginerul Mircea Slăvescu).

Cititorul trebuie să recunoască celor două tomuri o calitate: îl scutesc de a parcurge zile întregi fondul Victor Slăvescu de la Arhive. O poate face acasă, în halat și papuci. Îi va fi greu însă să catalogheze opera celor doi istorici pripiți. Cred că nici Iulian Oncescu nu știe unde s-o rânduiască: autor? prim autor? coordonator? coautor? editor? – așa cum își prezintă mândru realizările istoriografice (cf. pagina de gardă a volumului II).

Cam ce au spus în volumele prezentate aici, cu omisiunea grijulie a *Însemnărilor și notelor zilnice* ori a lucrărilor de istoriografie economică, menite să-l consacre ca o forță în domeniu pe profesorul Victor Slăvescu, cei doi reiau în volumul *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, coordonat de Liviu Brătescu, Iași, 2010, p. 106–134, unde reproduc iarăși, la întâmplare, piese din fondul personal păstrate la Arhivele Statului deja cunoscute.

Cei doi „autori” demonstrează, convingător, cum nu trebuie editate documentele. Este și aceasta o școală, chiar dacă dezamăgitoare, pentru cei care se mai apleacă în continuare asupra tezaurului documentar din arhivele noastre.

Georgeta Filitti

ADELA HERBAN, *România-Vatican. 1939–1950. Relații diplomatice*, Edit. Astra, Deva, 2008, 620 p.

Aprofundându-și preocupările științifice în domeniul relațiilor internaționale ale României, Adela Herban continuă firul demersului anterior, concretizat în lucrarea din 2002, în care a tratat despre aceleași relații diplomatice în perioada interbelică (1920–1940).

Deși se referă la o perioadă mai scurtă, de numai un deceniu, abordarea ei a ridicat probleme nu mai puțin complexe și, adesea, dificile, dat fiind că este vorba despre anii celui de-al Doilea Război Mondial și de intervalul de zbuciumare și radicale schimbări și răsturnări dintre 1945 și 1950. Prin urmare și efortul de documentare și interpretare a trebuit să fie pe măsură.

Privită în ansamblu, sub raport documentar, lucrarea se bazează prioritar pe informații din arhiva Ministerului Afacerilor Externe, în special pe comunicările dintre acest minister și trimișii lui la Vatican, precum și pe cele angajate sistematic cu nunțul apostolic al Vaticanului la București.

Acest fapt permite depistarea, pas cu pas, a unei largi game de probleme survenite între cele două părți, precum și a utilizării, adesea reușită, a influenței Vaticanului pentru rezolvarea unor probleme în raport cu terții sau pentru ameliorarea imaginii României în legătură cu anumite probleme. Căci, este adevărat, Vaticanul nu avea divizii („Câte divizii are papa?” întreba, la un moment dat, Stalin), dar influența lui moral-spirituală și religioasă îi conferea, nu de puține ori, avergura unei mari puteri.

Un loc important, ca bază documentară, ocupă și utilizarea frecventă și uneori amplă a știrilor și comentariilor din ziarul „Osservatore Romano”, organul oficial al Sfântului Scaun, atât în ceea ce privește relatarea unor fapte, evenimente sau puncte de vedere ale Vaticanului, cât și atunci când ziarul lansa ipoteze destinate să testeze reacția opiniei publice sau a unor țări față de o idee sau propunere avansate de cercurile conducătoare ale bisericii catolice.

Din presa română sunt utilizate prioritar informații inserate în ziarul „Universul”, la care se adaugă adecvat folosirea unui număr nu prea mare, dar semnificativ de culegeri de documente și lucrări ale unor autori care s-au ocupat, din alte unghiuri de „filmare”, de perioada pe care o tratează și Adela Herban.

Îmbinarea abilă a acestor surse (precum și a altora de mai mică pondere) îi permite autoarei să-l introducă pe cititor în cunoașterea, cel mai adesea amănunțită și chiar palpitantă, a numeroase probleme cu care se confrunta România în zbuciumatul deceniu 1940–1950.

O remarcă generală este și aceea că, atât în ultimii ani ai domniei lui Carol al II-lea, cât și în vremea guvernării antonesciene, România s-a situat pe poziții amiabile sau chiar amicale cu Vaticanul și exponenții lui, inclusiv atunci când opiniile sau pozițiile celor două părți erau discordante sau litigioase.

Lucrarea debutează printr-un succint capitol, care face, prin câteva punctări esențiale, legătura cu volumul publicat în 2002 de către autoare. Acest demers este util și prin aceea că o seamă de probleme și preocupări din perioada interbelică își au continuări specifice în cadrul deceniului luat în studiu în prezenta lucrare (de exemplu, problema relațiilor româno-ungare sau raporturile cu minoritarii romano-catolici din interior).

În cele cinci capitole propriu-zise ale lucrării autoarea face, de fiecare dată, succinte, dar substanțiale prezentări ale cadrului politico-diplomatic internațional, ale cărui relativ rapide și imprevizibile evoluții aveau influență, directă sau indirectă, asupra relațiilor noastre cu Vaticanul. Căci, pe măsură ce se derulau anii de război, Vaticanul însuși era prins într-un tot mai dificil și delicat joc al echilibrelor între cele două tabere aflate în conflict. Artizanul acestei complicate operațiuni de „navigare” între cei doi „poli” ireconciliabili a fost, începând din 1939 – când a devenit Papă sub numele de Pius al XII-lea –, fostul cardinal și secretar de stat pentru afaceri externe Eugenio Pacelli.

Analiza relațiilor României cu Vaticanul – desfășurată, cum spuneam, pe cele cinci capitole ale lucrării – se subdivide pe perioade caracteristice ale situației politice, atât interne, cât și internaționale, astfel: 1) 1 septembrie 1939 – 6 septembrie 1940, 2) 6 septembrie 1940–1942, 3) 1942–1943, 4) 1943–1945 și, în fine, 5) de la începutul anului 1945 până spre 1950, interval în care survine o răcire a raporturilor România-Vatican și care se încheie prin ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două părți.

În primul capitol o mare pondere au relatările privitoare la eforturile diplomației românești de combatere a propagandei revizioniste, îndeosebi ungare, care, sprijinindu-se pe susținerea Germaniei hitleriste și a Italiei mussoliniene, devenea tot mai asiduă și mai agresivă, neezitând să recurgă nici la falsuri cartografice și statistice despre Ardeal, spre a convinge opinia publică și cercurile politice influente asupra „justeței” revendicărilor sale teritoriale față de România. Se miza pe influența moderatoare a Vaticanului, care însă, în pofida unor asigurări și declarații de solidaritate, n-a avut un impact sensibil asupra Ungariei oricât de majoritar catolice. În eforturile sale de întreținere a unor bune relații cu Vaticanul, România a mers până acolo încât nu a făcut publicitate participării unor fețe

bisericești catolice, inclusiv a unui episcop, la complotul antistatal descoperit de organele statului în anul 1939, spre a nu provoca „daune de imagine” bisericii catolice în ansamblul ei.

Este adevărat că, nu în puține rânduri, exponenți autorizați ai Vaticanului îi informau – în audiențe al căror conținut nu devenea public – pe reprezentanții României despre diverse demersuri ostile ale adversarilor noștri și-i avertizau asupra pericolului comunist (bolșevic) în creștere, Rusia sovietică urmărind atent starea conflictuală dintre România și vecinii săi din vest și sud, spre a o putea folosi, la momentul oportun, în propriul său interes. Nu s-a putut afla însă – dincolo de bunăvoința ce reiese din multe relatări diplomatice și de presă izvorâte de la Vatican – care sau cât de mari au fost și consecințele pragmatice ale acestor demersuri. Credem că valoarea lor a fost mai cu seamă de ordin moral-politic, ca și de ordin informativ.

În continuare este examinat, cu antecedentele diplomatice și consecințele lui imediate, momentul dramatic pentru țara noastră al dictatului fascist de la Viena, precedat – ca breșă care i-a încurajat pe ceilalți – de coteropirea sovietică a Basarabiei, Nordului Bucovinei și ținutului Herța. Prin tratatul de frontieră cu Bulgaria, „supervizat” tot de Germania hitleristă, România este obligată să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.

În legătură cu această mare dramă națională Vaticanul își exprimă din nou, în maniera sa caracteristică, sincerele sale regrete și compasiunea politico-diplomatică. Oferă însă și un ajutor bănesc pentru refugiații din Basarabia.

Următoarele două capitole, referitoare la anii 1940–1943, marcați de ascensiunea militară a puterilor Axei, iar spre final de începutul declinului lor, ridică noi probleme pe eșichierul relațiilor dintre România și Vatican. De acum și până la finele colaborării cu Germania, relațiile diplomatice dintre cele două părți se desfășoară – ne spune autoarea – „într-o adâncă conspirativitate”, Reich-ul neagreând asemenea relații și nici Vaticanul ca entitate distinctă. În aceste condiții, totuși, colaborarea dintre România și Vatican „își lărgeste aria de activitate de la protecția cetățenilor români din zonele vremelnice ocupate, la aceea a refugiaților polonezi, culminând cu asigurarea transportului evreilor din Ungaria și România spre Palestina”, fără ca acestea să fie singurele probleme luate în discuție.

Situația tragică a românilor încăpuși – prin cedările teritoriale din 1940 – sub jugul unor stăpâniri străine face, într-adevăr, obiectul unor numeroase și amănunțite comunicări între România și Sfântul Scaun, diplomația românească informând Vaticanul asupra adevăratei stări de lucruri din teritoriile înstrăinate (pe care ocupanții o negau ori o prezentau falsificat), iar, pe de altă parte, solicitând Vaticanului sprijin și asistență moral-politică în favoarea celor oprimați, persecutați, expulzați sau chiar supuși unor acțiuni cu caracter de genocid. Numeroase și frapante sunt, în această privință, sesizările cu privire la tratamentul opresiv și inuman aplicat de regimul hortist românilor din Transilvania de Nord. Aici, după cunoscutele orori săvârșite de noii stăpâni în prima fază a ocupației, după expulzările a numeroși preoți, învățători, avocați și altor elemente intelectuale – operație menită a-i lăsa pe români fără liderii lor spirituali –, stăpânirea hortistă a trecut la ample acțiuni de maghiarizare, făcând presiuni de trecere a ortodocșilor și greco-catolicilor români la religia reformată. Oficialitatea maghiară făcea presiuni și asupra Vaticanului să procedeze la schimbarea organizării administrative a bisericii greco-catolice (unite), căutând să subordoneze un mare număr de eparhii românești autorității ecleziastice a unor episcopii maghiare. A fost scoasă „de la naftalină” și ideea subordonării a numeroase parohii ale românilor uniți față de episcopia maghiară cu sediul la Hajdúdorogh (în Ungaria de Nord), înființată în 1912, vizând și atunci același scop: maghiarizarea prin biserică a românilor greco-catolici.

Spre cinstea lui, Vaticanul a refuzat sistematic să satisfacă asemenea revendicări, motivând că schimbările teritoriale din timpul războiului nu sunt definitive și că, deci, trebuie așteptat sfârșitul acestuia, când granițele vor mai suferi modificări și vor căpăta un contur stabil.

Numeroase alte probleme mai fac obiectul schimbului de vederi dintre România și Vatican, purtate prin intermediul reprezentanților diplomați ai celor două părți, ambasadorii României pe lângă Sfântul Scaun și, respectiv, nunțiul apostolic al Vaticanului la București, care, în tot timpul războiului și o vreme după aceea, a fost monseniorul Andrea Cassulo. Ambasadorii României au fost, pe rând, N. Petrescu Comnen și generalul Dănilă Papp.

Nu vom intra în prezentarea acestor probleme, pe care autoarea le examinează amănunțit, meticolos și în ordine cronologică, lăsând, de regulă, documentele „să vorbească” de la sine. Acest mod de a proceda constituie, evident, o garanție de autenticitate. Avem însă impresia, ca cititor, că dincolo de această virtute incontestabilă – care-l introduce pe lector și în mecanismul diplomatic, în „bucătăria” intimă a raporturilor –, partea de „politețuri” și complimente reciproce dintre părți ar fi putut, eventual, să fie, într-o seamă de locuri, ceva mai restrânsă, desigur fără a afecta chestiunile de fond ale comunicărilor reciproce. Grijă evidentă pentru autenticitate provoacă, ici-colo, lungimi ce se puteau evita.

Notăm și faptul că nunțiul Andrea Cassulo s-a interesat asiduu și de soarta și tratamentul aplicat de autoritățile române prizonierilor de război (ruși, americani), ca și refugiaților polonezi. El a vizitat în câteva rânduri lagăre de prizonieri, autoritățile române facilitându-i aceste demersuri. Înaltul prelat a făcut asemenea vizite și în Transnistria. În contextul legislației rasiale a perioadei antonesciene, nunțiul papal s-a interesat asiduu și a făcut repetate demersuri în sprijinul evreilor români, îndeosebi al celor care, din instinct de conservare, din firească teamă de persecuție sau deportare, au manifestat tendința de a trece – sau chiar au trecut – la religia catolică. Este grăitoare pledoaria înaltului prelat pentru asigurarea posibilităților de învățătură ale copiilor și tineretului evreiesc, al căror acces la învățământul public era lovit de interdicții sau restricții.

O altă chestiune, reliefată pregnant de către autoare, mai cu seamă cu începere din 1943, o constituie tatonările și preocupările crescânde ale autorităților antonesciene (dar și ale opoziției democratice) de a găsi o cale de salvare a țării, de ieșire de sub tutela sufocantă a Axei, pe măsură ce perspectiva înfrângerii Germaniei hitleriste și a aliaților săi se contura tot mai puternic la orizont. Aceste demersuri, inițiate sau doar alimentate de Mihai Antonescu, au rămas însă, după cum se știe, fără rezultatul scontat. Clauza „capitulării necondiționate”, pusă de Puterile Aliate, a fost și ea o barieră în calea acestor demersuri.

Odată cu actul de la 23 august 1944 și în special după 6 martie 1954, când vine la putere, instaurat cu masiv sprijin sovietic, guvernul prezidat de dr. Petru Groza, relațiile dintre România și Vatican întră într-o nouă fază, descendentă, tot mai mult conflictuală, culminând cu ruperea relațiilor diplomatice ale țării noastre cu Vaticanul.

Autoarea prezintă amănunțit această involuție, presărată de persecuții, arestări de preoți și credincioși romano-catolici și greco-catolici, închiderea de școli și exproprieri de bunuri etc. – toate acestea reprezentând încălcări ale Concordatului din 1927 (ratificat în 1929) dintre România și Vatican. Autoritățile comuniste respingeau însă sistematic, cu o „argumentație” ateist-machiavelică, protestele nunțiului papal.

Apogeul acestor raporturi conflictuale a fost atins în 1948, când, după „modelul” aplicat în 1946 de către Stalin în Ucraina, cultul greco-catolic a fost interzis prin lege. După 250 de ani de la unirea (de la 1700) a unei părți dintre românii din Transilvania cu biserica Romei, autoritățile au hotărât că aceștia au redevenit ortodocși. Patrimoniul greco-catolic a fost preluat de stat, iar peste puțină vreme el a fost atribuit bisericii ortodoxe. Prelații, preoții și credincioșii care au refuzat să se supună acestei decizii au „populat” închisorile, iar în continuare au fost supuși la un regim de persecuție. Unul dintre „rezultate” a fost și proliferarea fenomenului sectant în Transilvania, mult mai greu de controlat.

În timp ce episcopii greco-catolici au fost închiși la Sighet, unde și-au sfârșit viața în aspre condiții de detenție, Ministerul de Externe respingea protestele nunțiului papal, afirmând că în România nu mai există greco-catolici și că „nu are cunoștință” de vreo arestare. Cinismul acestor răspunsuri – subliniat de autoare – vorbește de la sine.

În cele din urmă – consecință a unui decret din 1 decembrie 1948 prin care biserica greco-catolică a fost suprimată și a protestelor Nunțiaturii – guvernul român a denunțat Concordatul cu Vaticanul, rupând astfel relațiile diplomatice cu acesta. Ruptura a durat până la căderea comunismului. Reprezentanții Vaticanului în România au fost declarați „persona non grata” și au părăsit România „în noaptea de 7 spre 8 iulie 1950”, „cu trenul, prin punctul de frontieră Curtici”.

Dincolo de unele observații formulate pe parcurs, în fond, neesențiale în raport cu „fluxul” major al lucrării, trebuie să afirmăm că eminenta cercetătoare Adela Herban ne oferă un rezultat

substanțial al muncii sale științifice cu privire la o perioadă complicată și la un subiect complex – nu fără unele rezonanțe contemporane –, care-i onorează statutul de istoric.

Vasile Bozga

ADRIAN-SILVAN IONESCU, *Regina Maria și America*, Edit. Noi Media Print, București, 2009, 258 p. + il.

Jurnalul Reginei Maria din timpul călătoriei în America a apărut recent, pentru prima dată, în traducere integrală în limba română datorată Constanței Simu și cercetătorului și profesorului Adrian-Silvan Ionescu. Ediția realizată de A.S. Ionescu este un model al genului și aduce dovada unei depline stăpâniri și aplicări a regulilor cercetării istorice. Traducerea este precedată de un substanțial studiu. Întreaga călătorie este explicată cu etapele și în toate detaliile. Aflăm și ceea ce s-a tipărit până acum pe această temă. De la *Pregătirea călătoriei* (p. 15–28) și până la *După întoarcerea acasă* (p. 94–102) cititorul de azi o acompaniază pe Regină în călătoria ei americană. *Jurnalul* propriu-zis este de asemenea însoțit de note explicative.

În martie 1919, în atmosfera încălțită a preliminarilor păcii, Regina Maria sosește la Paris pentru a sprijini demersurile delegației române aflată acolo în susținerea revendicărilor țării. Suverana are convorbiri cu Georges Clémenceau, prim-ministrul Franței, cu Raymond Poincaré, președintele francez, cu Woodrow Wilson, președintele Statelor Unite ale Americii, cu șefii militari ai Franței, generalii Ferdinand Foch și Philippe Pétain, și cu alți reprezentanți oficiali ai Marii Britanii, Franței și S.U.A.

La 2 octombrie 1926 Regina României pornește din nou la drum din București via Paris, de astă dată spre Statele Unite ale Americii. Motivul? Pentru a inaugura Muzeul de Artă Maryhill (statul Washington). Era o vizită menită să prezinte România opiniei publice americane. Regina era însoțită de copiii ei – principesa Ileana și prințul Nicolae – și de o suită de 21 de persoane. Vizita în S.U.A. a avut loc între 18 octombrie și 24 noiembrie 1926; la 4 decembrie Regina cobora din tren la Gara de Nord, în București.

În timpul călătoriei, Regina a ținut un jurnal scris în engleză, presărat cu expresii sau cuvinte în franceză, germană și română, care se potriveau mai bine cu gândurile ei.

Cu un tren special a străbătut estul și vestul Statelor Unite, cu o scurtă incursiune în Canada. Printre orașele mai importante vizitate s-au numărat New York, Washington (primire la Casa Albă), Philadelphia, Buffalo (Cascada Niagara), Toronto (Canada), Detroit, Chicago. A vizitat în vest statele Wisconsin, Minnesota, Dakota de Nord, Montana și Wyoming, Idaho, Washington, Columbia Britanică și Oregon. A fost primită, cu tot protocolul, în orașele Denver, Colorado Springs; apoi la întoarcere: Kansas City, St. Louis, Louisville, Indianapolis, Cincinnati ... În programul vizitei citim: „Majestatea Sa nu va primi nici o (donație) filantropică, nu va da interviuri, nici nu va primi jurnaliști ... nu va vizita prieteni particulari. Majestatea Sa nu va da recepții.” (p. 268–269)

Curând după întoarcerea la București, Regina Maria primește o scrisoare de la Biroul Veteranilor Statelor Unite (din Washington D.C.). „Excursia Majestății Voastre în America a fost un minunat succes – scrie expeditorul, L.G. Ament – iar Majestatea Voastră poate să fie încredințată că România a fost «pusă pe hartă» și că relația mai strânsă dintre America și România este asigurată.” (p. 336).

*

Regina consemnează multe în *Jurnal*, cu un simț viu al observației și cu umor. Oferim, în cele ce urmează, câteva exemple.

Descriind dimensiunile Americii, Regina notează: „... ochiul ... trebuie să focalizeze altfel și dă peste cap proporțiile noastre europene. Imensitatea oricărui lucru nu suportă comparație cu nimic

din ceea ce construim noi în Europa. Și tot ceea ce proiectează este încă și mai mare, iar abundența de apă și electricitate pe care o dețin este atât de uluitoare ... încât totul este iluminat într-un fel în care nimeni nu va fi vreodată capabil să o facă în orașele europene, deoarece ar costa mult.” (p. 192)

În privința protocolului, aflăm din *Jurnal*: „Nu pot descrie în detalii dimensiunea onorurilor care mi-au fost arătate peste tot; pot spune doar că sunt incomparabil mai mari decât toate celelalte primite în oricare altă parte. Americanii, în inimile și mințile lor, au făcut din mine un fel de erou și am fost primită ca atare, de o națiune care divinizează eroii. Sunt uluită și adesea mă simt umilă în fața virtuților pe care ei cred că le am și pe care le place să le slăvească.” (p. 123)

În schimb, protocolul la nivelul cel mai înalt o surprinde: „Ceremonia americană este ciudată ... Președintele american se comportă mai regal decât ar face-o orice rege; ... el nu-și întâmpină musafirii, ci apare numai după ce ei au sosit și se retrage cel dintâi, lăsându-i în seama casei sale militare ...” (p. 119)

Pretutindeni suverana României a fost întâmpinată de mulțimi care-și manifestau sentimentele cu simpatie, căldură și entuziasm, iar fotografiile de epocă sunt într-un fel grăitoare. Era acea comunicare directă între oaspetele regal și cetățeni, la fel cu ceea ce noi bucureștenii am simțit la 26 aprilie 1992, când Regele Mihai I a vizitat capitala și a fost întâmpinat spontan de zeci de mii de oameni doritori a-l vedea și a-l aclama.

Publicitatea americană era pe măsură: „nu poți face nici cea mai mică mișcare fără publicitate și fără mulțimea care te întâmpină peste tot.” (p. 127)

Despre americani, Regina scrie: „... sunt oameni ciudați”, „devotați, cu un rar sentiment de prietenie, ei sunt constructori, inventatori, muncitori, zămisliți ...” (p. 157); „sunt un uluitor amestec de eficiență, bune maniere, ospitalitate și o anumită grosolănie, care iese la iveală la un moment dat, grosolănia copilului, a primitivului; și totuși, am găsit infinit mai multă politețe și amabilitate decât întâlnești în general în țările europene.” (p. 123) „Amestecul de libertate, drepturi, democrație este curios combinat cu o dragoste de ceremonie, ordine perfectă, păstrarea strictă a detaliilor, interesante de studiat.” (p. 123)

În opinia sa, America este o altă lume: „Dar obiceiurile americane, regulamentele, năravurile, te deconectează, trebuie neapărat să-ți ștergi din gând toate concepțiile europene pentru a te supune celor noi.” „Este ca și cum ai juca un rol nou, adaptându-te (mereu).” (p. 125)

Bună observatoare, Regina schițează, în puține cuvinte, portrete sugestive. Președintele S.U.A., Calvin Coolidge, era „... un omuleț subțire, uscățiv, cu o față de ceară, cunoscut pentru mușenia lui. El vorbește cu propoziții scurte, ca și când cuvintele ar fi dureroase pentru el. Gura este o creștură pe care o ține strâns închisă, nasul lung și subțire, părul un fel de roșu auriu ...” (p. 119) O doamnă întâlnită în călătorie era „... imensă, roșie la față, îndesată, împopoțonată cu haine Paquin, cu un superb șirag de perle, familiară, amabilă, ar fi putut să fie bucătăreasă ...; dar cu toată strașnica ei vulgaritate, emană un sentiment de prietenie de-a dreptul matern” (p. 135).

*

Două elemente sporesc sensibil valoarea ediției, realizată cu rafinament și eleganță la Editura Noi Media Print. Mai întâi cele 80 de documente inedite, identificate de Adrian-Silvan Ionescu la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, Fond Casa Regală, care oferă – pentru întâia dată – o sumă de informații în legătură cu vizita Reginei Maria în Statele Unite ale Americii (p. 240–350).

În al doilea rând, ilustrația, cel puțin 200 de fotografii de epocă, o adevărată călătorie prin imagini selectate chiar de Regină și lipite pe paginile *Jurnalului* ei. Cele care arată primirea suveranei în diferite locuri – New York, Chicago, Universitatea Columbia din New York, Academia Militară din West Point, Universitatea britanică din Montreal, sau la Muzeul de Artă Maryhill ... – vorbesc de la sine.

Dinu C. Giurescu

LUCIAN NASTASĂ, „*Suveranii*” *universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, vol. I *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864–1948)*, Edit. Limes, Cluj-Napoca, 2007, 572 p.

Cine parcurge diversele bibliografii dedicate istoriografiei române observă relativ numeroasele lucrări, studii și articole dedicate școlii și sistemului educațional autohton, în general. Există istorii ale universităților, monografii consacrate unităților de învățământ mai însemnate, precum și volume de documente care surprind realitățile școlii. Volumul semnat de Lucian Nastasă, cercetător științific la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj, iese din tiparele tradiționale, cu iz festivist și aniversar, deoarece își propune să abordeze structura internă și dinamica universităților, interdependența dintre acestea și evoluțiile social-economice, precum și rolul lor în formarea și modelarea diverselor tipuri de elite.

Cartea îmbină demersurile specifice cu precădere istoriografiei și sociologiei culturii și educației, surprinzând și raporturile dintre universitate și puterea politică. Universitățile sunt privite ca centre încărcate cu o mare putere socială și spirituală care adună o bună parte a intelectualilor profesioniști. Autorul zăbovește asupra dinamicii facultăților, a condiției de profesor universitar, precum și asupra proceselor de formare și selecție a elitei universitare. Lucian Nastasă insistă, în aproape 200 de pagini, asupra mecanismelor de cooptare a cadrelor universitare (p. 268–426). Eșecurile de integrare universitară beneficiază de un capitol separat (p. 427–460), în care este surprinsă și discriminarea în ceea ce privește recrutarea la universitate pe criteriul etnicității (evreii au fost victime predilecte – p. 446–450); cartea se încheie cu un capitol intitulat *Profesorul, catedra și gestionarea puterii intelectuale* (p. 461–534).

Ca și Sorin Antohi, fostul său coleg de la Iași, Lucian Nastasă observă omonimia înșelătoare prezentă în spațiul românesc, cu referire la statutul institutelor de învățământ superior: prin *universitate* (mai ales după 1990) se înțelege cu totul altceva decât în alte părți ale lumii civilizate, termenul ajungând să se degradeze. Transpare din carte atât dezamăgirea autorului față de calitatea unor lucrări memorialistice (chiar cea datorată lui David Prodan – p. 13), care se pierd în detalii nu întotdeauna foarte relevante, cât și critica sistemului arhivistic care permite (permitea cel puțin până în 2007) abuzuri din partea unor conducători de direcții județene, culminând cu blocarea arbitrară a accesului la documente de interes public și istoric.

„*Suveranii*” *universităților românești* este o carte remarcabil construită, plină de sugestii de lectură, care se întemeiază pe o bibliografie impresionantă și care va fi continuată de un alt volum, consacrat vieții sociale, sentimentale a universitarilor. Efortul lui Lucian Nastasă este meritoriu și trebuie semnalat, cu atât mai mult cu cât, prin el, istoriografia română este racordată la tendințele contemporane din științele socio-umane (au contribuit la această convergență stagiile de cercetare în Occident, precum și colaborarea lui Lucian Nastasă cu reputatul profesor Victor Karady). O singură observație critică: s-ar fi convenit poate ca volumul să beneficieze de o revizuire din punct de vedere stilistic. Astfel, s-ar fi evitat unele exprimări nepotrivite: *obstinență* este utilizat în loc de *obstinație* (p. 7), *datorită* este folosit în cazuri când se impunea *din cauza / din cauză că* („chiar dacă acest orizont pare încă parțial inaccesibil, *datorită* lipsei de cercetări pregătitoare ...” – p. 14) ș.a.m.d.

Cristian Vasile

ELENA SIUPIUR, *Emigrația: condiție umană și politică în Sud-Estul european*, Edit. Academiei Române, București, 2009, 204 p.

Cartea pe care ne-o prezintă Elena Siupiur este un nou succes pentru Institutul de Studii Sud-Est Europene. Studiile care, până acum, apăruseră în țară sau în străinătate, în limbile franceză, germană, engleză sau bulgară, dau măsura implicării autoarei într-o direcție de cercetări care se dezvoltă de la o vreme peste hotare și pe care istoriografia noastră a întârziat să o aibă în vedere. Mă

gândesc, de pildă, la volumul alcătuit prin colaborare internațională și coordonat de Alain Ducellier, care, acum câțiva ani, a întreprins investigația acestei probleme în lumea bizantină sau, pentru secolul al XIX-lea, la o seamă de studii privind strămutarea peste frontiere a unor grupuri etnice sau socio-economice, mișcări de colonizare etc.

Aceste preocupări au apărut în opera Elenei Siupiur în legătură cu refugiarea politică a bulgarilor pe teritoriile românești către sfârșitul dominației otomane în țara lor. De asemenea, studiile D-sale referitoare la formarea intelectualității în Bulgaria și România au adus-o să trateze subiecte ca presa de emigrație, instituții culturale și politice ale emigraților, literatura originală și de traduceri produsă de emigrați etc. Fără îndoială, Elena Siupiur este, la noi, autoritatea cea mai competentă în această materie, situație recunoscută prin numeroasele recenzii favorabile de care s-au bucurat lucrările D-sale și prin distincțiile științifice străine care i-au răsplătit munca. Volumul publicat la Sofia în 1982 despre intelectualitatea de emigrație bulgară în România secolului al XIX-lea a constituit un instrument de lucru și un exemplu pentru cei care vor porni pe același drum.

De aceea, cartea pe care Editura Academiei a publicat-o era de mult așteptată. O sinteză pe tema emigrației în întregul Sud-Est lipsea și ea este cu atât mai necesară cu cât, pe lângă bulgari, și alte popoare din regiune, ca grecii sau albanezii, au cunoscut fenomenul. Am avut privilegiul de a fi unul din primii ei cititori și am, prin urmare, datoria de a da aici câteva lămuriri cu privire la cuprinsul ei.

La perspectivele din care privește fenomenul emigrației – geopolitică, demografică și socială – colega noastră adaugă una pe care, adeseori, istoricii o uită: cea umană. Elena Siupiur a dovedit, în cei 40 de ani de când suntem împreună, o sensibilitate care și-a găsit expresia literară. Ea nu putea fi deci expusă greșelii obișnuite de a trata popoare, clase, oameni ca pe niște pioni în mișcare pe o hartă. Rupturile, degradările, aspirațiile umane sunt morale, ceea ce experiența zilelor pe care le trăim ne-a arătat cu prisosință. Deplasările de populație din trecut au fost, sunt încă până astăzi, deși cu o intensitate diminuată, și mutații religioase, fie că era vorba de o confesiune persecutată, fie că este o răsădire a unei comunități confesionale într-un mediu unde majoritatea are altă credință. Aceasta, ca și modificările de granițe, provoacă crize de identitate foarte profunde. Două zone pe care autoarea le-a analizat cu stăruință sunt provincii pierdute de România la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, Basarabia și Bucovina. Fac ele parte din Sud-Estul Europei? Pentru Bucovina, în orice caz, primul răspuns care ne vine în minte este: Europa Centrală. Da, dar e adevărat numai după ce a devenit o provincie habsburgică. Câtă vreme Hotinul era o cetate de apărare a Moldovei și, cu atât mai mult, când turcii aveau acolo o raia, Sud-Estul se întindea la nord de Suceava și Siret. De asemenea, dacă Basarabia a fost cedată Rusiei de către Imperiul Otoman, înseamnă că Moldova răsăriteană era până atunci inclusă, deopotrivă cu teritoriul de la vest de Prut, în spațiul pe care tradiția noastră istoriografică îl consideră „Sud-Est”. Cu o satisfacție pe care o va înțelege orice om de meserie, am verificat bibliografia citată în note și am constatat de fiecare dată că fuseseră consultate toate sursele și comentariile lor, chiar și atunci când unele erau mai greu accesibile. Capitolul referitor la țările române ca pământ de azil, care a oferit refugiu atât emigranților din Imperiul Otoman, cât și unor colonizatori occidentali, este deosebit de amplu și temeinic documentat. Secolul al XIX-lea, perioadă amănunțit studiată în carte, a dat avânt emigrațiilor intelectuale, motivate politic, în cazurile bulgarilor și albanezilor. Despre refugiații revoluțiilor din Polonia a scris Ion Petrică o lucrare ale cărei merite le-am semnalat și în alte ocazii. O bibliografie foarte grăitoare a fost alcătuită de Elena Siupiur pentru „apelurile către Europa”, o categorie de texte foarte caracteristică pentru epoca post-1848. Lăcașuri de cult, școli și ziare sunt identificate ca centre de solidaritate ale emigraților.

Ancheta, desigur, trebuie dusă mai departe. Chiar dacă nu ar urmări, din cauza uriașelor dimensiuni pe care le-a luat fenomenul după 1945, emigrațiile din Sud-Est spre exterior (în Occidentul Europei și în alte continente), determinate de cauze politice până acum douăzeci de ani, sau, în prezent, economice, viitoarele cercetări au a ține seama de alte valuri de emigrație pe care le-a adus secolul XX în interiorul Europei Sud-Estice. Am în vedere, indiscutabil, diaspora evreiască, armenii alungați din Turcia lui Abdul Hamid, care se alăturau aici vestigiilor unui vechi fragment de diaspora, sau „rușii albi” care s-au adăpostit în România și, mai ales, în Serbia și Bulgaria. Apoi – de ce nu? – și deplasările de populație determinate de al Doilea Război Mondial: deportări și refugii.

Aici implicarea directă a prietenei noastre, printr-o experiență personală și familială, o îndreptățește să vorbească, așa cum a făcut-o de altfel și când interesul, pur istoric, pe care-l manifesta pentru Basarabia ei natală o făcea suspectă în ochii Securității, ba stârnea chiar denunțurile unor colegi. Mi-ar fi fost greu atunci să-mi închipui că va veni o vreme în care Elena Siupiur va publica, la Editura Academiei din București, o carte despre acest subiect, ca o clădire în care ea și-a zidit propriul destin. Îmi vine să adaug că cele mai bune cărți sunt cele cu tema cărora avem o misterioasă, doar câteodată conștientă, afinitate.

Andrei Pippidi

APOSTOL STAN, *Istorie și politică în România comunistă*, Edit. Curtea Veche, București, 2010, 422 p.

Volumul de memorii al lui Apostol Stan, un consacrat cercetător al istoriei primei jumătăți a secolului al XIX-lea, traversează aproape jumătate de veac de evoluție intelectuală, ideologică și politică a uneia dintre instituțiile cele mai respectabile ale istoriografiei românești, Institutul de Istorie „N. Iorga”. Cu destule accente de subiectivism bine temperat în crearea de portrete și situații, dar onest argumentate și conturate, autorul dovedește, ceea ce știam, simț analitic, verticalitate morală și, neobișnuit în lumea netrebniciilor autohtone, o sumă de recunoașteri ale propriilor erori și greșeli, ale unor impasuri greoi depășite și, în unele cazuri, chiar ale unor compromisuri. Omul Apostol Stan dă dovada, privind înapoi, unei împliniri care s-ar cuveni stabilit dacă este sau nu un model de urmat.

Pe de altă parte, volumul acesta nu mai poate fi ocolit de niciuna dintre istoriile intelectuale, sociale sau profesionale ale comunismului românesc: o radiografie atât de atentă și migăloasă a evoluției istoriografice în a doua jumătate a secolului al XX-lea este extrem de rară, dacă nu chiar singulară (nu exceptăm, firește, volumul lui Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, 2007). Portretele realizate de către Apostol Stan dezvăluie așteptate amănunte ale carierelor profesionale ale vârfurilor grupului de istorici, relațiile acestora cu lumea politică, de partid și a Securității, nimicuri la prima vedere care întregesc, însă, imaginea cursului atât intelectual, cât și uman al personajelor, adesea nume cunoscute de pe copertile cărților sau din cuprinsul revistelor de specialitate. Mai degrabă ca o concluzie a lecturii mele pot mărturisii că m-a urmărit, multă vreme după ce am citit și recitat pasajul, întâmplarea relatată la pagina 258, potrivit căreia un cercetător al Institutului de Istorie „N. Iorga”, al Academiei, încarnat cu destul jigodism chiar și pentru acele vremuri, autor de maculatură ideologică pentru care nu a fost niciodată tras la vreo răspundere, măcar morală, pe numele lui Traian Udrea, a anchetat pe teren, în satul natal al lui Anastase Iordache, coleg de Institut și cercetător cu destule calități intelectuale, dar și cu multe veleități, trecutul legionar al familiei sale obișnuit de sărace. Un astfel de exemplu – dar sunt multe altele – dă o imagine cât se poate de reală a ceea ce reprezenta cercetarea științifică în România comunistă, fără să se înțeleagă că exclud în vreun fel realele succese dobândite de aceia, foarte puțini, care au trecut de furcile caudine ale ideologiei, Direcției Securității Statului și impotenței intelectuale a valorilor promovate insistent de către stat și partid până în 1989 (și după).

Elitele românești postbelice, care au înlocuit vechea lume interbelică, școlarizate conform reformei educației din 1948, sunt acelea care au contribuit, în bună măsură, la crearea și formarea unei bune părți a *leadership*-ului postcomunist. Apostol Stan, care a cunoscut intrinsec procesul de creare a acestora, este extrem de precis în afirmații: „*Studienții* (n.n. – autorul se referă la perioada studiilor sale universitare, la București, în 1952–1957) erau descurajați în a-și întreține curățenia corpului. Unii colegi se lăudau că nu se îmbăiaseră de săptămâni sau chiar luni. Nu întâmplător, camerele cu mulți locatari erau nu numai prost aerisite, dar prin depozitarea în interiorul lor a tot felul de lucruri, degajau un fel de duhoare.” (p. 57–58)

Relația limpede dintre istorie (ca știință) și politică i se dezvăluie autorului încă de pe băncile ideologizatei Facultăți de Istorie a Universității (numite atunci) „C.I. Parhon” din București: o bună

parte a corpului profesoral provenea, în cea mai mare măsură, din mediul liceal, fără o pregătire academică oarecare și fără să cunoască vreuna dintre treptele obișnuite de consacrare științifică. Una dintre ei, educatoare de grădiniță la bază, Eliza Campus, a bănuțuit vreme de decenii în lumea istoriografiei române, publicând compilații nedigerabile de istorie diplomatică interbelică, fără vreo critică a textului, alta decât cea stabilită de către aparatul Partidului Comunist, și a pretins și obținut legitimare intelectuală, adesea alături de nume onorabile. Este pentru prima dată, după 1989, când cineva din spațiul cercetării istorice – acesta este Apostol Stan – își asumă fără echivocuri riscul de a aduce la lumină aspecte nu neapărat ascunse, cât neglijate voit, din lumea „marilor valori” care încrustează neconținut spațiul acestei științe în evoluția a peste jumătate de secol.

În momentul repartiției tânărului licențiat în sectorul de istorie contemporană al Institutului de Istorie al Academiei R.P.R. (1957), cercetarea istorică a secolului XX, în toate aspectele sale, se baza pe nume precum celea ale numitei Eliza Campus, Nicolae Fotino (șef de cabinet al ministrului de Interne, Teohari Georgescu), Vasile Liveanu (autor a numeroase lozinci, cu titlul de cărți și articole, generos finanțate de către stat, potrivit cărora România Mare, rezultată la 1918, era urmarea unui șir de anexiuni teritoriale care au lezât interesele clasei muncitoare), Traian Udrea, Teodor Necșa, Mihai Rusenescu, Venera Teodorescu, Ecaterina Cimpoeiru (autoare a unui ilustru gunoi ideologic, catalogat și el drept cercetare științifică, intitulat „Reșița luptătoare”), Elena Moței (p. 99). Aceștia, și alții, de la catedrele facultăților, sunt aceia care au construit, vreme de decenii, curentele de idei și dezbateri ale istoriografiei române. În plus, chiar directorul acestui Institut al Academiei R.P.R., mediocrul profesor Petre Constantinescu-Iași, și-ar fi realizat cartea *Relațiile româno-ruse*, premiată și de Academia R.P.R. (!), cu ajutorul unor subordonați, Apostol Stan insistând asupra numelui lui Dan Berindei (p. 103). Rezultatul acestei aberații – nu o mai spune Apostol Stan – este grava impotență a cercetării istoriei contemporane astăzi în România, când orice compunere pe teme variate, alcătuită din câteva texte citite pentru vreo lucrare de licență și documente de arhivă cumpărate pe favoruri, devine lucrare științifică integrată circuitului, fără a fi vreodată amendată sau măcar adusă în discuție.

Aceeași aberație intelectuală este pusă și în seama lui Paul Cernovodeanu, director adjunct al Institutului de Istorie „N. Iorga” după 1989, care ar fi alcătuit teza de doctorat a ilustrului impostor Florian Georgescu (p. 122–123), o impozantă nulitate a acelor vremuri, în calitatea sa de director al Muzeului de Istorie a Bucureștiului.

Interesante, deși adesea fugare, poate din lipsa unor relații personale prea apropiate, sunt portretele lui Mihail Guboglu, Aurel Decei (și ale anexei sale instituționale, Monica Gâteiu), Sava Iancovici, Traian Ionescu Nișcov, Marina Lupăș Vlasiu, Alexandru Gonța, Gheorghe Bezviconi, Augustin Deac și Nicolae Copoiu. Atmosfera intens impregnată de oportunism, care îmi explică și mai limpede schilodirea oricărui proiect de rezistență intelectuală în fața aberațiilor totalitarismului, primește o formidabilă pată de culoare prin descrierea atitudinii cotidiene a cercetătorilor Institutului față de aceia care suferiseră rigorile juridice sau penale ale regimului. De pildă, P.P. Panaitescu, rector legionar al Universității București câteva luni, în 1940–1941, care a refuzat să coboare steagul în bernă, în noiembrie 1940, la vestea asasinării lui N. Iorga. Nu neapărat din acest motiv – este probabil că o parte dintre angajații Institutului nici nu cunoșteau incidentul –, cât din cauza izolării impuse de către regimul comunist, statutul medievistului în cadrul corpului academic era unul extrem de marginal, singură Aurora Ilieș neezitând să îi arate întreaga considerație meritată (poate, cred eu, afirmația este extrem de tranșantă). „*Tarat de boli – scrie Apostol Stan –, printre care cea mai acută era parkinsonul, Panaitescu își domina cu demnitate suferința fizică, dar și pe aceea provocată de colegii lui medievști care îl priveau ca pe un ciumat*” (p. 135). În schimb, elita istoriografică a medievisticii românești din deceniile 6 și 7, perfect adaptată rigorilor și retoricii comuniste (care oferea, la schimb, confortabile oportunități materiale), crease și practica un neverosimil cult al personalității unui Barbu T. Câmpina, director adjunct al Institutului în perioada 1957–1959 (deși fără vreo legătură cu știința istorică, alta decât cea impusă de către directivele de partid) și un perfect creator de modele necesare noii ere politice. De la cunoscuții – nu neapărat ca urmare a lucrărilor rămase – Damaschin Mioc, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu – la grupul compus din Lia Leher, Olimpia Diaconescu, Ruxandra Cămărășescu, Maria Bălan, Coralia Fotino, „*admirația față de*

Câmpina a mers până la adulație, iar după moartea timpurie, s-a transformat într-un cult” (p. 135–136). Este aproape imposibil de explicat – sau justificat – astăzi, la câteva decenii după dispariția ilustrului necunoscut, care au fost motivele (altele decât, poate, cele umane) ale instituirii unui astfel de reper intelectual în cea mai deschisă și mai competentă bază științifică a cercetării istoriografice academice din România. Simpla decrepitudine morală și profesională, la care m-am gândit adesea după lectura pasajelor oferite de către Apostol Stan, nu pare a fi tocmai îndeajuns.

Autorul nu își reține falsele pudori în a oferi câteva dintre rețetele de succes ale ascensiunii profesionale (implicit și materiale, politice, sociale, ideologice) în lumea cercetării comuniste românești: să scrii pentru șefii direcți, să participi – de pe liniile impuse – la toate proiectele necesare legitimării partidului și regimului, să ai studiile ideologice necesare și un doctorat cât mai puțin credibil din punct de vedere științific. Apostol Stan insistă că Dan Berindei, astăzi vicepreședinte al Academiei Române și președinte de onoare al Secției de studii istorice și arheologie, „*se impunea rapid nu numai prin faptul că, aflat printre atâți troglodiți, dovedea pricepere și chiar dexteritate în mânăuirea informației istorice, dar și prin abilitatea de a se face util printre atâția șefi sterili și incapabili de a mânui condeiul, dar cu funcții pe diferite trepte ale birocrăției istoriografice*” (p. 186). Academicianul Berindei, continuă autorul, și-ar fi croit cariera scriind texte pentru Petre Constantinescu-Iași: „*de notorietate a fost faptul că o comunicare a lui Dan Berindei privind Unirea din 1859 (Mișcarea țăranelor Mircea Mălăeșu), citită de Constantinescu-Iași într-o sesiune a Academiei, fusese publicată sub pseudonimul B. Dan. Este un indiciu indiscutabil că aceasta era o primă cale pentru ca Dan Berindei să fie scos din umbră, adică să dobândească dreptul la semnătură.*” (p. 186) Apelul destul de insistent la trecutul legionar al academicianului Berindei îmi apare neconcludent atât pentru evoluția sa profesională, cât și pentru a explica actele sale (dacă ele ar ține de latura politică), fie și din simplul motiv biologic că, la momentul instaurării guvernării Mișcării, în toamna și iarna anului 1940 și în prima lună a anului 1941, istoricul nu putea să fi trecut de băncile liceului, neavând posibilitatea vreunei acțiuni sau decizii (dacă ar fi existat vreo intenție în acest sens) care să îi contureze crezul ideologic.

Apoi, *Tratatul de istorie a României*, conceput în cinci volume, publicat în patru, în anii '60, ale cărui texte, unele, au fost reluate, sub semnături diferite, în tratatul de istorie a românilor, tot al Academiei, demarat în 2002, este oglinda respectabilei cercetări istoriografice românești în timpul regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Ultimul volum, acela care ar fi abordat a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii din cel următor, a rămas la stadiul de machetă deoarece până și culturnicii vremii au considerat că nu poate fi în concordanță cu spiritul vremii. Apostol Stan, onest, consideră că fiind „*scris de autori români pervertiți de o ideologie și o politică pusă în slujba ocupantului sovietic, volumul al cincilea era o operă nu numai nedreaptă și mincinoasă, dar și o insultă la adresa națiunii române*” (p. 213). În mod corect politic, studiile universitare sau doctorale în universitățile din U.R.S.S. erau considerate superioare celor din R.P.R. sau din universități occidentale. În consecință, s-a stabilit superioritatea profesională, ideologică și umană a unor Gh. Haupt, Al. Vianu, Ștefan Ștefănescu, Damian Hurezeanu, Ion Oprea, Nicolae Copoiu (p. 241), în dauna elitei interbelice, deținătoare de diplome franceze, germane, britanice sau italiene sau a absolvenților, recenți, ai universităților României comuniste.

Și mai pline de semnificații îmi par paginile care arată drumul și procedurile pe care le-au parcurs vârfurile elitei românești comuniste, creatoare de modele care se multiplică fără precedent în post-comunism, în obținerea titlurilor științifice de doctor în istorie. Lasă că, adesea, ele erau acordate pe baza prezentării unor cărți sau lucrări publicate deja (așa cum un V. Liveanu a reușit, adunând citate și lozinci de partid și din clasici ideologici și colaționând o lucrare intitulată pompos *România în 1918*, nedelegitimată nici în ziua de azi de către instituția emitentă), dar alte cazuri stârnesc hilaritate! Damaschin Mioc, și el prezentat adesea drept o personalitate a cercetării medievistice românești, a trecut doctoratul, coordonat de către Ștefan Ștefănescu, cu *Cronica lui Stoica de Hațeg (secolul al XVIII-lea)*, în care „*contribuția lui consta într-un studiu introductiv, note și indice*” (p. 242). Dan Berindei și Nichita Adăniloie și-au desfășurat o lucrare comună, *Reforma agrară din 1864*, și au obținut același titlu, pe baza capitolelor personale (p. 242). Și mai interesant, profesorul de liceu Vasile Maciu, ajuns membru al Academiei R.P.R., conducea lucrări de doctorat fără să dețină el

acest titlu, aberație care nu a fost sesizată de niciunul dintre zecile sau sutele de politruci și cercetători ai ilustrei instituții (p. 244). În fine, dar la fel de interesantă, este informația potrivit căreia, o vreme bună, un ziarist mediocru de la „Scânteia”, Matei Ionescu, a condus „Revue roumaine d’histoire”, în calitate de redactor șef (p. 254).

Memoria lui Apostol Stan este la fel de atentă cu detaliile sociale și profesionale și în ceea ce privește perioada de final a epocii comuniste, aceea a unei teribile constrângeri psihice și morale, când doar simplele ieșiri la Biblioteca Academiei sau la Biblioteca Americană, percepute prin prisma confortului intelectual și a relațiilor sociale dobândite, salvau de cenușiul cotidian. Evoluția organizației P.C.R. din Institutul de Istorie (aici, autorul este foarte limpede când atrage atenția asupra faptului că autoritatea politică a lui Andrei Oțetea, director până în 1970, „*decurgea din faptul că primea directive direct de la C.C. al P.C.R., printr-un instructor special*”, p. 262), directoratul longeviv al lui Ștefan Ștefănescu („*sub masca bonomiei, Ștefan Ștefănescu era un abil mânuitor de sfori, ipocrit ca toți șefii din epocă, înconjurat de o serie de oameni care prin capacitate și performanțe nu-l puteau întrece*”, p. 271), reactivarea învățământului obligatoriu de partid, cu studierea operelor și deselor discursuri ale lui Nicolae Ceaușescu (o dată pe lună, unde se remarcă luările de cuvânt ale lui Florin Constantiniu, p. 273), inițierea și eșuarea tratatelor de istorie și istorie militară, comandate de către regim și acceptate fără crâcnire de onorabila comunitate academică românească, scandalul iscat în iulie 1988, la o ședință a Institutului, legat de demolarea satelor (fără să existe, însă, o pregătire prealabilă sau un discurs mobilizator în acest sens), toate recompun o sinistră imagine a neputinței și descalificării profesionale a celor mai mulți dintre cei care acționau întru scrierea istoriei.

Patologia inspirată de regim atingea forme neîntâlnite în statele vecine, europene și ele: o cercetare istorică a ambasadorului S.U.A. la București, David B. Funderburk, tipărită în limba română fără să cuprindă vreo referință obișnuită și obligatorie la valorile comunismului românesc, a fost acompaniată de o postfață, scrisă de către doi cercetători din Institut, unde Nicolae Ceaușescu se regăsea, în fine. Apoi, magistrarele furturi intelectuale ale unor Ion Ardeleanu, Mircea Mușat sau Gh.I. Ioniță, cerberi ai limpezimii ideologice a istoriografiei române, cărora nimeni nu li s-a opus (se putea? Apostol Stan susține că, în patru decenii, în Institutul de Istorie „N. Iorga” au funcționat legal 43 de agenți ai Securității, p. 371), deși unele furturi erau de domeniul penalului (sustragere de lucrări nepublicate din domeniul arhivistic). Tuturor acestora li se adăuga pregătirea corespunzătoare a studenților Facultății de Istorie de către cadre didactice mai apropiate de școala de partid „Ștefan Gheorghiu” (p. 335) decât de un mediu universitar, fie el și viciat.

Paranoia regimului, inspirată de către Nicolae și Elena Ceaușescu, transmisă de către supușii politici și acceptată și diversificată de către mediile intelectuale, cunoștea delicii precum răsplătirea pantagruelică a directorilor și funcționarilor din edituri de către autori, cutumă respectată de toată lumea, inclusiv de către Apostol Stan. Obligația de a suporta bețiile crâncene ale unui activist craiovean, fie el și director al obscurei edituri comuniste „Scrisul românesc”, Ilarie Hinoveanu, sau mesele copioase la cele mai cunoscute (că selecte ...) restaurante rămase în București, pentru care se plătea, de regulă, întregul câștig editorial (p. 341), au reprezentat repere obligatorii ale carierei profesionale ale memorialistului, în urma cărora beneficiem de cărțile rămase. Apoi, s-a decis și respectat obligația potrivit căreia „*relațiile cu străinii veniți în institut erau reglementate administrativ-securist în sensul că întâlnirile și discuțiile cu ei trebuiau consemnate oficial. Când asemenea discuții aveau loc, la ele trebuiau să fie prezenți un străin și doi români și nu se puteau petrece decât într-o cameră special amenajată în care, se subînțelege, s-au plasat microfoanele Securității pentru ascultare*” (p. 355).

În mod cert, volumul de memorii al lui Apostol Stan poate cunoaște diferite chei de lectură atâtă vreme cât, pe parcursul paginilor sale, istoria personală se confundă, adesea, cu evoluții generale din jumătatea de secol evocată. Apoi, această experiență se suprapune, la fel de des, diferitelor evoluții din Institutul de Istorie „N. Iorga”, ajutând la o mai bună cunoaștere și interpretare a carierelor profesionale și politice a nu puțini dintre aceia care au marcat știința istoriografică românească și istoria intelectuală comunistă a acestei țări. Recunosc, parcurgerea acestor pagini m-a

ajutat să îmi explic multe dintre situațiile actuale, m-a edificat asupra unor caractere și cariere și, fie și doar pentru curajul de a privi onest înapoi, ar trebui să-i mulțumim autorului.

Florin Anghel

STELIAN TĂNASE, *Cioran și Securitatea*, Edit. Polirom, Iași, 2010, 356 p.

Volumul elaborat de Stelian Tănase reunește documente din mai multe intervale de timp, începând cu anii războiului (1941–1942), până la diferite momente ale perioadei postbelice (1949–1951, 1954–1961, 1963–1969), avându-l în centru pe Emil Cioran. Sursa respectivelor documente este reprezentată de Arhiva Serviciului Român de Informații și de Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

Documentele la care facem referire evidențiază, fără urmă de îndoială, interesul de lungă durată al Securității, manifestat sub mai multe forme, față de persoana lui Emil Cioran, din rațiuni ce au ținut nu atât de notorietatea trecutului său de susținător al extremei drepte în România interbelică, cât de modalitatea prin care puteau fi identificate, prin intermediul filozofului care se stabilise la Paris, conexiunile existente între membrii diasporei, precum și legăturile pe care diaspora le menținea cu cei rămași în țară. Totuși, probabil interesul cel mai ridicat rezida în faptul că prin monitorizarea lui Emil Cioran se puteau anticipa și/sau împiedica potențiale acțiuni ale unor membri ai diasporei care ar fi putut plasa într-o lumină defavorabilă sau chiar discredita regimul de la București în străinătate.

După ce membrii familiei sale au fost urmăriți, arestați, judecați și condamnați (mai întâi fratele său, Aurel Cioran, condamnat în anul 1948 pentru activități legionare, apoi sora sa, Virginia Cioran, deportată la Canalul Dunăre-Marea Neagră), avea să-i fie deschis un dosar și lui Emil Cioran (care se afla la Paris încă din 1939). Respectivul dosar, unul de „urmărire locală”, a fost deschis la 14 ianuarie 1954, deși din dosar reiese că „obiectivul” fusese monitorizat încă din 1951, prin supravegherea strictă a corespondenței întreținute cu părinții săi și prin arhivarea de rapoarte privind viața sa în capitala Franței.

Un an mai târziu, în august 1955, Emil Cioran devine „urmărit pe țară”, fiind folosit numele codificat „Ciobanu”, pentru ca din martie 1965, dosarul de „urmărire pe țară” să fie transformat, de către Direcția de Informații Externe, într-unul de „urmărire individuală”. Această evoluție a fost însoțită de infiltrarea cercului de cunoscuți și prieteni din țară cu numeroși informatori și de o monitorizare drastică a corespondenței personale. Ulterior, în februarie 1968, pe fondul apropierii în planul relațiilor bilaterale dintre România și Franța, avea să se decidă „închiderea acțiunii”, chiar dacă note informative și rapoarte disperate au continuat să fie elaborate, avându-l drept „obiectiv” pe Emil Cioran, care, pe lângă mai vechiul nume de cod „Ciobanu”, mai apare și sub pseudonimele „Chiru” și „Ene”.

Conținutul notelor informative surprinde, dincolo de unele pasaje cvasi-hilare (care trebuiau să „cadreze” cu percepția autorităților de la București privind profilul lui Cioran), și fragmente de text ce fac referire la opera filozofului, la recunoașterea meritelor sale în mediile academice franceze. Bunăoară, autorul unei note informative „*reprobă în întregime atitudinea critică, neștiințifică și nepatriotică, poate chiar injurioasă față de poporul nostru*” a lui Cioran, admitând, în același timp, că acesta era „recunoscut ca unul dintre cei mai mari esești europeni, are multă influență în cercurile culturale franceze”. Totodată se poate afirma că, din modul în care sunt scrise unele note, se poate concluziona că autorii sunt, de multe ori, persoane din imediata apropiere a lui Cioran.

Dincolo de întinderea în timp și de amploarea acțiunilor de monitorizare a lui Emil Cioran de către Securitate, se desprinde o informație bulversantă, aceea potrivit căreia „obiectivul” a fost urmărit și după evenimentele din decembrie 1989, dosarul „Emil Cioran” fiind închis abia la 5 mai 1990 (*sic!*). Avem în vedere aici documentul „strict secret” numărul A-6/005553/15, emis de UM X-609 (redat integral în volumul la care facem referire), ce conține propunerea de „închidere a acțiunii informative de influență”, privindu-l pe „Ene”, persoană de naționalitate română și cetățenie franceză,

profesor de filozofie domiciliat la Paris („*luat în preocupare în anul 1981, în cadrul acțiunii «Recuperarea»*”), ajuns la vârsta de 79 de ani, întrucât „în prezent Ene nu mai prezintă interes operativ pe linia unității noastre”.

Obiectivul pe termen lung al regimului de la București a fost „recuperarea” lui Emil Cioran, atragerea acestuia în țară, într-o formă sau alta, în scop propagandistic, de legitimare, de girare a regimului politic românesc. De altfel, eforturi similare i-au vizat, pe lângă Emil Cioran, și pe Mircea Eliade și Eugen Ionesco, însă toate au fost zadarnice, în condițiile în care niciunul dintre cei trei nu a revenit în România.

Volumul la care facem referire, apărut la Editura Polirom, se constituie într-o contribuție valoroasă, care nu poate fi omisă de cercetătorii preocupați de reconstituirea modului în care a fost perceput Emil Cioran de autoritățile de la București, al căror interes deosebit față de filozof s-a menținut de-a lungul deceniilor postbelice, mergând chiar până în mai 1990.

Radu Tudorancea

IN MEMORIAM

† ACADEMICIAN CORNELIA BODEA (1916–2010)

În ziua de 29 aprilie 2010 s-a stins din viață, pe pat de spital, Academician Cornelia Bodea.

Vestea ne-a cutremurat pe toți, colegi și prețuitori ai distinsei Academician, model profesional, care a slujit cu credință, în modul cel mai deplin, știința în slujba interesului național, a progresului națiunii noastre.

Născută într-una din cele mai atrăgătoare și bogate regiuni ale țării – fostul ținut al Zarandului – din părinți dascăli, intrați în legendă prin înțelepciunea lor și iubirea de țară, Cornelia Bodea avea să devină și ea, după ani de studii, exemplu de dascăl învățat, o veritabilă „*prințesă a spiritului*”.

Ca eminentă studentă la Universitatea din București, a avut șansa audierii cursurilor unor profesori celebri ai vremii, care i-au remarcat pasiunea cercetării științifice și i-au stimulat ambiția creatoare. Unora dintre ei, ca N. Iorga și Gh. Brătianu – magistri îndrăgiți –, avea să le devină colaboratoare și, după sfârșitul lor tragic, Cornelia Bodea avea să le închine emoționante pagini evocatoare.

Anul 1937 – când a absolvit Universitatea, obținând licența cu distincția *Magna cum laude* – a fost și anul care a marcat începutul tipăririi unor studii ale Corneliei Bodea.

În revista „Hotarul” din Arad s-a publicat prima parte a monografiei consacrate localității natale: *Cetatea Desnei. De la primele dibuiri până la căderea în ruină*. Lucrarea, prin erudiție și acribie, anunța marele istoric de mai târziu. În ziarul „Curentul” din 29 mai 1937, sub titlul *Viața ardeleană*, se sublinia faptul că lucrarea vine de la „o nouă și foarte serioasă autoare zărândană” și că este „un bun îndemn pentru studenții și profesorii de istorie ai ținuturilor ardelene, ca să scoată la iveală trecutul regional, fără care istoria întreagă a Ardealului românesc va continua încă multă vreme să rămână un deziderat”.

La 14 iunie 1941, Cornelia Bodea și-a susținut teza de doctorat, începută la sugestia lui N. Iorga în 1937, având ca temă: *Moise Nicoară (1784–1864) și rolul său în lupta pentru emanciparea religioasă a românilor din Banat și Crișana* (mama Corneliei Bodea descindea din familia Nicoară).

Lucrarea închinată de Cornelia Bodea *Memoriei veneratului Profesor N. Iorga*, bazată în întregime pe materiale inedite – române, latine, franceze, maghiare –, s-a tipărit la Arad în 1943 și s-a bucurat de aprecieri elogioase în presă, ca și în marile periodice științifice.

Între 1937 și 1949, Cornelia Bodea a funcționat la Catedra de istorie universală de la Facultatea de Litere și Filosofie din București, catedră ilustrată, după moartea lui N. Iorga, de Gh. Brătianu, iar după 1947 de către A. Oțetea.

Din 1949 și până în ultimele zile, Cornelia Bodea a slujit exemplar Institutul de Istorie Universală „N. Iorga”, unde s-au auzit vocile unor mari savanți români și ale unora dintre marii intelectuali ai lumii.

Prin opera creată, Cornelia Bodea a sporit prestigiul Institutului „N. Iorga” în țară și peste hotare.

Între 1972 și 1989, și în multe rânduri, ca „visiting professor”, Cornelia Bodea a ținut cursuri și seminarii de înaltă ținută științifică la universitățile americane, în special la *Ohio State University* și *Boston College*.

*

Opera științifică a Corneliei Bodea, înscrisă în patrimoniul istoriografiei românești, de valoare universală, este axată pe o problematică majoră a istoriei moderne a României. Procesul complex de

„Revista istorică”, tom XXI, 2010, nr. 3–4, p. 403–404

dezvoltare economică, politică și socială din întreg spațiul românesc, ca și dezvoltarea culturală și activitatea diplomatică cu rol însemnat în lupta pentru emanciparea națională și în construcția statului național unitar român, privirea spre Occident, ca dimensiune importantă în procesul creării statului național unitar român sunt domeniile predilecte ale investigațiilor științifice întreprinse de Cornelia Bodea, în care ea a realizat lucrări de referință.

Cunoașterea temeinică a principalelor limbi de circulație internațională i-a înlesnit accesul la importante fonduri arhivale din țară și din străinătate, depistarea unui important număr de izvoare istorice inedite privind istoria patriei.

Bibliotecile și arhivele din țară și din străinătate i-au fost, de altfel, templele care i-au îndestulat dorința de cunoaștere și pasiunea cercetării.

O parte din izvoarele istorice depistate le-a folosit în lucrările publicate, altă parte au intrat în circuitul științific sub forma unor volume de documente, întocmite cu un înalt grad de acuratețe științifică.

*

Permanentă străduință de a fi la curent cu literatura istorică nouă, apărută în țară și în străinătate, s-a răsfrânt în orizontul științific vast pe care-l avea Cornelia Bodea și care i-a permis să surprindă în cercetările întreprinse corelații de fapte și elemente semnificative, care scapă cercetătorului grăbit.

Lucrările Corneliei Bodea, prin tematica aleasă, slujesc deopotrivă progresului în știință și interesului național. Ele se înscriu în cea mai valoroasă tradiție istoriografică românească.

Valoarea științifică a operei Corneliei Bodea, activitatea ei universitară, de aleasă dăruire și cu importante rezultate, desfășurată în țară și peste hotare, probitatea științifică și atitudinea demnă, manifestată în atâtea împrejurări i-au adus prețuirea comunității științifice din țară și din străinătate.

Membră a Academiei Române din 1992, ea a fost aleasă, totodată, membră a Academiei din Portugalia.

În 1989 a fost distinsă cu *Diploma de onoare*, acordată de Primăria orașului Boston (S.U.A.), iar în 1993 cu *Diploma Prieteniei Româno-Americane*.

În 1997 a fost declarată *Cetățean de onoare al Municipiului Arad*.

Universitățile „Aurel Vlaicu” din Arad și „Ovidius” din Constanța i-au acordat titlul de *doctor honoris causa*.

La 1 decembrie 2000 i s-a conferit *Ordinul Național „Pentru Merit” în grad de Mare Ofițer*.

*

Sunt convins că ceea ce este etern din opera Corneliei Bodea nu va fi lăsat uitării, potrivit adagiului latinesc: *non omnis moriar*.

Amintirea neștearsă în inimile noastre, cu respect și dragoste, va fi omagiul permanent pe care i-l datorăm celei care a ilustrat, în mod exemplar, viața științifică la Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Române și din *Academia Română* – „sanctuarul spiritualității românești”.

Odihnește în pace, ilustră Academician Cornelia Bodea!

Sit tibi terra levis.

Ștefan Ștefănescu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției: B-dul Aviatorilor, nr. 1, sector 1, 011851 – București, tel. 4021-212 88 90, e-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „G. BARIȚ” DIN CLUJ-NAPOCA
– SERIES HISTORICA
– SERIES HUMANISTICA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

LUCRĂRI APĂRUTE LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

- DAN BERINDEI, **Les Roumains en Europe au XIXe siècle**, 2008, 696 p.
- NAGY PIENARU, TUDOR TEOTEOI (sub îngrij.), **Ion Matei, Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană**, 2008, 324 p.
- DORINA N. RUSU (sub îngrij.), **Nicolae Iorga. Scrieri alese și cuvântări rostite la Academia Română**, Partea I, 2008, 750 p.; Partea a II-a, 2008, 676 p.
- ARMAND GOȘU, **Între Napoleon și Alexandru I**, 2008, 290 p.
- CAMIL MUREȘANU, NICOLAE EDROIU (sub îngrij.), **Alexandru Lapedatu (1876–1950). Scrieri istorice**, 2008, 606 p.
- VIOLETA BARBU, **Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în țările române în secolul al XVII-lea**, 2008, 770 p.
- LIVIU BOTEZAN, ELA COSMA ș.a., **Dicționar al personalităților Revoluției de la 1848–1849 din Banat și Transilvania. Biografii istorice transilvane**, 1, 2008, 454 p.
- SIMION RETEGAN (coord.), **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente**, vol. V, 2008, 734 p.
- PETRE ROMAN, ANN DODD-OPRIȚESCU, **Ostrovul Corbului între km fluviali 911–912. Morminte și așezări preistorice**, 2008, 178 p.

ISSN 1018–0443